This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 07029599 7

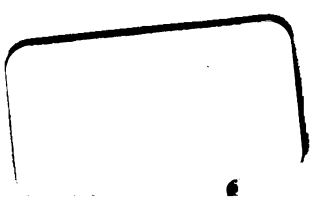

[illegible]
[illegible]

VERHAAL

VAN DE VERRIGTINGEN DER

JEZUIETEN

IN *FRIESLAND*,

DOOR

Pater WILLEBR. VAN DER HEIJDEN,

LID VAN DE ORDE DER JEZUIETEN.

Uit het Latijn vertaald
en met Aanteekeningen voorzien

DOOR

Dr. H. AMERSVOORDT en Mr. U. A. EVERTSZ,

Leden van het Provinciaal Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche Geschied- Oudheids- en Taalkunde, en van andere Letterkundige Vereenigingen.

Te *Leeuwarden*, bij J. W. DROUWER.

instead of

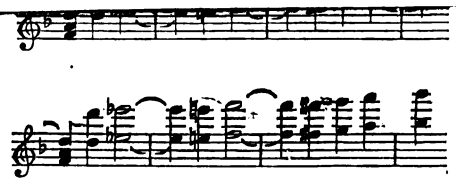

In both these examples the introduction of the Pedal-note in the top part is so novel and beautiful, that it more than compensates for the loss of the original form of the phrase—wherever similar instances occur (and there are many), no alteration is proposed; but where no such compensatory element exists, where it is plain that the mechanical limitations of the instrument alone prevented a complete reproduction of the original passage, such passage is here printed in the shape in which it would probably have been written, had the keyboard in Beethoven's time had its present extent. Such alterations are offered as suggestions only; whoever prefers, can of course play the passage according to the original text.

The places where the present edition varies from others in notes, and the reasons for such variations, will be found in the accompanying list.

AGNES ZIMMERMANN.

LONDON, *December*, 1873.

so light, that runs in thirds and octaves *sliding* the fingers along the keys; this was faster than they could ever be played fro being now impossible to execute this passa intended, the small staves indicate the bes it between the two hands.

SONATA XXVII. Page 342, line 5, bar 4.

to the manuscript, not as generally printed

Page 350, line 5, last bar but one, manuscript.

SONATA XXVIII. Page 360, line 2, last bar.

left hand, instead of 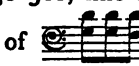 as in oth

Beethoven evidently intended the *strict* fugal subject, having even written perfect

this (see same page, line 4, bar 2 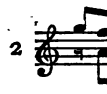

Page 360, line 4, bar 7, F instead of G preserve the subject. The same alteratio right hand on page 361, line 1, bar 3.

VERHAAL

VAN DE VERRIGTINGEN DER

JEZUIETEN

IN FRIESLAND.

Proposal at back of volume p. 343. for the publication of the Original Latin text of this Last Journal. Qu: Was it ever printed? W. & M.

Has some curious Statements as to the Mennonites in Friezeland, as viewed & encountered by Jesuits

Conversion of a Mennonite nobleman, Van Roorda 97–104, 276–8.

Ejection of an earl of Kent & several devils, from a girl Anna, the daughter of Mennonite parents 119–141.

Numerous in Harlingen 2. & in Amelland 211.

Bishops among them 34, 247–8.

Words not right, swear or bear office 277.

Opposed to Confessions of Faith 34

One, raised from dead by R. C. priests, refusing Mennonite arguments 7–8–9

The Old Flemings, their most numerous body. 211.

William K. Williams
1870.

VERHAAL

VAN DE VERRIGTINGEN DER

JEZUIETEN

IN *FRIESLAND*,

DOOR

Pater WILLEBRORDUS VAN DER HEIJDEN,

LID VAN DE ORDE DER JEZUIETEN.

UIT HET LATIJN VERTAALD

EN MET AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. *H.* (Hendrik) *AMERSFOORDT*

EN

Mr. *U.* (Ulbo) *A.* (Arent) *EVERTSZ*,

Leden van het Provinciaal Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche Geschied- Oudheid- en Taalkunde, en van andere Letterkundige Vereenigingen.

Te Leeuwarden, bij
J. W. BROUWER.
1842.

N.W.P.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1897.

Bdg. No. 410. (1895)

VOORREDE.

De volgende korte opgave zal den Lezer in staat stellen, om zich althans eenigzins met de geschiedenis en den aard bekend te maken van het stuk, dat hem hier wordt aangeboden. Wij verzoeken hem daarom aan deze Voorrede eenige oogenblikken toe te wijden, ten einde hij alzoo te beter voorbereid zich tot de overweging van den inhoud van het Werk zelf zal kunnen begeven.

Den 10 April 1834 waren wij beide om ambtsbezigheden te *Leeuwarden*, toen daar juist door den Boekhandelaar H. C. Schetsberg eene openbare boekenveiling werd gehouden. Op de Catalogus troffen wij een Handschrift aan, zonder eenige aanduiding van den naam des Schrijvers alleen getiteld: *Historia Frisica*. Ofschoon dus weinig gissing naar den inhoud kunnende maken, besloten wij echter, indien het werk

niet op al te hoogen prijs kwam te staan, het gezamenlijk te koopen. Dit gelukte ons; en nu bespeurden wij weldra, dat de voormalige boekbinder door eenen verkeerden titel ons en anderen in verwarring had gebragt, dewijl het geschrift niet, zoo als wij vermoed hadden, liep over de Staats- en Krijgsgebeurtenissen van *Friesland*, maar alleen behelsde het verslag van de geheime pogingen der Jezuieten, om de Roomsche Godsdienst, die door de verdrijving der Spanjaarden en de daarmede gepaard gaande Staatsomwenteling in dit gewest te niet gegaan was, zoo veel mogelijk weder op te beuren en te herstellen. Wij hadden dus geen berouw over onze dwaling; immers deze berigten waren van zulk eenen aard, dat wij begrepen, dat zij slechts aan zeer weinigen bekend, maar daarentegen voor velen aangenaam en nuttig konden zijn; bovendien waren zij medegedeeld door eenen man, die, als zelve behoorende tot de Orde, welke den titel heeft aangenomen van het *Genootschap van Jezus*, beter dan anderen in staat was, om over zijne eigene bedrijven en lotgevallen, en die van hen te spreken, welke met hem onder dezelfde verpligtingen lagen, dezelfde bedoelingen hadden, en in dezelfde moeijelijkheden deelden. Spoedig waren wij er dus op bedacht' om dit Verhaal algemeen verkrijgbaar te stellen, doch werden in de uitvoering van dit voornemen door vele,

meer dringende of volstrekt noodzakelijke, bezigheden verhinderd. Eindelijk in het voorleden jaar het boekje nogmaals in handen nemende, en met niet minder genoegen dan voorheen doorlezende, begrepen wij, het niet langer alleen voor ons te moeten behouden; na gehouden overleg besloten wij dus, ten einde hetzelve meer bruikbaar zoude zijn voor het algemeen, daarvan uit het oorspronkelijk Latijn eene Nederduitsche vertaling te vervaardigen: bij welke wij vervolgens de noodige aanteekeningen tot opheldering der meer duistere verhalen of tot nadere aanwijzing van het vermelde hebben gevoegd, alsmede bladwijzers, bevattende al hetgene door den Schrijver zelven of in onze aanteekeningen vermeld was. Het eigen Latijnsche opstel hebben wij, ten einde den prijs van het boekdeel niet te hoog te doen stijgen, alsnog terug gehouden, doch zullen, wanneer het blijkt, dat een genoegzaam aantal lezers daarin belang stelt, om den druk te ondernemen, ook dit gaarne mededeelen onder voorwaarden, opgegeven in den *Prospectus*, welke aan het slot van dit werk gevoegd is. Inmiddels zullen wij de inzage van het *Handschrift* gaarne aan des begeerigen toestaan.

De Lezer mag voorts met regt van ons vorderen, dat wij in dit Voorberigt iets melden over den Schrijver

van dit Verhaal, over het Werk zelf, en het Handschrift, waarin dit vervat is. Het doet ons leed, dat wij, wat den Schrijver betreft, niet in staat zijn, daaraan geheel naar onzen eigenen wensch te voldoen. Het weinige, dat wij kunnen melden, is meestal uit het geschrift zelf ontleend.

De Opsteller van het boek is, zoo als uit den inhoud blijkt, WILLEBRORDUS VAN DER HEIJDEN, geboren te *Middelbeers* in *Brabandsch Kempenland*, in 1595. Er zijn meerdere Schrijvers en Geestelijken van dien naam geweest; of hij evenwel tot deze in eenige betrekking van bloedverwantschap gestaan hebbe, kunnen wij niet beslissen. Men vindt gewag gemaakt van eenen PIETER VAN DER HEIJDEN, of à THIJMO, overleden in 1473, Schrijver van eene *Brabandsche Chronijk*, gedeeltelijk overgenomen in het werk: *Die alder excellentste Cronijke van Brabant, Hollant, enz. Antwerpen* 1512. Volgens FOPPENS en PAQUOT zoude het werk van dezen VAN DER HEIJDEN verloren geraakt zijn; doch hiermede schijnt te strijden het verhaal van den Heer S. DE WIND, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschr.* bl. 518, aangaande eene voorgenomene, of veelligt thans reeds volbragte, uitgave dier *Chronijk* door den Baron DE REIFFENBERG. Verders vinden wij genoemd eenen CORNELIS VAN DER

HEIJDEN, die mede geleefd heeft in de XVde eeuw, nog SERVATIUS MYRICANUS of VAN DER HEIJDEN, Provinciaal der Franciskanen in *Nederland*, overleden in 1599; JUDOCUS of JOOST VAN DER HEIJDEN, uitgever der geschriften van den Griekschen redenaar LYSIAS, in 1615; CORNELIS VAN DER HEIJDEN, Geneeskundige te *Gent* tot omstreeks 1647; om niet te gewagen van den Hervormden Kerkleeraar KASPER HEIDANUS te *Antwerpen* en elders, in 1586 overleden, of van andere, niet onbekende mannen, welke dien naam hebben gedragen. Meerdere van de hier opgetelde waren afkomstig uit plaatsen, nabij het dorp gelegen, waarin WILLEBRORDUS geboren was; evenwel kan de naam VAN DER HEIJDEN ook in verschillende oorden door meerdere personen aangenomen zijn. Wij begeven ons dus niet in dit onderzoek, hetwelk ligt zeer omslagtig konde worden, en ten slotte weinig nut zoude opleveren.

De Geestelijke opleiding van den Schrijver, wordt door hem zelven in korte bewoordingen vermeld, bl. 170. Of hij mede deel gehad hebbe aan het onderrigt van Pater ARNOLD CATHUIS, (*a*) wiens bedrijf en karakter hij in het breede vermeldt bl. 76 volgg, kan

(*a*) Dus lese men overal in het vervolg; niet, CATH. Zie onze Toevoegsels en Verbeteringen.

wel vermoed, doch niet verzekerd worden. Is dit het geval, dan zal zulks moeten plaats gehad hebben tusschen de jaren 1622 en 1626, wanneer VAN DER HEIJDEN te *Leuven* studeerde in de Godgeleerdheid, en CATHUIS aldaar Hoogleeraar was in de Heilige Schrift. Men zoude dan het uitvoerige levensberigt van dezen laatsten kunnen toeschrijven aan de dankbaarheid des leerlings jegens zijnen leermeester; doch evenzeer konde men de aanleiding hiertoe zoeken alleen in de omstandigheid, dat CATHUIS de eerste vaste dat is, bestendige arbeider uit de Orde in *Friesland* geweest was. Overigens vindt men van VAN DER HEIJDENS verrigtingen, zijnen ijver, zijne inborst, de sporen in het werk zelve verspreid, die wij hier, om alle herhaling te vermijden, niet opzettelijk willen nagaan. Slechts mogen wij niet onvermeld laten, dat het vooral uit het vervolg van zijn geschrift, opgesteld door eenen zijner ambtgenooten, ROBERT DU RIEU, blijkbaar is, dat veel van hetgene in het algemeen vermeld was onder de uitdrukkingen *door eenen der onzen*, of dergelijke, voornamelijk het werk was van VAN DER HEIJDEN, en hieronder vooral uitmunten zijne lofwaardige bemoeijingen bij het bezoeken der besmetten door de pestziekte te *Leeuwarden* in 1636, en het aanbieden zijner Priesterlijke hulp. Hoe men ook voor het overige den man en diens beginselen moge beoordeelen, zoo

kan men evenwel iemand, die bij zulke rampen zijner medemenschen zoodanig medelijdend gevoel betoont, en, met eigene opoffering, hun naar zijne overtuiging den besten troost en verlichting aanbiedt, zijne achting en eerbied niet ontzeggen; en men mag zich verzekerd houden, dat de Schrijvers van het werk: *D' eerste Eeuwe der Societeit Jesu*, te *Antwerpen* in 1640 uitgegeven, zijne nagedachtenis, als die van eenen Priester, in de volvoering zijner verpligtingen in 1638 bezweken, met uitstekenden lof zouden vermeld hebben, indien hen niet de vrees had terug gehouden, dat hierdoor deszelfs medebroeders, die zich te *Leeuwarden* en in het overige *Friesland* schuil hielden, zouden bekend worden. Immers niet gaarne geven deze Schrijvers berigt van eenige gebeurtenissen, dan die of langeren tijd geleden waren, of, zoo al kortelings voorgevallen, voor geene aanmerkingen of onderzoekingen hunner tegenstrevers vatbaar waren; de overige verrigtingen in deze oorden gaan zij liefst stilzwijgend voorbij.

De inhoud van het Werk blijkt reeds uit den tegenwoordigen titel. Wij willen omtrent het gezag, de waarde, de inkleeding, en den tijd van deszelfs vervaardiging het en ander laten volgen.

De rugtitel op den band, welke kennelijk vele jaren

later, dan het Handschrift vervaardigd was, om hetzelve gelegd is, die van *Historiæ Frisica*, was ongepast. Aan het begin van het opstel vond men hoegenaamd geen opschrift. Wij hebben dus zulk een gekozen, als ons eenvoudigst scheen en meest met den inhoud overeenkwam.

De bronnen, uit welke VAN DER HEIJDEN geput heeft, worden gedeeltelijk door hem zelven aangewezen. Zij zijn de Geschiedenissen van FAMIANUS STRADA, de Latijnsche en Nederduitsche Chronijken van PIËRIUS WINSEMIUS, brieven van den Jezuiet JAKOB STRAAT, ook die van ANSCKE BOCKES, den eersten Jezuiet, die *Friesland* bezocht, losse papieren van AUSONIUS POPMA, overlevering van oude lieden, eene lofrede op ARNOLD CATHUIS, verbeterd uit familieberigten: voorts de *Geschiedenis van het Genootschap van JEZUS*, een werk van zeer wijden omvang, bestaande uit 6 deelen in 7 stukken, in folio, over welks uitgave te *Antwerpen* men langer dan eene eeuw is werkzaam geweest; (Zie *Bibliothecae Bunavianae T.* III *Vol* I *p.* 553, *Catalogue de la Bibliothèque de M. DE LA SERNA SANTANDER, T.* III *p.* 88, *J. C. BRUNET, Manuel du Libraire, T.* II *p.* 590.) Van deszelfs beide eerste deelen, inhoudende de regeringen van de Generaals IGNATIUS DE LOIJOLA en LAINEZ door NIKOLAAS ORLANDI-

NUS en FRANCISCUS SUCCHINUS in 1620 uitgegeven, heeft VAN DER HEIJDEN gebruik kunnen maken; de overige zagen eerst het licht van de jaren 1649 tot 1750. Of men aan het oordeel en de onpartijdigheid dezer Geschiedschrijvers een onbepaald vertrouwen mag schenken, moeten wij ter beslissing overlaten aan hen, die de gelegenheid hebben, welke ons ontbrak, om dit zeldzaam voorkomend werk in te zien. VAN DER HEIJDEN kwam in April 1627 in *Friesland;* wat dus of aan de bovengenoemde opgaven onthrak, of ook gebeurd was sedert de laatste voorvallen, in die *Geschiedenis* vermeld, konde hij vernemen uit de mondelinge of schriftelijke berigten dergenen, die hij hier in zijne moeijelijke betrekking als ambtgenooten aantrof, namelijk GERARD CARBONELLI en JOHANNES VAN BLOCKLANT. De eerstgenoemde was in *Friesland* in de zending aanvankelijk van 1613 tot 1617, vervolgens van 1624 tot Augustus 1627; de tweede van 1624 tot September 1628; lang genoeg konde dus de Vervaardiger van ons Verhaal van de gelegenheid gebruik maken, om de mededeelingen ven hetgene zij zelve hadden bijgewoond, vast in zijn geheugen te kunnen prenten of die op te schrijven. Dus verre heeft dan ook het opstel meer de gedaante eener doorloopende geschiedenis; het vervolg, dat de gebeurtenissen inhoudt, welke VAN DER HEIJDEN zelve hier heeft beleefd, of waaraan hij zelve deel

nam, is meer geschreven als jaarboek. Men is thans gewoon aan dergelijke aanteekeningen van personen, die hunne eigene handelingen of het gebeurde van hunnen tijd te boek gesteld hebben, bijzonder gewigt te hechten; men mag dus ook zijne berigten als eene bijdrage beschouwen tot de kennis van de toenmalige stille ondernemingen eener, wel bedwongene maar niet vernietigde, Godsdienstige en Staatkundige partij tegen de heerschende gezagvoerders en den lang gevestigden staat van zaken in dit gewest. In hoeverre de Schrijver bij dit alles de waarheid en heeft kunnen, en heeft willen huldigen, dit blijft even als bij elke andere geschiedkundige opgave een onderwerp van nadere overweging.

VAN DER HEIJDEN overleed den $\frac{3}{13}$ December 1638. Het eigenlijke werk had hij zelve voortgezet tot het einde van 1637, eene daarachter aangevoegde *Lijst van Overledene Jezuieten* tot het laatst van 1638. Een zijner laatst aangekomene ambtgenooten. ROBERT DU RIEU, omtrent wien verder niets ter onzer kennis is gekomen, vervolgde deels uit de nagelatene losse papieren van den afgestorvene, deels uit andere bronnen en uit hetgene hij zelve zag en hoorde, het Verhaal tot het midden van 1539, de *Doodenlijst* tot 1640; of hij om eenige bepaalde reden er van hebbe afgezien het

een en ander voort te zetten, dan of het vervolg in eenig ander Handschrift te zoeken zij, hiervan kunnen wij niets berigten.

Het zal wel overtollig zijn, ook buiten de bijzondere betrekking van den inhoud tot *Friesland*, de algemeene belangrijkheid van dit werk nog opzettelijk aan te wijzen. Bekend is het, dat vele uitvoerige verslagen van de handelingen der Jezuieten, door hen zelve opgesteld, in handschrift aanwezig zijn; doch het uitgegevene is zeer gering, en vooral zal men hier te lande van het geschrevene slechts eenen zeer kleinen voorraad aantreffen. Iedere mededeeling van dien aard wordt dus ligtelijk behulpzaam om de *Geheime geschiedenis*, niet alleen van eenig afzonderlijk gewest, maar ook uit hoofde van den, overal en ten allen tijde zich gelijk blijvenden, geest der Orde, van de beschaafde wereld, ja zelfs van het geheele menschdom, in zoo verre de Jezuieten daarop eenigen invloed mogen uitoefenen, van nader bij te leeren kennen. De bedrijven der Jezuieten zijn van weerszijden meermalen met veel drift beoordeeld; het is pligt hen zelve te hooren, opdat ook hun de welverdiende lof of blaam te beurt valle; dit mag men vooral aanprijzen in onze dagen, waarin zoo dikwijls aan den eenen kant hunne geheime woelingen ter spraak komen, en

aan den anderen hun eenvoudige en ijverige Godsdienstzin wordt aangeprezen. In ons boek spreekt nu een lid der Orde, niet met het opzettelijk doel om zich tegen ingebragte beschuldigingen te verdedigen, maar als enkel berigtgever van zijne eigene stille werkzaamheden en die der zijnen; men behoeft bij derzelver beoordeeling dus slechts hoofdzakelijk te letten, of hij zich ook door den geest, welke hem bezielde, of door de beperktheid zijner verstandelijke kennis, hebbe laten verlokken om de zaken anders in te zien en te vermelden, dan zij wezenlijk gesteld waren; men moet hierbij zoo veel mogelijk de verhalen der tegenpartijën vergelijken; en alzoo zal men eindelijk meer en meer in staat gesteld worden om een juister inzigt te bekomen in vele belangrijke voorvallen der Geschiedenis, en vooral om eene juiste bepaling te geven, wat het eigenaardige is van de veel geroemde en veel gelaakte Orde der Jezuieten.

Aan het slot van het eigenlijk Verhaal, treft men, bl. 178, eene *Lijst* aan *van de leden der Orde, in Nederland gestorven*, en van *Lijkdiensten, aldaar voor de begunstigers der Orde gevierd.* Veelligt ware, naar het oordeel van sommigen, deze Lijst bij de uitgave beter terug gehouden; wij troffen daarin evenwel eenige bijzonderheden aan, die tot opheldering dienden

van het vooraf gegane; dit hield ons hiervan terug; daarbij was de *Lijst* zoo groot niet, dat zij tot aanmerkelijk bezwaar konde strekken; ook om andere redenen achtten wij het beter het stuk in zijn geheel te geven. Die de *Lijst* niet verkiest in te zien, mag, onzenthalve haar vrijelijk overslaan.

Wat betreft den stijl en de voordragt des Schrijvers, zoo meenen wij eenig onderscheid te bespeuren in dat gedeelte, hetwelk hij van anderen heeft moeten overnemen, en in dat, hetwelk hem zelven als oorspronkelijken opsteller had. In het eerste vindt men, hoewel niet in groote mate, toch eene zekere zucht tot het bijbrengen van sieraden; eenen redenaarstoon, kenbaar door uitroepingen, het aanhalen van bijbelplaatsen, enz.; het laatste is in eenen meer eenvoudigen trant gesteld. Vraagt men verders naar de deugdelijkheid der Latijnsche taal, zoo kunnen wij verzekeren, dat, zoo men zich voorstelde hier de netheid en bevalligheid der Classische Schrijvers, of van derzelver beste navolgers, aan te treffen, men zich grootelijks bedrogen zoude vinden; immers komen in het geschrift vele uitdrukkingen voor, die in eenen zuiveren stijl niet zijn toe te laten; ja zelfs draagt het geheele Verhaal talrijke blijken, dat

de Schrijver meer in zijne moedertaal dan in het Latijn gedacht heeft; bijaldien men echter voor oogen houdt, dat de leden der Jezuieten-Orde zich gewoonlijk meer eene zekere soort van gemakkelijkheid dan wel van zuiverheid bij het Latijn schrijven ten doel stelden; zoo kan men in den schrijfstrant van VAN DER HEIJDEN vrij wel berusten; beter althans, dan in dien van den voortzetter des Verhaals, DU RIEU, en voornamelijk van eenen anderen Jezuiet, Pater SCHEFFER, van wien een brief in het Verhaal is ingelascht op het jaar 1638, bl. 157.

Eene onnaauwkeurigheid, die wij niet geheel onopgemerkt mogen voorbijgaan, is zigtbaar in zijne verschillende schrijfwijze der eigennamen. Deze wordt zelfs aangetroffen in de namen der Priesters en andere personen, met welke VAN DER HEIJDEN zelve verkeerd heeft, of die hij van nabij moest kennen; zoo vindt men BLOCKLAND en VAN BLOCKLANT, VIERING en VIRING, KEGELER, KEGELAER en KEGELERS, VAN MAEL en VAN MALE, VAN DER MEULEN en VAN DER MUELEN, LONES en LOENES. Wij hebben op elke plaats zoo laten afdrukken, als wij het daar vonden. Vooral in dat gedeelte, hetwelk uit de opgaven van anderen door den Schrijver moet zijn overgenomen, treffen wij meermalen eene schrijfwijze aan, die ongetwijfeld de ware niet zijn

kan, en veelligt uit onbekendheid met de bedoelde personen ontstaan is. Wij hebben, zoo veel noodig, zulks in onze Aanteekeningen aangewezen, en daarin ook op zulke verbeteringen in het opstel opmerkzaam gemaakt, als tot goed verstand van den zin schenen vereischt te worden. Eene optelling van vergissingen, die men alleen als schrijffouten moest aanmerken, meenden wij dat hier overtollig was, en misschien alleen bij eene uitgave van het oorspronkelijke konde te pas komen.

Alleen in het schrijven van den naam des Opstellers zelven zijn wij van onzen regel van getrouwe navolging afgeweken. Wij vonden dien nu eens geschreven VAN DER HEIJDE, dan weder VAN DER HEIJDEN. Tot behoud der eenparigheid hebben wij eene keuze gedaan; deze is, zonder dat wij hiertoe eenige bijzondere aanleiding hadden, op de laatste wijze van spelling gevallen.

Den tijd van de vervaardiging van het geschrift kunnen wij uit deszelfs lezing, en de, daarin aangehaalde, Schrijvers genoegzaam opmaken. De Nederlandsche *Chronijck* van WINSEMIUS kwam in het licht in 1622; diens Latijnsche *Historiën* voor het eerst in 1629, waarom wij ook, met voorbijgaan der verbeterde uitgave van 1646, deze steeds hebben aangehaald; van STRADA 's werk was de eerste uitgave te

Rome in 1632: een brief, aan den Schrijver gezonden door den Jezuiet JAKOB STRAAT, wordt vermeld van 1631; eindelijk de achteraan geplaatste *Lijst van Overledenen* enz. begint met het jaar 1635. Uit dit alles meenen wij te mogen besluiten, dat VAN DER HEIJDEN juist in dit laatste jaar eenen aanvang gemaakt heeft met het opstellen van zijn boek; doch door de toeneming zijner ziekte in het laatst van 1637 verhinderd is geworden zijne onderneming geregeld voort te zetten, ofschoon hij nog de *Lijst der Overledenen* enz. tot den 13 October 1638 vervolgde; dat verders deze of gene zijner medezendelingen, hetzij naar deszelfs mondelinge opgaven of losse papieren, daarmede voortging, tot eindelijk DU RIEU het Handschrift tot zoo ver voltooid heeft, als wij het bezitten.

Wij meenen gerustelijk te mogen verzekeren, dat dit werk dus verre niet ter kennis van het algemeen gebragt is. Er bestaan lijsten van Schrijvers uit de Jezuieten-Orde, getiteld: *Bibliotheca Scriptorum Societatis JESU*, vervaardigd door PHILIPPUS ALEGAMBI, te *Antwerpen*, 1643, en een Vervolg hiervan door NATHANAËL SOTUELLI, te *Rome*, 1676. In de eerstgenoemde weten wij, dat VAN DER HEIJDEN niet voorkomt; evenmin gelooven wij dit van de laatste, dewijl noch FOPPENS, noch PAQUOT, welke die beide

lijsten aanhoudend gebruikten, in hunne opgaven van Nederlandsche Schrijvers het minste gewag van hem maken.

Het *Handschrift* is in klein-quarto formaat, overeenkomstig het gewone doorgevouwen schrijfpapier; het bestaat uit 102 blaadjes, welke, slechts aan de ééne zijde met getalmerken voorzien, alzoo, volgens onze hedendaagsche gewoonte van tellen, 204 bladzijden zouden uitmaken. Het Verhaal zelf loopt daarin, met openlating van eenige kleine tusschenruimten bij sommige nieuwe afdeelingen, (b. v. bij de levensberigten der vier Jezuieten, bl. 168,) onafgebroken door tot bl. 66 van het boekje; nu volgen 14 wit gelatene blaadjes; op bl. 80 vangt de *Lijst der Overledenen*, enz. aan, welke eindigt in het begin van bl. 85; het laatste gedeelte van het boekje is weder wit gelaten. Van het begin tot het einde is alles met dezelfde hand bewerkt, waaruit dus blijkt, dat niet VAN DER HEIJDEN zelve, wiens overlijden daarin vermeld wordt, dit exemplaar geschreven heeft. De open gebleven plaats tusschen bl. 66 en 80 doet ons echter vermoeden, dat het ook niet vervaardigd is door iemand, die zich niets anders had voorgenomen, dan een enkel afschrift te maken, in welk geval men waarschijnlijk de tweede afdeeling onmiddelijk op de eerste had laten volgen.

Ofschoon door de leden der Orde bij voorkeur de naam gebezigd wordt van *Leden van het Genootschap* of *der Maatschappij van* JEZUS, hebben wij echter dien van *Jezuieten* gekozen, eensdeels ter bekorting, anderdeels dewijl dit de veelvuldige gewoonte medebragt, en deze benaming op zich zelve even min ongunstig kan opgevat worden als die van andere Ordesgeestelijken, b. v. Franciskanen, Dominikanen, enz.

Het scheen ons eene behoefte, eenen Bladwijzer bij dit Werk te voegen. Wij hebben daarop evenwel niet gebragt de personen, alleen op de *Doodenlijst* voorkomende; van sommigen dezer viel niets opmerkelijks te berigten; bij anderen liep men gevaar om tot te groote uitvoerigheid te vervallen. Ook was het in dit gedeelte, veelal uit eigennamen bestaande, hoogst vermoedelijk, dat wij het een of ander verkeerd zouden lezen; eene fout, in welke de Schrijver zelve, blijkens onze Aant. 203 somwijlen vervallen is.

Hiermede besluiten wij onze Voorrede, en wenschen den lezer eene zoo aangename uitspanning bij het gebruik van dit boek, als het ons bij deszelfs bewerking en vervaardiging verschaft heeft.

Sneek en *Heerenveen*, H. AMERSFOORDT.

October 1842. U. A. EVERTSZ.

VERHAAL

VAN DE VERRIGTINGEN DER

JEZUIETEN

IN

FRIESLAND. (1)

West-Friesland, over welks geestelijke arbeiders wij zullen handelen, is eene zeer aanzienlijke en welgestelde Heerlijkheid, eene der 17 Nederlandsche Provinciën. Het is niet geheel rond van gedaante, dewijl op sommige plaatsen eenige hoeken misschien een uur ver uitspringen; doch, deze er afgenomen, zal het in de doorsnede niet veel langer zijn dan 14 uren.

In *Friesland* zijn 11 Steden, met uitzondering van *Workum*, *Hindeloopen* en *Ylst*, alle met wallen omgeven; bovendien 340 of 339 dorpen, die in 30 Grietenijen verspreid zijn.

De voornaamste stad zijnde tevens de hoofdstad der Provincie, is *Leeuwarden*, waarin volgens veler meening 16000 of 17000 menschen gevonden worden. Hier komen de Staten, die uit

82 leden bestaan, te zamen over grootere belangen; hier beslissen over mindere zaken de Gedeputeerden; hier is het verblijf van den Stadhouder der Provincie en van het Hof; hier wordt behandeld, al wat de Provincie in het algemeen betreft.

Op *Leeuwarden*. volgt zoo wel in uitgestrektheid als getal van burgers *Harlingen*; het telt veelligt 10000 zielen. Deze stad is toegenomen te gelijk met de secte der Mennoniten, (2) die door de grootere vrijheid, om aldaar naar verkiezing te leven, en door de uitnemend gunstige gelegenheid van de haven om handel te drijven derwaarts gelokt zijn.

Sneek, een net en digt bebouwd steedje, telt ongeveer 8000 zielen.

Bolsward, *Dokkum* en *Franeker* hebben bijna dezelfde grootte. *Bolsward*, voorheen eene Hanse-stad heeft iets minder dan 800 huizen, *Dokkum* 703, *Franeker* 668. Dit laatste telt 5300 inwoners, *Bolsward* niet boven de 5000. De Dokkumers zijn van meening, dat in 900 huisgezinnen binnen hunne stad, niet veel meer dan 4000 zielen zich bevinden, kennende zij beurtelings aan ieder huisgezin nu eens vier, dan vijf personen toe.

Aan *Franeker* strekt tot sieraad de Hoogeschool, die daar in 1585 door de Staten is opgerigt, en aan welke genoegzaam in alle wetenschappen onderwijs wordt gegeven.

Dokkum is vermaard geworden door den H. Bonifacius, eersten Aartsbisschop van *Mentz*, Apostel der Duitschers en Friesen, die daar met 51 zijner gezellen door de woeste bewoners der nabij gelegene wouden verslagen is; de marteldood diens grooten mans is door meerdere mirakelen opgeluisterd. Ook de Staten hebben deze stad aanzien gegeven door de oprigting van een Admiraliteits-Collegie in 1596.

Stavoren, *Hindeloopen* en *Ijlst* zoude men, zonder deze steden onregt te doen, onder de volkrijkste Friesche dorpen kunnen plaatsen; maar gelijk *Workum* zelfs niet met het aanzienlijkste en volkrijkste zoude willen vergeleken worden, alzoo mogt *Sloten* dit met niet weinig kleinere dorpen gaarne wenschen.

Dit laat ik van de steden voorafgaan, dewijl men in de volgende jaren genoegzaam van alle melding zal moeten maken.

Anscke Bockes, (3) geboren in het dorp *Ipekolsga* in *Friesland*, te *Keulen* in de Societeit [der Jezuieten] opgenomen, had gedurende zijn verblijf te *Rome* in het jaar 1556, van den H. Ignatius, (4) drie maanden voor diens overlijden arbeiders voor dit gewest verzocht (*a*): waarop Ignatius hem beloofd heeft, dat hem metgezellen zouden worden toegezonden, als men voorzien

(*a*) Volgens eenen brief van Anscke Bockes zelven aan zijne Ouders.

had in eene verblijfplaats en verdere noodwendigheden. Door deze hoop bezield schrijft Anscke zijnen vader, en smeekt dezen ernstig, dat hij zich of bij de Vroedschap te *Sneek*, of bij eenigen uit den Frieschen Adel, of bij eenen Prelaat eener geestelijke Orde zoude bevlijtigen, om de belofte te bekomen, dat men in de middelen zoude voorzien, om eenige leden van de Societeit te kunnen onderhouden; dat alsdan gelecrde en vrome mannen zouden gezonden worden, om der aankomende jeugd een uitstekend onderrigt te geven. De vader evenwel heeft, ofschoon misschien wel genoegzamen ijver, nogthans geen' toereikenden invloed gehad, om eene zoo belangrijke zaak te bevorderen juist op zulken tijd, waarin de ketterij de aanzienlijksten en geringsten begon te besmetten en de gemoederen des volks van de Geestelijkheid en Kloosterlingen, uithoofde van hun allerbedorvendst leven, afkeerig te maken. In het jaar 1563 is Anscke wegens huisselijke belangen in *Friesland* gekomen (*b*), en heeft, toen hij de behoeften van het volk geheel had leeren kennen, van de zaak berigt gegeven aan Pater Jakob Lainez, (6) Generaal der Societeit, die nog niet van *Trente* vertrokken was, waar hij de algemeene Kerkvergadering had bijgewoond. De Pater Generaal heeft hem gelast, om pogingen te doen, of hij hierin eenige hulp konde aanbrengen, en de zorg van het toe zigt en de uitvoering der geheele zaak aan de Vaders te *Keulen*

(*b*) Volgens de *Geschiedenis der Societeit*. (5)

aanbevolen. Ook deze zijn van meening geweest, dat men Anscke de zending moest opdragen.

Derhalve bekomt hij in den aanvang van het jaar 1564, door tusschenkomst van Wigle van Swichem, Voorzitter van den Raad van State, en van Joachim Hoppers, Lid van den Geheimen Raad in Nederland, beide Friezen van geboorte, eerst eenen aanbevelingsbrief van den Stadhouder van Friesland, Johan de Ligny, Graaf van Aremberg, aan het Friesche Hof; (7) en kort daarna, dewijl deze geene uitwerking deed, van het Hof te *Brussel* eenen openen brief in 's Konings naam, waarbij hem de magt verleend werd, om, waar hij wilde, eene school op te rigten, en de Overheid werd gelast hem hulp te verleenen tegen elk, die hieraan hindernis toebragt. Hiermede nu gesterkt, begint hij (8) in de stad *Sneek* onderwijs te geven; maar de ketters, eenen kreet aanheffende, dat langs dien weg, door toedoen der Jezuieten, in *Friesland* het Spaansch geloofsonderzoek, en (zoo als zij het noemen,) de Spaansche wreedheid zoude ingevoerd worden, hebben de Vroedschap gedrongen, om den brief van het Hof als niet van kracht te beschouwen, en eene boete te bepalen tegen elk burger, die iemand der zijnen ter school zond van Meester Anscke, of eenen vreemde, welke haar bezocht, onder dak nam; ja zelfs kwam, toen door opstoking der ketters de gemoederen van het volk en der Vroedschap verbitterd waren, de zaak zoo ver, dat men voor een oproer mogt vreezen; om welke reden Anscke, die niet voor zijn eigen, maar voor

het gevaar van het algemeen beducht was, na de zaak meer met kloekmoedigheid beproefd, dan met geluk uitgevoerd te hebben, naar een nieuw verblijf heeft moeten omzien.

Eerst hebben zij dan een weinig vertoefd in het dorp *Woudsend*; doch dewijl men daar wegens het waterachtige oord moeijelijker de steden konde bezoeken, is hij verhuisd naar *Ijlst*, eene stad, wel klein, maar jegens Anscke (naar het blijkt) tamelijk welgezind, (zijnde ook Ansckes geboorteplaats niet verre van daar gelegen); (*c*) en hebben daar in een gehuurd huis nabij het kerkhof ten westen van de kerk vijf Paters met eenen Coadiutor drie jaren doorgebragt. De dienst geschiedde ten hunnen huize, doch de predikatie in de stadskerk. De meeste Vaders onderrigtten de jeugd, die in grooten getale tot hen toestroomde, in de beginselen van het regtzinnig geloof en in de Christelijke godsvrucht, te gelijk met de Latijnsche en Grieksche taal; behalve de beschaafde letteren onderwezen zij ook nog in de Redekunst; verders had een der Vaders het bestuur over hen, die lust hadden de Muzijk te leeren. Dat de Vaders voor dit werkzaam onderwijs der jeugd geheel geen leergeld aannamen, kwam het volk voor als iets ongewoons en bevreemdends.

(*c*) Volgens eene losse aanteekening van den Heer Aesco of Ausonius Popma, een man beroemd door zijne uitgegevene boekwerken. (9)

Ten tijde dat de Vaders te *Ijlst* huis hielden, althans nog eenigen tijd voor de weldra gevolgde kerkenschennis, (Beeldenstorm) viel daar, door tusschenkomst van Pater Anscke, een uitstekend mirakel voor. Ik zal de zaak verhalen, zoo als ik haar uit eenen brief van den Eerwaarden Vader Jakob Straat, (10) den 16 April 1631 aan mij geschreven, en uit sommige kleine opgaven over dit onderwerp van Sibrand Brobbs, eenen Fries, in *Oosthem* nabij *Ijlst* geboren, in 1622 te *Brussel*, waar hij om zijne vrije Godsoefening woonde, vernomen heb.

Te *Ijlst* woonde een jongman Johannes Bartels, uit brave en fatsoenlijke ouders geboren, van eenen deugdzamen omgang en verstandig, zeer gemeenzaam verkeerende met Mr. Anscke (11). Deze, door eene ziekte aangetast, is, naar behooren met de Kerkelijke Sacramenten voorzien zijnde, uit het leven gescheiden, en is tot teeken daarvan aan het volk, de klok geluid. Niemand twijfelde of hij was gestorven; evenwel bragt eene roode en heldere vlek, die op de eene wang zich vertoonde, hen die bij de begrafenis aanwezig waren, in het onzekere, wat dit beteekende. Men riep dan Anscke, die verbood den doode te begraven, en allen gelastte, met hem en de geestelijke Vaders voor den overledene gebeden tot God uit te storten, opdat, indien het tot zijn best mogte zijn, hij in het leven hersteld wierde. Zoo gezegd, zoo gedaan. Op den derden dag is de doode herleefd, terwijl de geestelijke Vaders en

bloedverwanten verbaasd stonden over dit mirakel en God verheerlijkten. Op dit gerucht zijn terstond van heinde en verre zoowel Friesen als anderen toegesneld, om den herleefde te zien en te hooren, en tevens om het gezigt van Pater Anscke, wien over het algemeen naast God de opwekking van den doode werd toegeschreven, te genieten. Het geval, dat aanvankelijk niet vreemd scheen van een sprookje, heeft vervolgens bij allen een eenparig geloof verworven; dewijl het klaarblijkelijk was, en niemand, hoe halstarrig, het konde betwijfelen; en velen beweerden, dat dit mirakel nooit in vergetelheid zoude geraken. Deze opgewekte jongeling heeft nog eenige jaren daarna braaf en vroom geleefd, en was jegens allen vriendelijk, en bragt velen, die oneens waren, tot eensgezindheid; weshalve de Mennoniten, die bijzonder het masker van braafheid zich zoeken toe te eigenen, goedvonden moeite te doen, om hem tot hunne partij over te halen; maar nimmer heeft hij dat geloof, hetwelk hij als met de moedermelk had ingezogen, met hoe groote beloften hij daartoe ook wierd gedrongen, zelfs in het geringste verlaten; als verzekerende, dat hem in die drie dagen van zijnen dood kenbaar genoeg geworden was, wat verschil er was tusschen het Catholieke geloof, en de onheilige en snoode leerstellingen der Mennoniten. Hij vermaande het volk zoo gepast tot verbetering van gedrag, dat dit aan zeer geleerde mannen tot verwondering strekte, en nog te meer, als zij dien man, die voor zijnen dood ongeletterd en geene

andere dan zijne moedertaal kundig was, in vreemde talen vele zaken wel ter snede hoorden aanvoeren, vooral tot bevestiging van het Catholiek geloof. Ook na het vertrek van Anscke uit *Friesland*, zeide hij meermalen aan de Mennoniten. dat hij in de drie dagen van zijnen dood kennis had bekomen, dat Meester Anscke en de overige leden der Societeit brandende lichten waren in deze wereld, en eene vereeniging van hoogst geleerde en onberispelijke mannen, die van langzamerhand meer moesten uitgezonden worden naar verschillende wereldstreken, om de ongeloovigen in den schoot der Catholieke Kerk te brengen, als zijnde zij krachtig in werken en woorden, van een deugdzaam leven, en wel toegerust om overal het Evangelie te verkondigen; dat ook God verstoord was op zoodanige geestelijken, die, nadat zij de gelofte der kuischheid gedaan hadden, bijzitten hielden; ook voegde hij er bij, dat wegens het slecht leven der priesters, alle kloosters en kerken, en insgelijks andere gewijde plaatsen in geheel *Friesland* zouden geschonden en geplunderd worden; alsmede dat de geestelijken, die van de vele thans aanwezigen binnen kort zouden overblijven, met alle ruimte aan eene kleine tafel zouden kunnen geplaatst worden. Dit scheen aan allen wonderspreukig en onmogelijk; echter hebben de beste Catholieken er over gejammerd, dat het wezenlijk gebeurd is. Bij deze droeve aankondiging voegde hij eene meer verblijdende, namelijk dat na zulk eene verwoesting alles sierlijker zoude hersteld worden, en de geestelijken

eenen vromen levensregel zouden opvolgen. Nog meer heeft deze herleefde gesproken, waarvan wij weten dat het grootste deel is nagekomen. Ook Pater Leonardus Lessius (12) heeft kort voor zijnen dood aan Pater Jakob Straat erkend, dat hij het gerucht van dit mirakel gehoord had en het zich nog herinnerde.

Sibrand Broers dacht er aan, de voorgemelde opgaven aan de Vroedschap te *Ijlst* te doen toekomen, met oogmerk, dat deze een openlijk getuigenis der waarheid zoude uitvaardigen; doch het is waarschijnlijk, dat lieden, die verder zagen, zulks hebben afgeraden, dewijl die onregtzinnige Overheidspersonen dit wel nooit zouden doen.

Uit *Ijlst* (*d*) deed hij nu en dan eenen uitstap naar *Leeuwarden*, om in de hoofdkerk predikatiën en catechisatiën te houden. Eene groote schare hoorde daar den man aan, die eenen geheel ongewonen ijver en gedrag betoonde. Het catechiseren, eene destijds ter dier plaatse ongebruikelijke zaak, boeide en verkwikte velen; doch de Geestelijkheid, die als bij openbare vergunning bijzitten hield, (13) het euvel opnemende, dat haar hare schandelijke bedrijven openlijk verweten werden, beeft Anscke den toegang tot hare Kerk belet.

Niet alleen had hij dus de ketters tot vijanden, maar ook de herders, wier pligt het geweest was

(*d*) Volgens overlevering van bejaarde lieden.

bij het dagelijks aangroeijend getal der wolven, de honden niet af te keeren of hun geblaf te verhinderen. Het zij zoo! maar dan eerst zullen zij te laat wijs worden, als zij zelve door de wolven verscheurd worden. Hier dus uitgesloten, is hij tot de Franciskaner *kloosterlingen [de Minderbroeders] gegaan*; maar moest ook weldra van daar verhuizen; want de Parochiepriesters, door afgunst en haat tegen Anscke aangeprikkeld, hebben den Franciskaners gedreigd, dat indien zij Anscke niet dadelijk uit hunne kerk verstieten, zij hun best zouden doen, dat de burgers hun alle almoezen onthielden; en deze bedreiging heeft schrik te weeg gebragt, dewijl hier hun zoo onmisbaar onderhoud gevaar liep. Derhalve is hij vervolgens ontvangen in de Kerk van het St. Antonie Gasthuis, met goedvinden van hen, welke over die plaats het bestuur hadden. De prediker veranderde wel van kerk en leerstoel, maar niet van geest of hart; hij trok te velde tegen de algemeene ondeugden, en beval met kracht de deugden aan, die geestelijkheid en volk betaamden.

Nu volgt het jaar 1566, een jaar van onuitsprekelijke rampen, het jaar van den gruwelijken beeldenstorm, het jaar van de snoodste woede der Calvinisten tegen kerken, altaren, beelden en schilderijen, en zelfs tegen den persoon van Christus, zoo als die onder het teeken van brood verborgen is, en tegen alle heilige zaken. Nadat dus hunne dolheid, die door het verbond der Edelen, of onder oogluiking of op bevel van sommige Groo-

ten, gewapend was, reeds in andere Nederlandsche, Provincien was uitgebarsten, is zij ook in *Friesland* begonnen, maar eenigzins geregelder dan elders, in zoo verre alles op gezag der Overheid geschied is (*e*). In den nacht dan na den 6 December hollen de schutters in bepaalden getale uitgekozen in de kerken, werpen de altaren om, vernielen beelden en schilderijen; verders had de Overheid, ten einde een zoo heilig werk niet door de vurige Catholieken verhinderd wierde, daags te voren door den omroeper laten waarschuwen, dat geen burger bij nacht op straat zoude komen. Toen alles was vernield of weggeruimd, wat naar het Paapsche bijgeloof scheen te zweemen, en men, om zelfs de sporen van het voormalige weg te nemen, alles met kalk had aangestroken, hebben zij de muren overgewit en vervolgens den 9 December eenen zekeren Antony, die onlangs te *Hogebeintum* Priester geweest en nu afvallig was geworden, gewapenderhand op den predikstoel gebragt, op wien hierna een man van dat zelfde slag gevolgd is, Marten, voorheen Priester te *Tzum;* ook heeft hunne taal slechte gevolgen gehad; want na verloop van weinige dagen zijn drie Parochiepriesters van even zoo vele kerken met éénen Vikaris openlijk tot de leer van Calvijn afgevallen. De goede Catholieken waren over hunnen afval verbaasd, en des te meer, omdat den 11 December alle Pastoors, door het Provinciale Hof bijeengeroepen en gevraagd zijnde, of zij

(*e*) Pierius, in zijne *Chroniek* en *Historiën* (14)

hunne tot dus verre verrigtte offerdiensten en ceremonien, en woorden tot het volk gesproken, in waarheid en met een opregt geweten overeenkomstig achtten met het Catholieke en oude geloof, ieder hoofd voor hoofd bevestigend geantwoord hadden, met bijvoeging dat zij van dit gevoelen nimmer zouden afwijken.

En het is met deze besmetting niet bij *Leeuwarden* gebleven; (*f*) hen zijn 58 deels Parochiepriesters, deels Vikarissen gevolgd. Dus ontbreken er slechts twee van de 66, of men moest de beide uitstrooijers van dat zaad onder de Leeuwarders elk voor eenen dubbelen deugniet rekenen. (16)

Maar eer ik verder ga, moeten wij zien hoe Anscke Bockes zich gedraagt op het hooren dat de beeldstormers een begin gemaakt hadden. Ik heb eene aanteekening gezien, opgemaakt uit een verhaal van twee wereldlijke en drie andere Priesters, dat Anscke Bockes, op het hooren dat niet één der Priesters zich voor het huis Gods in de bres stelde, door hevigen ijver ontstoken, zijne gebeden uitstortte, en zich tot de beeldstormers begaf, hoezeer ook zijne vrienden hem van dit dringend doodsgevaar trachtten terug te houden. Als door eenen krachtigen geest gedreven, begaf zich Anscke midden onder den hoop, en sprak met zoo groote vurigheid van geest en kracht van redenen, dat velen als verplet begonnen te

(*f*) Pier. Winsemius in het IIde boek zijner *Historiæ*. (15)

aarzelen, en, terwijl hunne tranen opkwamen en rijkelijk stroomden, naar huis gingen, met het voornemen om vervolgens te leven overeenkomstig de Catholieke leer.

Bij allen werd het voor een wonder gehouden, dat men Anscke aangehoord en hem niet vermoord heeft. Dit is de laatste heldendaad, die de ijverige Vader Anscke Bockes Bruijnswa bij de Friezen verrigt heeft; elders evenwel zal hij nog nieuwe bedrijven. (17)

In het jaar 1567 besluit Anscke in afwachting van betere tijden *Friesland* aan zich zelf en deszelfs eigene leidslieden over te laten. Want ofschoon de afgevallene Pastoors of reeds gebannen waren of op het punt stonden om gebannen te worden, bleven echter velen van een slecht en wellustig leven overig, met welke geen vrede te houden was. Bovendien zag hij dat de Vroedschap en het Hof hem zelven en de zijnen of niet wilden of niet konden beschermen, naarmate zij de scheurzieken, die dagelijks magtiger werden, of begunstigden, of voor hen vreesden. Ook bevond hij dat het volk onder eene zoo ontaarde geestelijkheid, met moeite tot verbetering gebragt werd, en de geestelijkheid, dewijl het groot aantal der overtreders en elks slechte gewoonten de knaging van het geweten geheel vernietigd hadden, nog veel moeijelijker; dat alzoo hij en de zijnen volstrekt vergeefsche moeite deden. Hij vertrok dus als een vrijwillige balling; maar welk en hoe groot een balling, mag men uit het volgende opmaken.

In de drie jaren, welke hij in *Friesland* heeft doorgebragt, was gekookte visch, zonder eenige saus, met brood zijne gewone spijs, die hij nu ééns, dan tweemalen daags gebruikte; het geheele jaar door dronk hij water, waarin hij somwijlen voor zijne gezondheid een weinig wijn mengde. In plaats van een gewoon geestelijk kleed, kwelde hij zijn ligchaam aanhoudend door eene ruwe en ruig gewevene stof te dragen. Nooit sliep hij op een bed, maar altijd op stroo of planken. Dit alles heb ik, gelezen, als opgeschreven uit den mond der bovengemelde getuigen.

Wij zullen op Anscke, ook na zijn vertrek uit *Friesland*, terwijl hij in en buiten *Nederland* zich ophoudt, dewijl hij een Fries van geboorte is, van tijd tot tijd nog weder het oog vestigen.

De eerste razernij en storm der Calvinisten hebben wij gezien; een bedrijf, bijna alleen door het woedend gemeen ten uitvoer gebragt, hoewel niemand betwijfelt, of het is hiertoe door de aanzienlijken opgestookt; wij hebben dezelve door bewerking van den dapperen en schranderen veldheer, den Graaf van Aremberg, in *Friesland* weder in 1567, zien fnuiken de kerken aan de Catholieken en, aan de kerken en Heiligen hunne eer teruggeven; twee andere aanvallen van geen minder geweld zijn nog te wachten.

In het jaar 1569 wordt Pater Anscke Bockes van *Leuven*, waar hij na zijn vertrek uit zijn Vaderland zich had opgehouden, naar het Collegie van *Braunsberg* in *Pruissen* gezonden; (18) hier

was de oogst groot, maar hij betoonde zich ook als een onvermoeid arbeider. Of hij overigens ook te *Wilna* in *Lithauwen* gewoond heeft, blijkt nergens uit, dan dat hij eens geschreven had, dat hij derwaarts zoude gezonden worden.

In het jaar 1570 heeft ons *Friesland* eenen nieuwen Bisschop Cuneeus Petri, een geleerd, ijverig en braaf man, bekomen, (19) maar geene andere denkwijze of zeden. De ketters verkregen hunne vrijheid voor goud; die nog Catholiek waren, lustte het naauwelijks daar te blijven onder overslechte herders, welke de ketterij nog erger afmaalde, dan zij waren; de Parochiepriesters werden door den Bisschop wel bezocht, maar niet verbeterd; tegen 's Bisschops komst werden de kinderen te gelijk met hunne moeder van de hand gezonden; na zijn vertrek kwam het geheele gebroed met de moeder tot zijnen vader terug. De Monniken stonden onder hunne eigene hoofden, en gingen voort een leven te leiden, zoo als die genen veelal gewoon zijn, die half tegen hunnen zin kloostergeestelijken zijn geworden, en dien staat niet zoo zeer zijn ingetreden, als wel door hunne ouders daarin gedrongen om het huisgezin te verligten. Ook belasterden zij den Bisschop omdat de monniken van hunne kloosters en goederen beroofd waren.

Terwijl de Catholieken aan de ketterij zoodanig voedsel en brandstof verschaffen, is de eerzucht van Oranje in de weer, om zich veilig al hooger en hooger tegen den Koning te verheffen; van

alle kanten zamelt bij hulp, ten einde zijn werk niet nogmaals in het begin blijve steken en de tweede aanval niet even ongelukkig zij als de eerste. In het jaar 1572 zijn dus door ORANJE met moed en beleid de wapenen opgevat, en » is » het arme *Nederland* te gelijk ter zee en te land » met vier legers aangetast. LUMEY teisterde de » zeekust, de Graaf van NASSAU dat gedeelte van » de Nederlandsche Provinciën, dat aan *Frankrijk* » grensde, de Graaf VAN DEN BERG de landen, aan » *Duitschland* gelegen, ORANJE hetgeen in het » midden lag;" volgens de woorden van FAMIANUS STRADA; (20) ik voeg hier nog een vijfde, ofschoon niet groot leger bij, hetwelk, uit *Kampen* in *Friesland* vallende, *Sneek*, *Bolsward*, *Franeker* en *Dokkum* in bezit nam; de kerken en kloosters in steden en dorpen beroofde, en wat van meer aanbelang en meer overeenkomstig is met CALVIJN, op éénen dag negen kloosters in brand stak. Mogten door dit vuur de Catholieken den aard der Calvinisten leeren kennen, en de laauwe en koude gemoederen der Monniken door deze vlammen verwarmd worden!

Evenwel is ook deze poging van ORANJE, nadat hij zich zoo gewapend had, niet naar wensch geslaagd, terwijl op andere plaatsen verschillende personen de belangen des Konings ijverig voorstonden, en in ons *Friesland* een man, den Koning zeer getrouw, de Kolonel en Stadhouder in *Friesland* GASPAR ROBLES, Heer van BILLIJ, al het mogelijke te werk stelde, om den vijand te verja-

gen. Voorts is de vijand Joost van Schouwenburgh, wanhopende *Friesland* te bemagtigen, tegen het einde van den herfst met zijne troepen op de vlugt getogen naar *Kampen*, en is terstond daarna in de heroverde steden alles weder in vorigen staat hersteld, en voor eenen tijd aan *Friesland* de rust terug gegeven.

In het jaar 1578 zijn twee besluiten, het eene beleedigend voor den Koning, het andere voor God, door toedoen en de bemoeijing van den loozen Prins van Oranje, aan den Aartshertog Matthias, die kort te voren door de Staten tot Landvoogd der *Nederlanden* verkozen was, ontwrongen. Dat waardoor de Majesteitsschennis tegen den Koning gepleegd is, zal ik eerst, daarna dat tegen God verhalen.

» De Raad van State had na het uitzetten van
» die Leden, welke het met de Spanjaarden hiel-
» den, en het aannemen van anderen, die Oran-
» je en de vrijheid begunstigden, allen voor lands-
» vijanden verklaard, die Don Johan van Oosten-
» rijk zouden gehoorzamen; weldra ook dreigde
» hij Don Johan met dezelfde straf, indien hij *Ne-*
» *derland* niet verliet; eindelijk werd door den-
» zelfden Raad en de Afgevaardigden der Staten
» een formulier van eed ingesteld, waarbij gees-
» telijken en wereldlijken gelijkelijk moesten be-
» loven, den Aartshertog Matthias als Opper-Land-
» voogd der *Nederlanden* te zullen gehoorzamen
» en met goed en bloed te verdedigen, tot dat
» door den Koning en de Staten een ander wierd

» aangesteld en daarentegen Don Johan als vijand
» te zullen behandelen. De aanvang hiermede is
» gemaakt te *Antwerpen*, bij de Vaders Jezuieten,
» die men noch door gebeden noch door bedreigin-
» gen heeft kunnen overhalen, om den eed te doen,
» weshalve zij ook de Stad zijn uitgezet." (21)

Ik kom nu terug op onzen Anscke, die destijds, na zijne terugkomst uit *Pruisen* zich te *Antwerpen* ophield, en een bedrijf verrigt heeft, waardig vermeld te worden." (*g*)

» Men joeg de Vaders op straat, en schudde
» hen uit, de bussen op de borst gezet, opdat zij
» niets zouden mededragen, toen één hunner,
» met name Anscke Bockes, de verwondering
» der Catholieken en Ketters tot zich getrok-
» ken heeft. Want daar hem in den zin ge-
» komen was; dat op het hoog altaar de
» heilige ouwel in eene zilveren kas was achter-
» gelaten, verwijdert hij zich plotsling uit het
» gezigt der soldaten, nadert, de kerk binnenge-
» treden, die van razende Ketters was opgepropt,
» het altaar met vasten tred en gelaat, en neemt
» het ligchaam des Heeren, na hetzelve op de
» knieën te hebben aangebeden, eerbiedig uit de
» kas; maar als hij zag, dat de kas vol gewijde
» ouwels was, en hij zich niet in staat gevoelde in
» den droogen en hijgenden mond zoo vele plotsling

(*g*) Pater Famianus Strada *Dec.* I op het jaar 1578; insgelijks de *Geschiedenis der Societeit.* (22)

» te gebruiken, nam de man vol moed en tegen-
» woordigheid van geest de zilveren kas weg, en
» droeg die midden door de gewapende heilig-
» schenners, van welke niemand iets durfde on-
» dernemen, tot zijne gezellen; terwijl of de Ket-
» ters verbijsterd waren door zijn wonderbaar ver-
» trouwen, of liever de Godheid 's mans hoop, op
» haar gesteld, en deszelfs vroomheid hare goed-
» keuring schonk. Zoo toch de Romeinsche Ge-
» schiedschrijver Titus Livius, (23) als hij een niet
» ongelijk bedrijf vermeldt van Caius Fabius, wel-
» ke terwijl hij het kapitool, dat door de Gal-
» len belegerd was, verliet, en met de heiligdom-
» men in de hand, midden door de wachtposten
» der vijanden naar den Quirinaalschen heuvel
» heen en weder ging, daarbij heeft gevoegd,
» dat hij op de gunst der Goden gehoopt had,
» wier dienst hij zelfs niet door de vrees voor
» den dood teruggehouden, had willen verlaten;
» hoe mag ik dan niet veel verstandiger bewe-
» ren, dat deze man ook gewisselijk de hoop heeft
» gekoesterd, dat hem bij zulk eene verrigting de
» hulp des Hemels zoude bijstaan, waarmede die
» zelfde Heer Jezus, die, wanneer Hij zulks ver-
» koos, voor het aangezigt der Joden, niet konde
» aanschouwd worden, (24) ook de oogen of al-
» thans de handen van dergelijke vijanden konde
» te leur stellen? en tevens, dat door de gunst Gods,
» die het uitmuntend vertrouwen des mans beloon-
» de, is te weeg gebragt, dat hij midden door 300
» gewapenden (want niet minder waren zij in
» getal, die de kerk en het plein van de kerk met

» met uitgetogen zwaard bezet hielden,) levende
» de heilige ouwels voor den hoon der Ketters,
» en het zilver voor de roofzucht der soldaten be-
» waarde."

Te voren is vermeld, dat men voor landsvijanden moest houden, die Don Johan van Oostenrijk gehoor gaven. Destijds waren er in het Hof van *Friesland* eenige leden, die overeenkomstig hunnen pligt, naar hun vermogen de eer en het gezag van Don Johan, namens den Koning Landvoogd der *Nederlanden*, ophielden, meer dan eens de verrigtingen van Lalain en de Staten afkeurende. En niet minder genegenheid droeg den Oostenrijker toe de Friesche Bisschop Cunerus. De Staten, (25) die even loos in staatkunde, als bedorven in ketterij waren, dit niet kunnende dulden, lieten, na, zoo als men mag denken, met Oranje, den Stedehouder des Aartshertogs, alles te hebben overwogen, den Bisschop vatten, en de Raadsheeren die het met Don Johan hielden, van hunne bediening ontzetten. De Bisschop is op deze wijze gegrepen. Toen hij op den dag van Maria Boodschap (26) voor het volk had gepredikt, en vervolgens den maaltijd genomen, wordt hij door Lalain op den burg geroepen; aldaar gekomen en door den Slotvoogd in naam van Lalain en de Staten als gevangene in eene kamer gebragt, is het geen zijner bedienden vergund geweest, hunnen heer te helpen, en wordt hij kort daarna op het kasteel te *Harlingen* overgebragt. En dit is inderdaad de eenige schuld in den braven kerkvoogd ge-

weest, dat hij het gezag van Don Johan van Oostenrijk en dat des Konings in geenerlei wijze wilde benadeelen. Ik erken, dat het niet aan lastertaal heeft ontbroken; maar deze was met zulk oogmerk verzonnen, opdat de zaak den Aartshertog minder mishagen en de bewerkers van het onregt door het volk voor regtvaardig mogten gehouden worden.

Den Aartshertog is door een vrij aanzienlijk getal burgers te *Harlingen* en *Bolsward* het verzoek gedaan (en dit zelfde werd uit andere Provinciën nog sterker aangedrongen), dat men in het openbaar, en op geschikte plaatsen godsdienstige zamenkomsten mogt houden. Als Oranje dit ook ter harte nam, heeft men ofschoon de Aartshertog en Catholieken zich hiertegen verzetteden, door middel van een bevelschrift, Religievrede geheeten, te weeg gebragt dat de keuze van elke godsdienst vrij, en de uitoefening in het openbaar zijn zoude. (27) Toen begonnen dan de Calvinisten te *Leeuwarden* in de kerk der Dominicanen, te *Bolsward* in die der Franciskanen, en op andere plaatsen in andere kerken, nadat zij vooraf de altaren hadden omgeworpen en de beelden verbroken, weder zoo luid mogelijk gedruisch te maken. Reeds ging men bijna gelijk op met de Catholieken; maar scheurmakers hebben geene rust, of zij moeten den boventoon hebben. Onder zoodanigen kamp naderde men dus den ondergang van de Godsdienst en van het Koninklijk gezag, waarvan voor *Friesland* het jaar 1580 zwanger ging.

Thans, doch ook voor het laatst, keer ik tot Anscke Bockes terug. Deze overleed plotsling, naar men vermoedde, aan eene pestziekte, den 1 Augustus 1579. Ten tijde dat de Societeit te *Leuven* van woonplaats verwisseld is, zijn door Pater Jakob Straat de beenderen van dezen heiligen man uit de kapel van ons oude huis naar het andere overgebragt en geplaatst aan den voet van het hoog altaar. (28)

Luister thans verder. In *Friesland* waren nu de godsdienst en het geweten vrij. (29) Het jaar 1579 liep ten einde, toen Lalain Graaf van Rennenberg (30) alle goederen van den Bisschoppelijken stoel en van het Haskerconvent aan de Staten overdroeg voor de behoeften van den oorlog, dewijl de Provincie door lasten en veelvuldige overstroomingen was uitgeput; echter onder de naauwgezette bijvoeging: in zoo verre zijne magt strekte. Deze voorproef der Bisschoppelijke goederen, verwekte weldra eene gretigheid, die niet door de inbezitneming van een enkel of een paar kloosters verzadigd werd. De Bisschop ziende, dat het nu met hem geheel gedaan was, vooral dewijl ook het jaargeld, dat hem de Aartshertog had willen geven, hem ontnomen werd, is uit het klooster te *Bergum*, werwaarts hij van het kasteel van *Harlingen* was overgebragt, om zijne rekening, die men hem afvorderde, in orde te brengen, naar *Keulen* vertrokken, waar hij ook niet lang daarna is overleden.

Nu komt het jaar 1580, veel droeviger dan de vorige. In *Friesland* waren staande gebleven de

koninklijke kasteelen, welke de overige Provinciën reeds vernield hadden; nog verwekte de Koninklijke krijgsmagt, die zich in dezelve bevond, angst, en verhinderde de volslagene vrijheid; dit achtte Douko Martena, een toongever bij de Staten en scheurzieken, niet langer te moeten dulden. Het stak dien man namelijk, terwijl hij door de Staten tot Drossaard verkozen was van het slot te *Harlingen*, dat onder oogluiking van Lalain, een uitlander hem de plaats niet afstond. (31) Men moest ze dus uitroeijen, dewijl hij er het bevel niet konde voeren.

Op het aanhooren der klagten van de Staten, beloofde Lalain wel die te vernielen, doch de Staten vreesden voor uitstel; zij besluiten dus het werk zelve bij de hand te nemen. En *Leeuwarden* heeft het eerst, na zich, zoo die noodig mogt zijn, onderstand van de Provincie aangeschaft te hebben, het stuk ondernomen; evenwel is het kasteel niet door geweld maar door eene krijgslist tot overgaaf gekomen. Want de burgers van wapens voorzien, en heftig verbitterd, omdat men in de gansche stad verspreid had, dat de bezetting van het kasteel versterkt was, en de plundering der stad in den zin had, plaatsten de vrouwen der bezettelingen, die zij in de stad hadden opgenomen, en insgelijks de Priesters en Monniken, onder het vullen der grachten van het kasteel voor zich, opdat namelijk deels godsdienstige eerbied, deels liefde zouden beletten, dat uit het kasteel de aanvallers wierden aangetast. Alzoo is het slot wegens vleesch en geest aan de

Staten geleverd, en niet lang daarna is de overgave van die te *Harlingen* en te *Stavoren* gevolgd.

Toen nu het kasteel voor de *Leeuwarders* open stond, verjaagt het volk, als in het volle genot der vrijheid, de Monniken uit de stad, en ontzegt aan de overige Priesters, den eenen na den anderen, het verder verblijf. Dit voorbeeld hebben andere Steden gevolgd. De Abten worden naar *Leeuwarden* in de gevangenis gebragt, ten einde de Gedeputeerde Staten aangaande derzelver bezittingen kennis nemen. Dus worden nu alle kloosters, die destijds bestonden, ten getale van ongeveer 47, alle kerken en alle kapellen en vrome gestichten in geheel *Friesland* in bezit genomen, en derzelver roerende goederen, die het gemeen niet weggeroofd had, verkocht.

Rijk voorzeker is zulk eene erfenis van Bellona en Mars, die het deel der Priesters en Monniken geweest was, en zulks gebleven ware, zoo zij haar behoorlijk gebruikt hadden. Ziet! wanneer het zout smakeloos is, waarmede zal het dan gezouten worden? het deugt tot niets anders, dan dat het worde buiten geworpen en vertreden door de menschen. (*h*)

Ik kan te dezer plaatse niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat, toen de schilderijen en beelden der Heiligen uit de kerk te *Oldenhove* den 19 Februarij 1580 op het kerkhof nevens den to-

(*h*) Matth. V: 13.

ren naar den brandstapel gedragen werden, aldaar iets opmerkelijks gebeurd is. In de kerk stond een CHRISTOFFEL, als naar gewoonte, groot en lang; tegen dien waren allerlei uitjouwingen en schimpredenen gerigt; de een zeide: ik zal hem de beenen afzagen; een ander met name FEICKO, voegde er bij: Ik zal hem eerst de oogen uitsteken, dan kan hij dit niet zien; en op eenen ladder klimmende, heeft hij hem eene wonde in de houten oogen geslagen; de eerste beroofde hem met zijne zaag van de voeten. Eene oude vrouw, die daarbij stond, dezen hoon aanschouwende, waarschuwde hen, dat zij zich wachten zouden voor de wraak van een regtvaardig God. Niet lang daarna is het been van den eerstgenoemde, door eenen looden kogel getroffen, waarop het begon door koudvuur verteerd te worden, en acht dagen voor zijnen dood is afgezaagd; FEICKO, die reeds in dienst was, is door eenen gelijken kogel het eene oog uitgeschoten. Toen hij hierop naar *Leeuwarden* was terug gekeerd, en met eene groote praam koopmansgoederen naar de stadswaag bragt en terugvoerde, is hem plotsling het andere oog verblind, zoodat men hem noodzakelijk naar huis moest geleiden. (32)

Van het jaar 1580 tot 1593 was de godsdienst in *Friesland* in eenen geheel verlatenen toestand; naauwelijks bevond zich daar een Priester, en die er waren, hielden zich uit vrees schuil. Toen derhalve omstreeks het jaar 1593 Zendelingen van de Societeit uit *Holland* derwaarts terugkeerden, vonden zij den wijngaard des Heeren geheel ver-

laten en uitgeroeid; ook ontbrak het toen niet aan vossen en zwijnen, die dezelve aanhoudend vernielden; zij vonden er arme schapen zonder herders, sidderende in het midden der wolven. (33)

Wijders was de eerste, die uit de Hollandsche zending, eenen uitstap deed naar *Friesland*, Pater Johannes Bargius. (34) Op deze volgden Pater Willem de Leeuw en Pater Adrianus Arboreus, wier naam wegens hunnen ijver in het bevorderen van de zaak Catholieken hier nog in zegening is; Willem de Leeuw vooral wendde in den jare 1596 bijzondere moeite aan, om de regtzinnige Edelen op het platteland van *Friesland*, en de burgers in de steden in het geloof te bevestigen; maar nog veel voortreffelijker deed hij dit ten behoeve der burgers van *Dokkum*.

Derwaarts werd de beroemde man genoodigd door Heer Tzietse Peijma, (35) en deszelfs echtgenoot Trijn Lijauckema, eene hoogadelijke en vol ijverige vrouw; talrijke toehoorders vermeerderden het gerucht van den welsprekenden en gevalligen man; de vruchten van zijne predikatien en bijzondere gesprekken waren zoo overvloedig, als men wenschen konde, zoodat onder het gemeen de spraak begon te gaan, dat men den Priester uit de stad moest verjagen, of dat binnen korten tijd alle burgens Paapsgezind zouden zijn; weshalve Idsard Grouestins (36) en Michiel Habius (37), die daar het bevel voerden over de troepen, het zij uit hebzucht of uit bitterheid tegen het Catholiek geloof, door middel van een smeekschrift van de Gedeputeerde Staten de vergunning verkregen hebben

om de Papisten te verstoren. En niet langen tijd is de zaak uitgesteld; den 6 Januarij 1597 omsingelen, bezetten en doorzoeken zij het huis van Heer Peijma met soldaten. Onder de anderen stond daar Willem de Leeuw, hun nog niet van aangezigt bekend, en gaf zijnen naam op, met de overigen, welke dienen moest voor de boete, die men naderhand zoude invorderen. Terwijl men zich nu naar verschillende kanten rigtte om den Priester op te zoeken, vroeg een der krijgslieden, die niet tot de gemeenen behoorde, Peijma zeer innemend, of hij 'in zulk eene radeloosheid ook iets van hem verlangde? maakte hij zich beangstigd voor den Priester, die zoude onder zijn geleide buiten 's huis gebragt en beschermd worden. Peijma, die juist bijzonder hierop bedacht was, antwoordde: Daar is de man; red hem en gij zult ondervinden, dat gij mij eene dienst gedaan hebt. Toen openbaarde zich plotsling de valschaard en zeide, de hand aan den Pater slaande: Gij moet naar de Kapiteins. Deze geleiden vol vreugde hunnen gevangene eerst naar de Stadsgevangenis, twee dagen later naar *Leeuwarden*, op welke reis de geestige Vader het vervelende schipzitten aardig verhielp. Onder anderen had hij de volgende fijne scherts. Een zeker schipper, welke den kapitein van het schip, die de Leeuw overbragt, ontmoette, vroeg hem, met wat soort van menschen of dingen hij voer? Deze antwoordde zeer geschikt om den lach gaande te maken: Ik vaar met geestelijk vleesch. Toen vervolgens de personen op het schip reeds op het punt waren dit te verlaten, en onder elkande-

ren zeiden, dat hun nooit te voren de reis zoo kort of ligt was gevallen, liet de Pater, die spotternij nog gedachtig, hierop volgen: Geen wonder! geestelijk vleesch bezwaart het schip niet.

In den kerker bleef hij tot den eerstvolgenden 22 Februarij, toen hij zelve zonder losgeld ontslagen is, doch de man, die hem geherbergd had, is met 300, de meesten, die hem gehoord hadden met 100 Karels guldens beboet. (38) Willem de Leeuw is geboren te *Dordrecht*, overleden te *Utrecht*, in den ouderdom van 55 jaren, den 17 Julij 1612 en te *Utrecht* in het klooster *Jeruzalem* (39 en 40) begraven.

Arboreus, die na de verbanning van de Leeuw vele jaren achtereen uit *Holland* overstak, bearbeidde tevens de steden en het platteland van *Friesland*. In dezen man zag men den arbeid geëvenredigd aan zijn gezag en naam, en de vruchten aan zijnen arbeid; dit geluk en dien lof genoot hij ook te *Groningen*, toen hij in den jare 1593 die stad ijverig aanmoedigde, om Gode en den Catholieken Koning getrouw te blijven. (41)

Omstreeks dezen tijd had zeker burger van *Leeuwarden* een kleerenmaker, Cornelis Cornelissen, eenen knecht Maris, wiens hoofd uitwendig vol zat van boosaardige schurft, (*i*) niet ongelijk aan melaatsheid, en inwendig van Calviniaansche

(*i*) In de wandeling heette hij Maris Schurft.

ketterij, die dikwijls door zijne lastertong tot ergenis van zijnen baas en van anderen uitborst; aan zijne schurft leed hij hevige pijn, zoodat deze als met geweld de tranen uit zijne oogen, en klagten en zuchten uit zijne borst perste. Toen hij dus de pijn niet langer konde doorstaan, en zijne meesteres hem zeide, dat zij door vasten van eene zickte genezen was, heeft hij ook beloofd drie maanden te zullen vasten; en zie! des anderen daags kwam hij gezond aan den winkel van zijnen baas; als deze zich hierover verwonderde, heeft hij hem de gelofte verhaald, die hij had afgelegd en verlangd in het Catholiek geloof onderrigt te ontvangen. Zijne grootmoeder, die van Calvijn en van gal vol zat, konde dat vasten in haren kleinzoon en zijnen afval van zijn vorig geloof niet dulden, en hield om die rede niet op, den jongman bits aan te spreken; maar hij hoorde rustig en als een vaste Catholiek hare zotternijen met doove ooren aan, tot dat hij, smachtende naar eene vrijere godsdienstoefening, in groote vreugde naar Braband vertrokken is.

In het jaar 1609 in de maand Junij is, de eerste na het vertrek van Bockes, om vast en opzettelijk in *Friesland* te blijven derwaarts gezonden Pater Arnoldus Cath, uit eene deftige en burgemeesterlijke familie oorspronkelijk, een verstandig en geestig man, en, waardoor hij vooral aan de toehoorders behaagde, geleerd en volijverig op den kansel. Destijds hield zich ook

te *Leeuwarden* op een wereldlijk Priester Lambert Engelbertsz, (42) van *Groningen;* als deze zag dat de onderneming en verrigtingen van Cath gunstig slaagden, en geheel anders dan zijne eigene, heeft hij zijne regtsmagt tegen die van Cath te velde doen trekken, en verklaard dat de magt om de Priesterlijke sacramenten te bedienen, welke dus verre aan de Kloostergeestelijken, die uit *Holland* kwamen, evenzeer als aan de wereldlijke Priesters had vrijgestaan, hem alleen toekwam. Hieruit ontstond partijschap, daar dezen beweerden, dat de bediening der genoemde sacramenten den wereldlijken Priester, als hunnen herder, alleen behoorde; genen, dat zij ook gemeen was aan de Religieuse Zendelingen. Van weerszijden is men hevig en met grooten ijver te werk gegaan; bovendien door hen, die de Zendelingen van hun regt wilden verstoken houden, geheel ongerijmd en heviger dan het betaamde, zoodat zelfs de onregtzinnigen den Catholieken dien ijver met warmte verweten.

Omstreeks in het begin van 1613 heeft de Doorluchtige Heer Sasbout, (43) Apostolisch Vikaris, op zijnen eigenen naam iemand naar *Leeuwarden* gezonden, om de begunstigers van de Societeit, en hen, die niet wilden dat de regtsmagt alleen bij den wereldlijken Parochiepriester zoude berusten, in geschrifte met de straf van den ban te dreigen; hierdoor zijn echter de gemoederen der burgers meer verdeeld dan bedaard, meer verergerd dan genezen; ook daarop volgende later af-

gezondenen hebben deze zaak niet tot een beter einde kunnen brengen.

Middelerwijl Cath door zijnen kloeken handel veler harten te *Leeuwarden* aan zich verbindt, vergat hij ook niet die van *Sneek*, maar ging, opdat zij niet afvallig mogten worden, dikwijls derwaarts om hen in hun geloof te bevestigen. Hij nam daar meestal zijnen intrek bij eene adelijke en vrome vrouw, Luts Walta, weduwe van Botnia, die in het aankweeken van het geloof onder de armen voor Cath eene ijverige en milddadige medehelpster was. (44)

In het jaar 1611 den $\frac{30}{20}$ December (45), kwam te *Leeuwarden* Pater Willem Warighem, geboren te *Iperen*, deels om Cath behulpzaam te zijn, deels om andere plaatsen, naar gelang der der zaak, voor zich zelven ter bearbeiding te kiezen; en reeds had hij eenige bearbeid, toen in de maand Augustus Nikolaas Hermans, burger en koopman te *Harlingen*, door eene predikatie van den man bekoord, welke hij had uitgesproken over de Maagd, die naar het gebergte uitging (46) hem eerst naar *Harlingen* noodigde, en meer dan zes weken in geestelijke bemoeijingen ten zijnen huize bezig hield. Naauwelijks had Hermans, Warighem in zijn huis opgenomen, of eenige rijke lieden onder de Catholieken kwamen om de gevaren op te vijzelen en hem te raden, dat, indien de Pater misschien niet uit eigene beweging wilde vertrekken, hij hem zijn afscheid zoude geven. Ten zelfden tijde kwam van *Leeu-*

warden die Priester, wiens bemoeijingen voor zijn regtsgebied tegen CATH wij vroeger hebben aangevoerd, zoo het scheen, met geen ander oogmerk, dan om de lieden, die schroomvallig van aard waren, van WARIGHEM, wiens Orde toch wel bij allen in den haat was, te meer af te schrikken. Om hiertoe gemakkelijker te geraken, zeide hij hun zijne eigene dienst toe, die aan minder gevaren onderhevig was, en maandelijks een of twee bezoeken. Maar dewijl noch hij zich aan zijne beloften hield, noch de zeden van andere Priesters, welke hen toen bezochten, gelijke goedkeuring verwierven als die van WARIGHEM, begon de genegenheid voor de Societeit aan te groeijen en de vrees af te nemen, en kwam de een na den ander met hem in verkeering of verleende hem huisvesting, ofschoon hij dezen uitstap thans slechts zeldzaam en ter loops deed. Want reeds was in de vorige Julijmaand *Zwol* en *Groningen* aan CATH aanbevolen geworden, en op WARIGHEM berustte nu vooral de zorg voor de *Leeuwarders*.

Dit jaar heeft te *Leeuwarden* eene aanzienlijke vrouw, en te *Harlingen* een braaf man opgeleverd. De vrouw dan, GEERTRUID PRUIJMST, (47) te *Leuven* door toedoen van Pater JOANNES DE TOLLENAER (48) omtrent de ketterij ingelicht, heeft in dien zomer bij hare tehuiskomst, tot teeken van dankbaarheid, zich bij gelofte verbonden tot eeuwige onthouding, en den onzen nu reeds 25 jaren achtereen in het onderrigt der nieuwe aankomelin-

gen, het bezoeken van zieken en andere zaken, met grooten ijver, menschenkennis en verstand ten dienste gestaan. Die uitstekende man is JOHANNES HENDRIKS, een burger van middelmatig vermogen te *Harlingen*. Deze is geboren te *Bolsward* in het jaar 1568, uit ouders, die de secte der Mennoniten zoo zeer aankleefden, dat zij noch door het verlies hunner goederen noch door ballingschap daarvan konden afgebragt, of zoover bewogen worden, dat zij in het geringste en door slechts den voet over den kerkdrempel te zetten, den schijn zouden aannemen van Catholiek te zijn. Toen hij op zijn 20ste jaar den doop had ontvangen, betrad hij 10 jaren lang zorgeloos het voetspoor zijner ouderen, tot dat hij in 1598 een boek lezende, dat hem toevallig in handen kwam, en gebeden benevens de artikelen van de belijdenis der Apostelen behelsde, begon zich in zijn geloof beangstigd te gevoelen, en zich te verwonderen, wat de oorzaak zijn mogt, dat de zijnen aan de jeugd bij derzelver vorming van kindsbeen af geene geloofsartikelen voorstelden. Hij begaf zich dus tot de hoofdpersonen van dien aanhang en vroeg hen om zoodanige artikelen; maar als zij niets opgaven, zelfs niet uit de geloofsartikelen der Apostelen, (welke de meesten geheel niet achten, dewijl zij niet woordelijk in de Heilige Schrift voorkomen,) en de Harlinger Bisschop der Mennoniten, (49) YEME DE RINGH (hiernaar in tegenwoordigheid van getuigen meermalen opzettelijk gevraagd,) betoogde, dat de Catholieken in hun geloof konden zalig worden, toen begon JOHANNES meer dan hij

gewoon was, op zijnen aanhang met minachting neer te zien; evenwel had hij den moed niet, om openlijk tot de Catholieken over te gaan, zoo hij niet, hetwelk hij hoopte, eenige van de verstandigsten onder de zijnen, als deelgenooten in zijnen afval bij zich had gevoegd, om door hun voorbeeld die genen afteweren, die zijne onkunde kwamen tergen. Als in zulk eenen worstelstrijd met anderen en zich zelven, onder gebeden, tranen en vasten tien jaren verliepen, begon men eindelijk werkzaam te zijn, om een huis te bouwen, waarin een Priester konde wonen en de Heilige dienst verrigten; weshalve hij een erf op eene redelijk geschikte plaats binnen de stad gekocht hebbende, in den herfst van het volgende jaar 1609 eenen aanvang maakt met de stichting van het gebouw ter eere van den Prins der Apostelen, waarvan de eerste steen door zijnen zoon Petrus gelegd werd, en binnen eenige jaren daartoe ettelijke duizenden gulden bestedende, het hoofd- en andere bijgebouwen voltooit. Evenwel de man, die reeds een bedehuis voor de Catholieken daarstelde, schroomde nog Catholiek te heeten; maar Warighem duchtende voor een lang uitstel der bekeering dier deelgenooten, welke Johannes nog onder de Mennoniten wachtte, moedigt hem aan, alle banden te verbreken, en openlijk, zonder veinzerij zich als Catholiek te gedragen. Alzoo brengt hij dan, voornemens om met anderen den Kersnacht te vieren, in 1612 den Pater in het nog niet geheel voltooide huis; maar

weldra door de scheepsnachtwacht ontdekt, heeft hij voor eene niet aanmerkelijke som gelds deze weten te bekoopen, om zich stil te houden, ten einde de magistraat hier niet achter zoude komen.

Ondertusschen begon men in dezen tijd de kinderen van Johannes Hendriks, achtereenvolgende naar mate zij hiertoe vatbaar gemaakt werden, den doop toe te dienen, welke aan een zijner zonen Berthold genaamd, dubbel voordeelig geweest is; deze knaap liep, misschien door werking van eenen boozen geest, die zich in hem had verborgen, ijlings nu eens in het water, dan in het vuur, spuwde, gilde, bragt woorden voort, onverstaanbaar voor de ouders; hij had zich gewend aan vloeken en verwenschingen, die nooit in dat huis gehoord waren; bij nacht uit het bed springende greep hij op de vliering, waar het van weerszijde schuins opgaande dak allengskens in de vorst zamenloopt, spantwerk en pannen aan, en hing daar, zijnen ouders allen angst veroorzakende. Doch toen de tijd van den doop naderde, werd de tienjarige knaap acht dagen achtereen veel verschrikkelijker dan te voren door den boozen geest verontrust; men zoude meenen, dat hij van een gescheurd werd en het bestierf; doch dadelijk nadat de doop ontvangen was, werd het geweld en vermogen des Duivels verbroken en belemmerd, en hem rust gegeven. Echter bleef nog eenigen tijd na den doop zekere zwakte, en vermoeijenis en zwaarte zijner leden, die als gebroken waren, aanwezig.

In het begin des jaars 1613, volgens de Friezen in December, is in de voor hem bestemde Provincie, manmoedig aangekomen Pater Gerardus Carbonelli, (50) een Kortrijker van geboorte. Want als bijna niemand de zee tusschen *Holland* en *Friesland*, zelfs daar, waar de overtogt het kortste is, wegens het gevaar van het ijs durfde oversteken, waagt hij, niet kunnende rusten, zich met eenige varensgezellen, misschien zes in getal, te *Enkhuizen* in de haven, in eene boot, aan een geheel mistig weder; daar, waar het ijs dit niet verhinderde, droeg de boot op zee drijvende, hare bevaarders; dan weder, als het ijs stevig genoeg was, werd zij daarover voortgesleept; doch ten einde niemand, als het ijs misschien te zwak werd, mogte zinken, had ieder een touw van voegzame lengte, met het eene einde aan den arm, met het andere aan de boot gebonden, om daarmede door zijne makkers op sterker ijs of in het vaartuig getrokken te worden. In dezer voege is hij te *Stavoren* gekomen, na eene ruimte van zeker vier Hollandsche mijlen te hebben afgelegd, gelukkiger dan een ander, die tot den hals toe in zee was gevallen. In deze Provincie gekomen heeft hij met gelijke ijver zich werkzaam betoond, en was op vele plaatsen allen welgevallig.

Meestal hield hij zich op te *Leeuwarden;* echter bragt hij overeenkomstig zijnen grooten ijver, waardoor hij in zijnen geest de geheele Provincie omvatte, ook zooveel hij konde buiten de stad.

hulp aan; ja zelfs besteedde hij wel vijf of zes nachten achtereen ten dienste van de onbeschaafde landlieden; en verdeelde hij, ten einde des te minder dorpen van dit genot verstoken bleven, somwijlen eenen nacht onder twee dorpen. Nu en dan bevonden zich in de vergadering hardnekkige lieden, van welke het gerucht liep, dat zij, om de biecht te ontkomen, de handen hunner Priesters veelal ontsnapten; deze wist hij behendig tot zich te lokken, en na eenigen omweg daar te brengen, waar hij hen hebben wilde, en, met groot genoegen vervuld over het behoorlijk en genoegelijk afleggen van de biecht, van zich te doen scheiden.

A°. 1614. — In dit jaar maakte Carbonelli dikwijls eenen uitstap naar *Groningen*, hetwelk 12 uren van *Leeuwarden* verwijderd ligt, en heeft, terwijl hij zijnen vrienden behulpzaam was, daar zoo vele goedkeuring verworven, dat hij, als kunnende daar in persoon niet blijven, voor hen, eenen anderen uit *Braband* wist te bekomen. Hun is gegeven Pater Johannes Silvatius, een *Antwerpenaar*, dien Carbonelli 's jaars daarna naar *Groningen* gebragt heeft.

Terwijl sedert de aankomst van Carbonelli in *Friesland* Warighem zich drukker in *Harlingen* ophoudt, heeft een zeker verrader, den 14 December, de Burgemeesters in de kerk, waar zij de predikatie aanhoorden, gewaarschuwd, dat de Papisten bezig waren in het huis van Johannes Hen-

DRIKS. Deze zijn dadelijk allen, dus acht in getale, met sommige anderen, die in eenig aanzien schenen te staan, ieder langs verschillende wegen, ten einde hun togt des te meer bedekt en zekerder mogte blijven, op de door hen bepaalde plaats, nabij den tuin van JOHANNES bijeengekomen, en na hun plan beraamd te hebben, hoe zij de vergaderden onverwacht konden aanranden, zijn zij er terstond op ingevallen. Evenwel had JOHANNES, die voor de deur zorgvuldig de wacht hield, hunne lagen bemerkt, en WAAIGHEM en de overigen, die misschien tegen de 30 bijeen waren, doen te weten komen, dat de Burgemeesters aankwamen; als dus de Pater zich plotsling in zijnen schuilhoek wegmaakte, zijn de anderen daar gebleven zoo als zij waren, en hielden zelfs niet op met het gezang, eer hun dit gelast werd. Toen zij zich na het opnemen der gemeente, begaven om den Priester te zoeken, maar bespeurden, dat zij vergeefsche moeite deden, gelastte DIRK RETIUS, een man, destijds niet zeer hoog van aanzien, maar meer van bitteren ijver tegen de Catholieken vervuld, de schilderijen, boeken, en andere dergelijke zaken uit de kerk naar het Raadhuis te brengen. Niet lang daarna bragt JOHANNES, die wegens het houden eener vergadering ten zijnen huize, in eene boete van 150 gulden beslagen was, dit geld naar het Raadhuis, alwaar de Burgemeesters van JOHANNES verlangd hebben, dat hij onbewimpeld zoude verklaren, wat hij geloofde. Toen hij de geloofsbelijdenis der Apostelen had opgezegd, verklaarde RE-

TIUS, die onder de Burgemeesters op JOHANNES meest gebeten was, dat hij en de zijnen dit ook geloofden. » Niet alles;" hernam JOHANNES; » want gij onderscheidt, met CALVINUS, de hel niet van het graf van CHRISTUS, geheel anders dan de Apostelen gedaan hebben." Toen de Burgemeester hierop onzeker wat te antwoorden, en verlegen werd, heeft men JOHANNES bedreigd, indien hij weder betrapt werd, hem uit de stad te zullen bannen, en aldus laten gaan.

In dit jaar is zekere MARGRIET, eene van het slag der slechtste vrouwen, te *Leeuwarden*, ten huize van HILTRUDIS CLANT (51) gedoopt, waarnaar zij langen tijd geveinsd had, zeer verlangende te zijn; en heeft kort daarna de gansche zaak openbaar gemaakt; derhalve is vrouw CLANT en hare dochter GEERTRUID PRUIJMST voor de Gedeputeerde Staten geroepen, en haar gelast te verhalen, hoe zich de geheele zaak had toegedragen; doch zij hebben geantwoord, dat, als niemand haar beschuldigde, er ook geene reden was, waarom zij zich zelve zouden beschuldigen. Dus zijn volgens de opgave der aanbrengster de punten van beschuldiging, veelligt veertien in getal opgemaakt, alle even ongerijmd. Onder andere stond daar in, dat MARGRIET in bijzijn van den Priester door GEERTRUID, die haar peet was, geheel naakt was uitgekleed, dat men meermalen het kruis had te baat genomen, om de aanvechtingen tegen te gaan, die bij zoodanig gezigt ligtelijk in eenen Priester konden oprijzen. Toen het edelaardige en fatsoenlijke meisje

hierop weigerde te antwoorden, heeft zij alleen gezegd, dat zij in de geheele stad voor kuisch gehouden werd, en zoodanige ontblootingen het werk waren van bordeelhouders en liederlijke vrouwen. De overige punten waren niets beter, en steunden op geenen anderen grond, dan de verzekering van eene echtbreekster en diefegge; want voor zulk eene ging zij algemeen door, en was dit ook zeer ligt van haar te bewijzen. Echter is haarlieden eene boete opgelegd van *f* 160, welker betaling men met opzet en op raad van verstandige burgers bijna twee jaren lang heeft weten te rekken, opdat, zoo men de boete volstrekt wilde hebben, zij gedwongen wierden, het goed dezer, wel fatsoenlijke maar niet gegoede vrouwen aan te slaan, en het volk hierover te regt verontwaardigd zoude zijn; en ofschoon ook het geld op eene andere wijze verzameld en uitbetaald is, hebben de Gedeputeerden zulk eene afkeuring toch niet kunnen ontgaan. Trijn, Jelmers dochter, die alleen bij den doop was tegenwoordig geweest, heeft *f* 56 betaald; de verklikster is terstond de gunst van alle huizen, in welke zij veel plag te verkeeren, kwijt geraakt en tot de diepste armoede vervallen, zoodat zelfs de ketters op deze wijze haar ongerijmde aanklagt straften.

Tegen het laatst van October heeft de Duivel eenen man te *Sneek* eene vreemde poets gespeeld. Deze was wel Catholiek, maar zijne bekende dronkenschap en gewoonte van vloeken, als ook zijn huwelijk met eene zijner bloedverwanten, bezorg-

den hem eenen slechten naam. Hij heette Dirk Reinsses. Reeds beschonken vroeg hij zijne vrouw om geld, om daarvoor nog een glas te koopen, doch te vergeefs. Nu begaf hij zich gramstorig naar het huis van Bonne Gerbrens, van wien hij slager was; toen hij zich daar in het hooi had geworpen en bedacht was zich te wreken, kwam de Duivel bij hem staan (men zoude hem wel voor eenen mensch gehouden hebben, maar zijn eene voet had het voorkomen van eenen paardenpoot), (52) en reikte hem een geldstuk toe ter grootte van een rijksdaalder, om dien te verdrinken. Het onbekende metaal van het stuk en de ongewone stempel aan weerszijde, maakte bij Bonne en zijne vrienden den gever verdacht, weshalve het geschenk in het water geworpen is. Toen begon oogenblikkelijk de Duivel zijnen vriend te kwellen en tot het verderf te lokken. Titia, de vrouw van den Sneeker Burgemeester Tabbo Buma, had zich wegens een niet ongegrond vermoeden, zoo als het vervolg geleerd heeft, dat haar man overspel dreef met hare dienstmaagd, uit droefenis en op aandrijven van den boozen geest bij nacht een mes in de keel gestoken. Dezelfde verleider komt 's morgens vroeg bij Dirk, betuigende, dat als hij ook de handen aan zich zelven sloeg, voor hem terstond zijn paradijs, dat alleraangenaamst was, zoude openstaan. Maar toen hij zich niet zoo bijzonder haastte om in dat Duivelsparadijs te komen, zeide deze: Wilt gij dan naar mijnen raad niet luisteren? Zie de vrouw van den Burgemeester, die duizendmaal

rijker is dan gij, heeft wel naar mij gehoord.' Maar de man, die thans er voor beefde om zich zelven geweld aan te doen, zoude toch weldra zulks trachten uit te voeren. Zijne vrouw had eens in den slaap, terwijl zij daarop minder bedacht was, niet bemerkt, dat haar man uit het bed sloop; toen zij kort daarop ontwaakte en opsprong, vond zij haren man aan een touw hangen.

Pater Arnoldus Cath, die somwijlen van *Zwol* de Sneekers weder kwam bezoeken, heeft ten huize van Luts Botnia den ingever van zulk eenen slechten raad door bezweringen uitgedreven. Onder het wegvliegen blies hij eene waskaars uit op het altaar, die vrij ver van den bezetene stond te branden. Daarop tot zijnen huiswaard teruggekeerd, toen deze op het veld water, waarvoor hij geen kruis gemaakt had, gulzig opdronk, vergunde hij Dirk zelfs niet eens meer in naam Catholiek te blijven. Derhalve raadt hij hem aan bij de Ketters ter preek te gaan, dewijl hij alsdan in het vervolg in alle zijne wenschen zoude slagen. Zijne vrouw Luts ried hem dit, zoolang zij leefde, af; maar die, welke hij vervolgens als weduwenaar trouwde, met den Duivel heerlijk overeenstemmende, haalde hem spoedig over. Doch de tijd en de uitkomst hebben geleerd, dat de beloften aan hem, gelijk waren aan die van eenen anderen, veelligt den Overste der Duivelen, die Christus alle koningrijken der aarde toezeide, hoezeer hij zelve niets bezat. (53) Nadat hij het gemeenschappelijk avondmaal bij de

Calvinisten gebruikt had, is hem de armoede gevolgd, die hem dwong zijne voorheen matige bezittingen te verkoopen; en zijne ketterij heeft hem niets geholpen, dan dat hij, als thans een man van een slecht geloof zijnde, den Duivel niet meer deerde, dien een regtzinnige zulks gewoonlijk wel doet. De dood van dit mensch is plotsling en geheel onvoorziens geweest. (54)

Te *Harlingen* gebruikte Johannes Hendriks, wiens ijver door de onlangs betaalde boete wel voorzigtiger, doch niet bekrompener in werkzaamheid was geworden, de duisternis in plaats van den dag. 's Daags voor Kerstijd (ouden stijl) had Warighem ten huize van Nikolaas Hermans bijna 130 boetelingen, zoowel uit de stad als van het land, den geheelen dag en het begin van den avond door, de biecht afgenomen, en was de een na den ander, genoegzaam zoo als zij gekomen waren, weder vertrokken. Nu zoude in den nacht de heilige communie volgen. Een anders fatsoenlijk burgerman had dit naauwkeurig opgemerkt, den Burgemeester berigt, en bij dezen er op aangedrongen, om het huis bij nacht te doorzoeken; maar Burgemeester Retius was van meening, omdat Johannes om zijnen ijver meer verdacht en gehaat was, dat men liever het huis van dezen, dan dat van Nikolaas moest doorzoeken. Het ernstig aandringen van den verklikker heeft het echter, terwijl Gods voorzienigheid hier tusschen speelde, zoo ver gebragt, dat het huis, door hem aangewezen, doorzocht werd; terwijl men hier-

mede zorgvuldig en naauwkeurig bezig was, is Johannes van het gevaar, dat hem terstond zoude bedreigen, onderrigt; aldus heeft het vergeefsch doorzoeken van het eerste huis het andere buiten schade gehouden.

A°. 1615. — Toen Johannes Hendriks bespeurde, dat de Burgemeester Retius grooter ijver betoonde dan de overigen, zendt hij hem den 14 Maart eenen brief door Warighem opgesteld, en vermaant hem ernstig te bedenken, voor welk een geloof hij zoo grooten ijver aan den dag legt; dat hij tien jaren lang onderzocht had, welk geloof men moest aannemen, als wel wetende, dat één slechts waar konde zijn; dat dit hem dierbaarder was dan zijn goed en bloed; dat de aanleiding tot dit onderzoek bij hem ontstaan was door het verschil der aanhangers van verschillende secten over het geloof; en die tweedragt daaruit haren oorsprong had, dat ieder naar zijne opvatting Gods woord verklaarde; dat het geloof bij de Calvinisten van geene beteekenis was, dewijl bij hen geene vaste regelen waren, welke men moest gelooven; dat, als de Burgemeester voortging hem en de zijnen door het invorderen van boeten uit te putten, hij zich hierover niet bezwaard zoude maken, maar hem ernstig smeekte te overdenken, of hij door dusdanige handeling zich ook zelve in het verderf stortte. Deze brief door Retius aan de Predikanten medegedeeld, was oorzaak, dat over en weder tusschen hen vele andere brieven over het geloof geschreven zijn.

In het begin van den zomer is JOHANNA SICCAMA, GERBENS dochter, een edelaardig en net meisje, dewijl haar geen minnaar genoeg aanstond, maar zij grootelijks behagen schepte in den Hemelschen bruidegom, in gezelschap van hare zuster, die van hare voornemens onkundig was, naar *'s Hertogenbosch* vertrokken, onder voorwendsel van daar eenig vermaak te nemen en de vrije uitoefening van de Catholieke godsdienst te beschouwen, maar met het voornemen om daar geene jeugdige maar wel bejaarde maagden, met gelijke bedoelingen vervuld, op te zoeken, en bij deze bestendigen omgang te hebben. Onbewegelijk voor de gebeden en tranen harer zuster, die nu zag dat zij bedrogen was, en onbuigbaar voor de redenen haars vaders en van anderen, welke haar deze soort van leven afrieden, heeft zij volstandig bij hare goede onderneming volhard.

FILIPPUS VAN ROOVEEN, (55) Aartsbisschop van *Filippi*, en in de plaats van den overledenen SASBOUT Apostolisch Vikaris in de *Vereenigde Nederlanden*, begeerende de tweedragt weg te nemen, die hij gehoord had, dat reeds gedurende eenige jaren tusschen de Catholieken te *Leeuwarden* bestond, heeft in de maand Julij eene reis derwaarts ondernomen, en, na de burgers van beide zijden te hebben aangehoord, regtmatig geacht, hetgeen door den ijver der tegenpartij met zoo vele hevigheid belet was geworden, dat één uit de Societeit de magt zoude hebben, om de

Priesterlijke sacramenten zoowel in als buiten de stad te bedienen. Het verleenen dezer magt door dezen Hoog Eerwaardigen Heer aan Pater Gerardus Carbonelli en deszelfs opvolgers op den $\frac{12}{9}$ Julij heeft de als het ware opbruischende partijschap geheel bekoeld.

Omstreeks den herfst is te *Harlingen* uithoofde van eene vrij ruime onderaardsche schuilplaats, waarin de Catholieken bij dreigend gevaar zich meer dan eens met hunnen Priester verstoken hadden, het gerucht verspreid, dat de Papist Johannes Hendriks bezig was, uit zijn huis tot vlak onder de kerk van de stad mijnen te graven, om, wanneer hij wist dat het grootste getal der burgers daar vergaderd was, allen door buskruid te vernielen. (56) Men verzon hierbij, dat Johannes aan de Duinkerkers eenen brief had geschreven, waarin zij oplettend gemaakt werden, wat hij zelve in den zin had, en wat hij verlangde, dat door hen gedaan werd; en om dat die beruchte zeeroovers, zoo als de vijanden hen noemen, tegen hunne gewoonte ongewapend zouden komen, waren volgens dit slecht gerucht voor ongeveer 7000 man wapenen vervaardigd en in zeer geheime plaatsen onder den grond verborgen. In het begin lachte men hierom; doch toen het niet van langzamerhand verdween, en zelfs naar *Holland* overkwam, begonnen allengskens meerderen het te gelooven, zoodat zijne eigene moei, die hem altijd zeer goedgunstig was, hem, den verrader zijns lands, niet als gast in haar huis te *Amsterdam* durfde ontvangen.

In het jaar 1616 herinnert Johannes Hendriks in eenen brief aan den Burgemeester van den 22 Januarij, de Predikanten der Calvinisten nogmaals aan het opgeven der artikelen, nadat reeds een dier Predikanten Johannes in een los gesprek openhartig beleden had, dat bij hen geene artikelen bestonden, die men op straf der verdoemenis moest gelooven. De Harlinger leeraars geven dus, hetzij uit wantrouwen aan hunne zaak, of uit verbittering over deze vrijmoedige handelwijze, aan eenige Predikanten, die als Classis te *Franeker* vergaderd waren, in ernstige woorden kennis van de verrigtingen van Johannes en diens Priester. Deze oordeelen alles aan de Gedeputeerde Staten van *Friesland* te moeten aanbrengen; en ziet! kort daarna verschijnt een heerlijk verklikker; Hendrik Fedders, een verwer, die, naar *Leeuwarden* vertrokken, het Collegie der Gedeputeerden zijne hulp aanbiedt, indien zij verlangen den Priester te *Harlingen* gevangen te nemen. De Staten achtende, de gelegenheid te moeten aangrijpen om eindelijk te weten te komen, wat er zij van het gerucht aangaande de mijnen, het kruid en de wapenen, dragen dien last op aan Reijner Oupkes, destijds voorzittend Burgemeester. Vijf en dertig Soldaten onder twee bevelhebbers worden uitgekozen, die op den dag van Maria Lichtmis (57) berigt bekomen hebbende van eene vergadering ten huize van Johannes, de stad uittrekken, onder den schijn van gewone wapenoefeningen; maar toen zij de kapel van Johannes, die aan den stadsmuur stond, tegen over zich hadden,

klimmen zij, door het ijs begunstigd, op den wal, bezetten bijna onverwachts het huis van JOHANNES, en schrijven de namen op van hen, die zij betrappen, om tot het invorderen der boeten te dienen. Daarop langen tijd in het beruchte onderaardsche hol en andere gevondene schuilhoeken te vergeefs den Priester gezocht hebbende, dreigen zij JOHANNES, zoo hij hun den Priester niet vertoont, met de plundering van zijn huis; en zij stellen dit ook niet uit. De boeken, die voor ongeveer *f* 500 gekocht waren, zijn op verschillende wijzen verstrooid, sommige voor het Raadhuis verbrand, andere naar de boekerij van de Academie te *Franeker* gebragt; al het huisraad, bedden en derzelver toebehooren, insgelijks al het lood, waarin JOHANNES ook handel dreef, is door de soldaten weggehaald. De geheele schade hem op dien dag toegebragt is op *f* 1400 geschat. De geschriften in de kast van WARIGHEM gevonden, zijn op bevel der Staten van *Friesland* doorgelezen, en hebben, door den druk gemeen gemaakt, den titel bekomen van: *Der Jesuyten Negotiatie ofte Coophandel;* (58) en ofschoon dit boekje den goeden naam der Societeit scheen te benadeelen, in zoo verre het eenige kibbelarijen van den eenen of anderen der onzen over de grenzen van het Evangelie openbaar maakte, heeft het echter over het algemeen bij de ongeloovigen eenen goeden dunk verwekt over de handelingen der Jezuieten.

Toen de soldaten het huis reeds bezet hielden,

is de verrader, als of hij evenzeer als anderen voor zich zelven, beducht was, uit een hoog venster in den tuin van den buurman gesprongen, en heeft door een gelukkig toeval, terwijl de soldaten het spoor zijner voetstappen in de sneeuw achtervolgden, hen afgeleid van het opsporen der schuilhoeken, daar zij meenden, dat zij niet den verrader, maar den Priester naliepen.

De Pater eenige dagen later, zijn huis verlatende, heeft zich twee dagen opgehouden bij eenen burger uit de secte der Arminianen; doch ten einde zijnen gastheer niet lastig te worden, nam hij van hier op raad van Pieter Ens (59) zijne toevlugt in het huis van den reeds meermalen genoemden Fedde s, dien men van dit verraad nog niet verdacht hield, en welke met Pieter Ens vermaagschapt was; hier is hij, uit zucht om deze trouwloosheid bedekt te houden, zeer beleefd behandeld, tot dat hem, nog weder elders heen gegaan zijnde, een zeer getrouw vriend der Jezuieten, Petrus Tiara, koopman te *Leeuwarden*, naar deze stad gebragt heeft. Voorts is Warighem in de maand April naar *Holland* vertrokken, na van de vier jaren, welke hij in *Friesland* heeft vertoefd, ongeveer drie in *Harlingen* te hebben doorgebragt. Nikolaas Hermans, die tot deze zending aanleiding had gegeven, is den 13 der vorige maand uit het leven gescheiden.

Het scheen dat God, die den Pater zelfs in het huis des verraders beschermd had, den bewerkers

dezer onderneming gestrenge straffen toedeelde. Immers de familie van den Burgemeester, die de soldaten ontboden, en naar het huis van JOHANNES gezonden had, is geheel tot armoede vervallen; GERARD JOPIUS, die als serjant diende, is een half jaar later, half dood uit het water gehaald, en twee dagen daarna onder de grootste smarten bezweken; zijne dochter, die zich in bloedschande in zulk eenen graad, als zelfs bij de Ketters in afgrijzen is, bezoedeld had, heeft er in toegestemd, dat hare moeder het kind, dat zij ter wereld had gebragt, in de haven zoude werpen, en zoude daarvoor de openbare straf ondergaan hebben, zoo zij zich niet in tijds met haren boel en de moordenares, hare moeder, uit de stad geborgen had. De derde, een Luitenant van de bende, een man uit *Zuid-Nederland*, die men meende, dat ook het heilige ligchaam van CHRISTUS had medegenomen, is eenigen tijd daarna door eene ziekte aangetast, en na twee maanden lang door akelige inbeeldingen gefolterd te zijn, in eenen staat van onzinnigheid gestorven. De verrader is twee jaren later te zamen met zijne vrouw en alle zijne kinderen aan eene pestziekte overleden. Ook BONIFACIUS JAKOBS, een goudsmid, die van alle burgers zich alleen bij den hoop soldaten gevoegd, de zilveren bekers van JOHANNES gekocht had, en bovendien zich door vuile beschimpingen tegen het kruis, dat hij voor zijne deur verbrandde, had bezoedeld, is, toen hij in het jaar 1632 zijne vrienden te *Leeuwarden* bezocht, en des

avonds gezond naar bed gegaan was, des morgens daarin als een lijk gevonden.

Nadat sedert deze verstoring eenige maanden verloopen waren, worden JOHANNES HENDRIKS en de overigen, die men had opgeschreven als aanwezig te zijn geweest bij de dienst op den 2 Februarij, door de Gedeputeerde Staten gelast te *Leeuwarden* te verschijnen, en de boete te betalen. Hier gaf JOHANNES ten antwoord, dat hij gaarne die boete zoude voldoen, indien hem werd terug gegeven, wat hem de soldaten hadden ontnomen. De Gedeputeerden, door dit antwoord verbitterd, gelasten den man in de gevangenis te brengen, waaruit hij eerst na eene maand zitten en de betaling van *f* 500 heeft mogen ontslagen worden. Toen JESEL, de vrouw van JOHANNES, die destijds nog Mennonitisch was, dit geld bragt, verlangde HUBERT JOHANNES CATH, dat dit bezwaar te gelijk met de verdienste daarvan op hem wierde overgedragen; doch zij wilde die verdienste niet missen. Naauwelijks was JOHANNES te huis gekeerd, of HENDRIK FEDDES leverde aan de Gedeputeerden de namen over van allen, die hij volgens naauwkeurige aanteekening wist, dat gedurende drie jaren bij de dienst tegenwoordig waren geweest. Als de voornaamste hoofden nu weder door de Staten gedaagd waren, is JOHANNES in aller naam te *Leeuwarden* gekomen, en is met de overigen beboet voor eene som van *f* 17000, terwijl men naar de strengheid der Publicatie elke vergadering afzonderlijk op prijs stelde; maar

als deze som al te bezwaarlijk was voor een klein aantal lieden, en deze nog meestendeels weinig bemiddeld, is de vergunning geschonken, dat men met den Procureur-Generaal of Advocaat-Fiskaal tot eene schikking zoude komen. Alzoo is, terwijl die ambtenaar in eene belofte van *f* 1600 in borgstelling van Petrus Tiara genoegen nam, Johannes weder naar huis gezonden; van die som heeft Pieter Ens, een rijk koopman, dien wij reeds vermeld hebben, dat aan den verrader verwant was, *f* 500 betaald, Arnold Foppens, Joannes Bredalius en Jacob Louwis te zamen gelijke som; de nog overige *f* 600 schenen, nu zij voor het geloof besteed werden, de schouders van onzen Atlas slechts weinig te drukken. Op aandrang evenwel van Pieter Ens is ook op andere plaatsen eene inzameling aangevangen, en zijn aan Johannes, zijns ondanks, *f* 400 terug gegeven.

Thans was dus te *Leeuwarden* en over geheel *Friesland* Carbonelli de eenige man, die bij hernieuwing zijne werkzaamheden verdubbelde, en zijne vrienden en de nieuwgedoopten in de naburige steden en dorpen, zoo dikwijls hij zich van *Leeuwarden* konde verwijderen, in het geloof bevestigde, tot dat in 1617, den 3 Februarij, Antonij de Greeff, een Bosschenaar, hem te hulp kwam. Evenwel deze zijn niet lang te zamen gebleven, daar omstreeks het midden van Mei Carbonelli naar *Hoorn* werd verroepen, nadat hij in *Friesland* veelligt 600 zielen voor Christus en de Kerk had gewonnen. De Greeff heeft dus

den last ontvangen, de plaats van dezen te vervullen, maar maakte ook dikwijls, ten gevolge van zijnen eigenen ijver, eenen uitstap naar de vijf naast bij zijnde steden en daar tusschen gelegene dorpen; en is er wel een tijd geweest, dat hij binnen de drie weken dagelijks zich in eene andere stad, of dorp of herberg ophield, en boven de 60, deels kinderen deels bejaarden, met het water des doops besprengde.

In dit zelfde jaar heeft JOHANNES HENDRIKS, die, zoo als bij het vorige jaar verhaald is, den 2 Februarij de twee vergulden bekers was kwijt geraakt, van REIJNER DOUWES eenen tinnen beker ter leen verzocht; deze was, wel is waar, onder den steel in tweëen gebroken, doch JOHANNES hoopte, dat dit door behulp van een bekwaam werkman weder ligtelijk konde hersteld worden. Met dit oogmerk brengt hij de stukken tot eenen tinnegieter te *Bolsward*, van het Catholiek geloof; maar dewijl deze verklaarde, dat het hem niet vrijstond, zulke heilige voorwerpen aan te raken, is hij genoodzaakt, dezelve zoo als zij waren terug te nemen, en heeft die in eenen zak gerold, en in eene kast geborgen, die destijds bijna niet gebruikt werd, en waarvan hij zelve den sleutel aanhoudend bewaarde. Als na verloop van eenige maanden de kast om deze of gene reden geopend was, vond hij den beker in zijn geheel, zonder dat eenig blijk van de breuk was overgebleven; alleenlijk vertoonde zich twee geheele jaren lang romdom de plaats van de breuk

eene blaauwe streep. Ten einde dit gansche voorval bij de nakomelingen van allen twijfel vrij mogte zijn, hebben wij in het jaar des Heeren 1633 den $\frac{30}{20}$ Julij, voor eenen Notaris en twee getuigen, en in tegenwoordigheid van nog meer andere personen, hetzelve door JOHANNES HENDRIKS met eede laten bevestigen en door den Notaris authentiek in geschrifte doen stellen.

Toen in het begin der maand Junij door ANTONIJ DE GREEFF in het huis, waar men reeds dikwijls stoornis gepleegd had, de dienst ten einde was gebragt, kwam het berigt, dat de soldaten het huis zouden bezetten; weshalve DE GREEFF, door de achterdeur als langs eenen meer veiligen weg is ontsnapt; hier echter ontmoette hij op de nabijzijnde brug eenen schildwacht, dien hij te voren niet had opgemerkt; nog waren twintig anderen in eene hinderlaag; maar DE GREEFF zoowel den eenen als de anderen voorbij stappende, ging regt door naar het huis, dat JOHANNES bewoonde. JOHANNES den Pater, uit den tuin, waarin de kapel stond, volgende, droeg gerust den heiligen toestel in een kastje. De soldaten zeiden ook tot elkanderen: ziet, daar is de Priester, daar is zijn dienaar! komt, laat ons hen volgen! en men dacht reeds, dat zij achter den Priester het huis zouden binnen treden, toen zij plotsling van elkanderen gescheiden, en naar verschillende plaatsen zijn heen gegaan. Men zoude zeggen, dat zij van den bliksem getroffen en van zin geheel veranderd waren.

In December van dit jaar is Pater JOHANNES VIERING, van *Brussel* geboortig, een zeer ijverig

en kundig man, te *Harlingen* aangekomen; maar terwijl hij de Friezen naar den Hollandschen maatstaf afmeet, en meer in het openbaar werkzaam is, dan wel de aard en zede van dit volk duldt, wordt hij op den laatsten Vastenavond, die in *Friesland* inviel op den 17 Februarij, daar men had opgemerkt, dat hij opentlijk de stad verliet, in het dorp *Midlum*, nabij *Harlingen*, ten huize van eenen timmerman Wijpke Fieads, omstreeks middernacht door eene groote bende soldaten omsingeld, nadat hij zich echter vooraf in eenen schuilhoek had verborgen. Terwijl eenigen, welken de vrees vleugels had bijgezet, het door over de sloten te springen of die door te waden ontkwamen, worden de namen der aanwezigen opgeschreven, en daarop, na de plundering van het altaar en het huis, de Priester in het geheele huis gezocht; toen dit te vergeefs was, nam men een licht, om den boomgaard te doorsnuffelen, of hij veelligt op eenen boom geklommen ware; en bijna reeds wanhoopte men den Priester te vinden, toen op eens door eenen knaap, die de soldaten uit de stad gevolgd was, de schuilhoek ontdekt wordt. Dadelijk beveelt Horion, het hoofd der soldaten, die in de scholen der Societeit leerling van Viering geweest was, den Pater de armen te binden, en hem naar de stad te voeren; twee dagen later is hij door eenige onbescheidene soldaten uit zijne gevangenis te *Harlingen* naar *Leeuwarden* gebragt. Toen hij hier tot zekerheid in het zoogenaamde Hondengat had moeten gebragt worden, zoo niet iemand zich voor hem borg

stelde, heeft een aanzienlijk burger, die onzer Orde bijzonder genegen was, Hubert Joannes Cath zich bij het Hof verbonden, dat hij, ingeval de gevangene ontvlugtte, behalve de onkosten der gevangenis, *f* 1000 zoude betalen; deze som achtte men genoegzaam, dewijl Cath hier voorkwam als handelende in het belang van een hem onbekend en uitheemsch persoon. Zoo was dan Viering nu vrij van het hondengat, maar niet van zijne boeijen; want ofschoon deze hem tegen den nacht afgenomen werden, liet hij zich die echter des morgens, als een eereteeken, terwijl hij dezelve kuste, door den Cipier weder aanleggen. Aldus wordt hij na verloop van twee maanden op den 21 April 1618, behalve andere onkosten, door het Hof beboet tot eene som van *f* 3500 met bijvoeging der straf van eeuwige ballingschap. Op het beweren van den gevangene, dat niemand hem zoo veel geld zoude vertrouwen, is hem aangezegd, dat indien hij dit niet binnen veertien dagen verschafte, men hem in het tuchthuis zoude werpen. Intusschen weet Marcus van den Tempel, (60) Superieur der geheele zending, eenen brief te verwerven van Zijne Excellentie, Graaf Maurits van Nassau, Kapitein Generaal der *Vereenigde Nederlanden*, aan den Frieschen Stadhouder, Willem Lodewijk, en eenen anderen aan de Gedeputeerde Staten van *Friesland;* dezen echter geviel het niet, dat een zoo aanzienlijk persoon voor eenen Jezuiet vrijstelling van straf en ontslag zonder eenige betaling verzocht. De Staten hadden dus besloten dit afteslaan, en reeds

was de brief over dit onderwerp geschreven, toen Julius van Eysinga (61) Luitenant Kolonel van een Friesch regiment, hiertoe overgehaald door een Catholiek Edelman, Jarich van Ljauckema, (62) de Staten heeft overtuigd, dat het hun zelven tot eeuwigen smaad zoude strekken, indien zij zulk een groot personaadje zoodanig eene kleinigheid weigerden. Alzoo is er dan ontslag gekomen van de boete; doch toen men nog bij hem aandrong op de onkosten zijner gevangenneming en gevangenis, is er een smeekschrift ingediend, dat men ook hiervan ten gevalle van den Prins kwijtschelding, of althans afslag zoude verleenen, te meer omdat de soldaten bij het vervoer van den gevangene uit *Harlingen* op reis geweldig verkwistend geweest waren, als hebbende *f* 146 verteerd, met bijvoeging, dat indien men dit weigerde, men met regtsmiddelen zoude terug vorderen, wat hem, toen hij reeds gevangen was, de soldaten tegen alle regt hadden ontroofd, dewijl hiermede de brooddronkene verteerzucht der soldaten rijkelijk had kunnen voldaan worden. Toen dit verzoek was van de hand gewezen, geeft de Greeff aan Johannes Hendriks in eenen brief berigt, dat het thans van hem afhing, om door betaling der kosten den Pater uit den kerker te verlossen. Johannes verzamelt al zijn nog overig zijnde geld, ijlt daarmede naar *Leeuwarden*, en brengt met zonderlinge spoed en blijdschap aan Cath *f* 425. Deze evenwel achtte het onbillijk dat die geheele last eenen enkelen opgelegd werd, en heeft daarom eene algemeene inzameling in den omtrek

gedaan, waaruit even als in vorige jaren aan Johannes zijns ondanks de helft van hetgene hij had gegeven, en misschien nog iets meer, is terug betaald.

Het was deze meergemelde Johannes, die aan Pater Viering (63) korten tijd, voor dat hij volgens het ontvangen vonnis van uitbanning, den kerker en de Provincie verliet, zijnde de dag daarvan geweest 30 Junij 1618, verklaard heeft, dat behalve omstreeks *f* 5000, die hij had betaald tot den aankoop van eenen tuin en het stichten van een gebouw, ten dienste van eenen Priester en van het volk, behalve ook de schade, geleden aan kerk- en huisgeraden, nog ongeveer *f* 5000 door hem besteed is aan boeten en tot bevordering van het Catholiek geloof.

Ten einde de kluisters, waarin de voeten des eerbiedwaardigen mans waren geboeid geweest, niet door de voeten van misdadigers als het ware bezoedeld zouden worden, heeft Hubert Cath die van den Cipier gekocht.

Tegen het einde van Julij is de Greeff gereisd naar Scribani (64) om eenen medehelper te bekomen. Scribani heeft hierop naar *Friesland* gezonden Godfried Wandelman, een' Amsterdammer, maar die zich destijds ophield te *Middelburg* in *Zeeland.* Doch nadat deze gedurende 15 maanden te *Bolsward*, *Harlingen*, *Sneek* en naburige plaatsen was werkzaam geweest, en zich de genegenheid des volks had verworven, is hij tot groot verlies van die oorden, in het laatst van

1619 door den Provinciaal Antonij Sucquet (65) naar *Braband* terug geroepen.

In het vroege voorjaar van 1620 is Dominicus Schenckel, een Hagenaar, Wandelman opgevolgd, en heeft omstreeks zes maanden te *Bolsward* doorgebragt.

Den $\frac{24}{14}$ Julij werd Antonij de Greeff, die naar *Groningen* vertrok, (66) opgevolgd door Pater Aegidius de Meijer, een Antwerpenaar; maar naauwelijks was deze met zijne werkzaamheden begonnen, toen hij den 29 Augustus na het middagmaal door den Hoofdofficier van de wacht naar het stadshuis werd gevoerd, en van daar op den dag van St. Ægidius (67) naar het Landschaps-tuchthuis gebragt. Een uur voordat hij gevangen werd, had reeds de Officier te vergeefs het huis van Anna van Espelbach (68) doorzocht, en, dewijl de Pater zich in een naburig huis schuil hield, die genen opgeschreven, welke hij vermoedde, dat bij de dienst waren tegenwoordig geweest. Hierop was de looze vos weggegaan, maar dacht wel, dat na zijn vertrek de ongehuwde eigenaresse van het huis gerust zoude zijn, en de gast weder uit zijnen schuilhoek ter maaltijd zoude komen. Alzoo is het dan ook gebeurd; en de geldboete, welke zoo als zij het noemden, wegens zijne Paapsche verrigtingen, door het Hof aan de Meijer is opgelegd, heeft *f* 2500 beloopen; hierboven zijn nog *f* 200 gekomen, omdat hij niet, volgens den inhoud der plakaten, bij zijne

komst in de Provincie, zijnen naam in de registers had laten opschrijven. Evenwel heeft de voorspraak van fatsoenlijke burgers bij het Hof, zoo veel te weeg gebragt, dat hij vrij kwam met een losgeld van *f* 900, welke den 19 Meij 1621 door eene inzameling van de Catholieken, betaald zijn, terwijl daaruit mede de cipier is betaald voor zijne uitgaven gedurende omstreeks 9 maanden, en aan DE MEIJER bij zijn vertrek nog *f* 100 tot reisgeld medegegeven.

ANNA ESPELBACH heeft, omdat zij eenen Priester ten haren huize ontvangen had, behalve *f* 100 die zij in de inzameling had bijgedragen, en aan andere onkosten gedurende het hangen van het proces, en verlies van eenige goederen, nog *f* 300 moeten betalen; van die genen, welke de dienst hadden bijgewoond, is een smid, LAMBERT ARNOLDS geboet met *f* ...; (69) de overigen, als zijnde lieden van geringer vermogen, zijn zachter behandeld.

Toen DE MEIJER te *Leeuwarden* was vastgezet, werd SCHENCKEL door zijne vrienden naar de hoofdstad genoodigd, en heeft zich daar, in plaats van te *Bolsward* gevestigd; sedert dien tijd is *Bolsward* door onze Orde verlaten, hetzij dewijl men uit *Braband* geenen nieuwen arbeider weder derwaarts zond, of dewijl men dien van dezen kant niet aanvroeg; alzoo is die plaats aan de Minderbroeders ingeruimd.

Reeds boven is verhaald, dat door middel van

brieven een breedvoerige strijd over het geloof gevoerd is tusschen Johannes Hendriks en den Burgemeester Retius; hiervan is later eenige vrucht voortgekomen; want aanvankelijk is hij, hetzij omdat hij de domheid der Predikanten doorgrondde in het handhaven hunner leerstellingen, of wegens de dwaasheid dier leerstellingen zelve, zeer in zijnen Calvinistischen ijver verslapt, en is zelfs vervolgens tegen het einde van het jaar 1620 begonnen zich Johannes genegen te betoonen en hem goed te behandelen; vooral toen Johannes op eene strikvraag, of hij hem als zijne wettige overheid erkende, zeer behendig en zonder aanstoot te geven, had geantwoord. (70) Toen toch heeft hij zijnen ambtgenooten benevens den Predikanten eenen deftigen maaltijd gegeven, alleen met oogmerk, om van hen voor Johannes Hendriks eenige goedgunstigheid te verwerven; doch de poging van den goeden man is vruchteloos geweest; want als hij aan zijne gasten onder de vrolijkheid had voorgesteld, of zij genegen waren voor Johannes Hendriks, als die overeenkomstig zijn geloof handelde, eenige inschikkelijkheid te gebruiken, is hem door niemand antwoord gegeven; maar heeft men hem weldra, het Burgemeesterschap in het eerstvolgende, den Ontvangerspost in het volgende jaar ontnomen.

Op het laatst van 1623 is Pater Joost de Vischer te *Leeuwarden* gekomen, tot ondersteuning van Schenckel, die uit hoofde van ziekte tegen den aanhoudenden arbeid reeds sedert geruimen

tijd niet meer bestand was; ook is hij twee maanden later, na in *Friesland* bijna vier jaren te hebben doorgebragt, naar *Braband* vertrokken.

Reeds was DE VISSCHER door zijne geschiktheid om met het volk om te gaan, bij de menigte dierbaar geworden, toen de Pater Generaal MUTIUS VITELESCHI (71) hem ter bekoming van absolutie voor de Duitschers en Nederlanders in het jaar van het eerstvolgend Jubileum naar *Rome* oproept. Deze tijding, die voor vele anderen misschien aangenaam geweest was, veroorzaakte droefenis bij DE VISSCHER; immers de ijverige visscher stelde er meer belang in om de dobberende zielen in *Friesland* te visschen, iets waarnaar niet allen haken, dan wel om den luister der stad *Rome* te beschouwen. Derhalve heeft hij ook aan SUCQUET geschreven, dat hij het in grooten dank zoude opnemen, indien hij in *Friesland* konde blijven; en inderdaad heeft de Generaal in eenen brief over dit onderwerp aan SUCQUET, zich naar deze zoo groote hartelijkheid voor de Friezen wel willen schikken.

Nog gedurende de lente van 1624 is Pater GERARD CARBONELLI, die in het vorige jaar uit *Denemarken* was terug gekomen, waar men beproefd had eene zending te vestigen, na een afwezen van zeven jaren aan de Friezen terug gegeven, en heeft, wel met gelijke gezindheid als voorheen, evenwel niet met gelijke krachten, ondernomen de hem gegevene taak uit te voeren.

Toen Lukas Meinarts, schipper uit *Enkhuizen*, met wien hij uit *Denemarken* was terug gekeerd, dit vernam, is hij terstond tot hem gesneld deels uit dankbaarheid, deels tot het bekomen van meerder onderrigt. En voorzeker is de verandering van geloof in dezen man al te wonderbaar, dan dat men haar stilzwijgend zoude voorbij gaan.

Toen Carbonelli in de maand September van het vorige jaar te *Elseneur* aan de *Zond* was, en verzocht aan boord te worden gelaten, stiet deze Lukas den man, dien hij voor eenen Jood hield, bij herhaling gramstorig terug; des nachts evenwel tot beter verstand gekomen, kwam hij uit eigene beweging Carbonelli vragen, of hij zijn passagier wilde zijn. Dewijl Carbonelli voor dezen bitsen man eenigzins beducht was, onderhield hij zich acht dagen lang meest alleen met de onderhoorigen, zelden met den schipper, en dan nog slechts, als de overigen verwijderd waren; kwam hij eens te spreken over het geloof, zoo legde hij de gevoelens van alle aanhangen der ketters in dier voege bloot, dat hij slechts geheimzinnig te kennen gaf, wat hij in ieder derzelve voor goed of verkeerd hield. Na verloop dier acht dagen scheen Carbonelli in de leer van Calvijn eenigzins bezwaard, en van het Catholiek geloof geheel geenen afkeer te hebben; toen eerst ving hij aan, zijn eigenlijk, namelijk het Catholiek geloof, openlijker te bewijzen, en, in het afwezen der overigen, bij Lukas de gewone tegen-

werpingen te wederleggen, en uit diens hart, dat nu reeds smachtend naar redding zocht, alle zwarigheden weg te ruimen. Lukas erkende, dat in zijne Bijbels, en andere boeken, die lieden van zijn geloof aanhoudend gebruiken, grove dwalingen vervat waren, en hij deze geschriften dus gaarne voor betere wilde verruilen. Na omstreeks twaalf dagen heeft men tot bewijs van volkomene onderlinge vriendschap elkanderen de hand gegeven, en is den Pater de vracht geschonken, ofschoon men vroeger zelfs zijn aanbod om dubbel te betalen had afgeslagen.

Nadat de Visscher 9 maanden in *Friesland* had doorgebragt, is hij den $\frac{20}{10}$ September te *Leeuwarden* tot een, zoo wij hopen, zalig leven overgegaan, ten gevolge van eene boosaardige koorts, die hij eerst te *Birdaard* bespeurd had. Het lijk is in de kerk te *Birdaard* ter aarde besteld, ter plaatse, waar vroeger de voet van het altaar was geweest, en op eene looden plaat is de naam van Jakob de Visscher gesneden, opdat hij aldus, zoolang zij in leven mogten zijn, onder welke hij verkeerd had, bij hen in gedachtenis mogte blijven.

Ach! had het *Friesland* mogen te beurt vallen, van zoo voortreffelijken man langduriger genot te hebben; doch dit is ons van den Hemel niet vergund geworden. Zijne geboorteplaats is geweest *Emden*, de toevlugt en als 't ware de kweektuin der Ketters; (72) zijn vader, Pieter de Visscher,

die vervolgens door den Keizer tot zijnen Agent gemaakt is bij Hunne Hoogheden, de Aartshertogen Albertus en Isabella. De zoon heeft in onze Orde nooit geweigerd, eenigen moeijelijken post te vervullen, maar veeleer zoodanig iets altijd ijverig gezocht. Hij is met het leger van den Koning van *Spanje* onder den Markgraaf Ambrosius Spinola in den *Palts* geweest; van daar na verloop van eenige jaren terug gekeerd met de troepen, die Gonsalvo Corduba tot hulp aanvoerde van den Markgraaf Spinola, toen deze met ongelukkig gevolg het beleg had geslagen voor *Bergen op den Zoom*, was hij tegenwoordig bij het hevig gevecht te *Fleurus*, een dorp in *Waalsch Braband* tusschen Corduba en den Bisschop van *Halberstad*, Christiaan, Hertog van *Brunswijk*, en heeft deels den soldaten moed ingesproken, deels den gewonden en stervenden, zoo velen hij konde, door het toedienen van het Sacrament, de laatste hulp verleend. In *Friesland* heeft hij tot den hoogsten trap van volmaaktheid gestegen, in korten tijd zaken van grooten omvang verrigt, en lang in aller harten de genegenheid behouden. (73)

Carbonelli van dezen medehelper verstoken, riep nu bestendig de hulp in van andere medearbeiders. Zoo kwam dan ook in het begin van November 1624 Pater Joannes van Blocklant, een Amsterdammer; met dezen den arbeid verdeelende, voer hij voort aan de genen, die zich nog niet aan eenig kerkgenootschap hadden verbonden, of die hij hoorde, dat van ons geloof niet

afkeerig waren, alle zijne krachten te besteden, zonder in aanmerking te nemen, dat dit slechts zielen waren van varensgezellen, voerlieden, tuinknechts en andere personen uit den geringen stand, maar alleen voor hoe kostelijk bloed zij gekocht waren. Intusschen was Blockland steeds ijverig bezig in het onderrigt der jeugd, en oogstte hiervan uitstekende vruchten in. Overal wist hij, als aangenaam aan de burgers, en hooggeschat door verstandige lieden, bovendien ijverig in zijne bezoeken op de dorpen, zich bijzondere genegenheid te verwerven.

In het jaar 1626 werd voor *Friesland* bestemd Pater Willebrordus van der Heijden, geboortig van *Middelbeers* uit *Kempenland* in *Braband;* (74) doch, terwijl deze, van *Calais* komende met een paar leden van de Schotsche zending, (75) te *Vlissingen* aan wal stapt, wordt hij den $\frac{15}{5}$ Augustus terstond door de matrozen van het schip, aan welke dit door den Resident der Staten te *Calais* was opgedragen, verraden, in de Middelburgsche poort gevat, in den kerker gebragt, en drie dagen later over verschillende onderwerpen door den magistraat ondervraagd: en nog wel langer zoude hij het verborgen gehouden hebben, welk persoon hij was, zoo hij niet duidelijk uit den Onderschout begrepen had, dat alles, wat op hem en zijne medgezellen betrekking had, door den trouweloozen Gouverneur van *Calais*, wien de Agent van *Frankrijk* te *Brussel* eenen zeer gunstigen aanbevelingsbrief in hun belang had

geschreven, was verraden geworden. Toen de Schout op het losgeld aandrong, dewijl het bekend was, dat er eene uitwisseling van krijgsgevangenen op handen was, is hem geantwoord, dat deze arme man liever dan *f* 3000 te betalen, eenen tijd lang de bezwaren der gevangenis wilde doorstaan. Alzoo heeft hij te zamen met Duinkerkers, en booswichten van de plaats zelve, die aldaar gevangen zaten, meestal 30 in getal, in eene zeer bekrompene ruimte, die door de zomerhitte zeer benaauwd was, midden onder den akeligsten stank, door de vuilnis en vooral de urine der gevangenen, welke in den kerker staan bleef, veroorzaakt, terwijl de honger de schamele kost, en de dorst den drank, die meermalen minder was dan water, in lekkernij verkeerde, ruim drie maanden doorgebragt; toen hij bij eene uitwisseling der gevangenen van weerszijde, zonder losgeld, en alleen met betaling van de onkosten der gevangenis, met de overigen naar *Brugge* is vertrokken.

A°. 1627 $\frac{1 \text{ April}}{22 \text{ Maart}}$, op eenen dag, voor de Heilige Communie bestemd, is omstreeks den middag, toen velen door deze heilige feestviering verkwikt en reeds huiswaarts gekeerd waren, Carbonelli op het punt geweest, van gevangen te worden; want als hij plotsling den Bevelhebber van de wacht den trap hoorde opklimmen en geene andere uitvlugt bespeurde, is hij door een venster, op eene plaats, die met steenen gevloerd was, ter hoogte van 18 voeten Amsterdamsche of Brus-

selsche, en van 23½ Romeinsche maat, nedergesprongen en bijna in eenen put neergekomen; en is toen opstaande door het naburig huis ontsnapt. Na eenen zoo gewaagden sprong heeft hij zich voor omstreeks twee maanden naar elders begeven, echter niet met oogmerk om uit te rusten van de bekeering der zielen. Want toen Lukas Meinarts, van wien reeds vroeger gesproken is, gretig verlangde, dat zijne huisvrouw tot hetzelfde geloof met hem behoorde, en oordeelde hiertoe de hulp van niemand anders dan van zijnen geachten Carbonelli te moeten te baat nemen, is hij naar *Leeuwarden* gekomen, en niet weder van daar vertrokken, voor hij zijne Hildegonda mogt zien als eene echte Catholieke.

Tenzelfden dage en ure als Carbonelli te *Leeuwarden* den gemelden sprong deed, is Willebrordus van der Heijden met meer geluk dan in het vorige jaar van *Antwerpen* vertrokken, en den $\frac{20}{30}$ April te *Leeuwarden* gekomen, ten einde Carbonelli, die nog van zijnen sprong te bed lag, tot hulp binnen de stad te verstrekken. Ook kwam tegen het einde van Mei Pater Wichard Matthijssen, een Groninger, met het doel, om zich vooral aan het platte land te wijden.

Omstreeks ten zelfden tijde (in Meij namelijk of Junij,) is Blockland, reeds gedurende derdehalf jaar de medehelper van Carbonelli, op hooger bevel naar *Harlingen* vertrokken, dat sedert 1616 door Warighem, en later door Viring verlaten, en na dien tijd slechts ter loops door anderen

verzorgd was, en heeft de goede God te weeg gebragt, dat onder dezen en de volgende arbeiders geene verstoring van de Catholieken plaats had, en de stormen van vroegere jaren in eene zachte stilte verkeerden.

In het begin van Junij is CARBONNELLI naar *Ameland*, een eiland in de nabijheid van *Friesland*, overgestoken. Het eiland telt ongeveer 600 huizen, die in drie dorpen verdeeld zijn. Het is eene afzonderlijke Heerlijkheid, en staat niet onder de Staten van *Friesland*, die het echter ontziet als vermogende naburen; meestal leeft men er van de vischvangst, en is ten opzigte van het geloof grootendeels toegedaan aan de leer der Mennoniten. De predikatiën in het openbaar door CARBONELLI gehouden, hebben, naar dat elk gezind was, den eenen meer, den anderen minder behaagd; voor het overige was hij, sprekende over de onzijdigheid, door Hare Hoogheid ISABELLA, Infante van *Spanje*, aan het eiland te vergunnen, en dien ten gevolge over de vrije visscherij, bij allen welgevallig, en heeft men hem verzócht, dat hij zelve zijne moeite daartoe zoude aanwenden. Hij heeft dit ook beloofd, onder voorwaarde, dat de vrije uitoefening der Catholieke godsdienst zou toegestaan worden.

Deze uitstap scheen alzoo wel de moeite te beloonen; in andere opzigten evenwel was hij niet weinig nadeelig; immers door het openlijk houden zijner predikatiën was CARBONELLI aan verscheidene Friezen, die deze bijgewoond hadden,

tot zijn eigen gevaar bekend geworden; tevens werden van zijn bedrijf op het eiland, in *Groningerland* en *Friesland* vele valsche geruchten verspreid, dat hij de Kerkelijke goederen, die de Heer in bezit heeft, had terug gevorderd, en daarbij bedreigingen had gevoegd, dat, indien men die goederen niet terug gaf, de Duinkerkers zouden komen; hetwelk voor den Heer en de eilanders niet anders dan tot verderf konde strekken. Deze achterklap heeft de Catholieken te *Leeuwarden* zoo beangstigd, dat zij tot voorkoming van gevaar, de verwijdering van den Pater, althans voor zekeren tijd, verlangden; en hij zelve scheen dit ontwerp niet aftekeuren, ja zelfs verzocht hij dat hierop door zijnen ambtgenoot bij den Superieur werd aangedrongen. Alzoo is hij in het begin van Augustus volgens de Friesche tijdrekening, door den Superieur van de zending, Pater Lodewijk Makeblijde (76) terug geroepen, en eerst naar *Holland*, van daar naar *Braband* gezonden, nadat hij in den tijd van drie jaren en drie maanden, twee of driehonderd menschen zonder eenig geloof, of van een verkeerd geloof, tot bekeering gebragt had.

Na zijne terugroeping bleven er van de orde slechts drie arbeiders over, Blockland te *Harlingen*, van der Heijden en Wichard Matthijssen te *Leeuwarden*.

In het jaar 1628 viel er eene zware vervolging voor tegen de Catholieken, ten gevolge eener Publicatie van de Staten Generaal, gedagteekend

's Gravenhage, den 26 Februrij 1622. Waarlijk deze afkondiging was niet op aandrijven van den Heiligen Geest geschied. Voorts is deze Publicatie vooral doorgezet en gestrengelijk uitgevoerd door den Onderschout, dien het volk uit dien hoofde den toenaam gaf van den Priesterduivel; en zelfs heeft men in dit jaar niet eens de nog aanwezige kruisen ontzien; want het kruis, dat nog met oogluiking van sommigen in de kerk van *Menaldum* voorhanden was, is door den Substituut van den Procureur-Generaal op eenen wagen naar *Leeuwarden* gebragt, terwijl een aantal personen de geregtsdienaars, die het kruis vergezelden, bij de aankomst in de stad met schimpwoorden en spot opwachtten. (77)

In het laatst van December is Pater Johannes Blockland naar *Haarlem* verroepen, en aan de gemeente te *Harlingen* tot zijnen opvolger gegeven Pater Joannes Alardi, een Enkhuizenaar, die kort te voren uit de gevangenis te *Groningen* ontslagen was.

Den $\frac{19}{29}$ December is Pater Petrus Maillardt, geboortig van *Iperen*, die na eene gevangenis van twee jaren, deels te *Gouda*, deels te *'s Gravenhage*, reeds sedert jaren vermaardheid verworven had, uit *Braband* te *Leeuwarden* aangekomen. (78)

Vroeger is door mij overgeslagen, dat op den 6 Augustus het huis van koopman Pieter Gerrijts, (79) door den Executeur Willem Jakobs is ver-

stoord geworden; alwaar nevens den Priester LAMBERT ENGELBERTS niet meer dan 35 personen, meestal uit de drie naburige huizen aanwezig waren; doch dewijl men de deur gesloten had, is de Executeur niet eer binnen gelaten, dan de Priester in zijnen schuilhoek was verborgen, en alle altaarsieraden waren weggeruimd; intusschen ging men voort met zingen; doch ofschoon de Executeur niets anders dan dat gezang had gehoord, en geene sporen ontdekt had van verrigte dienst, zijn echter door den Magistraat beboet, PIETER GERRITS, in wiens huis de vergadering geweest was, met *f* 200, GOSLING PIETERS SCHELTINGA voor vier personen met *f* 100, zes anderen met *f* 150, die nog wegens vertraging van betaling gedwongen zijn tot eene meerdere boete van *f* 50.

Bij het toenemen der vervolging is ook het getal der arbeiders aangewassen; want behalve MAILLART, die tot deelgenoot kwam voor onze Orde, is ook een gekomen uit de Dominikanen, welke dus verre niemand, om op den duur te blijven, hadden gezonden. Ook te *Sneek* is door de Vaders Capucijnen voor eenen geestelijke verblijf gezocht en gevonden.

In dit jaar zijn de ingeoogste vruchten middelmatig geweest. Door WILLEBRORDUS en WICHARD MATTHIJSSEN, die arbeidzaam waren te *Leeuwarden* en in de naburige plaatsen, is, behalve aan ongeveer 48 volwassenen, aan 180 kinderen de Heilige doop toegediend; onder deze waren er

44, die VAN DER HEIJDEN in eene enkele reis van naauwelijks drie weken, in de maand December in den omtrek van *Dokkum* gedoopt had.

In het jaar 1629 waren van onze Orde vier arbeiders in *Friesland*, drie te *Leeuwarden* en in de naburige dorpen; de vierde is te *Harlingen*, te *Franeker* en in de dorpen, daarbij gelegen, werkzaam geweest.

Eene meer hevige vervolging dan in vroegere jaren heeft aan den ijver der Catholieken en den aanwas van nieuwelingen veel hinder toegebragt. Door den Onderschout werden zelfs aanzienlijke, doch onbekende personen op de markt opgepakt, reizigers uit schepen en huizen geligt, alleen omdat hunne zedige kleeding en gelaat het vermoeden veroorzaakte dat zij Priesters waren; tweemalen zijn bij nacht door den Schout of het hoofd der nachtwachts de huizen onderzocht; meermalen is de tweede bevelhebber dezer wacht, die naar waarheid gewoonlijk den naam droeg van Priesterduivel, zich door eene huif als vrouw vermommende, des nachts de straten rondgegaan, om des te veiliger de Catholieken in hunne nachtlijke bijeenkomsten te kunnen betrappen. Niet zelden verschool hij zich tot laat in den nacht voor de huizen der burgers, of ook eenig Priester daarin ging. In 't midden van al deze gevaren is een wereldlijk Priester, van eenen adelijken Frieschen stam, PAULUS TADEMA, in de stad gevangen, in de kamer, waar hij op eenen marktdag de boeren van zijne dorpen bezocht, en heeft

na drie of vier dagen te zijn vastgehouden, eene boete moeten betalen van *f* 60, met bijvoeging van verbanning uit de stad; en zelfs heeft men niet zooveel toegeeflijkheid kunnen verwerven, tot hij een weinig van de koorts herstelde, ofschoon ook de ketters, die hem in den bloede bestonden, zijne voorspraken waren.

De verovering van *'s Hertogenbosch* door de Staten der Vereenigde Provinciën, in dit jaar tegen de verwachting der Catholieken voorgevallen, heeft, vooral te *Leeuwarden*, een overgroot aantal lieden, die of geheel geen geloof hadden, of daarin zeer weifelend waren, tot de partij van Calvijn overgehaald. De ketters riepen luide dat door deze verovering, als door een ontwijfelbaar wonder, hun geloof van God bevestigd was.

Daags voor den Patroon der geneesheeren, voor St. Lukas namentlijk, (17 October) is een groot vriend van de geestelijken onzer Orde, Hubert Johannes Cath, overleden; hij was een man van een scherpzinnig vernuft, tot de Nederlandsche dichtkunst als het ware geboren, vriendelijk in den burgerlijken omgang, schrander en omzigtig in zijn bedrijf, de vermaardste Apothekar in geheel *Friesland*, Penningmeester van het gilde van den zoeten naam Jezus, (80) en, wat het voornaamste is, bij allen wegens het goed gevoelen zijner braafheid in achting. Toen hij voor zijn afsterven afscheid nam van zijne zonen, heeft hij betuigd, dat zoo zij ooit tot armoede vervielen, zij zouden weten, dat hun, voor zoo veel

hem bekend was, geen enkele stuiver, oneerlijk gewonnen, door hem was nagelaten. Hij was met zijnen broeder Arnoldus, die Priester was in de Jezuieten Orde, overeengekomen, dat de eerstoverlijdende, zoo het mogelijk ware, van God zoude verbidden, dat, indien het tot diens zaligheid behulpzaam ware, ook de andere zeer spoedig zoude sterven; deze overeenkomst hadden zij in hunne laatste brieven vernieuwd. Gelijk gezegd was, is het ook gebeurd. Want op den dood van Hubert, voorgevallen den $\frac{17}{7}$ October is binnen de twee maanden, namentlijk op den $\frac{14}{4}$ December, die van Arnoldus gevolgd.

Ik zal te dezer plaatse het leven van dezen Pater Arnoldus Cath in het breede, en van den beginne af, inlasschen, zoowel omdat hij een Fries, als dewijl hij de eerste vaste arbeider in *Friesland* geweest is. Mijn verslag is opgemaakt deels uit de berigten, van de familie Cath zelve afkomstig, deels uit de lofrede op hem gehouden in het Collegie der Jezuieten te *Roermond*, (hoewel in deze laatste eenige verbeteringen ten opzigte van tijden en plaatsen noodwendig geweest zijn.)

Arnoldus Cath is geboren te *Leeuwarden* den 21 December 1576. Zijne ouders waren Johannes Huberts Cath (81) en Margaretha Jacobus Sweerd. Terwijl zijn vader reeds den 6 dier maand ter oorzake der Pacificatie van *Gent* naar *Brussel* en *Namen* als afgevaardigde was vertrokken, is het kind de naam gegeven van zijnen overgroot-

vader, die in het jaar 1511 als Burgemeester is overleden. Reeds als kind overtrof hij allen in het leeren van de beginselen der Latijnsche taal, en wist in elfjarigen ouderdom in onderscheidene vertooningen, verschillende personen op eene aardige wijze en onder aller toejuiching voor te stellen. (82)

In zijn 14de jaar naar *Haarlem* gezonden, heeft hij gedurende anderhalf jaar tot leermeester gehad Poelenburgh en Cornelis Schonaeus; (83) reeds toen was het duidelijk, dat hij van natuur dichter was; en bovendien, blijkens de godsdienstige onderwerpen, die hij zich uit eigene beweging koos, een vroom dichter, hetwelk zeker een zeldzame lof is. In Mei 1590.

Toen zijne studiën door het overlijden zijns vaders en dat zijner moeder, die een tijd lang kwijnde, bijna een jaar waren vertraagd, is hij wel naar *Haarlem* terug gekeerd, doch daar niet langer dan een half jaar verbleven. Zijn lust was zich te *Franeker* op de Wijsbegeerte en Grieksche taal toe te leggen; doch als hij daar in kennis gekomen was met Auletius, (84) eenen beroemden Geneesheer, heeft hij zich op diens raad ook op de Geneeskunde bevlijtigd. 1592, 21 December. 1593, 24 April. Hij kwam te *Franeker* in Mei 1594.

Evenwel de toenmalige beroemdheid in de Geneeskunde van Heurnius, Pauw en Bont (85) heeft hem overgehaald, om van daar naar *Leijden* te

Hij kwam te *Leijden* in Julij 1595.

vertrekken, en aldaar ongeveer drie jaren doen vertblijven; alstoen is hij ten einde niets aan zijne kennis in de Geneeskunde mogt ontbreken, naar *Padua* (86) vertrokken, en heeft des te spoediger de Doctorale waardigheid in de Wijsbegeerte en Geneeskunde verworven, ten einde hij ook volgens gebruik, te zamen met de Hoogleeraren der Hoogeschool, den toegang tot de zieken van den meest aanzienlijken stand konde bekomen, terwijl de studenten alleen tot de burgers worden toegelaten. De roem door Cath verworven in dicht- en letterkunde, in wijsbegeerte en geneeskunst hadden hem voortreffelijke vrienden verschaft, waarvan onder de voornaamste waren Erycius Puteanus, geboortig van *Venlo*; (87) die hem vervolgens tot het laatste toe als een broeder bemind heeft; insgelijks Vincentius Pinellus, (88) een zeer aanzienlijk heer, die vermaard is geworden, dewijl hij dikwijls de waardigheid van Kardinaal had van de hand gewezen; welke laatste ook de verzen van Cath op zoo hoogen prijs stelde, dat hij die liet afschrijven, dewijl de vervaardiger weigerde dezelve uit te geven. Nog meer is het, dat Cath zoo zeer de goedkeuring heeft verworven van den vermaarden Hieronymus Fabritius ab Aquapendente, (89) den beroemdsten Ontleedkundige van dien tijd, dat deze hem in zijn eigen huis heeft opgenomen, en hem de Heelkundige lessen, die hij met goedvinden van den Raad van *Venetie* en de Bestuurders der Hoogeschool konde nederleggen, heeft aangeboden; hij echter verlangde niet zich in zoodanige bemoeijingen te

Te *Padua* kwam hij ongeveer in Julij 1598.

mengen, daar God hem reeds voor zich tot eenen knecht bestemd had.

En reeds was hij er op bedacht, om, zoo zijne gezondheid het toeliet, eenige meest vermaarde Italiaansche steden te bezoeken, en bij gelegenheid van het nabijzijnde jaar van het Jubileum naar *Rome* te gaan, wanneer hij in het begin van den herfst, weder instortte in de koorts, weshalve hij den winter te *Padua* heeft moeten verblijven; toen heeft hij aangevangen op hoogere onderwerpen het oog te vestigen, dan Euclides gedaan had, en zijnen geest van het aardsche af te wenden, en bedacht te zijn op het deelgenootschap aan onze Orde. Dit schreef hij in het jaar voor het Jubileum over aan zijnen broeder in *Friesland*, daarbij voegende, dat hij den Generaal der Orde door zeer aanzienlijke mannen was aanbevolen, Hij legt de redenen bloot, waarom hij afkeerig is van de wereld, en geneigd om moeijelijkheden wegens de godsdienst te ondergaan. De soldaten, zeide hij, zien wij om een gering loon, elkanderen wonden, ja den dood toebrengen; en zoude ik dan, nu zoo groote belooning mij voorgesteld is, op die roeping niet antwoorden? Als ik mij zelven raadpleeg, moet mij zulk een toestand, hoezeer hij aan eenigen moeijelijk voorkomt benijdens, geenszins betreurenswaardig toeschijnen. Aldus in zijnen geest versterkt, verlangt hij echter, en hieruit kan men zijne zedigheid bespeuren, bij geschrifte van zijnen ouderen broeder, en van eenen

wereldlijken Priester Nikolaas Vigerius, een vroom man, dat deze hem in zijn voornemen willen versterken. Hieraan heeft zijn broeder Hubert volijverig voldaan, getuigende, dat hij zelve hem dikwijls zoodanigen zin van God had afgebeden; nogthans wenschte en verzocht hij hem, nog vooraf in *Nederland* te komen, hem zelven van de voogdijschap te ontlasten, en zijne goederen, die thans het grootste gevaar liepen om verbeurd verklaard te worden, (90) te verkoopen en den armen te geven, (91) ten einde alsdan eerst, en zulks in *Nederland*, lid der Orde te worden, met het voornemen om, zelve naakt, Christus, die ook naakt was, (92) te volgen, dewijl de oogst hier groot en de arbeiders weinige waren. Hierop heeft Arnoud geantwoord, dat hij thans reeds niet meer zich zelven, maar dien Vader toebehoorde, die hem geroepen had; nog voegde hij hier het antwoord bij, hetwelk, volgens het Evangelie, de Wijsheid en Waarheid, in het vleesch verschenen, iemand toevoegde, die bijbragt, dat zijn vader nog onbegraven was, als ook eenen anderen, die vooraf in zijne huisselijke zaken beschikkingen wilde maken.

Aldus in de maand October 1602 te *Rome* onder de kweekelingen der Societeit opgenomen, heeft hij vervolgens, na eene herhaling van de lessen der Wijsbegeerte, zich op de Godgeleerdheid bevlijtigd, terwijl hij inmiddels het bestuur had over het huisselijk onderrigt van hen, die onder ons opzigt in het Duitsch Collegie (93) onderwijs ont-

Den 16 October 1602 legt hij de drie geloften af.

vangen. Naauwelijks had hij hier echter drie jaren doorgebragt, toen zijne zwakke gezondheid en de Italiaansche lucht, die voor uitlanders meestal hinderlijk is, hem dwongen de zachtere lucht van *Nederland* weder op te zoeken. Vooraf echter werd hij door den Doorluchtigsten Kardinaal Bellarmijn, (94) (eene eer, die aan weinigen te beurt viel!) ingewijd, en mogt hij, ter zelfder plaatse, waar de stichter der Societeit overleden is, den 15 September Gode zijne eerste offerande aanbieden.

Naar *Nederland* teruggekeerd, en weldra in zijne gezondheid hersteld, heeft hij zijne studiën in de Godgeleerdheid te *Leuven* voltooid. Den 10 December 1608.

Hierop is hij naar *Leeuwarden* gezonden, waar hij aan de huisgenooten des geloofs wel te pas te hulp konde komen; aldaar drie jaren doorgebragt hebbende, heeft hij zeven jaren lang zijne voornaamste bemoeijingen besteed aan de gemeente te *Zwol*, terwijl hij tusschen beide een bezoek aflegde te *Sneek*, en op de plaatsen in den omtrek van *Zwol;* (95) in het laatste jaar zijner zending heeft hij ook te *Leijden* verkeerd, waar hij met tien anderen was. Alstoen naar *Braband* terug geroepen, is hij daar geweest Hoofd der Geestelijke belangen; (96) voorts te *Antwerpen* Professor in de Wederleggende Godgeleerdheid, te *Leuven* in de verklaring der Heilige Schrift. Eindelijk is hij bijna drie jaren Regent geweest van het Collegie te *Roermond*, wanneer hij, van de Junij 1609. Waardigheden, welke Cats bekleed heeft.

aarde gescheiden, zoo wel bij vreemden als bij de leden zijner Orde groote droefheid over zijn gemis heeft achtergelaten.

Gaven en bestendige werkzaamheid.

Immers hij was een man, in wien echte deugd wedijverde met voortreffelijke natuurlijke gaven. Hij bezat een vruchtbaar vernuft en vast geheugen, zoodat hij dikwijls gedichten, die hij of zelve weleer vervaardigd, of bij anderen gelezen had, zonder stooten voor velen opzeide. Reeds toen hij zich in de Orde begaf, had hij zich door zijne kennis der letterkunde groote vermaardheid verworven; de gewijde en ongewijde geschiedenis had hij vlijtig doorkropen; en, wat de ziel is van alle geschiedenis, de tijdrekenkunde was hij geheel meester. Met volijverige vlijt had hij zich eene lijst vervaardigd, behelzende de opvolging der jaren van de stichting der wereld af; op welke hij de geboorte van Christus gebragt had op het jaar der wereld 4022.

Voorts heeft hij uitgegeven eene omschrijvende verklaring van het Hooglied van Salomo, een werkje, dat zoowel door verscheidene groote mannen, als door onzen Pater Generaal is geprezen, maar ook vooral door de pen van den geleerden Antwerpschen Bisschop Malderus, (97) die zich met een gelijk geschrift bezig gehouden heeft, is aanbevolen geworden.

Nog meerdere geschriften had hij zich voorgenomen te vervaardigen, zoowel betrekking hebbende tot de Heilige Schriftuur, als tot beoefening der Godzaligheid; het heeft hem echter, uit hoofde van

zijne bemoeijingen met het onderwijs en zijne werkzaamheden in het bestuur der zaken, naauwelijks mogen gebeuren, hiermede eenen aanvang te maken; hiervan zijn echter uitgezonderd eenige korte aanteekeningen op de Psalmen.

Zijne schranderheid.

En dewijl zijne geleerdheid met eene daaraan geëvenredigde schranderheid gepaard ging, bekoorde zijn omgang zoowel de aanzienlijksten als de geringsten, zoodat nooit iemand, die slechts ééne maal zijn gezelschap had bijgewoond, ophield hetzelve te prijzen. Een is er geweest onder de voornaamste Edelen van zijn vaderland, die, ofschoon te voren onzer Societeit minder genegen, dadelijk in zijne eerste zamenkomst met Pater Cath tot zoo zachte gezindheid is gekomen, dat hij zelfs over bijzondere belangen zich veel met hem onderhield, en zich vervolgens meer genegen voor de onzen betoonde; achtbare lieden raadpleegden hem over hunne zaken: Kerkelijke prelaten maakten in moeijelijke gevallen, tot het bestuur der zielen betrekkelijk, van zijnen raad en hulp veelvuldig gebruik; ja zelfs de Stedelijke overheid vroeg dikwijls zijn gevoelen, en gaf hieraan gaarne gehoor, zoo van 's vijands kant met eenig onverwacht gevaar gedreigd werd. In staatszaken wilde hij zich niet mengen, als oordeelende dit een werk vol van gevaar en geheel vreemd van onze instelling, en achtende, dat wij in deze zending werden afgevaardigd, niet om den Koning zijne steden terug te bezorgen, maar om zielen voor Christus te winnen.

Ook aan de voornaamste mannen in onze Societeit is hij zeer dierbaar geweest; dierbaar was hij aan Pater Colinagus, (98) van wiens deugden hij volgens den indruk, dien zij op zijne ziel gemaakt hadden, menigwerf met genoegen melding maakte; dierbaar aan Pater Duras, (99) Adsistent van *Duitschland*, die, den dood nabij, toen hij de aanwezigen voor het laatst welgepaste vermaningen had gegeven, geeindigd heeft met Cath toe te spreken; verders dierbaar aan Pater Pereyra, (100) dien hij eens als geheimschrijver te dienst gestaan had. Vooral ook heeft Pater Argenta, (101) toen hij op zijn vertrek stond van *Rome* naar *Duitschland* en de Noordsche landen, er bij den Pater Generaal langen tijd ernstig op aangedrongen, dat het hem vergund mogte worden Pater Cath als zijnen reisgenoot mede te nemen; en hij zoude hierin zijn verlangen verkregen hebben, zoo niet de Superieuren beter hadden gevonden hem aan zijne eigene landslieden tot hulp toe te zenden.

Zijne opregtheid en vriendelijkheid.

Met zulk eene schranderheid vereenigde zich eene beminnelijke opregtheid, zoodat hij zich bij zijne onderhoorigen veel grooter gezag verwierf door vriendelijkheid, en opregte en hartelijke genegenheid, dan door gestrengheid of gemaakte deftigheid; hij was verre verwijderd van alle gemaaktheid, of geveinsde en geslepene handeling, en verklaarde, dat nooit iets ergers konde gebeuren dan, indien (hetwelk de Hemel verhoede!) deze in eenig hoofd der Societeit mogt

aanwezig zijn. Hierom onderhield hij zich even kloek en opregt met alle Coadjutors, als met de achtbaarste Vaders, en verlangde evenzeer teregt gewezen te worden van de geringste als van de voornaamste, wanneer men iets op zijn gedrag en bestuur had aan te merken. Terwijl hij in dezer voege zijne onderhoorigen aan zich verbond, en bij zijne Superieuren, ja zelfs bij onzen Pater Generaal goedkeuring inoogstte, bleef hij echter zich zelf mishagen; hetwelk men voorzeker als een bewijs van diepen ootmoed mag aanmerken, dat men aan alle overigen grootelijks, maar zich zelven geenszins voldoet. Ernstig verlangde hij dus ontslag van zijnen post te bekomen, en had het verzoek hiertoe meermalen bij den Pater Generaal kenbaar doen worden.

Nederigheid en gehoorzaamheid van Cath.

Hoorde hij eene of andere van zijne goede daden vermelden, hij schreef die alle aan God toe, die zelfs met de allerzwakste hulpmiddelen in zijne schepselen zijn voornemen weet ten uitvoer te brengen, even als een ervaren schilder somwijlen met een slecht penseel nogthans kunstige trekken weet te vormen. Toen hij wegens de kennis, die men te *Rome* had van zijn verstand en geleerdheid, tijdens zijn verblijf te *Zwol* werd benoemd tot Profes der 4 geloften, is hij door deze onverwachte tijding zoo getroffen, dat de aanwezigen duidelijk de verandering in zijne gelaatstrekken bespeurden; en hij heeft ook naderhand openhartig bekend, dat hij nooit gedacht had, op dien verheven trap te moeten geplaatst

worden. Ook schikte en onderwierp hij zich gaarne aan het oordeel zijner onderhoorigen; maar nog veel meer volgde hij de bevelen en het verlangen op zijner oversten. Want hij had diep in het hart geprent, wat hij eens te *Rome* van een groot man, (vergis ik mij niet, zoo was het Pater Confalonerius,) (102) gehoord had, dat hij die zich door zijne Oversten laat besturen, in onze Orde zoo vele verdiensten heeft bij de Societeit als drie anderen; en dat de geen, die zijnen eigenen wil tot regel neemt, zelfs het brood, dat hij eet, niet waardig is.

Hij voedde zulk een ongeloofelijke belangstelling in de ondersteuning der zielen, dat hem hierin geen arbeid konde vermoeijen, het zij in het aanhooren der biecht, of in het bezoeken der kranken bij dag of bij nacht, zoodat hij meermalen in ééne week bij dezen verscheidene slapelooze nachten doorbragt, om op die wijze de overige Paters van deze moeite te verschoonen. Geen mensch was zoo arm, naar wien hij niet vrolijk henen snelde, wanneer er verzoek gedaan was, om de biecht te mogen doen. Hij kwam in het gasthuis, hij bezocht de zieken, hetzij burgers of soldaten, hetzij zij door ingewandsongemakken of door heete en besmettelijke koortsen gefolterd waren; door geen gevaar werd hij afgeschrikt, zoo zeer dat onder zulke dienstwaarneming in het midden van den herfst een lid der Orde, die hem vergezelde, hierdoor zich eene doodelijke ziekte heeft op den hals gehaald, en

hij zelve het grootste gevaar heeft geloopen; gelukkig nog heeft zich het venijn, dat hij door den adem van eenen biechtenden kranke had opgevangen, tot eene zweer op den rug gezet, en is zoo het hart van gevaar bevrijd gebleven.

Gelijken ijver heeft hij betoond in de Provincie *Overijssel*, waar hij ook de lijders aan de pest ijverig heeft bijgestaan, tot dat hij zelve ook door die besmetting is aangetast; ook naderhand, toen hij Regent was, heeft hij zijn persoon dikwijls aan zijne Overheden aangeboden, om den besmetten met de pest zijne hulp te verleenen.

Met hoe veel vrucht hij in zijne zending is werkzaam geweest, daarvan kan onder andere voorbeelden, welke te dier plaatse meer dan hier bekend zijn, ten bewijze strekken, dat hij in den tijd, dien hij in de nabijheid der stad *Zwol* alleen verkeerde, veertien aanzienlijke jonkvrouwen van de wereldsche ijdelheid tot de dienst van Christus heeft overgehaald. Zelfs ook om die reden verlangde hij zijn ontslag van het Regentschap, ten einde hij zich geheel aan het behoud der zielen mogt toewijden; hij sprak met vuur en groote inspanning in zijne predikatiën, en hoezeer hij ook door gewigtige bezigheden bezet was, verrigtte hij meermalen dat werk tweemalen op éénen dag, deels om zijnen ijver te voldoen, deels om anderen te sparen, hoewel hij voor zich zelven van geen sparen wist. Bij dit alles voegde hij nog het onderwijs in de Christelijke leer,

hetwelk hij zorgvuldig aan de armen, zoo jongens als meisjes, mededeelde.

Zijne vereeniging met God en zijne vroomheid.

Doch ofschoon hij zich zoo zeer liet gelegen liggen aan de zaligheid van anderen, leed hij hierdoor echter zelve geen nadeel; nooit konde onder zijne veelvuldige bezigheden de onuitputtelijke bron zijner gloeijende vroomheid uitdroogen. Zijne gansche ziel was aan God, haren oorsprong, verkleefd; en ofschoon hij, wanneer zijn pligt of zijne Christelijke liefde dit vorderde, zich begaf tot meer vreemde onderwerpen, zoo keerde hij echter altijd, als door eene wederzijdsche beweging van liefde tot God gedrongen, tot God terug. Zoo in huis als op straat, of aan tafel, of bij elke andere verrigting barstte dit vuur, dat in zijne borst was opgesloten, in warme verzuchtingen en schietgebeden uit, en gaf zijn gelaat door de hemelwaartsche rigting zijner oogen te kennen, in welke gewesten zijne ziel verkeerde.

Zijne dagelijksche verzuchtingen waren in dezer voege: Och mogt ik dien grooten God slechts kunnen prijzen en vereeren! dan weder: Ach mogt ik mijne innerlijke gezindheid over de liefde Gods aan anderen kunnen mededeelen! Ook gaf hij aan zijne huisgenooten meermalen zoodanige vermaningen: Mijne broeders! laat ons God beminnen, en om het overige ons niet bekommeren. — In deze liefde konde hij, zoo dikwijls het gesprek hierop viel, zich geheel verdiepen; hiervan vloeiden alle zijne vermaningen over, zoowel in het bijzonder als in het openbaar. Deze

liefdegloed werd aangekweekt door het lezen van godvruchtige boeken, vooral van dezulke, die over de naauwere gemeenzaamheid met God en verheffing van het gebed handelden, b. v. de aanmaning tot de Goddelijke liefde door den H. Bonaventura, (103) de werken van de H. Geertruid, (104) de H. Moeder Theresa, de H. Brigitta, en dergelijke. Toen hij kort voor zijne laatste ziekte het boek van Pater Sandeus (105) over de *Mystieke Godgeleerdheid* had bekomen, las hij het met zulk eene drift, dat hij het zelfs niet liet inbinden, aleer hij het ten einde gebragt had. Deze zijne godsvrucht en alle overige vrome oefeningen werden vooral aangekweekt door het opzeggen der kerkelijke gebeden, en het doen der heilige offerande. Uit de kleine blaadjes, die hij in den vorm van een dagboekje beschreven had, is zigtbaar, hoe naauwkeurig hij beide behandelde. Overeenkomstig het onderrigtend geschrift, hetwelk aan de H. Geertruid door den Zaligmaker gegeven was, had hij voor elk uur afzonderlijk twee gebeden zamengesteld, het eene van welke een loflied behelsde op den Heere Christus, met aanroeping van deszelfs heilig hart en de liefde der Allerheiligste maagd, volgens zoodanige geheimenis van het lijden, als voor dat uur voegzaam was; terwijl hij in het andere, met aanroeping der zelfde heilige eigenschappen, de Moedermaagd zelve om bijstand smeekte. Behalve de veelvuldige gebeden vóór de bediening der Misse, had hij veelligt wel dertig hoofdafdeelingen onder de viering derzelve voor zich tot regel ge-

steld, waardoor hij zijne gedachten nu op het eene, dan op het andere konde rigten, zoodat men zich geenszins behoeft te verwonderen, dat zijn hoofd veelmalen leed aan hevige pijnen. Onder zijne andere vrome oefeningen was dit eene, dat hij in onderscheidene Collegiën die ruimten en afstanden der schreden, welke de Zaligmaker, toen Hij ter dood geleid werd, al gaande had afgelegd, geheel alleen, in verschillende paden van den tuin, zich voor den geest stelde, zoodat hij aldus, zonder door iemand te worden opgemerkt, dezelfde treden naging, en de geheimenissen onzer zaligheid zich konde te binnen brengen. (106) Met hetzelfde opgewekt gevoel, als hij persoonlijk de dienst des altaars verrigtte, zoude hij gaarne eenen anderen, die dezelve waarnam, hierbij dagelijks, wanneer er geschikte gelegenheid ware geweest, te dienste gestaan hebben, dewijl hij erkende, naauwlijks immer grooter gunst van den hemel erlangd te hebben, dan wanneer hij zich met een zoo heilig werk bezig hield.

Naast God kleefde hij met de hartelijkste genegenheid de Heiligen aan, en vooral de Koningin des Hemels. Altijd wist hij met de meeste welsprekendheid en verscheidenheid haren lof te verkonden. Dikwijls sprak hij over haar; tot hare vereering maande hij allen aan, en bad hij dagelijks zijnen rozenkrans af, ja betuigde zelfs, dat, indien het hem vergund ware, hij met genoegen dezen geheele dagen lang zoo zoude afbidden. Des nachts bond hij dien vast aan zijnen

arm, ten einde, wanneer hij eens te vroeg mogt ontwaken, hij die slapelooze uren door het betuigen van eerbied aan de Moedermaagd mogte bekorten.

Reeds voorheen had hij de Kerkgebeden betrekkelijk de onbevlekte ontvangenis in het Vlaamsch vertaald; en in het laatst nog had hij, behalve andere voornemens, eenige godvruchtige bedenkingen vervaardigd op het loflied: *Magnificat*, (107) met voornemen om die in de moedertaal uit te geven; doch heeft hem de dood hierin verhinderd. Boven den ingang van het Collegie had hij eigenhandig het beeld der H. Maagd geplaatst, met dit opschrift in gouden letters, tevens het jaar der plaatsing aanduidende:

DIva VIrgo sVsCeptrIX Mea.

dat is:

De Heil'ge Maagd is mijn behoedster;

door dit bedrijf alleen haar het bestuur van het gesticht opdragende; en dewijl zijne woonkamer in diezelfde rigting het uitzigt had, konde hij van daar haar dikwijls als Beschermheilige begroeten.

Aan eene zekere vrouw uit den geringen stand had hij eens eenen rozenkrans beloofd, en dewijl hij dezen niet bij de hand had, om haar te geven, heeft hij midden in de hitte van den zomer eenen van huis gaan halen, opdat die dag niet zoude voorbijgaan, zonder dat de H. Maagd door deze vrouw vereerd werd. Hij achtte het voor eenen bijzonderen zegen, dat het hem had mogen te beurt vallen binnen de Octaaf (108)

van de geboorte der H. Maagd Maria (15 September) voor de eerste reize, het offer der Heilige Mis te bedienen, hetwelk hij ook jaarlijks zich met dankbaarheid herinnerde.

Onder de Beschermheiligen vereerde hij vooral den H. Antonius (109) wiens heilig ligchaam te *Padua* bewaard wordt; zoodat hij ook, tijdens hij in die stad verkeerde, dikwijls geloften in geschrifte aan zijn graf ophing. En daar hij onder de overige Hemelbewoners den stichter onzer Societeit, en de overigen die zich bij dezelve door een heilig leven beroemd hebben gemaakt, eerbiedig vereerde, zoo verhief hij ook met hoogen prijs de inrigting onzer Orde, als zeggende, dat daarin eene rijke vrucht van hoogere volmaking en grootere verdienste ontsproot, ter oorzake dat allen, die zich naar hare voorschriften verlangen te vormen, zonder ophef eene vaardige en volledige gezindheid moeten aanbrengen, dienstig tot zoo groote verscheidenheid van plaatsen en werkzaamheden, als deze onze inrigting vereischt; en achtte zulk een levenswijze, als overeenkomstig de voorschriften der instelling in de Societeit wordt in acht genomen, zoo volmaakt in allen opzigte, dat wanneer een engel van den hemel daalde, om onder de menschen te verkeeren, deze geenen anderen levensregel, dan die onzer Orde eigen is, zoude verkiezen.

Den naam en de achting voor onze Societeit handhaafde hij met allen ijver. Als zeker persoon de Orde wat al te onbescheiden scheen te behandelen,

nam hij zulks zeer euvel op; en toen iemand zeide, dat men behoorde te zorgen, dat deze niet gramstorig werd, dewijl het Collegie eenige duizende guldens van hem konde verwachten, antwoordde hij, dat hij liever *f* 5000 nadeel wilde lijden, dan dat op den goeden naam der Societeit de geringste vlek mogt kleven.

Zijn ijver in de kwelling des vleesches.

Aan zijne veelvuldige gebeden paarde hij eenen aanhoudenden ijver tot de bedwinging des vleesches. Hij zeide door eene langdurige ondervinding geleerd te hebben, dat men, dewijl toch niemand van moeijelijkheden vrij konde blijven, deze zelve moest opzoeken, en zij dien ten gevolge in geringer getal van elders zouden aankomen. Van zijne gestrengheid tegen zich zelven strekken tot getuige zijne bebloede geeselriemen, gevuld met knoopen, punten en prikkels, sommige van touw zamengevlochten, andere vervaardigd uit kleine ketentjes, met welke hij dagelijks zijn ligchaam in dier voege kastijdde, dat zijne hemden en linnenkleederen dikwijls met veel bloed bevlekt waren; en ten einde dit smartelijk gevoel des te heviger zoude aankomen, geeselde hij zich niet slechts op eene enkele plaats, maar bij afwisseling bijna over het geheele ligchaam; zoodat hem eindelijk door den Superieur hierin eene zekere maat moest voorgeschreven worden, opdat hij zijne gezondheid, die buitendien reeds vrij wankel was, niet geheel te gronde zoude rigten. Meermalen des weeks ook vastte hij; om van andere ligchaamskwalen niet te gewagen,

die hij met groote hindernis, maar altijd met geduld verdroeg, zoo als veelvuldige hoofdpijn, het kolijk, den steen en eene breuk.

Zijne zucht naar de ontberingen der armoede.

Uit dezelfde bron van kwelling des vleesches ontsprong weder zijne zonderlinge zucht tot armoede. In zijne kamer toch zag men niets kostbaars; hij had een ruig haren kleed, hoed, schoenen meer versleten dan iemand anders, en konde naauwelijks overgehaald worden, om deze door nieuwe te doen vervangen. In den geheelen winter van het vorige jaar, die zeer streng was, had hij geene pantoffels gebruikt.

Doch even gestreng als hij omtrent zich zelven was, zoo zachtaardig en onbekrompen betoonde hij zich jegens zijne onderhoorigen, welke hij met geestelijken en ligchamelijken onderstand even gaarne te gemoet kwam; en ofschoon hij deze onbekrompenheid zooveel mogelijk, echter met inachtneming der bepalingen van de tucht onzer Orde, aan zieken en gezonden deed blijken, wist hij echter nog eenige middelen te vinden, om aan het Collegie onderstand te verleenen. Immers zoodanig was zijn vertrouwen op God, dat hij zich vast overtuigd hield, dat hun, die God met ijver dienen, nooit het noodige tot het leven zoude ontbreken. Daarom ook antwoordde hij, toen eens een zeker Collegie ter sprake kwam, dat zeer behoeftig was, dat hij zich geheel niet bekommerde wegens het tijdelijke; dat hem door de Superieuren niemand gezonden werd, of God verschafte tevens het noodwendige. En waarlijk ook de uitkomst heeft

Zijn vertrouwen op God.

geleerd, dat het zoo wezenlijk uitkwam. Want ofschoon hij in zeer moeijelijke tijden het bestuur gehad heeft, zoo heeft echter de Heere door de milddadigheid der vromen genoegzame middelen verschaft, om de huisgenooten te onderhouden, den bouw van het gesticht te voltooijen, en aan een grooter aantal kranken dan gewoonlijk ondersteuning toe te brengen.

In het bestuur der zieken bezat hij eene zonderlinge zachtheid en vaardigheid, en meerderen uit zijne huisgenooten gebruikten hem, ofschoon hij hun Superieur was, meermalen als hunnen Biechtvader; want allen ondervonden zijne vaderlijke genegenheid, op wat tijd zij hem ook bezochten, het zij om raad of hulp te vragen.

Onder zulke oefeningen en op zoodanig deugdenpad streefde hij reeds geruimen tijd naar den luister en de belooning van een beter leven, terwijl hij in dit opzigt zijnen hoogsten wensch bereikt heeft, dat hij, met uitzondering van den palm der martelaren, naar geen andere wijze van afsterven zoozeer haakte, dan dat hij onder de predikatie, of soortgelijke ambtsverrigting mogte bezwijken.

Nog pas weinige weken was hij van eene ziekte hersteld, toen hij op den dag van S. Franciscus Xaverius (110) in onze kerk des namiddags voor het volk predikte. Doch dewijl zijne naauwelijks herstelde krachten niet in evenredigheid stonden met zijne werkzaamheid en ijver, is hier-

op plotsling door vermoeijenis eene koorts en aanhoudende zenuwachtige beving en stuiptrekking gevolgd. In 't eerst trachtte hij wel moedig de ziekte te keer te gaan, doch de toenemende kwaal kreeg de overhand boven de krachten zijner natuur en de pogingen van zijnen geneesheer.

Zoo ooit te voren, bleek in dien tijd, hoe diepe wortels de deugd in zijn gemoed had geschoten; hij verdroeg toch den last zijner ziekte met geduld, beklaagde zich nimmer, wilde zelfs nooit door den ziekenverzorger meer op zijn gemak geplaatst worden, en betuigde, thans hier eene min zachte behandeling liever te ondergaan, dan later de vlammen van het vagevuur heviger te gevoelen.

Van dien tijd af, waarop hij begon ziek te zijn, ontsloeg hij zich van alle bemoeijing met wereldsche zaken, en stelde zijne gedachten geheel op het goddelijke. Hij onderhield zich met het grootste genoegen in zijne gesprekken met Christus aan het kruis en met de Heilige Maagd, wier beeldtenissen hij gelast had nevens zijn bed te plaatsen; echter vergat hij ook zijne huisgenooten niet, maar volgde Hem na, die, terwijl hij de zijnen had lief gehad, hen lief gehad heeft tot den einde, (111) en konde naar waarheid van zich zelven verklaren, wat hij aan het slot van zijn werk over het Hooglied geschreven had: Ook ik heb, naar zijn voorbeeld, niet nagelaten tot den laatsten ademtogt der, mij toevertrouwde, kudde de innigste liefde toe te dragen; hoezeer dan

ook de tegenwoordige tijdsomstandigheden het mij niet vergunden, mij veel met hen op te houden, heb ik echter niet kunnen nalaten hen mijnen geliefde aan te bevelen. Dit heeft hij dan ook volvoerd, toen hij reeds voorzien van de laatste kerkgeregten, met bevende hand en eene tong, reeds opgezwollen van de koorts, en van droogheid opgespleten, allen zijnen vaderlijken zegen mededeelde.

Als dus zijne ziekte bij het afnemen zijner natuurlijke krachten meer en meer toenam, is hij bij tijds met het laatste oliesel voorzien, en in den kring zijner huisgenooten uit dit aardsche leven gescheiden, en, zoo men mag hopen, tot het onsterfelijke overgegaan den $\frac{14}{4}$ December 1629, nog achtbaarder zijnde door zijne verdiensten dan om zijne jaren, ofschoon hij reeds 54 jaren bereikt had, 29 jaren nadat hij tot de Societeit was toegetreden, 13 na het afleggen der vier geloften. (112)

Thans kom ik tot de gunstige voorvallen van het jaar 1629, waaronder het voornaamste is de bekeering van Bauwe van Roorda, des te merkwaardiger, dewijl hij behoorde tot de Edelen, en van alle Friesche Edelen de eenige Mennoniet. Nadat hij als kind volgens de gebruiken der Catholieken gedoopt was, hebben hem zijne ouders onderrigt in de leer van Menno; welke hem vervolgens zoo na aan het harte lag, dat noch het bijwonen der lessen van de voortreffelijkste mannen, die zich met welsprekendheid op de leerstoelen

in *Frankrijk* lieten hooren, noch de vrome verzuchtingen, gebeden en tranen zijner huisvrouw, noch de volijverige bemoeijing van meerdere Priesters hem daarvan konden terug brengen. Intusschen boden eenige teekenen van zijnen goeden aard, en dat hij in sommige punten regtzinnige, of althans geene zeer slechte gevoelens scheen te hebben, nog eenige hoop aan, dat hij nog ééns zoude veranderen. Hiertoe behoorde, dat hij aan eenen tweeden doop bij de Mennoniten slechts onder die voorwaarde zijne goedkeuring gaf, indien men veelligt als kind niet naar behooren gedoopt ware; insgelijks, dat hij zijne vrouw vergunde, hunne kinderen in de godsdienst, die zij verkoos, op te voeden, en deze dus zelfs dikwijls aanspoorde tot het afleggen der biecht, welke hij gewoonlijk noemde eenen zeer heiligen band en den besten weg tot een goed gedrag; verders dat hij de Priesters ten zijnen huize zeer beleefdelijk ontving, en zeer ontevreden was over de vervolgingen ten hunnen opzigte. Dit toonde hij zeer duidelijk, toen hij in het jaar 1627 onder de zeven Gecommitteerden uit de Provincie, die eenige ongeregeldheden in dezelve zouden verhelpen, geheel alleen staande, het besluit over de zwaardere vervolging der Catholieken en derzelver Priesters niet met zijne medeonderteekening heeft bekrachtigd, en zelfs naar zijn vermogen het nemen van dit besluit heeft verhinderd. (113) Ook gaf het niet weinig goede verwachting, dat hij ten eenigen tijde ons geloof zoude omhelzen, toen hij op verzoek eens Priesters, die voor zijne voeten

geknield lag, beloofde de drievoudige Engelsche groetenis op te zeggen, en zijne beloften hield, toen hij op aanwijzing zijner vrouw de woorden dier groetenis bij Lukas (114) gevonden had. Dezelfde hoop scheen ook Pater Arnoldus Cath nog te verschaffen, die, nadat hij op verzoek van Roorda's vrouw, veel met hem gesproken had, en hij echter voor alles doof bleef, nogthans in hare droefenis haar aanried te blijven hopen; want dat zij nog eens, hoewel na zeer zware moeijelijkheden, en zóó dat zij bijna aan zijne redding zoude wanhopen, haren man Catholiek zoude zien. Deze hoop, welke zich van verschillende zijden opdeed, werd echter daardoor grootelijks verzwakt, dat hij blijken gaf, dat hem alle gesprekken over de geschilpunten van het geloof zeer onaangenaam waren, en dikwijls de tafel en het huis verliet, indien hij wat meer in het naauw gebragt werd. Te vergeefs ook heeft hem zijn stervende broeder tot betere gezindheid willen aansporen. Want als deze broeder hem verzocht had, om niets na te laten van al het gene hij volgens de Heilige Schrift tot zijn behoud noodzakelijk achtte, antwoorde Bauwe: Dan hebt gij den doop noodig en die zalving, waarvan de Apostel Jakobus (115) spreekt. Doch dewijl hij met de stof en den vorm niet bekend was, zeide hij, slechts gewone olie (116) gebruikende: De God Abrahams, de God Isaäks, de God Jakobs zalve u met de olie zijner genade, en verheuging voor het eeuwige leven;—en intusschen zalfde hij hem het voorhoofd en het geheele hoofd; en dewijl de zieke ook

nog met een kruis had willen geteekend worden, heeft hij, dewijl hij vergeten had, hem dit bij zijn leven te doen, hem nog na zijn overlijden en toen hij reeds in de doodkist gelegd was, het teeken des kruises met zwarte kleur op het voorhoofd gedrukt. Deze zoo groote bezorgdheid van dien broeder voor zijne zaligheid heeft echter op Bauwe evenmin indruk gemaakt, als de gebeden, verzuchtingen en tranen van zijnen zoon, die, terwijl hij op zijn sterfbed lag, zijnen vader bij het bloed van Christus smeekte, dat hij door het aannemen van het Catholiek geloof voor het behoud zijner ziel zoude zorgen. Wel heeft de vader toen deze tranen met tranen beantwoord, en schoone beloften gegeven; maar de secte der Mennoniten heeft hij niet verlaten, eer het Gode behaagde, hem zelven door eene zware ziekte op het uiterste te brengen. Bij die gelegenheid werden Maillart en van der Heijden door zijne vrouw bij hem geroepen, doch vatten zij in de eerste bijeenkomsten zeer geringe hoop voor zijne bekeering op, omdat de zieke met eene halstarrigheid, den Mennoniten eigen, voor alle vermaningen omtrent zijne zaligheid oor en hart sloot, en hun zelfs gelastte de kamer te verlaten. Zij derhalve van oordeel zijnde, dat zij den strijd moesten aanvangen met den Duivel, door wien volgens het algemeen gevoelen de Mennoniten gedreven en bestuurd worden, omwinden zijnen hals en borst met eene priesterstool (117), vermengen zijnen spijs en drank met wijwater, en leggen heilige reliquiën onder zijn hoofdkussen; (118) als dit van goed

gevolg scheen te zijn, varen zij hiermede voort, vooral toen de zieke hevig begon te schreijen, kermen, zuchten, snikken, en als 't ware in verbijstering geraakte, dewijl de Duivel tegen de kracht dier heilige voorwerpen niet bestand was. Allen, die acht dagen lang zich met hem onderhielden, (en behalve de leden van onze Societeit, hielden zich ook andere Priesters hiermede bezig,) werden gelast zich weg te maken, met bijvoeging dat hij niet verkoos, dat zij over het geloof spraken, en zijne ziel, die rustig was, met Paapsche tegenwerpingen zoude kwellen. De Pater, bespeurende dat de geschikte tijd om met hem te spreken, nog niet daar was, heeft zich verwijderd, hem evenwel eene en andere krachtige vermaning in het hart prentende. Als hij in den eerstvolgenden nacht uit zijne zielsverbijstering weder tot zich zelven gekomen was, heeft hij den Pater, die nevens hem stond, herkend en ook te kennen gegeven, dat hij hem welkom was. De Pater, hem toen met een vriendelijk gelaat vragende, of hij de redenen, die voor het Catholiek geloof waren aangevoerd, had overwogen, heeft geheel geen vriendelijk of gunstig antwoord bekomen: Dat heb ik gedaan, zeide hij, maar mijn vast besluit is te sterven, zoo als ik geleefd heb. De Pater hernam, vervuld met medelijden: Zal dan uwe ziel, gekocht met het bloed van zoo groot eenen Verlosser, verloren gaan? Ééns verloren te zijn, is voor eeuwig verloren te zijn! Bekleed u met de nederigheid, die een' Christen mensch voegt, en gedenk het gezegde van den

Zaligmaker, dat uit het Koningrijk der Hemelen zullen gesloten worden, (119) die zelve uit hun gemoed de nederigheid der kinderen hebben buiten gesloten, opdat gij niet voor eeuwig moogt omkomen. Na hem dit met kracht te hebben ingeprent, verwijderde hij zich, om met den Pater, zijnen ambtgenoot, God voor het behoud des mans te bidden; en hij had nu misschien een uur in het gebed doorgebragt, toen onverwachts des morgens, ongeveer ten 8 ure, de zieke den Pater tot zich roept, en met de handen naar den hemel uitgestrekt, uitroept: Victorie! Victorie! thans is Lucifer overwonnen en heeft mij verlaten. Dit was de 8 Mei, de dag toegewijd aan den Aartsengel Michaël, uithoofde zijner verschijning op den berg *Garganum*. (120) Toen zich wendende tot den Pater, zeide hij: Zie daar nu Bauwe, geheel den uwen; ik ben uw broeder geworden; wat moet ik doen, om als een Catholiek te leven en te sterven? De Pater, door zulk eene plotselinge verandering van dien uiterst halstarrigen man verbaasd, zeide: Wees nederig, en leg uw begrip in banden tot onderwerping aan het geloof. Overdenk, wat God geboden heeft, wat gij misdaan hebt, en belijd uwe zonden. De zieke, tot alles bereid, verzocht nu, ten einde hij dit naar behooren mogt doen, onderrigt en bestuurd te worden. Na derhalve eerst zijne dwalingen afgezworen en het heilig geloof omhelsd te hebben, heeft hij onder groote zielesmart, in eene, tot driemalen toe bij tusschenpoozen herhaalde, biecht beleden, al wat hij in zijn geheele leven voor

kwaads bedreven had. Toen hij ten drie uur na den middag zijn geweten naar behooren gezuiverd had, heeft hij het ligchaam van CHRISTUS, verborgen onder de gedaante des broods, onder het aanhooren van geschikte plaatsen uit de Heilige Schrift, vooral uit het Hooglied van SALOMON, aangebeden en genoten. De zalving, die bij zijnen laatsten worstelstrijd gevoegd was, heeft ook wonderbare uitwerking van vreugde en vrome gezindheid te weeg gebragt. Als vervolgens de Pater den zieke het laatste vaarwel! toeriep, greep hij bij herhaling diens hand, zeggende: Ik zal u niet mijnen vriend, maar mijnen broeder, mijnen vader noemen; en hem kussende, konde hij van blijdschap zich naauwelijks bedwingen in zijne dankzeggingen aan God. Deze laatste werden nog herhaald en vermeerderd, toen door Gods goedheid die man tot gezondheid herstelde, aan wiens leven men bijna gewanhoopt had. De echtgenoot van BAUWE ROORDA heeft, nu hij tot het Catholiek geloof behoorde, tot een blijvend gedenkteeken harer dankbaarheid, den Aartsengel MICHAËL ten haren huize een beeld opgerigt, met dit tijd aanwijzend opschrift: prInCeps gLorIosVs MIChaëL arChangeLVs fortIs In proeLIo nobIs VICtor apparVIt. (dat is: De roemvolle vorst MICHAËL, de Aartsengel, heeft zich ons in den strijd vertoond als een kloek overwinnaar.) — 1629.

BAUWE, aldus van den Heere veranderd, heeft wegens de vroomheid van zijn volgend leven niet alleen zijn huisgezin en vrienden, maar ook zeer

vele anderen tot verwondering gestrekt; tot dat het Gode behaagd heeft zijne ziel uit het zwakke en broze ligchaam te ontslaan den 18 December 1633. (121)

Een ander ongelukkig en beklagenswaardig mensch, die met oogmerk om te zwemmen in het water gegaan was, is op de plaats zelve verdronken, hoewel het water door geenen val of draaikolken gevaarlijk, en hij zelve in die kunst zeer bedreven was; doch waarschijnlijk heeft, zoo als ook velen geloofden, de Hemel zich eindelijk willen wreken, omdat hij, in weerwil van vele ernstige vermaningen om zich te laten doopen, zelfs nog twee dagen voor zijnen dood, dit altijd versmaad had.

Behalve over de 100 kleine kinderen zijn gedoopt 28 volwassenen, 17 paren getrouwd, en 12 tot ons geloof bekeerd.

Het jaar des Heeren 1630.

Gedurende het grootste deel van dit jaar zijn er 5 arbeiders uit de Societeit geweest: Pieter Maillart, bestendig te *Leeuwarden;* beurtelings te *Leeuwarden* en buiten de stad, Willebrordus van der Heijden en Wichardus Matthijssen; Johannes Alardi te *Harlingen*; Heer Georgius Broncкhorst te *Dokkum*, die den $\frac{24 \text{ Februarij}}{6 \text{ Maart}}$ als arbeider in *Friesland* is gekomen, om, behalve in die stad, in de beide *Dongeradeelen*, *Dantumadeel* en *Kollum* werkzaam te zijn.

Op den $\frac{12}{2}$ Mei is Pater Wichardus Matthijssen, na drie jaren te *Leeuwarden* en in den omtrek doorgebragt te hebben, naar *Franeker* gezonden. Immers die stad scheen het wel waardig te zijn, dat daar een lid der Societeit drukker verkeerde, dan dus verre geschied was. Want hoewel niet meer dan 20 Catholieken aldaar van de Sacramenten gebruik maakten, deed evenwel de geschikte gelegenheid om van die plaats uitstapjes te doen naar ongeveer 20 dorpen, en de wederkeerige hulp van dezen Zendeling en dien te *Harlingen*, verwachten, dat de vestiging in die stad niet te versmaden was. Evenwel heeft dit verblijf zoo vele moeijelijkheden gehad, als eenig ander in *Friesland*, zoodat het in eenig opzigt schijnt te betreuren, dat men niet liever zich eenige nabijgelegene dorpen heeft aangetrokken, of zich daar nedergezet, en *Franeker* is voorbij gegaan. Naauwelijks drie burgers konden den Priester voegzaam huisvesten. Hierbij kwam, dat meerderen onder de burgers, die in vroegere jaren de dienst genoten hadden van zekeren Franciskaan, een' man, die zeer in de gunst van het volk stond, destijds meer overhelden tot personen van dezelfde orde, en zelfs met een boos opzet onze bemoeijingen wederstreefden. Hierdoor ontstond bestendig de eene onaangenaamheid na de andere, en moest men altijd als tegen het geweld des strooms opvaren. Tot opbeuring echter voor deze zending in hare opkomst strekte een man, die gewoonlijk onder de Edelen geteld werd, Hector Oenema, en zijne echtgenoot, Frouck Scheltema, (122) die na de

ketterij te hebben afgezworen, eene ijverige Catholieke geworden was. Deze, welke eene aanzienlijke stins in de stad bewoonden, ontvingen MATTHIJSSEN, nadat hij bij nacht zijne werkzaamheden in de stad en op het land verrigt had, om uit te rusten en tot zijne veiligheid, in hun huis, ofschoon er genoegzame redenen aanwezig waren, die hen verhinderden, dit zonder eenige bedenking te doen. In dit eerste halfjaar is het voornaamste streven van MATTHIJSSEN geweest, om zich de dorpen welgezind te maken, en hen, die hij bespeurd had, dat in de stad hem of der Orde vijandig waren, met zich te verzoenen en tot rust te brengen. Maar dit was een werk van groot bezwaar; want alle pogingen van MATTHIJSSEN werden geheel verijdeld, door de kwalijkgezinde zamenspanning van eenige Geestelijken met de hem vijandige burgers. De voornaamste der genen, die hem nijdig waren, kwam er luide voor uit, dat er ten zijnen huize zelfs geen verblijf vergund werd aan eenen Jezuiet; (123) en toen hij op den Pinkster-Dingsdag de Mis wilde vieren, alleen in het bijzijn van het huisgezin en zijnen bediende, heeft hij hem uit het huis gesloten, waardoor de Pater gedwongen is eenen weg van twee uren af te leggen om dienst te doen. Zelfs werd hij lastig gevallen door plotselingen en ongegronden schrik der burgers. Een man, die hem voor het eerst ten zijnen huize toegelaten had, om het geboortefeest van den Zaligmaker te vieren, is door zoo grooten angst bevangen, dat hij niet uit huis durfde komen om vleesch of visch te koopen, ofschoon de

noodzakelijkheid en de aard van het feest zulks vorderde; want de vrees, die den man bezielde, prentte hem in, dat zijn koopen van vleesch en visch voor allen een ontwijfelbaar blijk zoude zijn, dat hij eenen Priester bij zich had. (124)

Terwijl deze stad en landstreek zoodanig gesteld waren, hebben echter de ingeoogste vruchten de ondergane onaangenaamheden eenigzins verminderd. Behalve eenige volwassenen zijn gedoopt ongeveer 30 kleine kinderen; eenigen zijn in het geloof onderwezen, en tot de eerste en volledige belijdenis van hun levensgedrag gebragt.

In de maand September is wegens zijne zwakke gezondheid, en tot het genot van gunstiger luchtsgestel, ofschoon tot groot nadeel van de zending te *Leeuwarden*, naar *Rotterdam* gezonden Pater Maillart. Grootelijks leed deed het zijnen vrienden, dat een man, aan allen overdierbaar, hun ontnomen, en aan de geloovigen te *Rotterdam* werd toegeschikt. Dus verre over het getal der arbeiders en hunne verplaatsing.

Tot nu toe werd door de geloovigen het vrome gebruik in acht genomen, dat bij de begrafenis hunner naastbestaanden de mannen met ontblooten hoofde, de vrouwen met gebogene knieën, de ziel Gode aanbevalen; doch bij den aanvang van dit jaar heeft de Overheid, omdat haar deze Paapsche bijgeloovigheid, of de onderling verschillende handelwijze der hunnen mishaagde, bij publicatie zulks vernietigd.

In het midden der lente (*k*) is LEONARDUS MARIUS (126) te *Leeuwarden* gekomen, ten einde VITUS JACOBI, eenen man die vele jaren lang in de omstreken van *Bolsward* was werkzaam geweest, uit aanmerking der aanbeveling van onze vrienden en de voortreffelijkheid van den man zelven, (127) de plaats te doen vervangen van LAMBERT ENGELBERTSZ, die in de vorige maand September was overleden: het scheen echter iets geheel buitengewoons, dat hij niet alleen werd aangesteld tot Pastoor te *Leeuwarden*, maar ook tot Deken van *Friesland*. (128)

Tegen het laatst van de lente heeft een onzer leden een bezoek afgelegd op *Ameland*, en in eene kapel, welke JOHANNES HENDRIKS, uit sterke zucht om zielen te winnen, op eigene kosten gebouwd had, voor het eerst kerkdienst gedaan. Tenzelfden tijde hebben den doop ontvangen 20 kleine kinderen en 4 volwassenen. Ook is toen juist te pas gebeurd, dat, terwijl daar een grijsaard, die 100 jaren bereikt had, in doodsgevaar verkeerde, hij door onzen afgevaardigde naar behooren onderrigt is, en, vrijgesproken van de straf der zonde, door de heilige zalving tot den laatsten strijd is voorbereid.

Een koddig bedrijf van den Onderschout heeft dit jaar de vervolging te *Leeuwarden* eenigzins

---

(*k*) Hier had moeten staan: *In het volgende jaar 1631*, want Heer LAMBERT is overleden den 1 September 1630, en Heer VITUS is gekomen in Februarij 1631. (Latere aanteekening aan den rand van het H. S.) (125)

doen verslappen. Op de paardenmarkt verkocht hij aan eenen paardenkooper zijne merrie met de veulens; (zoo noemde hij zijne vrouw en kinderen.) Door den Magistraat gedagvaard, is hij wel niet gestraft, omdat sommigen zeiden, dat dit geheel uit de grap gebeurd was; maar heeft hij, na aldus ontslagen te zijn, evenwel onder de kinderen en jongelieden gestrenge tuchtmeesters en bestraffers gevonden; want behalve eenige aardige schimpliedjes, over dezen verkoop vervaardigd, die men met den meesten lust de geheele stad door zong, werd door de jongens en voor het huis van den verkooper, en overal, waar of hij zelve, of een der verkochte veulens gezien werd, het hinniken van veulens kluchtig nagebootst, en met toejuiching der volwassenen aangehoord. Ook werden steenen in zijn huis geworpen, en de glazen gebroken door eenen hoop van zeker meer dan 200 jongens; en, opdat de huisgenooten niet buiten konden komen en zich wraak verschaffen, hielden de jongens met touwen, die zij aan den klopper gebonden hadden, de deur toe, zoodat men die niet konde openen. Dus hebben op eene vernuftige wijze de jongelieden den dolzinnigen Satan der geestelijken verwonnen en eenigzins gebonden. (129)

Door de onzen te *Leeuwarden* zijn ongeveer 100 personen gedoopt, 12 tot het ware geloof gebragt.

Het jaar des Heeren 1631.

In dit jaar zijn meestal zes arbeiders geweest;

twee te *Leeuwarden*, een in de Grietenijen *Leeuwarderadeel* en *Ferwerderadeel*, en op *Ameland*; de overigen te *Harlingen*, *Franeker* en *Dokkum*.

Ook waren er verschillende veranderingen onder deze arbeiders. Van der Heijden heeft den $\frac{15}{5}$ Januarij tot ambtgenoot te *Leeuwarden* bekomen Pater Gerardus van Delft van *'s Hertogenbosch*; toen deze in de maand Augustus naar *Braband* was teruggeroepen, is hij den $\frac{12}{25}$ December opgevolgd door Pater Judocus Schapelingh, van *Brugge*.

Het getal der arbeiders is vermeerderd door Pater Johannes Kiel, van *Duinkerken*, die bij zijne komst te *Leeuwarden* op den $\frac{25}{15}$ Januarij terstond de handen aan het werk heeft geslagen, en vertrokken is naar de Grietenij *Leeuwarderadeel*, en andere daaraan grenzende dorpen, als ook naar *Ferwerderadeel*, en vervolgens naar *Ameland*. Zijne eerstelingen in dit jaar waren zeer rijkelijk; want hij heeft 70 kinderen en 16 volwassenen gedoopt, waaronder waren 34, die hij in overmaat van zijnen ijver buiten het oord zijner zending gedoopt heeft, namelijk in *Opsterland* en *Smallingerland*, zijnde Grietenijen behoorende tot de *Zevenwolden*; (130) 15 paren heeft hij door het huwelijk verbonden.

Den $\frac{\text{9 December}}{\text{29 November}}$ is Pater Aegidius van Huffel, van *Gend*, te *Harlingen* opvolger geworden van Pater Johannes Alardi, die in het einde van December naar *Braband* was terug geroepen.

Door de onzen te *Leeuwarden* zijn gedoopt 70, waaronder 8 volwassenen, 14 zijn in de Kerk opgenomen, gehuwd 25 paren.

Het jaar des Heeren 1632.

Er waren ook nu zes arbeiders van de Societeit op dezelfde plaatsen als het jaar te voren, doch met eenige verwisseling; want WICHARDUS MATTHIJSSEN is omstreeks het midden van Mei naar *Groningen* gezonden, nadat hij twee jaren lang met ijver in de nabuurschap van *Franeker* had gearbeid. Thans scheen zijne geboorteplaats hem zich met regt toe te eigenen, dewijl de Magistraat met de grootste gestrengheid naar de uitheemsche Priesters onderzoek deed, en aan hen, die te *Groningen* geboren waren, genoegzaam vooruitzigt scheen te verschaffen, om in hunne geboorteplaats ongehinderd te wonen. In zijne plaats is gekomen Pater JOHANNES KIEL.

Pater JOHANNES KEGELERS, van *Breda*, is den 17 September gezonden naar de Grietenijen, die onder KIEL gestaan hadden, en naar het Eiland. Deze heeft dadelijk met grooten ijver die moeijelijke oorden bearbeid. Het heugt mij, dat in de eerste zes maanden door hem 60 nachten, dus telkens de derde nacht, met waken zijn doorgebragt, en tot veler zaligheid besteed. Vier en meer nachten zonder tusschenpoozen te waken scheen dezen volijverigen en kloeken held geheel geen bezwaar toe.

Door KIEL waren, alvorens hij naar *Franeker*

vertrok, reeds gedoopt 72 kleine kinderen, 14 volwassenen, en gehuwd 16 paren.

Door de beide arbeiders te *Leeuwarden* zijn gedoopt 70, en 8 volwassenen; 20 hebben het geloof aangenomen; omstreeks 22 paren zijn gehuwd.

Het jaar des Heeren 1633.

Het getal der arbeiders is met twee vermeerderd; alzoo zijn ten minsten een gedeelte des jaars 8 leden der Societeit werkzaam geweest. De negende heeft, als uit *Duitschland* komende, omdat hij met onze taal niet bekend was, niet mede kunnen arbeiden. Deze man was Pater Nikolaas Creps, Superieur van de zending te *Meppen*, die ten tijde, dat de Zweden (131) *Meppen* dreigden in te nemen, van daar naar *Emden* was gevlugt, verders in de maand Maart in *Friesland* was gekomen, en een jaar lang bij den Edelman Jarich van Lijauckema, te *Sexbierum*, is geherbergd.

Den 29 October van dit jaar heeft *Bolsward* eenen arbeider uit de Societeit bekomen. Dit was Pater Johannes Johanneszoon Steenwijck, die ten gevolge van het verwoesten van geheel *Duitschland* door de Zweden, uit dat land voortvlugtig, zich begeven had naar *Amsterdam*. Toen hij aldaar zijnen ouden vriend Leonardus Marius bezocht en met hem sprak over het bekomen eener vaste plaats, waaruit hij zijnen bejaarden vader welke door de Zweden van al zijn goed beroofd

was, en diens huisgezin mogte onderhouden, heeft MARIUS hem *Bolsward* aan de hand gedaan. De aanleiding tot dit aanbod was, dat een Minderbroeder, van wiens dienst de Bolswarders verscheidene jaren lang het genot hadden gehad, door onvoorzigtige taal en gedrag hunne gunst geheel was kwijt geraakt, en zijne hulp door velen versmaad werd, en de Minderbroeders des niet tegenstaande geenen anderen als zijnen opvolger zonden. De eerste begunstigers onzer zending zijn aldaar geweest THEODORUS HANIA, Doctor in de Regten, JELTE LIEUWES, CLEMENS THEODORUS en JOHANNES JETSES; hierbij heeft Pater STEENWIJCK door zijn beleid en zijnen, het volk aangenamen omgang, vervolgens anderen weten te winnen, hoewel het naauwelijks te zeggen is, met welk eenen onbeschaamden handel en taal de Monnik tegen dezen Jezuiet heeft uitgevaren.

De andere nieuwe arbeider, Pater GISLENUS WATTEAU, van *Gend*, is den $\frac{15}{5}$ November te *Leeuwarden* gekomen. Na zich aldaar eene week of twee tot het Apostolisch werk te hebben voorbereid, is hij naar *Stavoren* gebragt en daar aan onze vrienden voorgesteld. Van daar vertrokken naar *Hemelum*, heeft hij op den dag der H. CATHARINA (132) de eerstelingen van zijnen nachtelijken arbeid volgaarne aan haar toegewijd. De vurige ijver van dezen man is werkzaam in de drie steden *Stavoren*, *Hindeloopen* en *Sloten*, en bovendien in de twee naaste Grietenijen *Gaasterland* en *Hemelumer Oldephaert;* ja zelfs nog ver-

der gaande, laat hij zijne dienst aan de dorpen *Woudsend*, *Ipekolsga* en *Indijk* niet ontbreken.

Dus verre over het getal arbeiders.

Pater VAN DER HEYDEN leed aan eene venijnige verzwering aan de liezen in de ontvangbuizen van de lever, zoo als de geneeskundigen dit noemen; deze zweer is den 22 Februarij doorgebroken. Naar veler meening had hij deze besmetting zich op den hals gehaald den 8 November van het vorige jaar, toen hij Heer RIORRD ROORDA, (133) te *Hennaard*, die aan de pest ziek lag, de sakramenten had toegediend; (dit geheele huisgezin was besmet geworden door den zoon, die na het innemen van *Maastricht*, uit het leger der Staten was terug gekeerd:) voorts zijn de geneeskundigen van oordeel, dat zulke smetstof, bij sterke tegenwerking der natuur, gedurende zoo vele en meerdere maanden in het ligchaam kan verholen blijven, alcer het tot de uitbarsting komt. Zoodra het besmettelijk venijn zich kenbaar maakte, (134) werden hierbij geroepen een Geneesheer en een Heelmeester; deze, ofschoon bijna alle teekenen van pest aanwezig waren, waren echter niet van meening, dat het wezenlijk de pest was, omdat die in de geheele stad niet geweest was, zoo dat hij daar door de besmetting had kunnen opdoen; derhalve poogden zij door verkoelende middelen het kwaad te verdrijven, maar hebben veeleer de pesthitte naar binnen gedreven, zoodat zelfs de endeldarm is aangestoken. Dit is door geneesdranken wel tijdelijk genezen, doch eenige jaren

later weder open gegaan, en heeft hem toen zeer hevige pijnen en hinderuis veroorzaakt. Sedert het opkomen der verzwering waren drie weken verloopen, toen onder den linker oksel nieuwe gezwellen opkwamen, en daar deze nader aan het hart lagen, zoo hebben zij hem des te meer gekweld en den dood nabij gebragt.

Den $\frac{\text{7 Augustus}}{\text{28 Julij}}$ van dit jaar overleed Pater Georgius van Broncкhorst, welke drie jaren en vijf maanden in de zending te *Dokkum* had doorgebragt. Hij was geboren te *Keulen* in de maand April van het jaar des Heeren 1600. Zijn vader was Lambertus van Broncкhorst, Heer van *der Schoot*, zijne moeder Luts, (135) dochter van Georg van Espelbach, Drost te *Harlingen*, en Catharina van Dekema. Als kind ter studie naar *Antwerpen* gezonden, heeft hij onderrigt ontvangen bij de Societeit; aan allen welgevallig door de eenvoudigheid zijner zeden, is hij door zijn braaf gedrag allen nog dierbaarder geworden, en heeft, ten einde zich geheel en al aan de deugd te kunnen toewijden, na het voleinden zijner studien in de Letterkunde, in het 17de jaars zijns ouderdoms, in den jare 1616 zijne intrede in de Societeit gedaan. De lessen in de Wijsbegeerte bijgewoond hebbende, had hij vervolgens slechts weinige jaren onderrigt in de Fraaije letteren gegeven, toen hem te *Leuven* het onderwijs in de scholastieke Godgeleerdheid werd opgedragen. In 1626 was hij reeds twee jaren hiermede bezig, toen hij bij de Superieuren ernstig aanhield, dat hem mogte ver-

gund worden, de geestelijke wijding te erlangen, en daarop tot den geestelijken arbeid te worden uitgezonden; dat hem, zoo zijn voorgevoel hem niet bedroog, slechts weinige jaren meer overig waren; dat hij voor zich en zijnen naaste genoeg wist, en wenschte om vóór zijn verscheiden nog iets aan anderen mede te deelen. Men was hem te wille; en van dien tijd af heeft hij zich nog meer in zijn gemoed geprent, het werk van langen adem in korten tijd te verrigten. Zoolang hij te *Dokkum* en in de naburige Grietenijen zich ophield, vervulde hij al de pligten van eenen goeden Zendeling. Wel werd hij bijna aanhoudend gekweld deels door het ongemak van den steen, deels door benaauwdheid in de borst en scherpen hoest, maar had uit dien hoofde evenwel nooit eenigen tegenzin in zijne werkzaamheden. Zeven achtereenvolgende nachten bragt hij slapeloos door in het houden van vergaderingen; bijna altijd reisde hij te voet; bij de boeren at hij, zonder eenig blijk van tegenzin, geringe, ruwe en slecht toebereide spijs, die hij in het ouderlijk huis niet was gewoon geweest. Die genen konde hij niet dulden, die den goeden naam van anderen zwart maakten, en, zoo hij somwijlen van de Spanjaarden kwaad hoorde spreken, verhief hij zich hiertegen met veel grooteren ernst, als van oordeel zijnde, dat de Kerk door den ijver van dat volk staande bleef en toenam, en, zoo zij al eenige eigenaardige gebreken hadden, hun daarentegen ook zoodanige deugden eigen waren. Twistziekte konde hij evenmin in anderen verdragen, als hij

die bij zich zelven wilde aankweeken; hierom was ook zijn gedurig gezegde: Vergeven en vergeten! Eenige weken, ja maanden, voor zijn overlijden zeide hij aan zijne beste vrienden, dat dit zijn laatste jaar was; dat hij thans bijna de levensjaren van Christus bereikt had. Ongeveer 14 dagen voor zijnen dood loosde hij verscheidene steenen, maar hield er nog veel meer bij zich, die de oorzaak werden van de hevigste pijnen en van zijn overlijden. In zoodanigen ligchamelijken toestand is hij van de plaats, waar hij werkzaam geweest was, te *Leeuwarden* gekomen, en heeft zijn ziekbed gehad ten huize van Doctor Jakob van Campen. Twee geneesheeren werden hier terstond bijgeroepen, doch konden geene verligting van de kwaal te weeg brengen. In den tijd van 12 dagen heeft hij, dewijl de blaas geheel bezet was, naauwelijks twee lepels vol kunnen lozen. Onuitsprekelijk hevig waren de pijnen, die hij in den ganschen tijd zijner ziekte, welke 12 dagen geduurd heeft, en vooral in de laatste dagen, doorstond. Toen hij reeds zijn verscheiden nabij was, heeft hij de laatste zalving bekomen. Den tweeden avond na zijn afsterven is het lijk uit het huis van Doctor van Campen naar de woning zijner moei, Jonkvrouwe Anna van Espelbach gebragt. Algemeen was de spraak, dat het een bloedverwant was van deze Jonkvrouwe uit het geslacht der Broncкhorsten, en deszelfs stand is niet ontdekt geworden, dan aan een enkel persoon onder die genen, die kwaad konden doen; en deze ook heeft zich, toen hij eenen steekpenning ont-

vangen had, gaarne stil gehouden. Hij is begraven in de kerk der Dominikanen in het familiegraf der Dekema's, (136) terwijl zijne lijkstaatsie door een aanzienlijk getal Edelen en burgers begeleid werd.

In de plaats van Broncкhorst is den $\frac{9 \text{ October}}{29 \text{ September}}$ gesteld Pater Cornelis Sargerius, van *Utrecht.*

Door Pater Johannes Kegelers, die bij afwisseling in eenige Grietenijen en op *Ameland* rondreisde, hebben 105 het water des doops ontvangen, en zijn 15 paren gehuwd.

Door de Jezuieten te *Leeuwarden* zijn 8 personen tot het geloof bekeerd, 70 gedoopt, in het huwelijk verbonden 23 paren.

Het jaar des Heeren 1634.

In *Friesland* zijn 8 arbeiders geweest; te *Leeuwarden* deels van der Heijden en Pater Judocus Schapeling, deels Pater Theodorus de Jonghe; te *Bolsward*, Pater Johannes Steenwijck; te *Dokkum* Pater Cornelis Sargerius; te *Franeker*, Pater Johannes Kiel; te *Harlingen*, Pater Aegidius van Huffel; in *Gaasterland* en nabij gelegene plaatsen Gislenus Watteau; in de Grietenijen nabij *Leeuwarden* en op *Ameland*, Pater Johannes Kegeler; Pater Nicolaas Creps deels bij den Edelen Heer Lijauckema op *Sexbierum*, deels bij de Edele Heeren Tzietse Peijma en Gerryt Witsma (137) in *Dongeradeel.*

Nadat Pater Judocus Schapeling in het begin van Februarij naar *Braband* was terug geroepen, is hij in het begin van Maart opgevolgd door Pater Theodorus de Jonghe, van *Enkhuizen*, dien de Doorluchtige Heer van Roven gelast had *Enkhuizen* te verlaten, onder bedreiging, daar ook zijn Superieur hem had opgeroepen, dat, indien hij weigerde te gehoorzamen, hij aan alle de onzen de bediening der Heilige sakramenten zoude ontzeggen. (138)

In den aanvang dezes jaars heeft Pater Cornelis Sargerius een begin gemaakt met de bezwering van een zeker meisje, genaamd Anna, geboren te *Ezumazijl*, nabij *Anjum* uit Mennonite ouders. De aanleiding van haren bezetenen toestand was bij haren vader, die, half dronken tegen zijne dochter Anna om eene kleinigheid opstuivende, (*l*) haar dezen vloek toevoegde, dat de Duivels haar in het hart mogten varen en haar in de lucht opnemen. Van dien tijd af begon Anna ongesteld, en door de Booze geesten dagelijks meer en meer verontrust te worden, zoodat omstreeks Palmzondag des jaars 1631 zelfs de buren op het razend geroep en getier van Anna kwamen toeloopen. Tenzelfden tijde heeft een Duivel, die zich als een mensch voordeed, en eenige beuzelingen kocht, die hare ouders in den winkel hadden, na gehoord te hebben, hoe het met hunne dochter ging,

(*l*) Dit gebeurde in het jaar 1630, voor het feest van Aller Heiligen.

gezegd: Na twee of drie dagen zal er bij uwe dochter wel een ander kwaad uitBarsten. En hij sprak de waarheid; want het meisje is zonderbaar verontrust en gejaagd. De ouders beproefden in hunne bezorgdheid wel onderscheidene hulpmiddelen, doch te vergeefs, dewijl zij niet tot de Kerk behoorden. Eindelijk is hij (139) er toch toe gekomen om bij de Kerk redding te zoeken, uit hoofde van den ban, bij welken de Mennoniten hem uit hun midden hebben uitgesloten, dewijl hij, wegens het aanvaarden eener erfenis van cen' zijner vrienden, begonnen was met zijns zusters zoon te pleiten. Hierover hevig verstoord, begon hij zijn oog te wenden naar de Catholieken, en van hen hulpmiddelen voor zijne dochter te verlangen. Anna zelve begaf zich, ongetwijfeld op aansporing van eenen goeden Engel, tot eene adelijke en vrome dame, Catharina van der Meulen, echtgenoot van den Heer Tzietse Peijma, door wier bemoeijing is te weeg gebragt, dat zij volgens kerkgebruik der Catholieken den doop ontving. Hoezeer zulks den Duivel mishaagde, werd door hem getoond, daar hij, toen het meisje op het punt was van gedoopt te worden, haar door verschrikkelijke schokken het verstand geheel verbijsterde. Desniettemin is haar de doop, waarin zij vooraf toegestemd had, toegediend, terwijl de boven vermelde Edele Vrouwe in hare plaats antwoordde en den Duivel de gehoorzaamheid opzeide, welke intusschen, met meer anderen zich als katten vertoonende, het geheele huis in ontsteltenis bragt. Het meisje is na den doop ont-

vangen te hebben, tot hare zinnen en verstand teruggebragt, en eenen tijd lang meer bedaard gebleven, tot dat de Duivel haar op nieuw begonnen is te kwellen. Onbekend met een heilzamer geneesmiddel heeft het meisje, ofschoon tegen den zin harer ouders, meermalen eene waarzegster bezocht, die haar verklaarde, dat zij wel de magt had, om door een onfeilbaar middel den Duivel te bedwingen, zoodat hij haar niet zoo zoude teisteren, maar dat zij hem niet konde uitwerpen; en hierop Anna bij de hand vattende, heeft zij haar mompelende het een en ander uit een boek voorgelezen, terwijl zij alle zorg besteedde, dat de ouders hiervan niets te weten kwamen; daarop heeft de waarzegster van verschillende dingen eenen drank bereid, dien Anna moest gebruiken, of zij wilde hare genezing niet op zich nemen. Deze dan heeft dien gedronken, maar niet uitgedronken, en terstond daarop haar toegevoegd: Gij, dikke hoer! hebt mij betooverd, zoodat ik van hier niet kan weggaan. Desniettemin heeft zij zich van dat zelfde wijf nog twee briefjes laten geven, die even min deugden als de drank, waarvan het eene in eenen lap was genaaid, en aan den hals moest gedragen worden, terwijl de Duivels in hetzelve gelast werden in het meisje stil te blijven; in het andere, dat open was, stonden deze woorden als gebed geschreven:

Quade! staet stil,
Om den naem Jesus Christus wil,
In den naem des Vaders, en des Soons en des Heiligen Geests,
Dat ick verlost mach worden van sulcken quaden geest

En dit klein gebed, gebood men haar op te zeg-

gen, op de tweesprongen over den weg, (140) als zij naar het huis van haren vader terugkeerde, en zoo dikwijls als de Duivel haar aanranddc. Toen Anna des anderen daags weder was gekomen, heeft de waarzegster aan Anna, zoo als men dat noemt, hare planeet gelezen, en gezegd, in wat jaar en op welken dag zij eerst door den Duivel was bezeten geworden, en dat zij in haar 19de jaar daarvan zoude bevrijd worden, en zij onder alle hare bloedverwanten nog de allervroomste zoude zijn. Anna was nu reeds ongeveer 9 maanden met deze waarzegster bezig geweest, toen de bovengemelde dame de geheele zaak te weten komt, haar in het begin van het jaar 1634 tot zich roept, en vervolgens, nadat zij de ondersteuning des Satans had afgezworen, onder hare bescherming en verzorging neemt. Zoo is dan nu een Priester te hulp geroepen, die begonnen is de hulpmiddelen der Kerk te baat te nemen. Intusschen oefenen de Duivels op de bezetene al hun geweld uit, en vooral een, met name Petter Stobeler, de voornaamste en wreedste van allen, die in Anna gevaren waren, welke ook de overige Duivels had aangezet om zich van Anna meester te maken, en haar in het hooi, dat, als korteling ingezameld, nog zeer heet was, sleepte en verstopte, en trachtte haar te versmoren; maar zij had zich reeds aan God, als haren meest vermogenden beschermer, aanbevolen. Deze Stobeler veroorzaakte, toen hij daags voor Drie Koningen (141) zoude uitgeworpen worden, zulk een ijselijk leven, als nooit hierna een ander maakte. Men

zag daar een groot aantal verschrikkelijke katten het gansche huis doorvliegen, elkanderen aanvallen, en akelig gelol uitslaan, van welke beesten een andere Duivel later verzekerd heeft, dat dit allen Duivels waren. Hierop zijn er de een vroeger, de andere later, doch allen voor Paasschen, door bezwerings-formulieren acht Duivels uitgedreven, wier namen, zoo als zij door bezweringen genoodzaakt hebben opgegeven, dus luidden: Petter Stobeler, Brand in de Hel, Kieck in de Hel, Kieck deur de Glasen, Voordansser, Blaes in de Hel, Rabbeler en Babbeler; aangaande de beide laatste namen was men echter in twijfel, of zij twee of eenen enkelen boozen geest toebehoorden. Voorts waren dit bewijzen, dat zij bezeten was, de bezetene, of liever, de Duivel die haar in had: wist en openbaarde het afwezige; de bezweerder was, toen hij van *Leeuwarden* naar *Dongeradeel* terugkeerde, niet ver van *Dokkum* in het ijs gevallen, en had zijn scheenbeen bezeerd; hierom schoot de Duivel, zoodra de Pater in het dorp *Lioessens* bij de bezetene kwam, in eenen hevigen lach. — Eenige jongelieden, die gehoord hadden, dat, wanneer men Anna aalmoezen gaf, de Duivel daardoor geweldig geplaagd werd, zijn op eene verhevenheid geklommen, waarop een altaar geplaatst was, en hebben daar, één uitgezonderd, allen eene aalmoes neergelegd. Toen zij nu daar weder afgestegen waren, rigtte de Duivel zich tot eenen onder hen, en zeide al lagchende: Ha, ha, gij hebt hoegenaamd geen offer gebragt. Die eene jongman had

dit nagelaten, omdat hij meende dat het offer van twee zijner broeders voldoende was. — Ook wist hij nog veel, dat anders geheim was. Als er uit nieuwsgierigheid eenigen kwamen van de sekte der Gereformeerden, zeide hij: Komt hier! en zich tot de aanwezigen wendende zeide hij: »Dese sijn van ons volck." Eenen onbekenden boer, die door de deur keek, welke op eenen kier stond, riep hij, hem met zijn eigen naam aansprekende: Kom hier, Pieter! kom hier, gij zijt van mijn volk; want gij zijt een ketter. Ook kwam er een Calvinistisch Predikant, die, om zijne nieuwsgierigheid te voldoen, door de opene deur zag; dezen kreeg de Duivel spoedig in het oog, en zeide: Kom hier Dominé! speel wat met mij, zet een stuk geld, en haal uwe dobbelsteenen voor den dag, die gij in den zak draagt, en naar den predikstoel mede neemt; (deze Predikant was een beruchte dobbelaar.) De Dominé kreeg eene kleur en heeft zich dadelijk weggepakt. Als een regtgeloovige kwam, zeide hij: Deze is een van Gods volk. Evenwel den naam Gods konde hij in het Nederduitsch niet goed uitspreken, als zeggende: »Desen is van Gosses volck." Eenen zekeren knecht verweet hij, dat hij de trouwbelofte niet wilde houden, die hij aan eene meid gegeven had, en voegde er bij, dat hij ook tot het getal der zijnen behoorde, omdat hij niet gedoopt was. Deze beschuldiging van den Duivel heeft hem tot behoud gestrekt; want hij heeft zich en laten doopen en het meisje ten huwelijk genomen.

Ook de uitwerking, die de Duivel bij de bezetene te weeg bragt, was van dien aard, dat zij niet anders dan door zulk eenen geest konde veroorzaakt worden. Hij maakte het ligchaam der bezetene zoo zwaar, dat zelfs vier sterke mans-personen haar geenen vinger breed van den grond konden opbeuren; ook maakte hij het zoo stijf, dat niemand zelfs den pink in het minst konde buigen, en dan weder zoo buigzaam, als of het een lijk was, dat nog pas het leven had afgelegd en dus geheel warm was. Ik ga vele andere dingen voorbij; maar door al deze teekenen kon geen verstandig mensch twijfelen, of zij was bezeten.

In deze drie maanden heeft men meer dan eens opgemerkt, hoe ontevreden de Duivel was, wanneer iemand de vergiffenis van eenig misdrijf van eenen anderen verlangde; als ook dat niemand anders met meer gemak en beter de Duivels konde bedwingen, dan de dame, welke Anna ten doop geheven had, en dan andere onlangs gedoopten, die alleen door de hand op haar te leggen, de bezetene, zelfs wanneer zij in zulk eene woede was, dat zij door vijf personen niet konde vastgehouden worden, zoo gedwee maakten als een lam.

Ook gebeurde hier nog een zeer zonderling voorval, namelijk een krakeel in de bezetene vier uren achtereen, tusschen twee Duivels, eenen van hoogeren, en eenen van lageren rang. Het scheen dat de hoogste Duivel er bijzonder vermaak in

stelde, dat hij over eenen, die lager dan hij was, gebied kon voeren. Wilt gij, vroeg hij, mij gehoorzaam zijn, of niet? Als de laagste Duivel verklaarde *neen*, hernam de hoogste: Willens of onwillens, ik zal er u toe dwingen. Zeg onverwijld, hoe velen in getal, wanneer, en waarom gij in dit meisje gevaren zijt; op wat dag en uur, deze en die haar verlaten heeft; in welke mate uwe makkers het meisje geplaagd hebben; en duizend andere soortgelijke vragen. De kleine Duivel antwoorde hierop eenigzins met eene bevende stem; en als hij slechts in het minste zich in den tijd vergiste, kreeg hij een verwijt dat hij loog, en werd gelast de zaak naar waarheid te verhalen. Daarop gaf hij op een' bevelenden toon te kennen, wat hij door den lageren Duivel gedaan, of niet gedaan wilde hebben; wanneer hij wilde, dat hij zich in de bezetene zoude vertoonen, wanneer, dat hij daar onopgemerkt zoude blijven. Dan weder met eene zware stem bulderende, zeide hij: Vat gij, wat ik u beveel? doe dan wat u gelast wordt, en pas op, het meisje niet meer te verontrusten, dan u is voorgeschreven!

Toen het scheen, dat de kleinste Duivel er op bedacht was, om het meisje te verlaten, beval hem de andere dit geen oogenblik vroeger te doen, dan hij voor hem bepaald had; en toen het uur dier scheiding op handen was, beval hij hem naar het bovenvertrek te gaan, waar de kapel was, en daar zijnen eerbied te betuigen. Ook voegde hij hierbij niet te verlangen, dat hij eenige stoor-

nis veroorzaakte, of het meisje lastig viel. De kleine Duivel heeft dit naauwkeurig opgevolgd. Want toen het uur nu vol was, zeide de Opper-Duivel: Ga nu uit! uw tijd is voorbij; vertoef hier geen oogenblik langer! En zoo is deze booze gast verhuisd.

Toen dus, zoo als ik vroeger vermeld heb, acht Duivels waren uitgedreven, scheen zij van Paschen in 1634 tot daags voor Sint Jakob (142) bijna vrij te zijn; toen bezocht zij eene kerk van de Ketters, en hoorde daar eene predikatie, waarop zij weder zoodanig begon gekweld te worden, dat de buren van haren vader om dit te zien te zamen liepen; hieronder was ook een Calvinistische Chirugijn, die uit eene kroeg, waar men tevens ligte vrouwen hield, half dronken kwam aanhollen, en met veel ophef, zich liet hooren, dat hij den Satan zou knevelen. Maar deze voegde hem toe: Zoudt gij, hoerenwaard! mij uitdrijven of bedwingen? en gaf hem eenen schop. De Chirurgijn nam hierop de vlugt; maar vervolgens weder moed gekregen hebbende, keerde hij tot den kamp terug, waarbij hij een groot gedeelte van zijnen baard in den steek liet; de Chirurgijn liet hem echter niet zitten, maar schold den Duivel vinnig uit, en beriep zich eindelijk op de Predikanten, met wier hulp hij hem gemakkelijk zou overwinnen. De Duivel gaf hem nu schaterend tot antwoord: Één Priester kan meer doen dan honderd Predikanten. Hierna volgde een langdurig geschil over de godsdienst, over

de verwoesting der kerken in dit oord, en derzelver onregtvaardige in bezitneming door de Staten der Provinciën, waarbij de Duivel, zelfs volgens het getuigenis van de niet Catholieke aanschouwers, de zege scheen te behalen. Toen de Chirurgijn hem nu toevoegde, dat de Priesters het met den Duivel hielden, hernam de Duivel (deze Duivel was Hanske Comt boven;) Geheel niet; want ik en uw Predikant staan ter weerskanten van u, en gij zijt mijn lieveling.

Dewijl Pater Sargerius door de bezigheden van zijne zending grootelijks bezet was, is in de helft van November Pater Nikolaas Creps, die voor de Zweden uit *Meppen* gevlugt was, en zich dus verre bij den Edelman Jarich van Lijauckema te *Sexbierum* had opgehouden, hem in den krijg tegen den Satan opgevolgd, nadat hij zich evenwel vooraf door ontwijfelbare teekenen overtuigd had, dat een Duivel in haar school.

Overeenkomstig de gebruiken der Roomsche Kerk was dus de eerste vraag, welken naam de Duivel had? Hierop wilde hij zeer bezwaarlijk antwoorden, en gaf voor, dat hij de taal, waarvan zich de bezweerder bestendig bediende, het Latijn, niet verstond; na langdurige aarzeling evenwel zeide hij, door heilige bezweringen gedwongen, dat zijn naam was: Hanske Compt boven. De tweede vraag was, op welken dag en uur hij moest verhuizen? Hij antwoordde: Tusschen Maandag en Dingsdag (dit waren de 24 en 25 November). Maar

dewijl de bezweerder bemerkte, dat onder dit antwoord eenig bedrog kon schuilen, vroeg hij hem: Tusschen den eerstkomenden of den daarop volgenden Maandag en Dingsdag? Het antwoord was: Tusschen de eerstvolgende. Op de vraag van den bezweerder: Op welk uur? hernam hij: Tusschen één en twee uur. — Bij nacht of bij dag? Bij nacht; zeide de Duivel. Toen daarop gevorderd werd de opgave der teekenen, waardoor zijne uitvaart zoude blijken, gaf hij te kennen, dat hij met beving, en gedruisch, en knarsing der tanden, met rook en vlam zoude uittrekken. Als nu de bezweerder vroeg, of zij dat alles zouden zien, antwoordde hij: Den rook zult gij wel zien, maar niet de vlam. — Ten einde men derhalve door nog zekerder teekenen van zijnen uitgang mogt overtuigd worden, gelastte hij den Duivel, dat hij, wanneer hij het meisje reeds verlaten had, eene brandende waskaars, die hij in het venster wilde geplaatst hebben, zoude verbrijzelen en uitdooven; hetwelk de Duivel beloofd heeft. Hierop vroeg de bezweerder, in welk jaar, maand en op welken dag hij eerst begonnen had het ligchaam van Anna in bezit te nemen? Hij antwoordde: In 1631, op Dingsdag voor Palmzondag, ben ik met mijne kameraden in Anna gevaren. Als hierop het etensuur daar was, zeide de bezweerder: Breng ons den maaltijd niet in de war; en gelastte hem in het bijzonder, dat hij Anna onder het eten niet lastig zoude vallen. En inderdaad heeft hij, overeenkomstig het bevel van den Priester, haar niet gehinderd in het eten, maar wel in het drinken, zoolang

tot ook dit bevel tot het drinken werd uitgestrekt. Even als zeer dikwijls op andere tijden, zoo is ook dien dag gebleken, hoeveel vermogen op den Satan die Edele Dame bezat, die in naam van het meisje den Duivel en zijn geleide de dienst had opgezegd; want door slechts eenen enkelen vinger op het hoofd der bezetene te leggen, konde zij de woede van dien wreeden vijand bedwingen.

Op den 20 November, welke dag tot eene bezwering bestemd was, heeft de Duivel in stilte Anna naar het heimelijk gemak gebragt; uit dien hoofde langen tijd gezocht, is zij eindelijk op aanwijzen van eene dienstmaagd des huizes gevonden, terwijl de Duivel ten gevolge van veelvuldig kloppen op de deur zich kenbaar maakte, en met verschrikkelijk geraas: Taratantara! uitschreeuwde, (143) maar evenwel den knip van de deur weigerde af te schuiven. Na een aanhoudend geroep van Tarara! is hij Anna op de borst, op hare kleederen, gesprongen, dezelve met handen en tanden in kleine stukken scheurende, hierbij evenwel zich onthoudende van den overdoek, omdat Anna dien van hare meter als aalmoes ten geschenke bekomen had. De bezweerder zijne toevlugt nemende tot de wapenen van de Kerk, heeft, toen hij tot het Evangelie gekomen was van den sterken man, die zijnen hof bewaart, (144) den Duivel beschimpt, omdat hij niet eenen meer aanzienlijken, maar eenen vuilen, en hem waardigen hof had uitgekozen, waarin hij even-

wel onverzettelijk huis hield; zoodat de huisgenooten zeiden, dat men de deur uit de hengsels moest scheuren, en met geweld handelen. Maar de bezweerder zeide hiertegen: Deze sterke man kan niet overwonnen worden door onze krachten; maar er is een sterker dan hij, die hem kan overwinnen en als overwinnaar zijnen hof binnen trekken; op dien verlaten wij ons. En kort daarna opende de Satan zijnen hof, en voer tegen den Priester met vinnige woorden uit: » Du sacramentsche Paap, du Duvels bander!" De Priester, zonder zich hieraan te storen, gelast hem naar boven te gaan in de kapel, en, zoolang als de dienst der Mis verrigt wordt, zich van alle gewoel te onthouden: hetwelk hij ook volkomen in acht genomen heeft.

Het schijnt niet ongepast, te dezer plaatse in te voegen den inhoud der liedjes, welke op verschillende tijden nu deze dan gene Duivel op rijm heeft gezongen. Onder de overigen was er een, dien men, toen hij minneliedjes en Ketterssche Psalmen zong, gelastte te zwijgen, of, zoo hij iets wilde zingen, dit moest strekken tot Gods eer, en tot stichting van den naaste. Zoo gezegd, zoo gedaan! want terstond begon hij te zingen over de bekeering van Anna tot het regtzinnig geloof, en over haren doop; over den strijd tusschen Anna's Beschermengel en den Duivel; over Gods groote goedertierenheid omtrent dit gering en arm meisje; en dit met zulk eenen nadruk, dat bijna alle aanwezigen, zelfs de ketters

aan het schreijen geraakten. Daarna zong deze muzijkale dichter over den val der Engelen, over de eenheid van het Goddelijk wezen, over het verschil der Goddelijke personen, over de komst van Gods Zoon in het vleesch, zijn leven, lijden en opstanding. Toen hij aan de geboorte van Christus gekomen was, verhaalde hij, hoedanig eene eerbiedenis alle Duivels in de hel, op het bevel van God, overgebragt door den H. Engel Michaël, gedwongen werden aan Christus, pas na zijne geboorte, te bewijzen. Juist ten 12 uur in den nacht dier geboorte, volgens de bepaling der Kanonieke en Kerkelijke wet, dus sprak hij, wordt in de hel eene schrikkelijke stem gehoord: Ha, sa! alle gij Duivels! knielt neder, en aanbidt den Eerstgeborene; op welke stem allen geweldig ontsteld worden en huilen, op eenen onuitsprekelijken toon Wee! wee! wee! uitgillende; en worden zij alzoo in de hel huns ondanks gedwongen te verrigten, wat zij in den hemel niet hebben willen doen. Over deze aanbidding van den Eerstgeborenen Zoon in den nacht zijner menschwording, alsmede over de magt en overwinning van den H. Michaël over de Duivels hebben ook meermalen anderen gezongen; en, wat vooral te bevreemden is, zij zongen ook over de onveranderlijkheid van het Catholiek geloof, over de verpligting tot eene volledige biecht, over God als den onderzoeker der harten, en vele andere onderwerpen, wier kennis dienstig is tot het eeuwige leven. Ook zwegen zij niet over de oorlogen in ons land, en beschuldigden bij name de

Koningen en Vorsten, die tegen de regtvaardige zaak en tot ondergang van de Catholieke godsdienst krijg voerden. Gevraagd naar zijn oordeel over Keizer FERDINAND, (145) zeide hij: » Hij is naer mijnen sin niet!" Hij zong ook van de toekomstige verwoesting van *Thienen*, en in het bijzonder van de gruwelen, die de soldaten in die stad zouden plegen, over het openlijk schenden van maagden, getrouwde vrouwen en nonnen, zelfs tot in de kerken. Toen de bezweerder hiervan niet wilde hooren, eensdeels om de gruwelijkheid der zaak, anderdeels dewijl hij dit voor leugens hield, en den Duivel gelastte zich van het zingen van dergelijke vuiligheden te onthouden, en dat alleen te zingen wat tot Gods eer strekte, heeft de Duivel hierop eene poos gezwegen, maar daarna weder begonnen te verhalen, dat de vijanden van den Koning van *Spanje* tot *Leuven* zouden doordringen, maar eindelijk door 's Konings volk zouden verjaagd worden. Hij besloot met de herhaling van deze woorden: Schrikkelijk, schrikkelijk zullen deze schelmen en boswichten gestraft worden, en weinigen van hun getal zullen in hun vaderland terug keeren. Hiermede doelde hij op de Franschen, die zich, ongeveer 30,000 in getal en meer, vereenigd hebben met HENDRIK VAN ORANJE, maar door de pest, den loop, de venus- en luisziekte zoodanig zijn vernield, dat slechts weinige duizenden *Frankrijk* hebben mogen wederzien. (146)

Terwijl de Duivel dit alles zong, herhaalde hij gedurig deze regels:

Nu vrese Godt, houdt sijn gebodt,
Versaeckt de Duvel en sijn affgodt;
Nu dienet Godt in 's Hemels troon;
Hij sal u geven 't eewich loon!

en nog andere versen, die hiermede overeenstemden. Hij voegde er bij, dat men God standvastig moest dienen, de ketterij schuwen, en zoodanige dingen, dat een Christen redenaar die naauwelijks beter aan zijne toehoorders konde voorstellen.

Op den avond van den 23 November heeft de Duivel Anna op eene woedende wijze gekweld, en hare mouwen van de schouders af tot aan de handen stuk gebeten. In hetzelfde huis was eene dienstmaagd, zoo geheel kettersch en verkeerd, dat zij zelfs niet geloofde dat er Duivels waren, nog veel minder, dat Anna daardoor bezeten werd; en dit zoolang tot dat de Duivel hare geheime gebreken ontdekt heeft; ook voegde hij hier nog eenen heilzamen raad bij met deze woorden: Bekeer u, bekeer u, opdat wij niet die magt over u bekomen, die wij over Anna ontvangen hebben. Toen de bezetene vervolgens in tegenwoordigheid van diezelfde dienstmaagd een betooverd ruig lapje uitbraakte, (147) zeide zij, tot de haren teruggekeerd: God heeft mij in waarheid vergund dit te zien, opdat ik tot het Catholiek geloof moge bekeerd worden.

Toen ook eenige andere lieden niet wilden gelooven, dat Anna door den Duivel bezeten was, maar beweerden dat alles door haar met bedrog gedaan werd, heeft hij zich zoodanig aangesteld, dat eenigen wegliepen, anderen in hunne

halstarrigheid bezweken, De Duivel betuigde ook, dat hij om de eeuwige heerlijkheid te bekomen bereid was, om eenen ladder, staande van den hel tot aan den hemel, en voorzien met de allerscherpste scheermessen, tot aan den Oordeelsdag toe op- en af te klimmen. In den hemel zeide hij, zijn duizend jaren één dag, in de hel is één dag duizend jaren. (148) Toen hem hierop eenigen te gemoet voerden: Waarom kunt gij dan niet uit ware volheid des harten zeggen: God, wees mij, zondaar, genadig! heeft hij geantwoord, dat hij dit noch wilde, noch konde doen.

Toen het door hem voorspelde uur zijner verhuizing nabij was, ging men tot de plaats der bezwering; aldaar zeide de Duivel: Nu zal ik niet meer de dagen, maar de uren tellen, die mij nog voor mijn vertrek overschieten. — Deze ongelukkige haakte zoozeer naar zijn vertrek, dewijl hij volgens zijn zeggen in dier voege door de heilige bezweringen gefolterd werd, dat hij nog liever in de hel wilde zijn. Daarom ook zeide hij telkens: Nu blijven er nog drie uren over; nu nog één; nu een kwartier; — en de teekenen opsommende, die hij bij zijn vertrek geven moest, zeide hij: De waskaars is niet in het venster, maar op het altaar gezet; ik kan daar niet bijkomen, veel min haar verbrijzelen en uitdooven. Daarop begon hij naar zijne gewone manier weder te zingen, en gehoorzaamde, toen men hem gelastte iets goeds te zingen; in den nog overigen tijd zong hij van den hemel, van de hel, de zondaars, de boetelingen,

over hen die in doodelijke zonde stierven, de Heilige Engelen, Lucifer en zijne makkers, ook over de Ketterij en het Catholiek geloof, en zeide onder anderen: O! zoo gij wist, hoe groot de heerlijkheid in den hemel is, gij zoudt dag en nacht op uwe knieën God bidden om die te erlangen. Toen het laatste kwartier reeds voorbij was, is de Booze geest Hanske Comt boven, na allen aanwezigen vaarwel gezegd te hebben, met eenen verschrikkelijken schok van haar ligchaam, en onder het oprijzen van eenen lichtenden rook, terwijl het belegsel van haar onderkleed scheurde, en het vel om haar scheenbeen eenigermate geschaafd was, weggevlogen; bij welk alles de bezetene bijna levenloos op den grond werd neder geworpen. (*m*)

Twee dagen later heeft een nieuwe Booze geest Anna een stuk goudgeld tot een huwelijkspand aangeboden; (149) toen zij dit niet aannam is zij op den grond geworpen. Ten einde derhalve voor eenen nieuwen kampstrijd gereed te zijn, heeft zij op aanraden van den bezweerder hare zonden door de biecht uitgewischt, (hetwelk de Duivel met alle magt poogde te verhinderen,) en heeft het ligchaam des Heeren genoten. De Duivel hierop bezworen en gelast zijnde zijnen naam op te geven, zeide: Ik heet Sluijt in de Hel, en mijn makker is Kruijpt in de Hel. De laatste heeft echter in Anna geene huisvesting kunnen bekomen, hoewel hij

(*m*) In het begin van den nacht van den 25 November.

haar uitwendig zeer kwelde. Op den 30 November weder door bezweringen gelast zijnde op te geven, of in het meisje nog meer toovermiddelen van die slechte waarzegster verscholen waren, (want daags te voren had zij een harig lapje uitgebraakt) antwoordde hij van ja, en heeft haar doen afgaan; (150) maar dit kwam niet geheel uit naar zijne opgave; want des anderen daags op het uur, dat hij genoemd had, is in plaats van paardenmist, een bal, half door met koeijen- of paardenhaar opgevuld en een kromme naald uit haar ingewand te voorschijn gekomen. De Duivel op dien dag, waarop hij gezegd had uit haar te zullen varen, gevraagd zijnde, waarom hij gelogen had, heeft ten antwoord gegeven, dat ook wel anderen gelogen hadden; en als de Priester hierop bleef aandringen, waarom hij niet op den, door hem bepaalden, dag was uitgevaren, en dat hij de wezenlijke rede zoude opgeven, zeide hij hierin door toovermiddelen verhinderd te zijn. Toen hernam de andere: Wat middelen zijn dit, en waar zijn zij? Het antwoord was: In haren rok; — en voegde er tegen zijnen zin, en door ernstig bevel gedrongen, bij: Zij zijn verborgen tusschen het belegsel in de zoomen; en toen de rok was losgetornd, vond men in de zoomen onderscheidene vodden, lappen en kromme naalden, die bij het vinden er uitzagen als neten, en, in het vuur geworpen, knapten als l....n.

De Duivel had ook gezegd, dat van hare betoovering nog 7 kleine naalden in Anna overig wa-

ren; van deze is zij ontlast den 3 December; ook zijn in de twee volgende dagen nog andere dingen geloosd uit den mond der bezetene, waaronder een opgerolde roode lap, in welke een dobbelsteen was, hoedanige de Duivel zeide, dat hij wel meer van de Predikanten konde bekomen. Den 5 December tegen den avond heeft deze vijand den laatsten kamp met Anna ondernomen, in welken hij, zonder de bezweringen van den Priester, alleen op het bevel van Anna, die hierbij op God vertrouwde, volgens Gods welbehagen is uitgeworpen. Anna had zich afgezonderd, om hare natuurlijke behoefte te voldoen. Sluijt in de Hel, bedenkende, dat hij hier eenen hem waardigen hof gevonden had, (zoo als ook voorheen die andere,) zeide: Nu zal ik met u vechten, en of ik, of gij zult bezwijken. — Als het zoo gesteld is, antwoordde zij, kom aan! dan zal ik met Gods genade den strijd moedig met u aanvangen. — Ik zal u den hals omdraaijen. — En ik, zeide het meisje, zal mijne ziel aan God opdragen. — Durft gij mij zoo trotsch toespreken? — De bezetene hernam: Zoo gij iets op mij vermoogt, toon het dan! — Ik zal u alle uwe kleederen verscheuren. — Zij weder: Zij zijn gemaakt van aalmoezen; daarom hebt gij geene magt daarover; al omsingelen mij 100,000 duivels, ik zal niet bang zijn. Zoo u door God magt over mij gegeven is, blijf; maar zoo niet, vaar weg; ik ben bereid om te leven en te sterven. Ik gelast u in den naam van de Allerheiligste Drievuldigheid, ga uit. Tot nu toe hebt gij mij gepijnigd; nu zal ik op mijne beurt u pijnigen. —

Terwijl dit in dien duivelshof geschiedt, komen de huisgenooten toeloopen om dit aan te hooren, en vermaant haar de bezweerder, der Goddelijke hulp indachtig te zijn, en bevelen allen in het gebed Gode zijne kampvechtster aan. Toen zeide de Booze: Zie, daar krijgt gij hulp van buiten. Het meisje weder: Ik bezweer u bij God, dat gij uitgaat. Toen is hij overwonnen, en heeft het ligchaam der bezetene verlaten, even als een rot bij hare kleederen afglijdende. Thans riep Anna uit: Bravo, bravo! nu zijt gij uit mijn ligchaam verdreven, en ik zal u van buiten met Gods hulp gemakkelijk overwinnen; geef mij nu, in den naam der Heiligste Drievuldigheid, hier in mijne hand al de toovermiddelen, die nog verborgen waren; (want hij had gezegd, dat hij niet zoude vertrekken alvorens alle toovermiddelen te hebben weggenomen;) geef mij alles, en laat er niets overblijven. — Anna heeft alzoo vier stukjes van eenen lap van den Duivel ontvangen. Daarop viel de vijand haar aan met aanhoudend slaan op het gezigt; doch het meisje zeide: Deze slagen ontvang ik met genoegen voor mijnen God; mijn Zaligmaker heeft voor mijne zaligheid veel heviger slagen ontvangen. Intusschen geven de huisgenooten den raad, de deur met geweld open te breken, en haar, die geslagen werd, bijstand te verleenen; maar de bezweerder zeide: God zal naar zijne goedgunstigheid en magt zijne kampvechtster verdedigen, en heeft ons geweld niet noodig. Maar toen de huisgenooten uit hoofde van die aanhoudende slagen er heviger op aandrongen, dat de

deur met geweld zoude geopend worden, heeft de bezweerder in hun lastig verzoek bewilligd, en gezegd: Opdat het u zigtbaar zij dat wij ons te vergeefs moeite geven om de deur te openen, brengt hier een' hamer; en ziedaar! met den eersten, niet eens sterken, slag brak de steel, en viel de ijzeren hamer op den grond. Dit ziende, lieten de huisgenooten af hem te persen, om geweld te gebruiken. Het meisje intusschen, de betooverde vodden nedergelegd hebbende, zeide: Ik gelast u in den naam der Allerheiligste Drievuldigheid, dat gij het niet waagt die in het vervolg weder aan te raken. Toen schreeuwde de vijand: Zult gij, die noch lezen noch schrijven kunt, deze magt over mij uitoefenen? — Ga heen! zeide zij. — Waardoor? — Waar God het u zal wijzen, sprak zij. — En hem een glazen venstertje aanwijzende, waarvoor een ijzeren kruis gehecht was, zeide zij: Hierdoor zult gij uitgaan. — De Duivel gehoorzaamde, en nam het venster voor een derde gedeelte mede, na vooraf betuigd te hebben, dat hij volstrekt geene magt meer over haar bezat. — Geloofd zij de Heilige Drievuldigheid, zeide Anna toen, die mij verlost heeft; en op den grond knielende, zeide zij het gebed des Heeren op en de Engelsche groetenis, en den knip van de deur afschuivende, en met een vrolijk gelaat er uitspringende, zeide zij: Geloofd zij God! ik ben geheel vrij.— Allen wenschten haar geluk, en hebben ten bewijze hunner dankbaarheid en vreugde den plegtigen lofzang van den H. Ambrosius en Augustinus opgezongen. (151)

Anna was nu niet langer bezeten, maar van de slagen, die haar de Duivel somwijlen toebragt; en van de nu en dan komende hevige beproevingen van kleinmoedigheid en andere zaken was zij nog niet bevrijd; daar evenwel God haar sterkte gaf, keerde zij meestentijds als overwinster uit den strijd terug. Toen zij bevrijd was, werd zij eerst naar hare ouders terug gezonden; daarna, om verschillende redenen te *Dokkum* besteld om te dienen, is zij door de pest (152) aangetast. Hierop naar hare ouders gevlugt, wier huis even eens besmet was, heeft zij daar ook zeker die booze ziekte bekomen, en is overleden den 23 Junij 1636, gelijk de Duivel een half jaar te voren voorspeld had.

Het bovenstaande is te boek gesteld deels uit de aanteekeningen van den bezweerder zelven, Pater Nikolaas Creps, deels uit hetgene Creps vervolgens in persoon had opgezameld uit den mond van den eersten bezweerder, Pater Cornelis Sargerius, en van hen, welke meestal die voorvallen hadden bijgewoond.

Te *Leeuwarden* is in den zomer, drie maanden lang, eene zware vervolging tegen de Catholieken geweest, naardien eene dienstmaagd van een slecht levensgedrag, (die Catholiek geweest was, en den schijn aannam dit nog te zijn,) het bij den Burgemeester aanbragt, als zij somwijlen op het spoor van eenige zamenkomst van Catholieken gekomen was. Dien ten gevolge is eene kleine vergadering van niet meer dan 6 of 7 toehoorders aangebragt,

en in tijds uit een gegaan, zoodat die genen, die op bevel van den Magistraat het huis zouden doorzoeken, te laat kwamen.

Op den dag van Maria's Hemelvaart (153) zijn vijf huizen onderzocht, en uit twee, waarin de Priesters ter naauwernood verstoken waren geworden, de heilige voorwerpen, die men buit gemaakt had, in zegepraal naar het Raadhuis gebragt, en de namen der toehoorders opgeschreven, om hun eene geldboete op te leggen. Onder hen waren twee Geestelijke dochters, naar gissing 80 jaren oud; de dienst, die men verrigt had, was in haar vertrek verrigt; om die reden zouden zij, zoo niet eenige fatsoenlijke Catholieken in de stad hier tusschen gekomen waren, door den Magistraat van hare jaarlijksche toelage, die haar jaarlijks door de Provincie uit de inkomsten van een kloosster betaald werd, beroofd en uit de stad verbannen geweest zijn. (154)

Ook te *Dokkum* is ten zelfden dage door den Onderschout en 12 soldaten het huis bezet van Tzietse Peijma, en Heer Cornelis Sargerius gevangen genomen. De soldaten zijn met den Onderschout door Peijma goed onthaald met eten en drinken; intusschen spoedt zich zijne vrouw naar het Raadhuis, en geeft den Magistraat te kennen, hoe onverdraaglijk het is, dat zij, die van het land te *Dokkum* gekomen waren, om in die stad een rustig leven te leiden, daar dadelijk zoo worden aangerand; dat 38 jaren geleden haren man hetzelfde was overgekomen, en hij om die reden

uit de stad verhuisd was; of men, met zoo te handelen, verlangde, dat hij nogmaals verhuisde? dat de Hollanders, wien volstrekt dezelfde bevelen werden toegezonden, met bescheidenheid te werk gingen, en bedaarde zamenkomsten door de vingers zagen. Bijaldien deze in het belang van den koophandel zoo toegevend waren, waarom zouden dan de Friezen niet even eens doen, zoodat zij de Catholieken niet terstond beangstigden, en hen of uit de steden joegen of daaruit keerden? (155) Deze welsprekende en zachtaardige vrouw, CATHARINA VAN DER MUELEN, heeft indruk gemaakt op den Magistraat, zoodat men verklaarde, dat men goedertieren zoude zijn omtrent den gevangene, en zij zelven geene schade zouden lijden. Derhalve is hij door twee Stadsboden langs straten, die door het volk spaarzaamst bezocht werden, na etenstijd voor den Raad gebragt, waar hij omtrent weinige punten niet naauwkeurig maar in het voorbijgaan gehoord, en daarop ontslagen is, terwijl JAN PIETERS, (156) een fatsoenlijk burger, die onze vriend was, voor *f* 2,000 borg bleef, wanneer hij, gedaagd zijnde, niet mogt opkomen, indien het Provinciale Hof zich in deze zaak wilde mengen. Aan den Magistraat is *f* 50 toegeteld voor onkosten van den Onderschout en de soldaten, of liever tot hunne eigene belooning en eene goede teug wijn voor de Heeren.

Eenige vrienden, die bij het verdeelen eener erfenis onderling oneenig waren, zijn door eene ziel,

die in het leven was terug gekeerd, tot vrede vermaand. Eene vrouw, die gedurende haar leven zuiver Catholiek en zeer gezet geweest was op vrede onder hare bloedverwanten, is omstreeks een jaar na haren dood meermalen in witte kleederen aan haren schoonzoon verschenen. Die schoonzoon heeft haar echter, en dewijl hij ontsteld was, en omdat zij terstond uit zijn gezigt verdween, niets gevraagd; hij nam zich voor, wanneer zij terugkwam, dit zonder schroom te doen, en heeft zulks ook volvoerd. Want toen hij in de maand December van het vorige jaar ten 8 uur des avonds uit den scheerwinkel zijne woonkamer binnentrad, zag hij zijne schoonmoeder op zijn bed liggen, en dat wel, zoo als hij uit haar gezigt moest opmaken, zijne schoonmoeder in eigen persoon; hij vraagt haar dus, wat zij verlangde? Deze uit het bed opstaande, naderde hem en zeide: Ik verlang, dat gij mijne erfenis gelijkelijk verdeelt, en zonder twisten eensgezind met elkanderen zijt. De man, hoezeer anders vrij onverschrokken, werd getroffen door de onmiskenbare gelaatstrekken zijner schoonmoeder, en den uitstekenden glans van haar kleed; hij was evenwel genoeg bij zijn verstand, en vroeg haar, of zij na dezen moederlijken raad, hem nog iets anders te belasten had? — Neen! zeide zij, en verdween. Toen bleef de schoonzoon, terwijl hem de tranen uit de oogen rolden, en verzuchtingen en weeklagten uit de borst oprezen, eenen geruimen tijd op de knieën liggen, en deelde zijne vrouw met hem in die tranen en gemoedsaan-

doeningen; des anderen daags, toen hun gemoed nog ontgloeid was door het levendig voornemen van een beter gedrag, kwam zij tot de biecht; ook haar man volgde kort daarna, ofschoon hij zich vele jaren lang van alle sakramenten onthouden had. Maar in dezen man hebben wij kunnen zien, hoe waarachtig Christus gesproken heeft: Zoo zij naar Mozes en de Profeten niet gehoord hebben, zullen zij ook niet gelooven, al herrijzen de dooden. (157) Want ofschoon deze man in den beginne eenige vrome gemoedsaandoeningen gehad heeft, zijn zij echter zwak geweest, en hebben hem niet lang bij zijnen pligt gehouden; evenwel heeft hij het goed zonder verschil gedeeld.

Omstreeks het feest van Allerheiligen is Pater Theodorus de Jonge terug geroepen, (158) en geen opvolger in zijne plaats gezonden voor het volgende jaar.

Ook is omstreeks dezen tijd van *Franeker* naar *Leijden* geroepen, en vervolgens naar *Zierikzee* gezonden, Heer Johannes Kiel. Deze is verder opgevolgd door Heer Adrianus Renez, (159) een Utrechtenaar van geboorte, die, dewijl hij tweemalen te *Groningen* in den kerker gebragt was, bij de burgerij aldaar al te bekend was geworden, dan dat hij daar veilig konde blijven.

Te *Leeuwarden* zijn behalve 10 volwassenen, 70 kleine kinderen met het Heilig doopwater besprengd; ongeveer 20 paren zijn behoorlijk in den

echt verbonden; drie personen zijn, na de ketterij te hebben afgezworen, tot ons overgekomen; en nog een veel grooter aantal van dezulken, die te voren tot geene Godsdienst behoord hadden.

Het jaar 1635.

Dit jaar is tamelijk vrij geweest van vervolging, en heeft behalve Heer Nikolaas Creps acht arbeiders in *Friesland* gehad.

In de plaats van Heer de Jonge is den $\frac{\text{1 Februarij}}{\text{22 Januarij}}$ gekomen Heer Joannes Pratanus, van *Brussel*.

Door een lid der Societeit zijn te *Leeuwarden* en elders, behalve 10 volwassenen, 74 kleine kinderen gedoopt.

Dezelfde heeft bij eenen uitstap in *Smallingerland* en *Opsterland* vrij goede vruchten ingezameld; want zij waren van hunne Priesters verlaten, en met dat al van eene goede gezindheid tot het uitoefenen van alle verpligtingen van het Catholiek geloof, met uitzondering van vrij vele huisgezinnen, die, omdat zij verlaten werden, op het punt stonden, om tot de Ketters over te gaan. Deze evenwel door eenige predikatiën weder in hun geloof versterkt, hebben hem de hand gegeven, en beloofd dat zij met Gods hulp nooit van het Catholiek geloof zouden afwijken.

Tot het regtzinnig geloof en het gebruik der sakramenten zijn 36 personen gebragt, die deels Ket-

ters waren, deels tot geen geloof behoorden; hieronder waren misschien wel 20 lieden van 50 en nog veel meer jaren oud, die nu voor het eerst in hun leven van hunne zonden gezuiverd werden, en sommigen ook de Heilige Communie gebruikt hebben.

Van Kiel heeft gedoopt 36, Watteau 56, Kegelér 93, Sarcerius 76, van der Heijden 84 personen, dus te zamen 345. Hierboven komen nog die genen, welke 3 andere van onze Priesters, alsmede Pater Creps, niet hebben opgegeven.

Het jaar des Heeren 1636.

Het getal der leden van de Societeit is wel hetzelfde gebleven, maar de personen zijn veranderd. Want nadat Sarcerius tot eene andere standplaats in *Holland* was verroepen, is hem kort daarna in het begin van het jaar als opvolger gegeven Heer Antonius de Moor, van *Brugge*. Als vervolgens tegen het feest der geboorte van Johannes den Dooper (160) Renesse naar *Utrecht* vertrokken was, is vrij wat later, namelijk den 22 November, in zijne plaats gesteld Heer Adriaan van Mael, van *Antwerpen*, die, hoewel niet zonder bezwaar, begonnen is te *Franeker* werkzaam te zijn.

In dit jaar, doch vooral bij het toenemen van de zomerhitte en van de hondsdagen, heeft de pest hevig gewoed, en zulks niet alleen te *Leeuwarden*, maar ook in de overige steden en vele dorpen van *Friesland*, bij welke gelegenheid de ijver van ons Genootschap zich konde vertoonen en

bloot geven. En te *Leeuwarden* in het bijzonder is vooral door de Priesters onzer Orde voorzorg genomen, dat geen Catholiek in de stad of voorsteden ten grave daalde, dan voorzien van de Heilige sakramenten. Ten dien einde zijn er in verschillende wijken van de stad personen geplaatst, om onderzoek te doen naar de lieden, die onlangs besmet, en daarmede niet voorzien waren, vooral wanneer het scheen, dat zij door geene anderen zouden geholpen worden, om ons te waarschuwen; welke voorzorg velen tot heil gestrekt heeft. Want niet zelden gebeurde het, dat de meer bevreesde huiswaarden van andere Priesters niet wilden, dat zij tot besmette lieden zouden gaan, of de Priesters moesten vervolgens uit hun huis blijven. Alzoo is dikwijls op ons deze last nedergekomen, dat is te zeggen de last der liefde, niet der regtvaardigheid; want in den beginne waren de biechtvaders onderling overeengekomen, dat ieder de zijnen zoude behulpzaam zijn. De eene Jezuietische Priester te *Leeuwarden*, die zich vooral toewijdde aan het bezoek der zieken, terwijl de andere zich meer terughield ten believe der gezonden, die meer schroomvallig waren, heeft zich in den geheelen loop des jaars ten dienste gesteld voor 180 besmetten, en hun de laatste sakramenten toegediend. Eenigen van dezen zijn in de ziekte zelve tot het geloof gebragt, anderen zijn nog, terwijl de nood reeds op het hoogste was, het gevaar voorgekomen, en in dat geloof overleden, waarin zij naauwelijks begonnen waren te leven. Onder dezen was een

Franschman, een bijzonder aanhanger van Calvijn; maar toen deze van zijnen Predikant het gevoelen van Calvijn over de verwerping in eene predikatie in zeer harde en zotte vergelijkingen had hooren voorstellen, begon hij eenen afkeer van dien Franschen Dominé te krijgen, vooral toen hij door dezen zelfden man, zijnen toehoorder, hierover nagevraagd, zich niet zachter uitdrukte, maar zich geheel aan dezelfde gezegden bleef houden; en reeds door de pest aangetast, en gevraagd, wien hij wilde dat men tot troost zijner ziel bij hem zoude roepen, heeft hij gezegd: Geenen anderen, dan hem, met wien ik onlangs geredeneerd heb over het Catholiek geloof.

Van die genen, welken onze man (161) in de ziekte behulpzaam geweest is, zijn 100 overleden; door denzelfden zijn in dit jaar 64 gedoopt, en 13 paren gehuwd. Deels tot het geloof, deels tot het gebruik der sakramenten, zijn aangebragt 34 personen. Mij is berigt, dat in den loop van dit geheele jaar door de onzen gedoopt zijn allen te zamen 523, en gehuwd 60 paren.

Bij den aanvang van dit jaar had ik met een woord moeten vermelden de bekeering tot het Catholiek geloof van Jesel, vrouw van Johannes Hendriks *Iserkremer* (162) dien ik vroeger meermalen genoemd heb. Ofschoon zij dus verre in hare gezindheid eenigzins Catholiek geweest was, wilde zij echter de partij of de gevoelens der Mennoniten als nog niet verlaten. De dood, die haar in hare zware ziekte voor oogen stond, bragt echter te

weeg, dat zij tot andere en betere gedachten kwam.

Ik moet hier nog bijvoegen de komst van Heer Lones, die, zoo ik meen, behoort tot het einde van het jaar 1636.

Het jaar des Heeren 1637.

In dit jaar, doch niet het geheele jaar door, waren van de Societeit negen arbeiders aanwezig, behalve Creps, die, destijds reeds eenigermate der Friesche taal kundig, in zijn toevlugtsoord te *Birdaard* geheel niet stil heeft gezeten. Deels van der Heijden, deels Cornelis de Crits bevonden zich te *Leeuwarden;* van Huffelen te *Harlingen;* van Mael te *Franeker;* Steenwijck te *Bolsward;* Watteau te *Hemelum*, en in de naburige steden en dorpen; Kegeler in zijne eigene Grietenijen en op *Ameland;* Heer de Moor te *Dokkum;* Nikolaas Lones en gedeeltelijk Cornelis Sargerius, gedeeltelijk Herman Scheffer in de *Dongeradeelen*, *Dantumadeel* en *Kollumerland.*

Den $\frac{11}{2}$ Februarij is Praetanus naar *Braband* terug geroepen.

Den 28 Mei is Heer Cornelis Sargerius, die zijne gezondheid thans eenigzins terug bekomen had, naar *Friesland* tot een gedeelte van zijnen vorigen werkkring teruggekeerd, maar in de eerstvolgende maand November uit hoofde zijner zwakheid naar *Braband* opgeroepen, en heeft alzoo zijne plaats opengelaten voor Heer Herman Scheffer. van

Munster, die voor de Zweden gevlugt was, en, nadat hij eenige jaren te *Sint Waast* in *Vlaanderen* (163) onder de Engelsche Vaders geleefd had, door den Provinciaal, Heer FREDERIK VAN TASSIS, (164) van daar was verroepen, en in de maand December in *Friesland* is gekomen, deels om te *Leeuwarden* DE CRITS te helpen, deels om de plaats van SARCERIUS te vervullen.

Den 18 Julij is WILLEBRORDUS VAN DER HEYDEN van *Leeuwarden* naar *Dokkum* vertrokken, ten gevolge van eene pijpzweer (fistel), die hem van de besmetting nu vijf jaren geleden was overgebleven, tegen den arbeid niet meer opgewassen, en niet langer in staat om te gaan, weshalve hij gedwongen werd, naar eenen geneesheer en eene plaats om uit te rusten, om te zien. Zijne plaats is zoolang aangevuld door Heer DE MOOR, tot dat den 7 September Heer CORNELIS DE CRITS van *Brugge*, aan VAN DER HEYDEN opvolgde.

Alvorens VAN DER HEYDEN van *Leeuwarden* vertrok, had hij 45 kleine kinderen en 3 volwassenen gedoopt, en 12 paren in het huwelijk verbonden, ook 4 personen tot het geloof bekeerd, van welke eene vrouw gedurende vele jaren het avondmaal bij de Calvinisten gebruikt had.

Omstreeks het einde van dit jaar heb ik opgeteld, die binnen het jaar uit *Leeuwarden* en de voorsteden, bij mij de absolutie ontvangen hadden; ik heb deze bevonden te zijn 480, en onder hen 400 gewone boetelingen.

Ook Heer KEGELER heeft de zijnen opgeteld, en bevonden dat in *Wirdum* waren 180 die de Communie gebruikten, te *Goutum* 34, te *Huisum* 32, te *Swijchum* 40, te *Jelsum* 10, te *Weijdum* 40, te *Jellum* 10, te *Beers* 4, te *Hilaert* 11, te *Jorwert* 37, te *Schillaert* 12, te *Oosterwierum* 22, te *Mantgum* 17, te *Hoyns* 5, te *Lijuens* 5, te *Baert* 11, te *Oosterlittens* 7, te *Ferwert* 28, te *Blij* 24, te *Holwert* 8, te *Hogebeijntum* 2, te *Marrum* 4, te *Hallum* 86, op *Ameland* 30. Indien men deze cijfers zamentelt, zal men bevinden 659 Communikanten, behalve diegenen, welke hij te *Deijnum*, *Blessum*, *Boxum*, als ook te *Stiens*, *Finckum*, *Hyum* en *Britsum* nog niet had opgeteld.

Ook Heer GISLENUS WATTEAU heeft zijne kudde nagegaan, en 590 Communikanten opgeteld.

Heer JOHANNES STEENWIJCK heeft te *Bolsward* geteld 60, die de biecht deden, maar veel meer enkel toehoorders: nog 140 in 10 of 11 dorpen, in welke hij, ofschoon niet alleen, werkzaam is.

Heer DE MOOR heeft te *Dokkum* ongeveer 120 Catholieken, omstreeks 100 Communikanten, en in de 4 Grietenijen nabij *Dokkum* wat meer dan 300.

Dus verre is geschreven met de hand van den Eerwaarden Vader WILLEBRORDUS *VAN DER HEIJDEN.*

Heer AEGIJDIUS VAN HUFFELE heeft ook eene op-

telling der zijnen gehouden, en te *Harlingen* 117, op het land 225 bevonden.

Op den 4 October is het huis van Gerrit Pieters (165) onderzocht, nadat de Minderbroeder (*n*) nog bij tijds uit den weg geruimd was. De toehoorders, die, in vrij grooten getale aanwezig waren, zijn tot *f* 600 boete veroordeeld. De dienaars waren er niet mede tevreden, dat de voornaamste man ontsnapt was; tegen dezen heeft men dus allerlei listen te werk gesteld. Het viel gemakkelijk, die prooi magtig te worden, dewijl hij zich meermalen in een zeer verdacht huis ophield. Derhalve wordt hij den 12 November, des morgens ten 6 uur, uit zijne slaapkamer naar het Stadhuis gebragt; de man was zeer beangst voor de gevangenis, en verzocht in eene herberg te mogen zijn, tot dat men eene overeenkomst zoude maken. Velen, die gelijke gezindheid aan alle Priesters toedroegen, verlangden, dat men niet zoo schielijk tot eenen losprijs zoude overgaan, maar hij in de gevangenis zoude gezet worden; doch zijne vrienden, door louter medelijden overgehaald, hebben, niet zonder tegenspraak, binnen den tijd van 12 dagen eenen losprijs van *f* 600 betaald, en daarboven nog *f* 200 voor de onkosten. Zoodanige ruime betaling heeft de Overheden en de dienaars aangelokt, en hebben zij overal zoodanige listen te werk gesteld, dat het den Catholieken onmogelijk was, zelfs bij nacht zamen te komen.

(*n*) Pater Adrianus Mocmans. (Latere aanteekening aan den rand van het H. S.) (166)

Het jaar des Heeren 1638.

Dezelfde Priesters, als in het vorige jaar, hebben ook hunne eigene plaatsen blijven bearbeiden. Heer Herman Scheffer heeft deels zijn eigen oord bediend, deels de Crits te *Leeuwarden* geholpen, wiens plaats hij ook vervuld heeft, toen deze in het begin van Augustus wegens ongesteldheid naar *Holland* terug geroepen is. Van der Heyden is tot aan Augustus zonder baat onder handen der geneeskundigen te *Dokkum* geweest, en daarom naar *Leeuwarden* terug gekeerd.

Heer Herman Scheffer is den $\frac{7}{17}$ Augustus in het huis van zekere geestelijke dochter, nadat hij daar een half uur had vertoefd, gevangen genomen, en uit de voorstad naar het Stadhuis en in den kerker gebragt. In het eerste verhoor, dat niet lang werd uitgesteld, heeft hij, overreed door den geregtsdienaar, beleden, dat hij in dat huis overnacht had, dat hij een Priester was, en gekomen was om de zielen te troosten. Deze punten zijn hem nadeelig geweest, en waren al te spoedig zonder eenige noodzaak aangegeven, te meer daar bij hem hoegenaamd geen kenteeken was gevonden, dat hij Priester was. Tien dagen lang is hij onder vrij goede behandeling in de gevangenis gebleven, het Torentje geheeten; daarna heeft men hem, om hem de boete van *f* 600, waarin hem de leden van de Vroedschap hadden beslagen, des te sterker af te persen, in een onderaardsch hol geworpen, (in de wandeling het

Hondengat genoemd), dat bijna geen licht had, en zoo laag verwelfd was, dat hij er naauwelijks regt op in staan konde; daarbij kwam nog eene onverdragelijke duizeling in het hoofd, door het gebruik van eene kaars, die hem tot lezen bijna onmisbaar was, en wier dikke walm het geheele verblijf vervulde. Door de goedheid van den Cipier mogt hij kussens gebruiken, welke tevens op hoop van een geschenk zijne al te schrale tafel iets beter voorzien heeft. Intusschen heeft men verschillende pogingen tot zijne bevrijding aangewend. Men heeft het Provinciale Hof een smeekschrift aangeboden, dat door hetzelve de gevangene in zijne zaak zoude gehoord worden; doch dewijl dit stuk aan de Vroedschap werd terug gezonden, en de gevangene niet openlijk durfde bekennen, dat het met zijn goedvinden was aangeboden, is hiermede niets gewonnen. Daarop heeft men een ander gezonden aan de Vroedschap, dat zij den gevangene in eene betere plaats zoude bewaren; en er waren burgers, ja zelfs hoofden van de wacht, die zich wilden verbinden voor *f* 600, indien hij ontvlugtte. Terwijl men dit te *Leeuwarden* beproeft, wordt hij in *den Haag* door tusschenkomst van den Superieur en Heer Goetgebuer, (167) aan den Biechtvader, Heer Suffren, en door dezen (168) aan de Koninginne moeder aanbevolen. Deze, welke op dien tijd in *Holland* een bezoek was komen afleggen, heeft met bereidwilligheid de voorspraak van den gevangenen Priester op zich genomen, en in een smeekschrift, op naam van den gevangene aangeboden, deszelfs in vrijheid stel-

ling aan de Afgevaardigden van *Friesland* ter Generaliteit aanbevolen; maar de man, wien deze zaak in de eerste plaats was opgedragen, heeft die slecht uitgevoerd; want hij heeft alleen aan eenen zijner ambtgenooten, die zich toen te *Leeuwarden* bevond, geschreven, dat hij zich over de gevangenis van den Priester tot eenige leden der Staten zoude vervoegen, maar had hem geenen brief overgemaakt aan de Vroedschap of het Hof. Toen deze poging vergeefs beproefd was, heeft de Koningin, op verzoek van haren biechtvader, den Graaf HENDRIK VAN NASSAU, Stadhouder van *Friesland*, die juist bij haar was, deze zaak voorgedragen, welke aan die groote Vorstin beloofd heeft, dat hij voor de invrijheidstelling van Heer SCHEFFER in *Friesland* zoude zorgen, en vervolgens bij herhaling het zenden van eenen brief, en zijn gezag, en alle goedgunstigheid aan den gevangene heeft toegezegd, daarbij voegende, dat hij, wanneer de Priester bevrijd was, over hem aan de Koninginne moeder wilde schrijven. Maar dewijl alles, wat op gunst van menschen steunt, slechts tragelijk eenig gevolg krijgt, hebben in *Braband* de Heer Provinciaal en anderen zich bevlijtigd, dat bij de uitwisseling der gevangenen hij in 's Konings gunst mogte deelen en zonder losprijs vrijgelaten worden; ja zelfs schreef de Superieur aan de Vaders te *Keulen*, ernstig verzoekende, dat zij den gevangene aan hunnen Vorst zouden aanbevelen. En gewis deze groote hartelijkheid van de Nederlandsche Societeit is den gevangen Westfalinger zeer aangenaam geweest.

Terwijl men zich elders dus op de bevrijding van den gevangene bevlijtigt, hebben een en ander burger te *Leeuwarden*, die niet eens tot onze grootste vrienden behoorden, uit gevoel van mededoogen, niet zeer voorzigtig aan twee groote waaghalzen de zaak voorgesteld, en zijn voor eenen prijs van ongeveer *f* 50 ligtelijk met hen overeengekomen. Dezen dan kwamen den 1 November, ouden stijl, te 2 uur in den nacht, om de gevangenis te bespieden; maar konden hierin des te moeijelijker slagen, omdat de gevangene zich eerst voorstelde, dat het de Duivel was, en vervolgens van hen wilde weten, van wien zij gezonden waren. Toen zij alles naauwkeurig bezien hadden wat men moest uitbreken, zijn zij te 4 uur in den morgen met werktuigen terug gekomen, en hebben met Simsons krachten de tralien en sloten uitgebroken, en zonder dat iemand der buren het bemerkte, den man er uitgehaald, en in het huis van eenen regtgeloovige gebragt.

Afschrift van eenen brief van Heer Herman Scheffer. 1638.

De strik is gebroken en wij zijn bevrijd. (169)

Eerwaarde Heer!

Op den 1 November ouden stijl, ongeveer te 2 uur in den nacht, kwam onverwachts een bode roepen, aan den overdekten gang; hierdoor verbaasd, en uit den slaap nog naauwelijks tot mij zelven gekomen, heb ik, dewijl ik wegens de heeschheid der stem en de weerkaatsing van het

onderaardsch verblijf, in welks hoek mijn hok geplaatst was, eenigermate beducht was, dat de Duivel mij in mijne drocfenis nog daarenboven zoude bespotten, ongeveer een kwartier uur gewacht met antwoorden. Toen eindelijk mijn redder in drift mij toevoegde: Zwijgt gij, en veracht gij ons, ofschoon wij niet zonder gevaar van onze eer en leven te verliezen hier gekomen zijn? heb ik geantwoord, met een vuurslag mijn licht aangestoken, en de gesteldheid der plaats aangewezen. Aldus belovende, dat zij te 4 uur in den morgen, als de naburige burgerwacht was heengegaan, zouden terug keeren, zijn zij weg gegaan. Ik heb intusschen steeds blijven peinzen, en onder gebeden mijne verlossing afgewacht. Een kwartier na 4 uur kwamen twee mannen, voorzien met ijzeren koevoeten, en met een stalen moed, en doorbreken vooreerst een ijzeren traliehek, vervolgens toen zij in den keldergang gedrongen waren, scheuren zij met diezelfde werktuigen twee groote sloten los; wij gaan weg door den gang, en klimmen over den muur langs eene paal, die daar tegen aangezet was. Nu was er nog een tweede, meer gevaarlijke muur over; maar door Gods voorzienigheid, had de dienstmaagd van den Stadsbode vergeten, dat die deur was open gebleven. (170) Zoo gingen wij dan nu vrij over straat; doch de plotselinge verandering van lucht beroofde mij bijna van het gebruik mijner zintuigen, weshalve ik hen verzocht, mij bij de hand voort te slepen tot het huis van eenen of anderen Catholiek, en dan zichzelven weg te maken, waarheen zij

verkozen, zonder mij hunne eigene namen te melden of dien van den man, door wiens bewerking ik bevrijd werd. En tot eene belooning gaf ik hun oogenblikkelijk eene kleinigheid aan geld, die ik mij in stilte in mijne gevangenis had laten brengen, namelijk drie rijksdaalders.

Dusdanig is de geschiedenis van mijne bevrijding; die mijner gevangenneming, zoo als volgt:

Op den zevenden Augustus, in de Octaaf van onzen Heiligen Vader Ignatius, (171) ben ik door de al te groote vrees en verbijstering van mijne huiswaardin zelve verraden, in de voorstad van *Leeuwarden*, toen de geregtsdienaars om eene andere rede, namelijk om onderzoek te doen naar den naam en het verblijf van zekeren landlooper, aan de deur klopten en die openden; want zij begon te roepen van Oom (*o*) (zoo noemt men hier de Priesters), en heeft de deur driftig weder toegeduwd. Hierdoor drongen de dienaars met meer geweld in, en bespeurden daar een gereed gemaakt altaar, en ook mij, terwijl ik eene kleine leerrede overdacht. Nu werd ik naar het Raadhuis gebragt en den vollen Raad voorgesteld; ik heb alles met genoegzame schranderheid weten te ontduiken, maar een enkel ding uit de onbekendheid met de wet, beleden, dat ik destijds in de voorstad overnacht had; want ik meende dat mij dit niet tot nadeel strekte, dewijl ik eenen openen brief had van eenen der Grietmans, en het buiten de stad

(*o*) Oomme, Oomme! (Latere aanteekening aan den rand van het H. S.)

was. Ook wist ik niet, dat de onbeschaamdheid van de Heeren te *Leeuwarden* zoo ver ging, dat zij zich om de opene brieven van geenen anderen Officier bekommerden, en zij even zeer acht sloegen op de voorsteden als op de stad zelve. Hierom ben ik veroordeeld tot eene boete van *f* 600. Toen ik verklaarde die niet te bezitten, en ook niet te weten, hoe die te zullen bekomen van hen, in wier dienst ik niet geweest was, (want ik had den Catholieken te *Leeuwarden* heimelijk in het oor laten fluisteren, dat zij zich zouden voordoen, als of ik een, hun onbekend Priester was) heb ik hun mijn ligchaam en mijn hoofd ter straf aangeboden. Maar de Vroedschap was in verwachting, dat of de Catholieken uit mededoogen met mij allengskens vermurwd, of ik door al de kwellingen zoude afgemat worden. Toen ik dus 10 dagen lang, altijd in het bijzijn van eenen oppasser, dien men bij mij geplaatst had, die ook uit mijn bord mede-at, op eene belooning van mij wachtte, en, door mij nacht en dag te vragen, mijne geheimen zocht uit te vorschen, in het Torentje bewaard was, ben ik tegen den avond van den tienden dag in een kerker beneden in het gebouw geworpen, een akelig hol, acht voet lang en breed, duister, gewelfd als een oven, zoodat ik in het midden niet regt op staan konde, en, zoo ik niet door gebeden en beloften het hart van den Cipier aan mij verbonden had, ik veelligt door den stank, het waken en den honger zou omgekomen zijn. Zeven en eene halve week lang bestond mijn bed uit een stoelkussen; den elfden dag heb-

ben de Catholieken mij in 't geheim een hoofdkussen doen toekomen; in de laatste 20 dagen heb ik een soldatenbed gehad, hetwelk de Cipier, die zelve een Ketter was, op aansporing van zijne kettersche vrouw, wier beider genegenheid ik mij door lieftalige woorden en vrome vermaningen had gewonnen en aangekweekt, van den Burgemeester had verzocht en verkregen. Er kwam geen licht in dan door een gat in de deur, en dan moest het nog door dien gang tot mij komen; dit gat was in het eerst nog zoo groot, dat ik op het helderst van den dag konde lezen, maar was vervolgens door de boosaardigheid van den anderen Burgemeester, die toen Voorzitter was, met een breed stuk ijzer beslagen, en wel voor een derde bezet, zoodat het naauwelijks voldoende was om mijne getijden te lezen. Ik gebruikte dus kaarsen; maar zoo zij wat grooter waren, vulden zij mijn eng hol met zulk eenen rook en walm, dat ik eens bij het stikken en flaauw worden af was, toen, door Gods beschikking, mij de Cipier door het openen van de deur verfrissching verschafte. Op aanhoudend verzoek verkreeg ik van den Cipier, dat men (met verlof gezegd!) mijn stilletje er uitdroeg en buiten plaatste; weshalve ik ook gereed moest zijn, om mijn gevoeg te doen, als het hem paste. Door dezen Cipier en zijne vrouw zijn mij groote blijken van welwillendheid betoond; want zij verschaften mij ook in 't geheim schoone hemden, bragten de brieven, die over en weder gingen, getrouwelijk over, gaven mij beter spijs en drank,

dan de Magistraat gelast had, bezorgden mij inkt en papier, en in het bijzonder nog een getijdenboek, waartoe zij, mijns oordeels, gedeeltelijk door hun geweten werden overgehaald; want de ouders van den man waren Catholiek geweest en ballingen voor het geloof; en de vrouw zelve, die te voren eene halstarrige Calviniste geweest was, was bijna bekeerd door mijne korte redeneringen met haar; gedeeltelijk ook door de uitzigten en beloften, die ik hun deed. Tot het aanvangen van langer betoog of twistredenen ontbrak mij geheel de gelegenheid, ofschoon ik mij hiertoe tot twee of driemalen heb aangeboden, deels bij den Burgemeester zelven, deels bij den Cipier, die mijnenthalve eenen Predikant ten eten gevraagd heeft. De Catholieken wachtten intusschen met kommer en verbaasdheid af, dat of de Magistraat van zelf zoude ophouden, of ik door uitwisseling der soldaten, die bij *Antwerpen* (172) krijgsgevangen gemaakt waren, of door de tusschenkomst der Koninginne Moeder van *Frankrijk*, die zich destijds te *'s Gravenhage* ophield, zoude bevrijd worden; in welk geloof onze VAN DER HEIJDEN hen bevestigde en aanmoedigde. Maar de halstarrigheid en haat werden niet slechts door geene folteringen verzadigd, doch was nog op iets grooters bedacht, zoodat zij mij eerst van alle boeken beroofd, alle verkeering en gemeenschap met de Catholieken bij monde en in geschrifte zes weken lang verhinderd hebben, en vervolgens, voorstelden, mij, indien ik weigerachtig bleef, op een schavot te doen geeselen, of, beladen met kogels van de boosdoeners, de poort uittezetten. (173) Met de

uitwisseling ging het ook trager voort, en het verzoek der Koningin werd versmaad. Evenwel bleef bij dit alles mijn moed onbezweken, en nam nog veeleer dagelijks toe door de hoop en het verlangen naar het martelaarschap; hetwelk ik toeschrijf aan de gebeden der Catholieken. Want als de gelegenheid zich hiertoe aanbood, heb ik altijd onbeschroomd geantwoord; ook aan hen, die zeiden, dat het slechts eene geldzaak was, voegde ik toe: Er is geschreven: (174) De goede herder stelt zijn leven voor de schapen; maar de schapen moeten geen geld voor den herder betalen. Zoo schenen zij zelve eindelijk in hunne ambtsvergaderingen, en binnen 's huis op hunne maaltijden ten einde raad, en het ontbrak niet aan kettersche vrouwen en jongens, die hun deze tirannij verweten; want tegen geenen Priester vóór mij heeft men zich in *Friesland* zoo ongevoelig betoond. En zeker deze hunne wreedheid, vereenigd met mijne standvastigheid, die ik met Gods hulp betoond heb, en mijne gelukkige verlossing hebben veel medegewerkt, om de zaak der Catholieken, en het gezag der Societeit te vergrooten; want ook een Franciskaner, (175) die in den vorigen winter gevangen was, had door zijne al te groote neerslagtigheid den Catholieken een nadeel van *f* 800 toegebragt, en aan onze vijanden kleinen dunk van ons, en hoop op dergelijken buit ingeboezemd. Geloofd zij God, die ons de overwinning gegeven heeft door onzen Heer Jezus Christus, dien de eere zij! (176)

UIT DE LOSSE PAPIEREN

VAN DEN

EERWAARDEN VADER *WILLEBRORDUS VAN DER HEIJDEN.*

In het jaar des Heeren 1637, in de maand November, heb ik in mijne zwakheid het volgende aangeteekend:

In *West-Friesland* heb ik acht wereldlijke Priesters gevonden; van welke

Heer VITUS JACOBI (177) te *Leeuwarden* zijn verblijf heeft, en somwijlen, ofschoon zeldzaam de dorpen bezocht;

Heer PAULUS TADEMA, (178) een Fries, verkeert in *Idaerderadeel*, waar 8 dorpen zijn; voorts in *Rauwerderhem*, in welke Grietenij 6 dorpen zijn; ook bezoekt hij *Oldeboorn*, *Nes* en *Ackrum*, in *Utingeradeel*.

Heer GERARDUS VAN LINGEN is werkzaam in *Stellingwerf-Oosteinde*, maar dit niet alleen; want ook somwijlen doet hij eenen uitstap in de naburige Grietenij *Stellingwerf-Westeinde*. In *Oosteijnd* zijn 10 dorpen.

Heer Hieronymus (179) bezoekt 3 Grietenijen: *Doniewerstal*, waarin 14, *Haskerlandt*, waarin 6, en *Lemsterlandt*, waarin 5 dorpen.

Heer Jakob (180) woont wel in zijne geboorteplaats *Workum*, maar is daar geheel niet werkzaam; doch hij legt bezoeken af en is werkzaam in eenige, ofschoon niet alle, dorpen van *Wijmbritseradeel.*

Heer Johannes Jacobi, broeder van Vitus, (181) uit het Hertogdom *Gulik*, arbeidt in 8 dorpen nabij *Bolsward*, van welke *Tjerckwert* het voornaamste is.

Heer Hendrik (182) is werkzaam in *Mackum* en 2 of 3 naburige dorpen.

Heer Cornelis Isbrandi, te *Leeuwarden*, schijnt geene vaste dorpen te hebben, maar zwerft in verscheidene rond, daar hij door zeer enkele Catholicken begeerd wordt.

In dezelfde maand en hetzelfde jaar waren in *Friesland* aanwezig 11 leden van de Societeit, doch slechts 10 arbeiders.

Te *Leeuwarden* twee: Heer Cornelis de Crits, en Heer Hermannus Schepper, van *Munster.* De laatste legt bezoeken af in de voorsteden *Oldegaleien*, *Bilgaert*, *Hoochterp* (183) en in *Midum*, in welk dorp de Catholieken van *Leccum*, en die van een ander dorp, *Wins*, geholpen worden.

Heer Aegidius van Huffele is werkzaam te *Har-*

lingen, als ook in 9 dorpen, *Oosterbierum*, *Pietersbierum*, *Sexbierum*, *Winaldum*, *Midlum*, *Achlum*, *Pingum*, *Kimswert*, *Arum*. Ook pleegt hij somwijlen eenen uitstap te doen naar *Witmarsum*.

Te *Franeker* is werkzaam Adriaan van Mael; zoo ook in drie dorpen in *Barradeel*, namelijk *Tjummarum*, *Firdgum*, *Minnersgae*, in *Franekeradeel* te *Tzum*, *Dongjum*, *Boer*, *Ried*, *Peyns*, *Sweyns*, *Schalsum*, in *Menaldumadeel* in 6 dorpen, te *Menaum*, *Berlicum*, *Wier*, *Riep*, *Schingen*, *Slappeterp*; in *Hennaerderadeel* in drie, te *Welsrijp*, *Baijum*, *Spannum*; te zamen 19 dorpen.

Te *Bolsward* is werkzaam Heer Johannes Steenwijck, zoo ook in 11 dorpen: *Burgwert*, *Wommels*, *Hennaerd*, *Itens*, *Waexens*, *Iens*, (184) *Spannum*, *Coebaert*, *Hijmerts*, en andere; in de stad biechten bij hem ongeveer 60 personen, en in de genoemde dorpen 140; het getal der toehoorders is veel grooter.

Heer Gislenus Watteau (185) arbeidt in de 3 steden, *Staveren*, *Hindeloopen* en *Slóten*, zoo ook in de dorpen van twee Grietenijen, namelijk die van *Gaesterland* en *Hemelomer-Oudevaert* en *Noortwolde*, waarin 17 dorpen zijn, en in 't geheel 590 Communikanten.

Op *Ameland* werkt Heer Joannes Kegeler; daarenboven in 20 dorpen in *Friesland*, als: *Blij*, *Ferwert*, *Marrum*, *Hallum*, *Jelsum*, *Husum*, *Goutum*, *Swijchum*, *Wirdum*, *Rodehusum*, *Wes-*

dum, *Jorwert*, *Mantgum*, *Beers*, *Jellum*, *Hijlaert*, *Huijns*, *Lijouns*, *Blessum*, *Boxum;* in die alle heeft hij ...

Te *Dokkum* woont Heer Antonius de Moor; in die stad heeft hij ongeveer 112 Catholieken; hij bezoekt ook daar buiten het dorp *Oostrum*.

Heer Nikolaas Lones is arbeidende in *Collum*, *Ije*, *Metselwier*, en *Popta* (186) *Luisens*, *Paesens*, *Hantumhuse* en *Hantum*, en de daar tusschen gelegene dorpen.

Heer Hermannus Scheffer bezoekt buiten af de volgende dorpen: *de Geest*, *Ackerwolde*, *Driesum*, *Janum*, *Lichtaert*, *Sibrandehus*, *Brantgum*, *Waxens*, *Holwert*, *Bornderhusum*.

Heer Nikolaas Creps, die door de Zweden verjaagd is, houdt zijn verblijf te *Birdaert*, waar hij het Catholiek geloof gelukkig voortplant. Daar zijn 44 Catholieken; te dier plaatse komen ook die van *Janum*.

Willebrordus van der Heijden is ziek door de ontlasting en pijn van de pijpzweer, die hem van de pest is bijgebleven.

In *Friesland* zijn 3 Dominikanen: Heer Johannes de Vos (*p*) is te *Leeuwarden* en bezoekt somtijds de Edelen buiten af.

Heer Hendrik Zonnius (188) woont te *Fervou* en is arbeidzaam in dat dorp en te *Workum*.

(*p*) Pater Schiedam. (Latere aanteekening aan den rand van het H. S) (187)

Heer ... Lalain verkeert bij sommige Edelen, en houdt bij wijlen verzamelingen in de dorpen.

In *Friesland* zijn zes Franciskanen: twee te *Leeuwarden*, Heer Leonardus en Heer Adrianus Mockmans; de eerste bezoekt ook somtijds de dorpen.

Heer Simon de Coninck is door Heer Leonardus Marius in de zending naar *Franeker* afgevaardigd, en daar in het begin van het jaar 1637 gekomen,

Heer Cauwenbergh arbeidt te *Bolsward*, en genoegzaam in dezelfde dorpen als onze lieden.

Heer Franciscus de Rose is arbeidzaam in *Stellingwerff-Westeinde;* hij evenwel niet alleen; want ook Heer Gerardus (189) komt in dat oord.

Een andere Franciskaan is in het jaar 1637 geplaatst in *Schoterlandt*, wiens naam Laurentius is.

Hier is één Capucijner, die zijn verblijf houdt te *Sneek*. (190)

Cornelis Sarcerius, geboren te *Utrecht*, in het jaar 1600, heeft aldaar vier en een half jaar gestudeerd in de Beschaafde letteren, daarna een

half jaar in de Praktijk van het Burgerlijk regt, nog bovendien twee en een half jaar in de Regten. (191) Hij is opgenomen in de Societeit te *Mechelen*, den 12 October 1622; heeft twee jaren later, den 13 October, de geloften afgelegd; te *Leuven* twee jaren lang gestudeerd in de Wijsbegeerte; te *Antwerpen* herhalingslessen gegeven in het jaar ....; te *Duinkerken* twee jaren onderwijs gegeven in de eerste beginselen der Spraakkunst en de Woordvoeging (Syntaxis); te *Leuven* gestudeerd in de Godgeleerdheid vier jaren lang; is Priester geworden te *Mechelen* onder den Hoogwaardigen Bonen (192) in het jaar 1632, den 10 April, daags voor Paschen; in *Friesland* gekomen den $\frac{19}{25}$ October 1633. (193)

Gislenus Wattrau, geboren te *Gend*, den 27 October 1602, heeft aldaar vijf jaren gestudeerd in de Beschaafde letteren, en, nog buiten de Societeit zijnde, twee jaren te *Douay* in de Wijsbegeerte. Hij is tot de Societeit gekomen den 24 September 1624, te *Mechelen*; heeft twee jaren later aldaar de geloften afgelegd den 27 September; te *Antwerpen* een jaar in de Letterkunde herhalingslessen gegeven; twee jaren in de Letterkunde onderwezen; te *Leuven* twee jaren gestudeerd in de Godgeleerdheid. Hij is Priester geworden te *Antwerpen* onder den Eerwaarden Johannes Malderus in 1631, in de Quadragesima; (194) is bedienaar en verzorger geweest van de Broederschap (195) der burgerij te *Breda* een jaar lang; is in *Friesland* gekomen den $\frac{5}{15}$ November 1633; heeft te *Leeuwarden* zijne laatste geloften af-

gelegd als Bevestigd Coadjutor den 14 Junij van het jaar 1635.

Johannes Kegelers, geboren te *Breda* in 1595, in de maand Junij, omstreeks het feest van den H. Johannes den Dooper, heeft voor zijne intrede in de Societeit omstreeks vier jaren in de Beschaafde letteren gestudeerd te *Mechelen;* aldaar den 2 October 1620 in de Societeit opgenomen, heeft hij twee jaren later, den 3 October, ter dier plaatse zijne geloften afgelegd; daarop zich twee jaren te *Leuven* toegelegd op de Wijsbegeerte; een jaar te *Antwerpen* toegewijd aan het geven van herhalingslessen; twee jaren te *Breda* onderwijs gegeven in de Grammatica en Syntaxis; vier jaren te *Leuven* gestudeerd in de Godgeleerdheid; te *Lier* omstreeks een jaar lang verkeerd in de derde proefstelling; is tot Priester aangesteld in 1631, 's daags voor Paschen, te *Mechelen* door den Hoogwaardigen Aartsbisschop van *Mechelen* Jacobus Boxen; is tot de zending gekomen den 7 September 1632; heeft de gelofte van Bevestigd Coadjutor afgelegd den 7 November 163..

Willebrordus van der Heijden, geboren te *Middelbeers* in Brabandsch *Kempenland*, den 29 Mei 1595. — Ik heb vijf jaren lang te *Antwerpen* gestudeerd in de Beschaafde letteren. Ik ben in de Societeit gekomen den 19 September 1613 te *Mechelen;* op den dag der H. Martha (196) toegelaten door den Eerwaarden Vader Willem Verarneman. Over het half jaar heb ik te *Antwerpen* gestudeerd in de Wijsbegeerte; ben van daar naar *Oudenaarden* gezonden bij den aanvang der les-

sen in de maand Mei; heb daar bijna anderhalf jaar onderwezen in de Syntaxis en de Dichtknnst, twee jaren in de Dichtkunst en Rhetorica, twee jaren alleen in de Rhetorica. Te *Leuven* heb ik in de Godgeleerdheid gestudeerd ongeveer vier jaren; ben tot Priester aangesteld te *Brussel* door den Hoogwaardigen Aartsbisschop Boxen in 1626; ben te *Vlissingen* gevangen genomen den 15 Augustus 1626, verraden zijnde door die van *Calais;* heb te *Vlissingen* over de drie maanden in den kerker doorgebragt, ben bevrijd bij de uitwisseling der krijgsgevangenen; weder naar *Holland* gezonden langs eenen beteren weg den 1 April 1627; te *Leeuwarden* gekomen den $\frac{20}{10}$ van dezelfde maand; heb de geloften van Bevestigd Coadjutor afgelegd te *Amsterdam* onder Heer Tirinus, (197) in het jaar ....

Het volgende is overgenomen uit de Jaarlijksche aanteekeningen van de Orde der Jezuieten, geschreven door den

Eerwaarden Vader

ROBERT DU RIEU. (198)

Robbat du Rieu is uit *Overijssel* opgeroepen, en te *Leeuwarden* gekomen $\frac{\text{23 November}}{\text{3 December}}$ 1638.

Tegen het einde dezes jaars (1638) namelijk den 3/13 December, den dag, op welken, uit hoofde van den Zondag van den tweeden Advent, (199) (die inviel op den 2 December) hier de feestdag gevierd werd van den H. Franciscus Xaverius, Apostel der Indianen, en beschermer van allen, die ter bekeering der zielen als zendelingen worden uitgezonden, is uit het leven gescheiden Heer Willebrordus van der Heijden, een echt en ijverig arbeider, en volmaakt voorbeeld, waarop te regt de oogen mogen gevestigd zijn van alle die genen, die zich in deze oorden aan het behouden der zielen toewijden. Want hij was een man, onvermoeid in den arbeid, levendig en gevallig in het spreken, zeer dienstvaardig in het troosten van verdrukten, niet alleen met woorden, maar met raad en daad zelve, zeer ingenomen met onze Orde, altijd met kloeken en verhevenen moed, vol vuur voor het behoud der zielen, een volstrekt verachter der gevaren, beminnende de armoede en het kruis. Bij zijn vertrek naar *Friesland* in 1626, werd hij verraden door den Gouverneur van *Calais* in eigen persoon, en te *Vlissingen*, toen hij daar aan wal stapte, gevat, en dewijl hij geen vooruitzigt hoegenaamd op losgeld gaf, in eenen afgrijsselijken kerker geworpen, waar hij gedurende omstreeks vier maanden eene langdurige marteling heeft doorgestaan. Doch hierover is reeds vroeger in het breede gesproken. Eindelijk is hij bij eene wederzijdsche uitwisseling van gevangenen van zijne banden bevrijd, en, na het herstel zijner gezondheid in *Braband*,

die door de ongemakken der gevangenis geleden had, in het volgende jaar langs eenen anderen weg in *Friesland* gekomen. Aan dit gewest wilde hij zich nu zijn geheele leven lang toewijden, en heeft dit als een gunstig voorteeken opgenomen, dat van alle de genen, die destijds in de Duitsch-Nederlandsche Provincie tot de instelling der Societeit behoorden, hij alleen den naam droeg van den H. Willebrordus, den Apostel der Friezen, weshalve hij ook plagt te betuigen, dat hij nergens anders dan in *Friesland* den dood zoude afwachten. En waarlijk ik weet ook niet of *Friesland*, na den H. Willebrordus, ooit eenen meer nuttigen en volmaakten Apostel bekomen heeft; zijn ijver toch en kloekheid heeft zich niet bepaald tot de muren der stad *Leeuwarden* en de grenzen der naburige dorpen, maar is gegaan over het geheele land. De meest verwijderde en door anderen veronachtzaamde plaatsen bezocht hij dikwijls te voet, zelfs in het midden van den winter en langs de slechtste wegen, zoo hij hoop had daar eenige winst van zielen te kunnen doen. En even spraakzaam en schrander hij was, zoo aangenaam en bekend was hij ook bij allen, en had de namen van bijna alle geloovigen in het geheugen, ofschoon die geheel vreemd zijn voor onze landslieden. Hij was onvermoeid om de Catholieken in het geloof te onderwijzen en hen daarin te bevestigen; gelukkig in het terug brengen der onregtzinnigen van hunne dwalingen, zoodat er zeer velen zijn, die, naast God, hunne bekeering tot het geloof aan onzen van der Heijden dank weten.

Maar vooral heeft hij zijne groote liefde voor zijnen naaste aan den dag gelegd in de algemeene besmettelijke ziekte, welke gedurende de elf en een half jaren, in welke hij hier is werkzaam geweest, in deze oorden tweemalen gewoed heeft; en de eerste reize nu zes jaren geleden, toen hij onder anderen eenen Edelman, met de pestziekte besmet, de laatste hulpmiddelen tot een zalig einde toedeelde, heeft hij door den besmettelijken adem zich zelven de pest op den hals gehaald, en een abces bekomen, waaraan hij tot aan zijnen dood toe geleden heeft; en in de laatste besmetting heeft hij alleen in de stad bijna zoo vele lieden, die door de pest aangetast waren, bijgestaan, als de zes overige Priesters te zamen. En hij wachtte niet, tot hij door de zieken ontboden werd, maar plaatste vertrouwde lieden in de verschillende wijken der stad, om onderzoek te doen naar hen, die kortelings besmet en van de kerkgeregten niet voorzien waren, en hem dit te waarschuwen; welke voorzorg velen tot behoud gestrekt heeft; zoodat hij zich, met zulk een zwak en uitgeput ligchaam als hij had, in een geheel jaar, aan de verzorging van 180 personen gewijd en hun de laatste sakramenten toegediend heeft. Van dezen zijn sommigen in hunne ziekte zelfs tot het geloof overgehaald. Voorts gaf hij uitstekende bewijzen van zijne lijdzaamheid in zijne langdurige en hevige zwakte; waarvan men een staaltje hieruit kan opmaken, dat hij te *Dokkum* 15 dagen achtereen met standvastigheid het branden met een gloeijend ijzer heeft doorgestaan van de deelen

aan de dij, die aanhoudend etterden, ofschoon zonder eenig gunstig gevolg, maar met zoo groote pijn, dat deze hem niet zelden het bewustzijn ontnam, en hij dus geloofde, dat, met uitzondering der helsche smarten, er geene grootere pijn mogelijk was; ofschoon hij door deze smarten gedurende verscheidene maanden, ja jaren, gekweld werd, hield hij echter niet op, zooveel hij konde, voor het behoud van zijnen naaste te zorgen; ja zelfs, toen hij reeds voor zijne kwalen bezweek, vermaande hij nog van zijn bed, waaraan hem zijne aanhoudende smarten gekluisterd hadden, de genen die tot hem kwamen, wekte hen op tot standvastigheid, gaf gehoor aan de boetelingen, en vervulde de andere pligten van eenen geestelijken vader, tot dat hij eindelijk, van ligchaam geheel uitgeput, maar in volle kracht van geest, en voorzien van de Goddelijke beschermmiddelen, bij allen groote droefheid over zijn gemis achterlatende, zoo wij hopen, tot de welverdiende vergelding zijner liefde en lijdzaamheid is opgeroepen.

Den $\frac{8}{18}$ December is een nieuw bevelschrift tegen alle Priesters uitgevaardigd, die binnen 6 dagen uit de geheele Provincie gebannen werden. Omstreeks het Kersfeest, in den laten avond, is het huis onderzocht naast Heer Vitus Jacobi.

Het jaar 1639.

In het begin van dit jaar zijn zeldzamer bijeenkomsten gehouden, en dat wel meest alleen

bij nacht, wegens de onlangs afgekondigde plakkaten.

Te *Harlingen* is in het begin van Januarij op de publieke straat aangetast Heer Aegidius van Huffele, een dag of twee voor dat de plakkaten aldaar waren afgekondigd. Dit is zijn behoud geweest; want na opgave van zijnen naam had de Magistraat hem te voren veroorloofd aldaar te blijven; weshalve hij zonder losgeld uit de gevangenis is ontslagen, maar gelast, uit kracht van het laatste bevelschrift, de Provincie te verlaten. In diens plaats is naderhand opgevolgd Heer Gerardus Otto's, wien ook door Heer Adriaan van Male, met toestemming van den Superieur, de zorg voor de stad *Franeker* is opgedragen.

Op den dag van de boodschap aan de H. Maagd is te *Leeuwarden* verontrust de woning van Doctor Arnold van Boltem, waar eene talrijke vergadering was, als ook twee wereldlijke Priesters, waarvan de eene van *Zwol* hier een bezoek was komen afleggen. Maar nadat men deze tijdig in eenen schuilhoek verborgen, en het volk heren derwaarts verspreid had, hebben de Stadsdienaars, in plaats van den Priester, eenen zekeren schoenmakersknecht, dien zij niet kenden, maar welke nogthans fatsoenlijk gekleed was, in de gevangenis gebragt, en hem weinige dagen later, toen zij hem vruchteloos eenige malen onderzocht hadden, en zagen, dat zij bedrogen waren, weder los gelaten. Het huis is wel in de boete geslagen, maar de boete is niet ingevorderd.

In de maand April, omstreeks het Paaschfeest, is Heer Franciscus van den Berghe te *Leeuwarden* gekomen, nadat Heer Nikolaas Loenes (200) naar *Holland* was verroepen, welke sedert de gevangenis van Heer Hermanus Scheffer diens post had waargenomen.

De zending is bovendien in dit jaar met eenen nieuwen arbeider versterkt. Want dewijl in de drie Grietenijen, *Doniawerstal*, *Haskerland* en *Lemsterland* zeker wereldlijk Priester (201) aan de inwoners niet aanstond, en men eenen uit de Societeit verlangde, is derwaarts in de maand .... bestemd Heer Robert de la Plange, die begonnen is in dat oord te arbeiden met groote goedkeuring van allen, behalve van den Priester, zijnen mededinger.

In het begin van Julij, naar den nieuwen stijl is Heer Petrus Scheltinga, (202) lijdende aan de tering en den buikloop te *Leeuwarden* gekomen om de Vaderlandsche lucht in te ademen; waarvan hij, met toestemming van de Hooge Overheid, ofschoon slechts zes maanden lang, en deze niet eens voluit, het vrije genot gehad heeft. Want door deze beide kwalen allengskens uitgeput, is hij uit het leven gescheiden den $\frac{10}{20}$ December, voorzien met alle genademiddelen. Zijne begrafenis is opgeluisterd door het luiden der groote klokken vijf uren achtereen, en ongeveer 300 menschen hebben zijn lijk naar het graf vergezeld, hetwelk hij bekomen heeft in de Kerk te *Oldenhove*.

1635.

Mr. Johannes Baptista Losson,	12 Febr.,	te *Antwerpen.*
Michaël Martinez,	11 ——	- *Duinkerken.*
Joos Quartier,	18 April,	- *Brugge.*
Passchasius Bortonville,	.....,	- *Gend.*
Hr. Hendrik Dijenbergh,	19 Mei,	- *Mechelen.*
Hr. Jakob van Dijck,	26 —	- *Gend.*
Thomas Willeborts,	26 Junij,	- *Halle.*
Guiliam Bardez,	6 Julij,	- *Halle.*
Hr. Frans de Cleef,	12 —	- *Antwerpen.*
Hr. Johannes Battenus,	24 —	- *Wijnoxbergen.*
Hr. Adrianus Kerckhove,	1 Aug.	- *aldaar.*
Michaël van Mechelen,	6 —	- *Brussel.*
Pauwels Denijs,	2 —	- *Wijnoxbergen.*
Jan Esser,	15 —	- *Leuven.*
Hr. Frans de Meijer,	25 —	- *Wijnoxbergen.*
Jan van Os,	1 Sept.	- *aldaar.*
Mr. Adriaan Kivit,	7 —	- *Leuven.*
Jan Hulshout,	.....	- *Wijnoxbergen.*
Pieter Jemot,	12 —	- *Leuven.*
Hr. Marten Molinaeus,	.....	- *Stevenswaard.*
Jan Schoenmaker,	29 —	- *Leuven.*
Mr. Alexander Vrancx,	2 Oct.	- *Leuven.*
Mr. Liebertus Meerhout,	6 —	- *Leuven.*

David Smidt,	.....	te *Leuven.*
Hr. Johannes Andries,	8 —	- *Wijnoxbergen.*
Hr. Johannes Sebastiani.	9 —	in het leger.
Mr. Frans Gruithuisen,	19 —	te *Leuven.*
Jan Jacobs,	20 —	- *Leuven.*
Hr. Mathias Ruijs,	18 —	- *Wynoxbergen.*
Mr. Johannes Olislagers,	21 —	- *Gend.*
Henrick Indegelt,	21 —	- *Antwerpen.*
Hr. Pieter Verreijcken, Rector,	3 Nov.	- *Brussel.*
Hr. Johannes Baptista Kieboom,	7 —	- *Antwerpen.*
Hr. Georg Verbanck,	5 —	- *Cassel.*
Guiliam Faustijn,	7 —	- *Leuven.*
Jakob Beusecom,	8 —	- *Brugge.*
Michaël Stalpaert,	11 —	- *Mechelen.*
Hr. Johannes Franco,	18 —	- *Antwerpen.*
Hr. Marten Bresserus, Rector te *Brugge*,	14 —	- *Brugge.*
Hugo van der Meer,	26 —	- *Cassel.*
Pieter Adolf,	30 —	- *Wynoxbergen.*
Hr. Karel van Lille,	.. Dec.,	- *Iperen.*
Hr. Pieter Bloys,	6 —	- *Cassel.*
Lucas Roelants,	.. —	- *Mechelen.*
Te zamen 44.		

Eene lijkdienst is gedaan op bevel van Heer Frederik van Tassis voor Johannes Oosterwijck, Coadjutor van de Provincie van den Beneden-Rijn, die door de Zweden verjaagd was, en zulks, omdat hij Heer Pieter Carthij in de pest had bijgestaan; waardoor hij is ziek geworden en te *Gelder* overleden.

Ons is gelast driemalen dienst te doen voor de Gravin van Hohensolleren, bij haar leven de stichteres van een nieuw Collegie te *Praag*.

Zoo ook voor den Prins en Prinses van Roccaflorita, in hun leven stichters van een huis van de derde proef, te *Messina*.

Het jaar 1636.

Abraham van Stijl,	23 Jan.,	te *Mechelen*.
Johannes Dautijn,	.....	- *Brussel*.
Aegidius Michielsen,	.....	- *Antwerpen*.
Hr. Michaël Mortier,	15 April,	- *Brugge*.
Engelbertus Elssenaer,	.. —	- *Antwerpen*.
Hr. Antonij de Greeff,	7 Mei,	- *Nijmegen*, aan de pest, in de ziekenverzorging.
Johannes Tiekens,	.. —	- *Antwerpen*, aan de pest, in de ziekenverzorging.
Hr. Gaspar de Rovere,	.....	- *Aalst*.
Hr. Marcus van den Tempel,	.....	- *Leuven*.
Hr. Valentijn Bisschop,	.....	- *Kortrijk*, in de ziekenverzorging.
Hr. Theodorus de Jonge,	9 —	- *Nijmegen*, aan de pest, in de ziekenverzorging.
Hr. Reijnier Bruijns,	10 —	- *Nijmegen*, aan de pest, in de ziekenverzorging.
Johannes Clock,	.....	- *Antwerpen*.
Hr. Melchior van Suerck,	.....	een van zeven broeders, tot de Orde behoorende, te *Cassel*.

Hr. Johannes Grouwels,	te *Groningen*, 17 Junij.
Marten Bertelot,	- *Gend*, aan de pest, in de ziekenverzorging.
Hr. Hendrik Achtenrijck,	- *Antwerpen*, aan de pest in de ziekenverzorging.
Petrus Hamersfelt,	- *Breda*.
Hr. Robert Malcot,	- *Leuven*.
N. Wijnants,	- *Brussel*.
Hr. Jakob Tirinus,	14 Julij, te *Antwerpen*.
Pedro Alvarez,	overleed in het gasthuis te *Middelburg*, in *Zeeland*, Coadjutor, tegen de 100 jaren oud. Dezen met nog 14 anderen had de West-Indische Compagnie uit *Brasilië* als gevangene mede genomen naar de Vereenigde Provincien.
Hr. Wouter Clericus,	te *Antwerpen*; Rector te *Roermond*.
Hr. Karel à Malaspina,	.... in het leger, te *Lier*.
R. van Dijck,	...., te *Brussel*.
Hr. Antonij Pijlijser: Hr. Jakob Boije,	in het geleide van de Koningsvloot naar *Spanje* te *Corunna*.
Hr. Jorden Wencom,	3 Augustus, te *Amersfoort*, aan de pest, in de ziekenverzorging.
Hr. Johannes de Heij,	6 Augustus, te *Hussem*, bij *Arnhem*.
Lodewijk Paege,	Coadjutor, in de ziekenverzorging, besmet met de pest te *Cassel*.
Hieronimus de Gendt,	...., te *Cassel*.
Hr. Nikolaas Borluit,	....., - *Luik*, waarheen hij, ter verrigting van

	ambtsbezigheden, uit de vergadering der Provincie vertrokken was van *Antwerpen.*
Hr. Paulus Wow,	$\frac{15}{25}$ Augustus, aan de pest, in de ziekenverzorging, te *Groningen.*
Alphonsus Loijs,	te *Amsterdam*, Coadjutor, blind, onlangs door de schepen der West-Indische Compagnie als gevangene medegebragt.
Hr. Johannes Everbont,	stierf aan de pest, doch niet in de ziekenverzorging, te *Oudenaarden.*
Hr. Jakob Pauli,	aan de pest, niet in de ziekenverzorging, *aldaar.*
Hr. Otto Eskens,	..., te *Brussel.*
Hr. Filips de Zoete,	aan de pest, niet in de ziekenverzorging, te *Cassel.*
Hr. Hendrik de Vrede,	in de *Ommelanden*, in de ziekenverzorging; had aldaar de pest bekomen; stierf $\frac{\text{29 Augustus.}}{\text{8 September.}}$
Hr. Pieter Hardenust,	was het leger gevolgd van den Doorluchtigsten Kardinaal Infant, en stierf te *Kamerijk*, aan den buikloop.
Willem Meerbeeck,	te *Leuven.*
Hr. Johannes Schrostein,	- *Leuven*, $\frac{12}{22}$ September.
Hr. Willem Bauters,	- *Brussel.*
Willem Somers,	- *Oudenaarden*, 14 October, in de ziekenverzorging, aan de pest.

Jakob Masquelier,	te *Oudenaarden*, den 15 October, in de ziekenverzorging, aan de pest.
Hr. Johannes van der Hoeven,	- *Halle*, aan de pest, doch niet in de ziekenverzorging.
Hr. Pieter Eulaert,	- *Halle*, aan eene beroerte, tegen het laatst van October.
Hr. Andries Brochem,	- *Lier*, aan de pest, niet in de ziekenverzorging, .. November.
Hr. Gosewijn Metser,	- *Leuven*, in de maand November, aan de tering. Hij was Professor in de Heilige Schrift.

Te zamen 47.

In het jaar 1636 hebben wij lijkdiensten gedaan voor de volgende stichters en begunstigers:

3 zijn ons gelast voor de Gravin DE CHEAVIÈRES, bij haar overlijden stichteres van ons huis te *Lyon*.

3 voor Zijne Eminentie, den Heer Kardinaal PASMAN, bij zijn leven stichter van het Collegie te *Pijrnau*.

9 andere worden verlangd voor 3 andere stichters.

3 op den $\frac{9}{19}$ Maart voor den Bisschop van *Traxillo*, bij zijn leven stichter van het Collegie aldaar.

3 voor den Heer PEDRO DE SALINAS DE VALLES, bij zijn overlijden stichter van het Collegie te *Oczura*.

2 voor twee begunstigers tevens.

3 den $\frac{27 \text{ Maart}}{6 \text{ April}}$ voor den Kardinaal van *Savoije*, bij zijn leven stichter van het Novitiaat te *Chuëca*.

3 voor den Heer Sebastiaan Garcias Carret, in zijn leven stichter van een Novitiaat in *Chili.*
3 voor den Heer Licenciaat Lucas de Castro, stichter in zijn leven te *Concit.*
3 voor den Heer Pedro de Vera Monteja en zijne echtgenoot, stichters te *Piscara.*
2 voor zekeren ongenoemden begunstiger onzer Provincie, den $\frac{8}{18}$ April.
3, den $\frac{20}{30}$ April, te gelijk voor twee familiën, die te zamen zoo veel gegeven hebben; als voor eene stichting voldoende is.
1 voor een uitstekend begunstiger te *Frijburg.*
1 voor twee gezamenlijke begunstigers bij hun leven te *Valenciennes.*
1 naar het goedvinden van Heer Frederik van Tassis.
3 voor den Heer Bernard Meeradt en diens echtgenoot, bij hun overlijden stichters van het Collegie te *Duren.*
1 voor eenen ongenoemden stichter; ons gelast den 8 Julij, zoo wel deze als de volgende:
2 voor zekere familie, die ons begunstigt.
2 voor Heer Wolfgang Rijer, als onzen begunstiger.
2 voor eenen anderen begunstiger bij zijn leven.
2 voor eenen anderen begunstiger bij zijn overlijden.
3 voor den Doorluchtigen Graaf ven Althan, bij zijn overlijden begunstiger van het Collegie te *Creps*, den 15 Julij.
3 voor den Heer Theodorik Busch, Adsistent van *Duitschland.*
2 voor de Hertogin van Jaroslaw, begunstigster bij haar overlijden.

Den $\frac{17}{27}$ September moet eene misse gelezen worden voor het behoud der onzen, die de besmetten bedienen.

1 op den $\frac{23\text{ September}}{3\text{ October}}$, naar het goedvinden van Heer FREDERIK VAN TASSIS.

6 voor eene stichteres te *Cremphir*.

3 voor twee stichters gezamenlijk.

1 voor eenen onzer begunstigers te *Huy*.

3 voor eenen der onzen, bij zijn overlijden begunstiger van het Collegie te *Leuven*, $\frac{6}{16}$ October.

1 voor den Heer LENONCOURT, bij zijn overlijden begunstiger van het Novitiaat te *Nancy*.

6 voor den Graaf VAN ALTHAN, bij zijn leven en overlijden stichter van het Cotlegie te *Inglau*, $\frac{15}{25}$ November.

1 voor JOHANNA KEIJSLER, overleden te *Hoorn*, als bij haar leven eene van de drie stichteressen van het Collegie te *Lier*, 20 December.

Overledenen in het jaar 1637.

Te *Maastricht*, Karel Wijnox, in de maand Januarij.

— *Brussel*, Mr. Antoni de Frêne, aan de tering.

— *Antwerpen*, Vincent Hovens, aan eene bloedspuwing.

— *Duinkerken*, Gijsbert Wijnants, aan eene heete koorts, 6 Februarij.

— *Antwerpen*, Hr. Maximiliaan van Habbeeck, aan eene beroerte en tering, 8 Februarij.

Te *Gend*, Hr. Ignatius van der Burch, Rector, door eenen val van het paard, kwetsing in het hoofd, en bijkomende koorts, 10 Februarij.

— *Brussel*, Paulus van Mechelen, aan waterzucht en beroerte, in Februarij.

— *Wijnoxbergen*, Johannes Cabileau, in de verzorging der besmetten, 3 Maart.

— *Antwerpen*, Hr. Vincent Stoijaert, aan eene langdurige tering.

— *Kortryk*, Boudewijn van Paffenrode, aan eene langdurige tering.

— *Wynoxbergen*, Arnout van der Cammen, aan eene heete koorts, $\frac{12}{2}$ Mei.

— *Kortryk*, Willem van der Meer, in de verzorging der besmetten, 20 Mei.

— *Brugge*, Petrus Huijsens, aan den steen, 6 Junij.

— *Antwerpen*, Hr. Petrus Persin; aan verschillende langdurige ziekten, 8 Junij.

— *Antwerpen*, Johannes Godfrieds, een Fries, in de verzorging der besmetten.

— *Antwerpen*, Hr. Thomas Wallis, overleden aan eene plotselinge zinking.

— *Bailleul*, Lieven Goethals.

— *Antwerpen*, Hr. Aloijsius van den Sande, in de verzorging der besmetten door de pest, 12 September.

— *Duinkerken*, Hr Johannes Ravenschot, aan eene heete koorts.

— *Wynoxbergen*, Hr. Filips Smissaert.

— *Breda*, Hr. Raphaël Remundi, is ge-

sneuveld tijdens het beleg.
Johannes Durbu, insgelijks.

Te *Antwerpen*, Amatus Martini, aan eene heete koorts.

— *Lier*, Hr. Matthias Butter, aan de tering.

— *Iperen*, Emmanuel de Schietere.

— *Mechelen*, Johannes van den Hove, aankomeling.

— *Roermónd*, Hr. Johannes Coenen, aan eene langdurige tering, $\frac{15}{5}$ December.

— *Duinkerken*, Hr. Jakob de Licht, aan eene heete koorts, 26 December. Hij deed dienst op de schepen.

Te zamen 28.

Stichters en begunstigers van het jaar 1637.

3 lijkdiensten te doen voor Zijne Excellentie, den Heer Albertus Stanislaus de Ratzivill, Hertog van *Oliva*, en diens echtgenoot, bij hun leven stichters van het huis te *Pinsi*, in *Lithauwen*.

3 voor Keizer Ferdinand, bij zijn leven stichter van het Noviciaat te *Weenen*.

3 voor de Doorluchtigste Vrouwe de Mainburch, bij haar overlijden stichteres te *St. Nikolaas*.

3 voor Vrouwe Beatrix de Montcalve, bij haar overlijden stichteres te *Astilia*.

1 voor een der onzen, bij zijn overlijden begunstiger te *Napels*.

1 voor den Heer Rostrosar, bij zijn overlijden begunstiger te *Dantzik*.

Deze zijn ons gelast den $\frac{1}{11}$ Februarij.

3 voor den Koning van *Frankrijk*, Lodewijk den

XIII, bij zijn leven stichter van het Collegie te *Montferrat*.

3 voor den Heer GASPAR SOLIS, bij zijn overlijden stichter van de Kweekschool te *Cotignola*, in de Provincie van *Venetie*.

3 voor den Abt van *Sint Waast*. bij zijn overlijden stichter van het Collegie te *Atrecht*.

2 voor de Dames MARIA en CAROLINA D' OUTREMAN, begunstigsters te *Valenciennes*.

1 voor Zijne Eminentie, den Kardinaal FERDINAND DE RICHELIEU, als begunstiger van het Profeshuis te *Parijs*.

Deze zijn ons gelast den $\frac{11}{21}$ Maart.

3 voor den Heer GASPAR SOLIS, bij zijn overlijden stichter van het Collegie te *Cotignola*.

18 voor Keizer FERDINAND DEN II, bij zijn overlijden stichter van 6 Collegien.

6 voor de Heeren LODEWIJK en JOHANNES BAPTISTA DE MONTFAUCON, bij hun leven en overlijden stichters van het verblijf te *Bourges*.

3 voor den Hertog van *Beijeren* MAXIMILIAAN, bij zijn leven stichter van één Collegie.

9 eindelijk voor Zijne Eminentie, den Heer Kardinaal PASMAN, bij zijn sterven stichter van 3 plaatsen.

Deze zijn ons gelast in de maand Junij.

3 voor Vrouwe MAGDALENA DE MERA, stichteres bij haar sterven van het Collegie te *Almagia*.

3 voor den Heer SCHWILHAUER, bij zijn overlijden, uitstekend begunstiger van het Collegie te *Iglau*.

2 voor zékeren, nog levenden begunstiger van het Kweekhuis te *Trier*.

3 voor eenen, bij zijn sterven stichter van het Collegie te *Callao*.

1 voor Vrouwe JOHANNA DE LOCQUET, begunstigster van het Collegie te *Dinant*.

3 voor den Hoogwaardigsten Heer FRANCISCO DE SALCEDO, Bisschop in *Chili*, begunstiger bij zijn overlijden.

3 voor den Heer FRANCISCO DE ROCHAS, begunstiger bij zijn leven.

1 voor den Zeer Eerwaarden Heer, Hr. ANTONI DE WINGHE, Abt van *Liessies* in *Henegouwen*, begiftiger bij zijn overlijden.

3 voor den Bisschop van *Eijstat*, bij zijn overlijden begunstiger van het Collegie aldaar.

1 voor de Vrouwe van RATZIVILL, mede-stichteres van het Collegie te *Pinsck*.

2 voor den Heer JOHANNES FERRARI, mede-stichter van het Collegie te *Castelnuove*; ons berigt den 10 October.

6 voor Keizer FERDINAND DEN II, bij zijn leven en overlijden stichter van het Collegie te *Lothomeritz* in *Boheme*.

1 op bevel van Heer FREDERIK VAN TASSIS voor een uitstekend begunstiger van deze Provincie, en diens overledene ouders.

3 voor Keizer FERDINAND DEN II, bij zijn overlijden stichter vau het Collegie te *Laibach*.

6 voor denzelfden, wegens het uitbreiden van stichtingen op meerdere plaatsen.

3 voor den Hertog van *Mantua*, bij zijn overlijden stichter van het Collegie te *Charleville*.

3 voor den Hertog van *Mirandula*, bij zijn over-

lijden stichter te *Mirandula*.

1 voor den Heer Marcellus Castagna, bij zijn overlijden stichter van het Collegie te *Catau*.

Overleden in 1638.

Te *Iperen*,	Hr. Johannes Baptista Beyaerts.
— *Iperen*,	Johannes Rovers.
— *Duinkerken*,	Hr. Hendrik van der Putten, in de zending op de vloot, in Maart.
— *Iperen*,	Mathaeus de Backer, in de maand Mei.
— *Gend*,	Johannes Hemsen, $\frac{20}{30}$ Mei, in eene heete koorts.
— *Antwerpen*,	Hr. Antoni Serjans, aan de koorts en buikloop, in Junij.
— *Maastricht*,	Filips Notin, onthoofd 14 Julij. (204)
Aldaar,	Hr. Johannes Baptista Boddens, onthoofd, $\frac{10}{20}$ Julij.
Aldaar,	Hr. Gerard Pasman heeft op denzelfden dag insgelijks dit lot ondergaan.
— *Brussel*,	Pieter Diericx, 21 Julij.
Aldaar,	Hr. Antoni du Carne, 29 Julij.
— *Wynoxbergen*,	Hr. Frans Boshuisen.
Aldaar,	Hr. Wouter van Aelst.
— *Iperen*,	Frans Pieters, aan de koorts.
Aldaar,	Hr. Floris Lethmatius, aan de koorts.
— *Antwerpen*,	Hr. Balthazar van Dijck, plotseling overleden.

Te *Duinkerken*, Mathaeus Durbu, kok.
— *Bailleul*, Hendrik Buzaeus.

Dus verre is geschreven met de hand van den Eerwaarden Vader WILLEBRORDUS *VAN DER HEIJDEN.*

Te *Leuven*, Nikolaas Daniels, kok.
— *Leuven*, Hr. Willem Boelmans.
— *Halle*, Steven Boxtela, kleederenmaker.
— *Iperen*, Balthazar Leestens.
Hr. Cornelis Sijlvius, op een schip van *Duinkerken* nabij *Vlieland* verdronken, in het begin van November. (205)
— *Leeuwarden*, Hr. Willebrordus van der Heijden, $\frac{3}{13}$ December.

Nogmaals geschreven met de hand van den Eerwaarden Vader WILLEBRORDUS *VAN DER HEIJDEN.*

Stichters en begunstigers, voor welke wij lijkdiendiensten gedaan hebben in het jaar 1638.

Voortaan zal jaarlijks op den $\frac{12}{2}$ Maart door allen zonder onderscheid dienst gedaan worden tot dankerkentenis, dat op dien dag de Heilige IGNATIUS en XAVERIUS gekanonizeerd zijn; en opdat het Gode gelieve verder de Orde te beschermen, en haar vergunne de voetstappen van zulke Vaders te drukken. In die week kan, naar het goedvinden van den Generaal, de zoogenaamde Wekelijksche dienst achterwege blijven.

Eene lijkdienst is ons gelast door den Heer Mutius Vitteleschi voor Pater Jakob Crucius, Adsistent, in de maand December van het vorige jaar overleden.

3 voor den Deken van *Oliva*, een uitstekend begunstiger.

3 voor Vrouwe Elvira de Monte Negro, begunstigster van het Collegie van S. Franciscus, te *Napels*.

3 voor zekeren Heer dezer Provincie en deszelfs ouders, onze begunstigers.

1 voor Poncet Richard, stichter van een Novicia-at in *Bourgondie*.

3 voor Graaf Johan van Nassau, Generaal der Ruiterij van 's Konings leger in *Nederland*, stichter van een Collegie te *Sichem*. Hij overleed te *Rotnack*, aan eene koorts en buikloop. (206)

3 voor eenen ongenoemden uit onze Orde, een uitstekend begunstiger.

3 voor een uitstekend begunstiger bij zijn leven.

2 insgelijks voor eenen bij zijn overlijden.

3 zijn ons voorgeschreven voor den Heer Pedro de Salinas, stichter bij zijn leven in *Peru*.

3 voor Isabella Nigrone, bij haar overlijden.

1 voor Vrouwe Catharina de Tollenare, 13 October.

Dus verre is geschreven met de hand van den Eerwaarden Vader Willebrordus van der Heijden.

3 voor Vrouwe Anna Screvens, bij haar overlijden.

3 voor den Abt van *S. Bertus*, bij zijn overlijden,
2 voor Vrouwe Anna Ligerine, bij haar overlijden,
2 voor Vrouwe Antonia Kollaert, } 27 December.

Overleden in 1639.

Te *Brussel*, Paschasius Remacle, 21 Febr.
— *Antwerpen*, Hr. Cornelis Hugens, 5 Maart.
— *Leuven*, Hr. Jakob Susius, .. April.
— *S. Wynoxbergen*, Hr. Paulus a Sto Hilario, 20 April.
— *Antwerpen*, Hr. Jakob van Dam.
— *Leuven*, Willem la Hau.
— *Kortrijk*, Johannes Goossens, .. Augustus.
In *Spanje*, Hr. Karel Porret.
Aldaar, Hr. Pieter Simons.
Hr. Cornelis Sarcerius, bij de terugkomst van de vloot.
Te *Gend*, Hr. Filips de Succa, 25 Septemb.
Op de *Veluwe*, Hr. Johannes Paludanus 14 Oct.
Te *Antwerpen*, Hr. Lucas Diericx.
— *Douaij*, Hr. Willem Bauet.
— *S. Wynoxbergen*, Jakob de Prees, .. November.
— *Antwerpen*, Mr. Lucas de Capua, .. Novemb.

Stichters en begunstigers, voor welke wij dienst gedaan hebben in het jaar 1639.

3 bij herhaling voor Anna Screvers, bij haar overlijden.
2 voor eenen begunstiger uit de onzen te *Namen*, en diens moeder.

1 voor zekeren begunstiger uit de onzen van onze inrigting te *Malbode*.

1 voor de voorspoedige uitbreiding van onzen wijngaard, en den welvaart der arbeiders in denzelven.

2 voor de begunstigers der inrigting te *Constantz*.

1 voor den Heer Wenceslaus de Ruzocma, vriend van het huis te *Nieuw-Praag*.

1 voor den Heer Pieter de Seleuco, begunstiger te *Krequcipa*.

1 voor Vrouwe Cecilia Vivalda, begunstigster van het huis te *Genua*.

1 voor Vrouwe Paschasia de Beltenis, overleden in *Campanie*, en haren Zoon.

1 voor den Heer Mosniski in *Lithauwen*, bij zijn overlijden onzen begunstiger.

Overleden in het jaar 1640.

Te *Brugge*,	Johannes Polle.
— *Mechelen*,	Antoni van Putte.
Aldaar,	Johannes Baptista Lantens, Aankomeling, in Januarij.
— *Antwerpen*,	Johannes van Dam, 18 Januarij.
	Christoffel van Burcht, aan de pest, .. Maart.
Te *Aalst*,	Hr. Johannes Ramirez.
— *Brussel*,	Hr. Aegidius Janssenius, 22 April.
	Hr. Hendrik Jamblenne, in het leger.
— *Alkmaar*,	Hr. Pieter Plempius, 15 Mei.
— *Duinkerken*,	Hr. Nikolaas van Middelem.

AANTEEKENINGEN.

AANTEEKENINGEN.

(1) Ten einde bij de lezing van dit werk de benamingen van de verschillende rangen, die onder de leden der Jezuieten-orde zijn vastgesteld, als ook die van eenige andere inrigtingen, hiertoe betrekkelijk, geene moeijelijkheid veroorzaken, laten wij onze Aanteekeningen door eene korte aanwijzing van het een en ander voorafgaan.

De Orde der Jezuieten, in het jaar 1540 door Ignatius Lojola opgerigt, bestond in het eerst uit zeer weinige leden. Weldra echter groeide zij in aantal van deelnemers, en was, volgens hunne eigene opgave, ongeveer 70 jaren na de stichting tot eene schaar van ongeveer 10000 personen gestegen, waarvan zich in de *Nederlanden* bijna 800 bevonden; tot welk aanzienlijk getal geene andere gebragt werden, dan alleen de Professen, dat is degenen, die de drie of vier geloften hadden afgelegd. Honderd jaren na de vestiging der Jezuieten in *Nederland*, telde men aldaar 1269 van hunne Leden.

Den stichter, die voorheen in den krijgsstand verkeerd had, was in de inrigting der Orde zijne vroegere vorming eenigzins bijgebleven. Men trof daarin aan veelvuldig verschil van rangen, en

eischte van de minst bevorderden steeds de naauwkeurigste gehoorzaamheid en onderwerping aan hunne Oversten, of leden, die hooger waren opgeklommen. De voorschriften dienaangaande zijn zeer bepaald.

De voornaamste rangen, welke voor ons doel in aanmerking komen, zijn de *Scholastiken*, (Leerlingen, Kweekelingen,) waarbij wij ook de *Novitii* (Aankomelingen) voegen. Deze worden beschouwd als de Kweekschool der Orde. Men geeft hun eene opleiding, zoodanig als men die meest overeenkomstig het doel rekent. Wanneer zij de goedkeuring hunner Oversten verwerven, worden zij voorloopig tot het deelgenootschap der inrigting toegelaten; echter zoo, dat de Orde, zulks dienstig achtende, hen weder kan ontslaan. Zij zijn verpligt tot volstrekte gehoorzaamheid, en ofschoon afstand doende van het bestuur en genot hunner goederen, blijven zij echter in derzelver bezit.

Op het *Novitiaat* volgen in rang de *Coadiutores* (Medehelpers). Deze zijn van tweederlei aard; zij kunnen zijn, of *Wereldlijke* of *Geestelijke Coadiutores*, en heeten, wanneer men hunne diensten verder van aanbelang rekent, of zij ook tot hoogere opleiding geschikt geacht worden, *Wel onderrigte* of *Bevestigde Medehelpers*, *Coadiutores formati*. De Wereldlijke worden gebruikt tot huiselijke diensten, meestal van geringer, doch ook wel van eenig meerder gewigt; zij zijn b. v. in de gestichten Ziekenverzorgers, Poortiers, Kleederenbewaarders, Koks, Inkoopers enz. De Geestelijke Coadiutoren moeten tot den Priesterlijken stand behooren, en leggen voor den Generaal of diens gemagtigde, de drie geloften af van armoede, kuischheid en gehoorzaamheid. Des verkiezende, kan men ook dezen het ontslag geven van het lidmaatschap der Orde. Zij moeten bij hunne toelating

over hunne goederen beschikken, maar verliezen naderhand hun erfregt. Hunne verpligting is, den hoogeren Leden, den *Professen*, behulpzaam te zijn bij het volbrengen van allerlei geestelijke verrigtingen; maar zij hebben, zoo zij al tot de groote Raadsvergaderingen toegelaten worden, daarin niet meer dan eene raadgevende stem.

De hoogere, vaste leden van het Genootschap zijn de *Professi*, de leden die de *geloften* hebben afgelegd. Er zijn die *drie*, en anderen die *vier* zoodanige geloften doen. De drie geloften zijn dezelfde als die der Coadiutoren; doch terwijl deze zich aan den Generaal der Orde verbinden, leggen de *Professi* hunne geloften af voor het Opperwezen zelf. Hieruit ontstaat dan ook dit verschil, dat de Professen voor immer aan de Orde verbonden blijven, en daaruit niet dan in een enkel geval, weder mogen ontslagen worden. Niet slechts Geestelijken of Priesters worden tot het afleggen dezer geloften toegelaten, maar ook Leeken, in welke men eene bijzondere begaafdheid of geschiktheid opmerkt, om de belangen der Orde te bevorderen. Alzoo wordt men ook onder hun getal niet opgenomen, ten zij genoegzame tijd is voorafgegaan om de personen, hunne kunde en geaardheid, te leeren kennen; evenwel blijft aan den Generaal overgelaten dien tijd te bekorten. Dewijl het niet noodzakelijk is, dat zij zich door eenige uiterlijke kenmerken onderscheiden, zoo kunnen deze Professen van drie geloften door de geheele maatschappij, zonder opgemerkt te worden, verspreid zijn, en leveren alzoo, door hunne afgelegde beloften van gehoorzaamheid aan de Orde, haar een zeer krachtig middel op, om hare beginselen en leer onder de menigte voort te planten en uit te breiden.

Doch de kern van het Genootschap der Jezuieten maakt de vierde of hoogste klasse uit, de Professi

van vier geloften. Bij de vroeger genoemde drie geloften voegen zij nog die van bijzondere gehoorzaamheid aan den Paus, voornamelijk in zoo verre betreft het vervullen van opgedragene zendingen tot Ketters en Ongeloovigen. Deze zijn het, die alleen in de vergaderingen, waarin de belangen der Orde overwogen worden, stem kunnen hebben, aan welke de hoogste waardigheden en ambten worden opgedragen, uit wier midden het opperhoofd, de Generaal der Orde, de Provincialen, en de hoofden der Profeshuizen kunnen gekozen worden. Niet dan na langdurige en zware beproevingen wordt men tot deze klasse toegelaten; hunne werkzaamheden zijn dan ook naar gelang der personen en omstandigheden geheel van verschillenden aard; vooral waren de Professen van vier geloften bestemd, niet alleen voor het bekeeringswerk onder de genen, die de Roomsche Kerk niet eerbiedigen, maar ook tot het verkeer aan de Hoven, bij aanzienlijken, tot het besturen der zaken, en in het geheel tot alles, waarbij men van oordeel is dat men personen gebruiken moet, in welke men een volkomen vertrouwen kan stellen.

Dat de wettelijke bepalingen der Orde steeds zoo veel mogelijk geheim werden gehouden, lag in den aard der zaak; doch tevens is het bekend, dat dezelve deels tegen haren zin openbaar geworden, deels zelfs bij herhaling in druk zijn uitgegeven. Wij laten de naauwkeurige ontwikkeling van de inrigting der Orde aan anderen over, en bepalen ons voor het oogenblik slechts tot de enkele opnoeming van hetgene bij het werkje van VAN DER HEIJDEN meest noodwendig is.

Aan het hoofd der geheele Orde of Societeit staat de gewoonlijk dus genoemde Generaal, (*Generalis Praepositus*) wien, volgens het verlangen van LOJOLA zelven, allen op aarde, als CHRISTUS zelven, moeten onderworpen zijn en gehoorzamen. (*cui*

omnes in terris tanquam Christo subiecti essent ac parerent). Hij bekleedt die betrekking levenslang, en wordt in de uitoefening zijner werkzaamheden bijgestaan door eenige weinige Raadsleden, zoogenaamde *Adsistenten*, onder anderen belast met het oppertoezigt over de gewesten der aarde, *Adsistentien*, waarin de Societeit zich vooral gevestigd heeft. Hoezeer overigens, even zeer als de gezamenlijke leden der Orde, den Generaal als hun volstrekt hoofd moetende beschouwen, kunnen deze Adsistenten echter niet op zijn enkelen last in hun ambt geschorst worden, en blijven, tot betere voldoening aan hunne verpligtingen, meestal te *Rome* en in deszelfs nabijheid. De *Adsistentien* zijn, naar mate van de meerdere of mindere uitbreiding der Orde, en den onderscheiden gang der zaken, weder verdeeld in eenige *Provincien*. Hiervan, alsmede van de daarin gevestigde Collegien en Proefhuizen en verdere gestichten, is, ongeveer in den leeftijd van VAN DER HEIJDEN, den schrijver van ons verhaal, namelijk in 1608. eene lijst opgemaakt door den Jezuiet RIBADENEIRA, waaruit blijkt dat zij destijds 29 in getal waren; als 5 in *Italie*, 1 in *Portugal*, 2 in de *Portugesche Oost-Indiën*, 1 in *Japan*, 1 in *Sina*, 1 in *Brazilie*, 4 in *Spanje*, 1 in *Sardinie*, 3 Provincien en eene Vice-provincie in *Spaansch Amerika*, 1 op de *Filippijnsche* eilanden, 3 in *Frankrijk*, 3 in *Duitschland*, 1 Vice-provincie in *Zevenbergen*, 1 in *Nederland*, 2 in *Polen*. In deze Provincien is naar gelang der tijden nu en dan eenige verandering gekomen, zoodat somwijlen eenige met elkanderen zijn vereenigd, dan weder nieuwe daarbij gevoegd, en men dus de bovenstaande opgave niet als een vasten regel behoort te beschouwen. Als een voorbeeld geven wij de Nederlandsche Provincie, die, volgens de *Eerste Eeuw der Societeit Jesu*, bl. 535 (over welk werk wij opzettelijk zullen spreken in onze Aant. 48.) in 1611 »in twee ghespleten, ende d' eene van die de Duijtsch, d' andere de Walsch-Ne-

derlantsche (inghevolgh van de taelen, die 'r ghebruijckt worden) ghenoemt is. De Duyts-Nederlandtsche is van P. Gulielmus Veranneman, P. Carolus Scribani, P. Antonius Sucquet, P. Florentius de Montmorency, P. Jacobus Stratius, P. Gulielmus de Wael, P. Fredericus Tassis, ende die noch teghenwoordighlijck regeert, (1640) P. Joannes de Tollenare bedient."

Aan het hoofd van iedere Provincie staat een Provinciaal, (*Praepositus Provincialis*) die door den Generaal voor drie jaren benoemd wordt, doch ook of langer of korter naar diens verkiezing kan aanblijven. De Provincialen moeten volstrektelijk de *vier* geloften hebben afgelegd, en houden, zonder bijzondere omstandigheden, hun verblijf binnen het gewest, hun bepaaldelijk aangewezen. Zij bezoeken, of in persoon, of door gemagtigden, jaarlijks hunne ondergeschikten; ontvangen hunne maandelijksche en jaarlijksche berigten, en zenden die naar *Rome;* waken over de werkzaambeden der Leden, over de uitgave van boeken door dezelve, welke niet zonder voorkennis en toestemming van den Generaal mag plaats hebben; hebben het toezigt op de Opvoedings-gestichten enz. Een Provinciaal is dus als de Agent van het Opperhoofd te *Rome*, welke in de verschillende landen diens plaats bekleedt, en welken men, in zoo verre als zijne handelingen niet worden afgekeurd, verpligt is denzelfden eerbied en gehoorzaamheid te bewijzen. Doch deze bepaling, het gevolg der gelofte, is niet alleen op den Provinciaal toepasselijk, maar geldt voor allen, die op lageren trap staan, even zeer ten opzigte van leden van hoogeren rang. De voorschriften luiden: » Om wel te vorderen, is het bijzonder dienstig en zeer noodzakelijk, dat allen zich eene volmaakte gehoorzaamheid eigen maken; en hunnen Overste, wie hij ook zijn moge, erkennen als Christus, onzen Heer, en hem innerlijken eerbied en liefde toedra-

gen." (*Expedit in primis ad profectum et valde necessarium est, ut omnes perfectae obedientiae se dedant, Superiorem, quicunque ille sit, loco Christi, Domini nostri, agnoscentes, et interna reverentia et amore eum prosequentes. Regularum et Constitutionum Jesuit. art. 34. coll. art. 34,44, aliis.* De Provinciaal heeft eenige, meestal vier *Raadslieden* (*Consultores*) bij zich, die hem in de uitoefening van zijn ambt behulpzaam zijn; overigens heeft hij het oppertoezigt over alle, in zijn gewest aanwezige, stichtingen, waarvan hij de geringere ambtenaren mag aanstellen, moetende hij op die van hoogeren rang de goedkeuring van den Generaal afwachten.

De hoogere ambtenaren, onder hem in de Provincie geplaatst, dragen in het algemeen den naam van *Superiores*, *Oversten*. Zij hebben verder naar den onderscheiden aard hunner verrigtingen bijzondere titels. Zoo vindt men *Praepositi domuum Professarum*, of *Professorum*, Oversten der Profeshuizen, gestichten ten verblijve voor de Professen der vier geloften, of *Magistri Novitiatuum* en *domuum Probationis*, Oversten der Proefhuizen, bestemd voor de Nieuwelingen, en van hen, die nog de drie geloften moeten afleggen; *Rectores Collegiorum*, Bestuurders der inrigtingen voor de eerste afdeelingen van geleerd onderwijs, en van de dus genoemde hoogere wetenschappen. Insgelijks zijn aan de zorg van den Provinciaal aanbevolen de *Seminaria*, Kweekhuizen tot opleiding voor Jezuieten, zoo wel van andere, als van hen, die tot den eigenlijk geleerden en geestelijken stand worden opgeleid, en *Convictoria*, Zamenwoningen, waarin ook vreemde scholieren, dat is dezulke, die zich niet bepaaldelijk tot opneming in de Orde gezind verklaard hebben, worden opgenomen. De bestuurders dezer beide laatste stichtingen worden ook wel *Rectores* genoemd, doch bezitten niet dezelfde magt als de Bestuurders der

Collegien, en heeten dus eigenlijk meer bepaaldelijk *Regentes*. Van de *Residentiae*, Kleine vereenigingen in oorden, waar de middelen om eene grootere stichting te vestigen, ontbreken, gewagen wij hier niet. Overigens is eene der voornaamste verpligtingen van den Provinciaal te zorgen, waar zulks te pas komt, voor de naauwkeurige vervulling der *Missiones*, of Zendingen, in die landen, welke mede of door heidenen bewoond worden, of in het algemeen door zoodanigen, die grootendeels niet behooren tot de gemeenschap der Roomsche Kerk.

Wat het onderrigt in de *Collegien* en verdere stichtingen van onderwijs betreft, zoo is dit reeds eenigzins te beoordeelen uit de lijst der ambtgenooten van VAN DER HEIJDEN, aan het slot van zijn werk voorkomende, waar onderscheidene hunner bedieningen in de Collegien enz., vooral die van *Repetitores*, Herhalers van het geleerde, worden opgeteld; die dus ook genoegzaam de vakken en kundigheden aanduiden, welke bijzonder geleerd worden. Overigens stemmen daarmede overeen de *Regulae Rectoris Collegii* en verdere authentike stukken der orde, daarop doelende; en kan men, zulks verkiezende, alles genoegzaam opgeteld vinden in het geschrift: *De Roomsch-Katholijke Kerk in Oud-Nederland. Amst. 1833*, alwaar men eene beschrijving vindt van de hedendaagsche Seminarien en Opvoedingsscholen hier te lande, die nog hoofdzakelijk dezelfde leerwijzen en beginselen opvolgen, en de bewijzen geven, dat men in een tijdverloop van 300 jaren het niet dienstig heeft geacht, van de eens aangenomene regelen af te wijken. Voorts leest men over het geheele opvoedingsstelsel bij de Jezuieten een zeer voldoend verslag in het werk van F. H. C. SCHWARZ, *Geschied. der Opvoeding*, vertaald door J. KLEIN. Deel II bl. 328 volgg.

Onder de voornaamste verpligtingen, den Jezuie-

ten opgelegd, behoorden de *Missiën* of *Zendingen* naar de landen der Ketters en Ongeloovigen, met het doel van derzelver bekeering tot de Roomsch-Katholike Kerk. De geschiedenis leert, dat zij hierin met den meesten ijver zijn werkzaam geweest, zoo wel in de verschillende landen van *Europa*, als in de nog pas bekende landstreken der overige werelddeelen. In hoe verre zij hierin op eene doelmatige en onberispelijke wijze te werk zijn gegaan, is een geschilpunt, meermalen met groote belangstelling en niet zonder hevigheid van weerszijden behandeld. Wij roeren hetzelve thans niet verder aan, maar laten de deugdelijkheid of het laakbare der verrigtingen, in het boekje van VAN DER HEIJDEN vermeld, aan ieders eigen oordeel over; te meer nog, daar het geheele oogmerk van onze Aanteekeningen alleen daarheen leidt, dat de berigten van onzen schrijver, tot de zending in *Friesland* betrekkelijk, zoo veel noodig worden opgehelderd, en wij wenschen dat dit werk door allen, zonder onderscheid van Kerkelijke gezindheid, moge gelezen worden, waarom wij alle ergenis, van welke zijde ook, trachtende te vermijden, ons zelve liefst van alle beslissing willen onthouden.

Wat echter de Nederlandsche Zending betreft, zoo achten wij het van aanbelang, nog een kort berigt van derzelver stichting en voortgang, geput uit de opgaven der Orde zelve, te laten voorafgaan.

In het werk: *Eerste eeuw der Soc. J.* wordt de opkomst der Societeit in *Nederland* in dezer voege vermeld, bl. 159 en vooral bl. 527 volgg. Tijdens den oorlog tusschen FRANS den I en KAREL den V in 1542 werden alle Spanjaarden, en daaronder acht jongelieden, die te *Parijs* bij de daar aanwezige leden der Orde zich op de studiën toelegden, gedwongen het rijk te verlaten. Zij begaven

zich dus naar *Leuven* om hunne oefeningen voort te zetten; doch begonnen daar tevens zich als leermeesters en opwekkers tot alle vroomheid te vertoonen; bijzonder muntte onder hen uit zekere Franciscus Strada, een jongeling van 24 jaren, doch ver gevorderd in menschenkennis en de gaaf van overreding, waardoor hij zelfs bejaarde geleerden, en daaronder Ruard Tapper, Cancellier der Leuvensche Universiteit en later Opper-Inquisiteur der *Nederlanden*, tot zijne begunstiging overhaalde. Ook werden de pogingen dezer jongelingen bevorderd door de medewerking van Pater Petrus Faber, een Savoïjaard, en een der negen eerste medgezellen van Loyola tijdens de stichting van het Genootschap. Nogthans mogt het hun niet gebeuren zich in de eerste jaren geregeld in *Nederland* te vestigen; daar zij, hoezeer meerdere begunstigers bekomende, evenwel geene vaste woning verkregen, » als sijnde het door 's landts rechten en costuijmen ongheoorloft eenige erfgoederen oft renten sonder octroij te ghenieten, waarop nochtans het onderhoudt der Collegien noodelijck moeste steunen." Doch dit verlangde octrooi bleef gedurende Keizer Karels regering steeds achter, daar noch de Landvoogdes, Koningin Maria, noch in den beginne haar voorname Raadsman, de President Viglius van Zwichem, zich der Orde zeer genegen betoonden; naauwelijks echter was Filips de II aan het bewind gekomen, of de benoodigde maatregelen werden op nieuw krachtdadig te werk gesteld, en toen met zoo gunstig gevolg, dat reeds den 3 Augustus 1556, drie dagen na den dood van Loyola, de vergunning om zich in *Nederland* te vestigen aan de Jezuieten geschonken werd » hetwelk hunne vrienden aan de verdiensten ende voorsprake van den H. Ignatius bij Godt hebben toegeschreven, dat sijne kinderen van *Nederlandt*, juijst of dit syn eerste sorghe in den hemel gheweest waere, voor wettighe inwoonders erkent ende ontfanghen souden

worden." Weldra werd nu ook, ofschoon niet zonder tegenstribbeling der Stedelijke Overheid, en der Wereldlijke en Geordende Geestelijken, een Collegie te *Leuven* gesticht; doch vond men, hoezeer ook de schrandere LAINEZ, tweede Generaal der Orde, in persoon herwaarts overkwam, en door zijn gezag de voortplanting en uitbreiding der Societeit trachtte te bevorderen, over het geheel geringen bijval, zoodat de overige gestichten zich aanvankelijk eerst bij *Brugge* en *Maastricht* bleven bepalen. Zelfs te *Antwerpen* konde men in den beginne slechts met moeite en gebrekkig slagen, waartoe vooral medewerkte de ongunst van ALVA, die der geheele Orde een kwaad hart toedroeg; misschien wel mede, omdat de Jezuieten zich verzetteden tegen de invordering van den tienden penning; zoo, zelfs, dat een hunner te *Kortrijk* aan de Overheden en verdere beambten, die zich daarmede inlieten, weigerde kwijtschelding van zonden na de biecht te verleenen. (Zie VIGLIUS bij C. P. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, *Anal. Belg T.* I *P.* II *p.* 608.) Wel vond men na ALVA's vertrek eenen geschikteren man in REQUESENS, zoodat reeds terstond in 1573 de vergunning bekomen werd, om in genoemde stad *Antwerpen* de woning te koopen van eene aanzienlijke familie SCHETZ, en deze tot een prachtig Collegie in te rigten; (VIGLIUS *p.* 795, P. BURMANNI *Praefat ad Analecta Belg. p.* 127 *seqq.*) en wist men ook verder, onder de aanhoudende staatswoelingen zich allengskens meer uit te breiden; doch de wezenlijke opgang en bloei der Orde in *Nederland* dagteekent evenwel eerst van den tijd, waarin PARMA de *Zuidelijke Nederlanden* had heroverd, en kwam tot de grootste kracht onder de Aartshertogen ALBERTUS en ISABELLA, die in alle plaatsen van eenig belang behulpzaam waren tot stichtingen van onderscheiden aard ten behoeve der Jezuieten. Men vindt daarvan eene breede lijst in het aangehaalde werk: *de Eerste Eeuw d. S. J. bl.* 535 *volgg.* 561 *volgg.*

Doch hoe gelukkig men hierin mogt geslaagd zijn, men bleef bestendig gevaarlijke naburen houden in de bewoners der Noordelijke Vereenigde Gewesten. Het kwam aan den eenen kant wenschelijk voor de genen, die der grondstellingen der Roomsche Kerk aldaar in stilte waren getrouw gebleven, in hun geloof te versterken; aan den anderen, zoo lang in diezelfde oorden geene openlijke krachtige maatregelen tot tegenstand aan de Protestantsche gevoelens konden genomen worden, in het geheim denzelven alle mogelijke afbreuk te doen. Men gaf dus gaarne gehoor aan de uitnoodiging van twee Wereldlijke Priesters, JOANNES SMETIUS, eenen Leijdenaar, en MARTINUS DUNCANUS, Pastoor te *Delft*, om ook naar *Holland* en de overige landschappen eene stille zending te rigten. Deze werd eerst ondernomen in 1592 door de Paters WILLEM DE LEEUW en CORNELIS DUIST, welke een jaar later door JOANNES BARGIUS en ADRIANUS ARBOREUS, vervolgens door meer anderen gevolgd werden; doch het konde niet wel anders, of van de handelingen dezer personen, hoe bedekt ook gehouden, moest weldra iets uitlekken; te meer, daar bij de Roomsgezinden zelve, en daaronder ook de Geestelijken, velen waren, die op de nieuwe aankomelingen niet zeer gesteld waren; 's Lands Overheid moest de Jezuieten des te meer verdacht houden, daar zij hen, allen uit de *Zuidelijke Nederlanden* afkomstig, waarmede men in langdurigen oorlog was om het verwerven of behoud der duur gekochte vrijheid, of daarin opgeleid, niet wel anders dan als vijanden, in het duister omwarende, konde beschouwen. Spoedig, reeds in 1596, werden dan ook, behalve de algemeen werkende plakaten tegen de Roomsche Geestelijkheid, verbodschriften uitgevaardigd, met name, om geene Jezuieten te ontvangen, en aan deze bepalingen, althans in den beginne, ernstig de hand gehouden; waarvan dan ook het gevolg was, dat het verblijf van de leden der Orde binnen deze ge-

westen steeds van vele gevaren vergezeld bleef, en zij veelal hunne werkzaamheden met de grootste omzigtigheid, of ook in den nacht moesten verrigten. De vruchten evenwel bleven niet achter; integendeel zij waren in die overvloedige mate, dat men zich uit dien hoofde gaarne vele ongemakken getroostte, als zijnde, indien men het verhaal, bl. 594, niet eenigermate als grootspraak moet beschouwen, » ten minste alle iaeren wel acht hondert laetstmael ook boven de twee hondert bekeeringhen, op weinig daghen tijdts, door eenen Priester geschied." De opstellers der *Eerste Eeuw der Soc. J.* bepalen echter hunne opgaven betrekkelijk de zending veelal bij de eerste gebeurtenissen, of slechts enkele latere voorvallen, daar zij bij verdere uiteenzetting aan hunne partijen juist de aanwijzing om nasporingen te doen, zouden gegeven hebben. » Meer souden wij" dus schrijven zij aan het slot van het Hoofdstuk, hierover loopende, » van dese Missie segghen, hoe en waerse verspreijdt zijn, die dese kudde voeden en bewaeren; dan de Geesen souden 't mercken." Wat destijds wegens bijzondere redenen door hen verzwegen is, zijn wij door de geschiedkundige aanteekeningen van VAN DER HEIJDEN in staat geweest, althans gedeeltelijk aan te vullen.

Doch dit verblijf in de Vereenigde gewesten was niet de eenige last, die op de Jezuieten in *Zuid Nederland* bijzonder drukte. » Vier overtreffelijcke Missien" zoo luidt de opgave, bl. 591, » heeft onse Duijts-Nederlandtsche Societeijt: nae *Hollandt*, nae de schepen, nae 't legher, en nae de peste, die wij om den sueren arbeijdt, ende de ghedueighe perijckelen diese uijtstaen, *de Swaere* noemen."

De zending bij het leger nam eenen aanvang in 1586, toen FARNÈZE eenen Jezuiet, Pater THOMAS

Saillij, tot zijnen biechtvader nam, die hem vervolgens op zijne krijgstogten vergezelde, en weldra door meerderen versterkt, alle vermoeijenissen en gevaren met de krijgsknechten deelde; die naar 's Konings schepen, werd in 1623 ingesteld door den Marquis Spinola, welke der Orde steeds zeer genegen was; de zending naar de steden of plaatsen, door de pest besmet, was uit den aard zelve zeer zorgelijk, en eischte in die jaren, gedurende welke veelvuldige besmettelijke ziekten heerschende waren, veelvuldige offers. De *Eerste Eeuw der Soc. J.* bl 615 volgg. maakt gewag van 24 leden, aan dezelve binnen 14 jaren gestorven te *Antwerpen*; te *Gend* van 11 alleen in het jaar 1633, vier binnen ééne maand tijds; dergelijke voorbeelden waren op andere plaatsen aanwezig, ook in de *Vereenigde Nederlanden*, alwaar in vier of vijf jaren 8 Jezuieten overleden waren. De echtheid dezer onderscheidene opgaven vindt hare bevestiging in de *Doodenlijsten* van de Leden der Orde, achter het werk van van der Heijden gevoegd, als in welke onophoudelijk namen voorkomen van dezulken, die in de ziekenverzorging waren bezweken.

Wij hebben het dienstig geacht, onze Aanteekeningen door het bovenstaande aan te vangen, ten einde eenig overzigt mogte bekomen worden over het geheel van de Orde der Jezuieten, en hare bijzondere afdeeling of Provincie in het *Duitsche* gedeelte van *Nederland*, en alzoo het bijzonder verhaal omtrent *Friesland* des te minder ophelderingen zoude vereischen. Mogten wij in deze voorafgaande opgave hier of daar gedwaald hebben, men wijte dit aan de overgroote moeijelijkheid, om alle hoofdwerken over de Jezuietenorde handelende, onder ons bereik te krijgen. Dezulke, die wij gelegenheid gehad hebben in te zien, zijn door ons met de meeste naauwgezetheid gebruikt geworden.

(2) Deze Doopsgezinden te *Harlingen* bestonden voor een aanzienlijk gedeelte uit gevlugte Vlamingen, gelijk C. Schotanus opgeeft in zijne *Beschrijv. v. Friesland*, in *folio*, bl 258, en vooral *Tegenw. Staat v. Friesland*, D. II. bl. 597; de naam van *Oude Vlamingen*, die zich niet alleen tot *Friesland* bepaalde, maar bij vele gemeenten der Doopsgezinden in *Nederland* in zwang was, duidt evenwel aan, dat deze uitgewekenen over de gezamenlijke Vereenigde gewesten verspreid waren.

Wij willen de aandacht van den lezer hier tevens vestigen op de berigten van den Schrijver omtrent den voormaligen toestand van *Friesland*, (door hem, volgens de, destijds nog niet verouderde, gewoonte somwijlen *West-Friesland* genoemd,) welke, hoezeer voor ons niet alle even belangrijk, echter sommige min bekende bijzonderheden inhouden. Zoo is misschien zijne begrooting van de bevolking der steden niet geheel naauwkeurig, maar levert toch middel van vergelijking met het tegenwoordig zeer vermeerderd getal van inwoners. Op bl. 25, 26, zien wij, dat, ofschoon in 1580 nog 47 kloosters in dit landschap bestonden, van dat jaar af tot 1593 de Roomsche Godsdienst bijna geheel te niet was gegaan, als bevindende zich daar naauwelijks een Priester meer, terwijl' de weinige nog overig zijnde zich schuil hielden. Men merke ook op de beschrijving van *Ameland*, bl. 70, waarvan reeds destijds de bevolking meest Doopsgezind was; de opgave omtrent *Franeker*, waar in 1630 niet meer dan 20 Catholieken van de Sacramenten gebruik maakten, en daaronder naauwelijks drie burgers eenen Priester behoorlijk konden huisvesten, bl. 105; ook zijne vermelding van onderscheidene dorpen en gehuchten, meestal in de landtaal opgenoemd, bl. 164, volgg. Hierbij bespeurt men b. v. dat aan *Hasselland* slechts 6 dorpen worden toegekend; voorts, dat bl. 110, omtrent *Smallingerland* eene kleine

vergissing begaan is. Zie onze Aant. 130. Doch bovenal verdient opmerking de optelling van het getal der door de Jezuieten gedoopten, gehuwden en bij hen aangenomene nieuwe ledematen, aan het slot van het verhaal der jaarlijksche verrigtingen; als uit welke men eenigermate kan berekenen, hoe aanmerkelijke aanwinst van personen de Roomsche Kerk allengskens reeds destijds, en bij voortduring tot nu toe, in *Friesland* heeft bekomen.

(3) In het Latijn komt de naam telkens voor Andreas Boccatius, of iets dergelijks; doch dit is de vertaling van het eigenlijke Anscke Bockes, zoo als later (Zie Aant. 11) door den schrijver zelven wordt aangewezen. Verder, bl. 14, komt de naam nog volledíger voor: Anscke Bockes Bruijnsma. Over den man zelven zie men ook Aant. 17 en 28.

(4) Inigo of Ignatius van Loijola, geboren in 1491, stichter van de Orde der Jezuieten of het Genootschap (de Societeit) van Jezus, in 1540, overleden in 1556.

(5) Waarschijnlijk wordt hier bedoeld de *Geschiedenis der Societeit* van Orlandinus en Sacchinus, door ons in de Voorrede vermeld; welk werk wij echter niet in de gelegenheid geweest zijn in te zien.

(6) Jakob Lainez volgde den stichter als Generaal der Orde op, en overleed den 19 Januarij 1565. Lainez verwees Pater Anscke inzonderheid naar *Keulen*, dewijl, zoo als bl. 207 gezegd is, de Orde alsnog in *Nederland* geringen bijval vond. Te *Keulen* was dit anders gesteld. Na de mislukte pogingen, om de bestaande inrigtingen in de Kerk te wijzigen, door den Aartsbisschop Herman van Wied aangewend, die in 1547 van zijne waardigheid afstand had moeten doen, hadden de Je-

zuieten aldaar de overhand bekomen, die door de hervorming der scholen enz. alles weder op vasten voet bragten.

(7) Tijdens de regering van Filips den II was, zoo als bekend is, het Friesche Hof, behalve met de Regtsbedeeling, ook belast met het bestuur der Staatkundige aangelegenheden. Zie onder vele anderen de Dissertatie van den Heer J. M. van Beijma, *continens Historiam Curiae Frisiacae ab eius ortu usque ad seculi XVI exitum. Lugd. Bat.* 1835, p. 44 *seqq.*

(8) Het blijkt eenige regels later, dat Pater Anscke reeds terstond van eenige andere leden der Orde is vergezeld geweest; dit wordt ook bevestigd door Hamconius, onder aangehaald in Aant. 28. Het verhaal gaat echter vervolgens weder in dier voege voort, als of alleen van Anscke, die zeker ook de hoofdpersoon was, gesproken werd.

De ontvangst te *Sneek* wordt ook onder geene gunstige trekken afgebeeld door Anscres begunstiger, Joachim Hoppers, in een schrijven aan zijnen vriend Viglius, van den 26 September 1564, uit *Brussel*, (*J. H. Epistt. ad Viglium. Trai. ad Rh. 1802, p. 70*) vertaald dus luidende: » Heer Anscke, de Jezuiet, is herwaarts gekomen, om U zijne wederwaardigheden [in *Friesland*] op te dissen, en hoe onvoegzaam hij door mijne stadgenooten te *Sneek* bejegend is, hetwelk mij grootelijks deert;" en vervolgens (*p.* 74) in eenen brief van den 4 October 1564: » Ik heb den Jezuiet, Heer Anscke, eenen brief mede gegeven, ten einde het hem vergund moge worden, echter buiten schade der Karmelieten Orde, in het Klooster te *Ijlst* eene school te openen;" uit welke woorden blijkt, dat Anscke door de ontmoetingen te *Sneek* zoo weinig hoop op eenen gunstigen uitslag zijner proefneming durfde opvatten, dat hij het noodzakelijk

rekende, om, voor en aleer verder te gaan, in persoon nieuwe aanbevelingsbrieven uit *Braband* te gaan halen.

De eerste komst der Jezuieten te *Sneek* wordt ook vermeld (evenwel bij misstelling op het jaar 1574) in H. VAN HEUSSEN's *Oudheden en Gestichten van Friesland*, met aanteeken. van H. VAN RIJN, D. II. bl. 54, ter welker plaatse men verwezen wordt naar de aanteekeningen van ANDR. THIARA, over welken schrijver wij eenigzins nader zullen spreken in onze Aant. 179.

(9) Over het geleerde viertal broeders POPMA spreekt met zeer grooten lof G. DE WAL in *Orat. de claris Frisiae Jure-Consultis*, *p.* 23, 81; over AUSONIUS, of AESGO, in het bijzonder, *p.* 25, 87, 428. Als deze Hoogleeraar, en reeds vroeger P. WINSEMIUS, het euvel duiden, dat geen der broeders in staat- of letterkundige ambtsbedieningen geplaatst is geweest, moet men zulks veelligt toeschrijven aan hunne blijvende gehechtheid aan de Roomsche kerkleer, welke hier door onzen Schrijver schijnt te worden aangeduid.

Nog verzoeken wij den lezer ons ter dezer plaatse eenen kleinen uitstap ten goede te houden, dewijl hierdoor eenige onbekende bijzonderheden betreffende het geslacht POPMA worden aan den dag gebragt. In eene losse aanteekening van wijlen den Heer H. W. C. A. VISSER, onder ons berustende, vinden wij drie grafschriften, afgeschreven uit de, onlangs afgebrokene, Kerk te *IJlst*. Door het eerste leeren wij kennen de sterfdagen van de ouders der vier gebroeders; het luidt aldus: Anno Domini 1559 den 3 Novembris stierf ... AESGE VAN POPMA. An. 1605 den 21 dach Aprilis sterf die .... IEMCK VAN HITTINGA, syn wyff. Op het tweede leest men: *Anno* MDLXXXII. VI *Nonar. Oct. obiit* CIPRIANUS POP-

MA, *nobilitate et eruditione clarissimus. Anno* MDCXXX *vj. Nonas obiit* HISSA BOLTEMA, *ejus uxor.* Uit het derde blijkt ons de tijd van overlijden van SIXTUS, welken de Heer DE WAL niet had kunnen ontdekken. *Nobili viro* SIXTO POPMAE, *Iuris Utriusque Doctori, defuncto Anno* MDCXI. IV *Nonas Febr. Patri carissimo liberi posuerunt.* De vermiste woorden op den eersten steen zijn vermoedelijk de titels *Heer* en *Eersaeme Frou* geweest, en in den Staats-beeldenstorm van 1795 verdwenen. De *nobilitas* van CYPRIANUS en SIXTUS zal hiervoor bewaard gebleven zijn, dewijl de IJlster Vrijheidszonen minder met het Latijn bekend waren.

(10) JAKOB STRAAT of STRATIUS, geboren te *Antwerpen*, lid der Orde, was Regent van het Theologisch Collegie te *Leuven* en *Brugge*, en vervolgens Provinciaal van geheel *Duitsch-Nederland;* hij overleed in 1634. Zijne geschriften worden opgeteld door VALERIUS ANDREÆ; *Bibl. Belg. p.* 430, en door J. F. FOPPENS, die ANDREÆ veelal overneemt, *Bibl. Belg. T. I. p.* 538.

(11) Het Latijn heeft hier weder: *Magister* ANDREAS; doch voegt de Schrijver in eene kantteekening er bij: » In de wandeling, of, bij het volk, noemde men hem ANSCKE BOCKES.

(12) LEONARDUS LEIJS of LESSIUS, geboren te *Brecht* bij *Antwerpen*, in 1554, lid der Orde, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te *Douaij*, later te *Leuven*, overleden in 1623. Zie VAL. ANDR. *p.* 624, FOPPENS, *T.* II. *p.* 815, *Eerste Eeuw der Soc. J.*, bl. 637, 669.

(13) Het verbod van den echten staat aan de Priesters, was in *Friesland* en omliggende gewesten slechts spaarzaam in acht genomen, en den ingezetenen over het algemeen zeer ongevallig. In

de 13de eeuw waren de Priesters gewoon erkende bijzitten te houden of ook die te huwen, en volgden de zoons aan de vaders meermalen in hunne geestelijke betrekkingen op. Zie de *Annales Werumenses* in A MATTHAEI *Veteris aevi Analectis*, *T.* II *p.* 50 *seqq*, *p.* 118 vergeleken met *p.* 184, en over dit geheele gebruik de aanteekening op de *Oude Friesche Wetten* van WIERDSMA en BRANTSMA, bl. 212, waar de zaak echter vrij eenzijdig behandeld wordt, ofschoon weder de Heeren A. IJPEIJ en I. J. DERMOUT, *Geschied. der Nederl. Hervormde Kerk*, D. I bl. 410, onzes oordeels, wat al te sterk het doorgaand gebruik beweerd hebben. In lateren tijd weken de Priesters ook van deze zede niet af, zoo als blijkt uit de plaatsen van AENEAS SYLVIUS, (later Paus PIUS den II,) aangehaald in FOKKE SJOERDS *Beschr. v. Friesl.* D. I St. II bl. 746. Zeer vijandig betoonden zich evenwel tegen deze gewoonte de Kerkvoogden van hoogeren rang, inzonderheid na het houden van het Trentsche Concilie; de Aartsbisschop FREDERIK SCHENCK VAN TAUTENBURG maakte dienaangaande nadrukkelijke bepalingen in de Synodale Vergadering, gehouden te *Utrecht* in 1565. Zie (VAN HEUSSEN) *Batavia Sacra* D. III bl. 17, 96; ook de Leeuwarder Bisschop, CUNERUS PETRI, in zijne Synode in 1570, ijverde evenzeer daartegen; vergelijk de *Oudh. en Gest. v. Friesl.* D. I bl. 334; zelfs ALVA mengde zich in deze zaak; (P. WINSEMII *Histor. ab excessu Caroli V. in Frisia gestar. L.* II *p.* 207) alles evenwel met geringe vrucht; gelijk zoowel blijkt uit onzen Schrijver, als vooral ook uit de Aanteekeningen van ABEL EPPENS, van *Wirdum*, bij verkorting medegedeeld in N. G WESTENDORP's *Bijzonderheden uit de Geschied. der Hervorming in Groningen*, 1832, bl. 10, 17, 30, 64, alwaar zelfs van deze vrouwen, als van echte vrouwen gesproken wordt, en bl. 72 wordt opgegeven, dat nog in 1588 de Jezuieten in *Groningen* zoowel om andere redenen, als bijzonder wegens hun

verzet hiertegen bij de overige Priesters zeer gehaat waren. Zie ook IJpeij en Dermout, D. I Aant. bl. 134, en de *Reis naar Sagelterland* door de Heeren Hettema en Posthumus bl. 98.

(14) De Schrijver bedoelt Pierius Winsemius in zijn werk: *Chronique, ofte Historische Geschiedenisse van Vrieslant*, bl. 533, 546, en diens *Historiae ab excessu Caroli V in Frisia gestae*, *p.* 139, op welke laatste plaats de gebeurtenissen te *Leeuwarden*, breedvoeriger dan bij van der Heijden verhaald worden. In de *Chronyk* dwaalt Winsemius, als die denzelfden beeldenstorm tweemalen verhaalt, eens op het jaar 1566, en nog eens op het jaar 1568. Evenwel blijft hij der juiste dagteekening getrouw, als noemende » den nacht tusschen den sesten ende sevenden Septembris," zoodat hij in zoo verre verkeerdelijk beschuldigd wordt door S. A. Gabbema, *Hist. van Friesland*, of *Verhaal van Leeuwarden*, bl. 457, welke aldaar vermeldt, dat eenigen, en daaronder Winsemius, den 7 December noemen. Deze opgave van *December* is mede door onzen schrijver gevolgd. Vergelijk verder den Heer J. van Leeuwen in de Aanteeken. op *It aade Friesche Terp.* 1834 bl. 444.

(15) Bij Winsemius *L.* II *p.* 177 en bij Schotanus, *Friesche Hist.* bl. 741 vinden wij 58 Geestelijken opgeteekend, die ten gevolge van hunnen afval gebannen werden. Ook bij Schwartzenberg, *Charterboek van Friesland*, D. III bl. 709, komen de namen der, hier vermelde, personen voor met nog andere 35. Zie verder IJpeij en Dermout, D. II Aant. 55, als ook Viglii *Epist.* 18 in Hoijnck van Papendrecht, *Analect. T.* I *P.* II *p.* 384, en over de beide eerste predikers te *Leeuwarden*, Antonius Nicolaus (of Klaasz ook Ant. Kl. van Wassenaar) en Martinus Eliacus of Eleus, E. Meiners, *Oostvrieschlandts Ker-*

kel. Geschied. D. I bl. 458, IJPEIJ en DERMOUT, D. I bl. 200 en Aant. bl. 70, D. II Aant. bl. 19, 95. — Over de Kloosters en Kerken, te *Leeuwarden* vroeger aanwezig, vergelijke men het zeer lezenswaardig verslag van den Heer A. VAN HALMAËL, in het Mengelwerk der *Leeuwarder Courant* van 14 Augustus 1831, waar men, onder andere, bijzonderheden aantreft omtrent de toenmalige hoofdkerk of VITUS kerk van *Oldehoof*, het Franciskaner- of Galileër-klooster, dat, als van alle vaste inkomsten verstoken, des te meer, ook volgens het verhaal van onzen Schrijver bl. 11, zich naar den wil der Parochiepriesters moest schikken; verder omtrent de, destijds aanwezige, kerk in het S. ANTONIE gasthuis; die der Dominikanen, vermeld op bl. 22, dezelfde als die der Jakobijnen of Predikaren, gelijk zij genoemd wordt in *It aade Friesche Terp*, b. 184, thans de Groote Kerk. Over de latere betrekking van het S ANTONIE gasthuis tot de stad *Leeuwarden*, wordt breedvoerig gehandeld door G. J. VOORDA in deszelfs *Register van de Stedelijke Archiven aldaar*, Voorrede, bl. IX volgg.

(16) Van deze redenering des schrijvers weten wij geene verklaring te geven, of hij moest veelligt gezinspeeld hebben op de plaats, voorkomende in JOHANNES *Openbaring* XIII. 18, waar gelezen wordt, dat het getal van het gedrochtelijk beest, hetwelk uit de zee opkwam, was 666; ten zij hij, wat ons nog waarschijnlijker voorkomt, eenige gelijkheid gezocht heeft met het jaar van den beeldenstorm, 1566.

(17) GABBEMA t. a. pl. bl. 424, begaat hier eene misstelling als hij onzen Pater ANSCKE noemt ANDREAS WOLZENIUS. Hij bedoelde WOLDSENDIUS, dewijl ANSCKE ook naar zijn verblijf in dat dorp den toenaam van ANSCKE VAN WOUDSEND kan bekomen hebben. Het verder verhaal van GABBEMA, dat ANSCKE zich tot de Overheid van *Leeuwarden* zoude

gerigt hebben, met verzoek om zich daar te vestigen, doch hem dit werd geweigerd, kan nu ook uit onzen Schrijver worden verbeterd en aangevuld.

(18) *Braunsberg*, eene stad in *Pruissen*, gelegen aan het *Frische Haff*, tusschen *Elbing* en *Koningsbergen*. De toenmalige Koningen van *Polen*, Sigismond Augustus en Steven Bathorij, die van 1548 tot 1587 regeerden en mede over dat gedeelte van *Pruissen* gezag voerden, waren over het geheel der Orde zeer genegen. Wat *Braunsberg* zelf betreft, zoo verhaalt ons Martinus Cromer, een tijdgenoot van Anscke Bockes, in zijne *Beschrijving van Polen*, voorkomende in de *Descriptiones Rerumpublicarum* bij Elzevier, *p.* 85, dat daar weleer de zetel was van den Bisschop van *Warmië* of *Ermeland*, later naar *Frauenburg* verplaatst; terwijl de toenmalige Bisschop, de Kardinaal Hosius, die mede het Trentsche Concilie had bijgewoond, door zijne geleerdheid aan de stad groote vermaardheid had bijgezet. Doch geleerdheid was niet het eenige, waardoor Hosius uitmuntte. In dezelfde Verzameling, *p.* 339, wordt hij ook genoemd »een onvermoeide ketterhamer en ijverig kampioen der Catholieke kerk." Geen wonder dus, dat Hosius een zeer groot begunstiger was der, met hem gelijk gezinde, Jezuieten, voor welke hij, volgens *de Eerste Eeuw der S. J.*, bl. 361, ook zelve het Collegie te *Braunsberghen* gesticht heeft, »zijnde dit het beghinsel geweest van de Poolsche ende Litouwsche Provinciën," en, naar het getuigenis van Cromer, mede het middel, waardoor de stad bij het Catholiek geloof is bewaard gebleven.

(19) Cunerus Petri wordt door onzen Schrijver zeer geprezen. De aanleiding tot deze lofspraak ligt misschien mede in de werkzame deelneming, welke hij vroeger betoond had bij de vestiging van hun eerste Collegie in de *Nederlan-*

den te *Leuven*, in weerwil van vele anders denkenden. *Eerste Eeuw* enz. bl. 537. Zie voorts het een en ander over hem bij IJpeij en Dermout D. II Aant. 71. Ook over de voortdurende vereenigingen der Hervormden te *Leeuwarden*, korten tijd voor en na de komst van den Bisschop, zie men dezelfde schrijvers, D. II bl. 51, volgg.

(20) Famianus Strada, *de bello Belg. Dec.* I. *L.* VII. *p.* 372 of 416.

(21) Ook deze plaats is, met eenige bekortingen, genoegzaam woordelijk overgenomen uit Strada *Dec.* I. *L.* IX *p.* 454 of 510. Dat verder het vermoeden en van Strada, en van onzen Schrijver, dat namelijk Oranje de hand gehad hebbe in de gevangenneming van den Raad van State, niet onwaarschijnlijk is, wordt met scherpzinnigheid mede betoogd door den Heer J. C. de Jonge, in het werk: *de Unie van Brussel van 1577*, bl. 187.

(22) De plaats bij Strada komt voor *Dec.* I. *L.* IX *p.* 445 of 509, waar deze schrijver echter bij vergissing, in plaats van Andreas, den naam opgeeft van Joannes Boccatius. Ook J. B. de Tassis, *Comment. de tumult. Belg.* bij Hoijack v. Papendr. *T.* II *P.* II *p.* 310 spreekt van deze weigering der Jezuieten te *Antwerpen*, doch zegt, dat men haar gelastte, » de stad rustig te verlaten." *quiete civitate exire iussi.*

(23) Livius, *L.* V *c.* 46.

(24) Lucas IV. 30.

(25) Het schijnt wel, dat hier in het Latijn iets uitgelaten is, zoodat men b. v. zou kunnen lezen:

De Staten, en onder deze vooral DUKO MARTENA, een man, die even loos in staatkunde als bedorven in ketterij was, — lieten niet na, enz.

(26) Den 25 Maart.

(27) Hier schijnt het andere besluit vermeld te worden, dat de Schrijver vroeger „voor God beleedigend" genoemd had.

(28) Bij deze vermelding van het overlijden van ANSCKE BOCKES willen wij niet onvermeld laten het getuigenis, hem aangaande, van MART. HAMCONIUS of MARTEN HAMKEMA, in zijn *Frisia*. Nadat deze hem reeds in de lijst der Friesche Apostels voor vreemde natien genoemd had, als Leeraar der Noordsche volkeren, (*Populorum Aquilonarium Doctor*) wijdt hij, met bijvoeging van enkele ophelderingen, *p.* 92 in dezer voege uit:

Quam [fidem Catholicam] *demum ANDREAS, Sociorum de grege JESU,*
Prima sui Vilnae *statuens collegia coetus* (a)
Duxit Hyperboream BOCCATIUS ille sub axem;
Qui, tribus in Frisia *doctis cum Patribus,* (b)
Ilstae
Wolsendaeque *Scholas praesigni laude gubernans,*
Ornabat teneram vera pietate iuventam,
Cum status inciperet patriae nutare vetustus.
Hoc Ipecolsga *viro — nobilis est.*

(a) *Ex relatione Patrum Collegii Lovaniensis.*

(b) *ANDREAS hic, PHILIPPUS HAGIUS, et duo alii Patres, cum iuventutem annis aliquot in* Frisia *docuissent, saevis factionibus anno (ni fallor) 1567 exturbati sunt.*

dat is:

Het licht van 't rein geloof is in de Noordsche streken
Door Anscke Bockes zorg voor 't allereerst ontsteken;
Hij had, als door zijne Orde aan Jezus dienst verpligt,
Voor haar een vast verblijf in *Wilna's* vest gesticht. (*a*)
Met lof mogt hij weleer in *Frieslands* scholen leeren,
Woudsend en *Ijlst* hem met zijn drietal broeders eeren (*b*)
Toen hij de vroomheid prentte in 't hart der ted're jeugd,
Ten tijde dat men van d' oudvaderlijke deugd
Reeds afweek. Op dees man durft *Ipekolsga* bogen.

(*a*) Volgens het verhaal der Geestelijke Vaders in het Collegie te *Leuven*.

(*b*) Deze Anscke, Filippus van *Heeg* en twee andere Paters zijn, toen zij eenige jaren lang in *Friesland* de jeugd hadden onderwezen, zoo ik meen, in het jaar 1567, verjaagd geworden.

Nogmaals *p.* 102 *f.* zingt Hamconius:

Et Pater Andreas recinit praeconia Jesu.

dat is:

En Anscres mond weergalmt gestaag van Jezus lof.

Deze lofspraken van het *Apostelschap* en het *eerste licht* zijn zeker wat hoog gestemd; immers in het tegenwoordige *Pruissen* zijn reeds gedurende de 13 eeuw de Ridders der Duitsche Orde begonnen het Christendom met geweld in te voeren, en de eerste Bisschop te *Wilna* is aangesteld in 1387; doch Hamconius heeft begrepen, dat hij dichter was, en de zaak, door hem verhaald, juist niet behoefde te verkleinen.

Ook aan de Schrijvers der *Eerste Eeuw van de Soc. J.* waren de verrigtingen van ANSCKE BOCKES niet onbekend. Op bl. 543 wordt gesproken van zijn verblijf te *Sneek* en *Ijlst;* bl. 557 van zijn moedig gedrag te *Leeuwarden* tijdens de beeldstorming, hoewel slechts in algemeene bewoordingen; bl. 570 van zijn heldhaftig bedrijf te *Antwerpen*, ter welker plaatse zeer uitvoerige berigten voorkomen omtrent het verblijf der Jezuieten in die stad, alles vergezeld van hevige beschuldiging of aantijging tegen Prins WILLEM VAN ORANJE; bl. 663 van het ingetogen en heilig leven van ANSCKE; het wonder, door hem verrigt te *Ijlst*, en zijn verblijf in *Pruissen;* terwijl hierbij eindelijk nog gevoegd is, hetwelk door onzen Schrijver niet is te boek gesteld, dat hij, kort voor zijnen dood, verzocht had, in plaats van de verdiende rust, naar *Indie* te mogen reizen.

(29) Het oorspronkelijke moet hier, naar het ons voorkomt, eenigzins verbeterd worden, zoodat men geschikter zoude vertalen: » De vrijgestelde Godsdienst en het vrij geweten, durft thans in *Friesland* iets meer gewigtigs ondernemen."

(30) Zie RENNENBERGS afkondiging bij WINSEMIUS *Chronique* bl. 640.

(31) Na het gevangennemen van den Spaanschen Drossaard te *Harlingen* HERNANDO DE BUSTAMENTE, gelijktijdig met ROBLES in 1578, werd dat ambt bekleed door eenen Ommelander, PIETER VAN SICKINGA; doch toen ook de dood van dezen kort daarop gevolgd was, werd, tegen den zin der Friesche Staten door RENNENBERG, welke reeds destijds tot de Spaansche zijde begon over te hellen, als Slotvoogd en Drossaard aangesteld, HENDRIK VAN OYENBRUGGE, een Brabandsch Edelman, (een *uitlander*, zoo als onze Schrijver hem noemt,) dien men, gelijk naderhand maar al te zeer door

de uitkomst werd bewaarheid, van geheime overeenstemming met den vijand verdacht hield. Om dus Ogenbrugge uit den weg te ruimen, werd Doeke van Martena tot Drossaard benoemd; doch het viel gemakkelijker hem den titel van Slotvoogd, dan het bezit van het slot te *Harlingen* zelve te geven. Evenwel gelukte dit eindelijk den 5 Februarij 1580, toen men, bij afwezigheid van Ogenbrugge eene overeenkomst sloot met Wilhelm Graphaeus, welke in zijne plaats aldaar Commandeur was. Dezelfde Graphaeus was ook Secretaris van de vroegere Drossaards van Sickinga en van Ogenbrugga, daar toch wel het verschil in den voornaam Wilhelm of Hermanus, bij Winsemius *Chron.* bl. 657 en in de *Nieuwe Naamlijst van Grietmannen*, door Jr. H. B. van Sminia, bl. 209 aan eene vergissing zal zijn toe te schrijven, Zie verder deze *Naamlijst* bl. 207—213, Schotanus *Fries. Gesch.* bl. 843. Nog zoude men op het vermoeden kunnen komen, of ook Graphaeus niet anders was dan de vertaling van den titel van *Schrijver* of *Secretaris*, even als men in het werk van den Hoogleeraar P. van Hofman Peerlkamp, *de Vita Nederlandorum, qui Carmina Latina composuerunt*, Edit. II *p.* 64, 104 twee dichters aantreft, vader en zoon, waarvan de eerste zich noemde Scribonius, de tweede Graphaeus. Eindelijk is het opmerkelijk, dat in de *Gedenckweerdige Geschiedenissen* van F. van Vervov, onlangs uitgegeven door het Friesch Genootschap, de naam van den Kastelein, die bij afwezigheid van Ogenbrugge het bevel voerde, op bl. 16 voorkomt als Evert Key.

(32 Hetzelfde verhaal is, hoewel met eenige verandering, medegedeeld door Jacobus de la Torre in zijne *Relationes Romanae*, aangehaald in de *Oudh. en Gest. v. Friesl.* D. I bl. 348, en in dat zelfde werk meermalen gebruikt. In genoemde *Relationes* was het gebeurde met het beeld van den H. Christoffel verkeerdelijk gesteld op den

10 Julij 1570; onze Schrijver, in overeenstemming met R. Fresinga's *Memorien*, bl. 211, (in Dumbar's *Analecta* T. III) noemt den 19 Februarij 1580; Winsemius in zijne *Chronique*, bl. 660, en Schotanus *Fr. Hist.* bl. 847, den 8 dier maand. Verders was dit de derde beeldenstorm in *Friesland;* de eerste in 1566, de tweede in 1578, ook boven bl. 22 met een woord vermeld, als mede bij Winsem. *Chron.* bl. 627, *Histor.* L. IV p. 398. Schotanus t. a. pl. dwaalt dus, het den *tweeden* beeldenstorm noemende, terwijl ook dezelfde misslag weder gevonden wordt in de *Geschied. der Herv. Kerk* van de Heeren Ijpey en Dermout D. II Aant. 58, alwaar de boven aangehaalde plaats uit Fresinga is over het hoofd gezien, en alles terug gebragt wordt op de tweede vernieling, bij Fresinga, bl. 98. Zie verder onze Aant. 14.

Wat voorts betreft den Schrijver dier *Relationes*, Jac. de la Torre, zoo vindt men van hem, behalve het vermelde in de *Oudh. en Gest. van het Bisdom Deventer*, D. II bl. 78, eene geheele levensschets, en tevens zijne afbeelding in de *Batavia Sacra* D. III, bl. 334; voorts aldaar bl. 190, 255. Hij was een Hagenaar van geboorte, verkreeg den titel van Aartsbisschop van *Efeze*, en werd, als opvolger van den Aartsbisschop Rooveen, Pauselijk Vikaris in de *Vereenigde Nederlanden*. Zijn afwisselend gedrag in de twisten tusschen de Wereldlijke Priesters en de Religieusen of Geordende Geestelijkheid wordt gelaakt. Aan zijne gekrenkte eerzucht schreef men het toe, dat hij eenigen tijd voor zijnen dood krankzinnig werd. Hij overleed in 1661. Tot drie malen toe, in de jaren 1642, 1653, 1656, had hij een Verslag opgemaakt van den staat der Roomsgezinden hier te lande; van het eerste en derde berustten afschriften onder van Hurssen. (zie het aangehaalde werk, bl. 341, 342, 345.) Voorts

zijn DE LA TORRE 's drie Verslagen grootendeels in Handschrift gebleven; het laatste kwam, volgens ons gedane vriendelijke aanwijzing, voor op de *Catalogus Biblioth.* MEERMANN. Mss. N°. 775, onder dezen titel: *Relatio seu descriptio status Religionis Catholicae in Hollandia etc., quam Romae collegit et exhibuit ALEXANDRO VII et Cardinalibus Congregat. de propag. Fide, JAC. DE LA TORRE, A°. 1656. cum Indice. Accedit Elenchus auctorum, qui scriptis suis Bataviam Ultraiectum; etc. illustrarunt;* en is, hetzij hetzelfde, of een ander exemplaar, thans aanwezig te *Brussel* in de *Bibliothèque de Bourgogne* onder N°. 17912, gelijk de Heer J. H. BEUCKER ANDREÆ aldaar heeft opgeteekend en ons medegedeeld. — Een gedeelte van dit Verslag is overgenomen in de *Historia de rebus Ecclesiae Ultraiectinensis, a. temp. mutatae Religionis in Belgio* [door HOIJNCK VAN PAPENDRECHT?] *Colon. Agripp. et Brux.* 1725, 4to, *p.* 84—94.

(33) Volgens de *Batavia Sacra* waren, na de verandering van Godsdienst in de *Vereenigde Nederlanden*, de meeste Priesters gevlugt, doch in October 1592 twee Jezuieten de eerste Ordepriesters geweest, die herwaarts in zending overkwamen, later door leden van andere Orden gevolgd; het smeekschrift der R. C. Priesters van 1624, bij HOIJNCK v. PAP. *Hist. de reb. Ultrai, p.* 97 spreekt verkeerdelijk slechts van eenen enkelen Jezuiet, en noemt het jaar 1593. Evenwel veroorzaakten de verrigtingen en eischen dezer Jezuieten reeds spoedig klagten bij de aanwezige Wereldlijke Priesters. Zie het aangehaalde werk, D. III, bl. 161 volgg. en onze Aanteek. 38 op het einde.

(34) DE LEEUW was de eerste Zendeling naar *Noord-Nederland* over het geheel geweest; eerst na hem kwamen BARGIUS en ARBOREUS. Het kan daarom toch volkomen waar zijn, dat de Provin-

cie *Friesland* door Bargius vroeger dan door de Leeuw is bezocht geworden. Over Arborius zie ook onze Aant. 41.

(35) Volgens de geschrevene *Geslachtregisters* van Sjbolt van Adelen, vervolgd door Pjbo van Albada, (thans in het bezit van het Friesch Genootschap,) bl. 264, was Tzietse Peijma de zoon van Sjbe Peijma van *Lieussens*, en had tot zijne eerste vrouw Trijn Ljauckama, het zevende kind van Schelte Ljauckama, en diens derde huisvrouw Jel Dekama. Door dit huwelijk was Tzietse dus de zwager van Jarich Ljauckama, over wien nader zal gesproken worden in Aant 62. Na het kinderloos overlijden zijner echtgenoot hertrouwde Peijma met Catharina of Trijn van der Meulen, zoo als blijkt uit het verhaal van onzen Schrijver op het jaar 1634, bl. 120.

(36) Twee personen, genoemd Idzard van Groestins, komen voor in A. Ferwerda's *Wapenboek*, D. I. bl. 52. Veelligt is hij dezelfde als de Grietman van *Menaldumadeel*, die aangesteld werd in 1603, en later nog voor korten tijd het bevel voerde over eenige krijgsknechten. Zie van Sminia, *Naamlijst der Grietmannen*, bl. 180. Ook kan hier misschien in aanmerking komen de Kapitein Groestins, die bij Schwartz. D. IV bl. 737 genoemd wordt.

(37) De Schrijver, die ter dezer plaatse op de geschrevene aanteekeningen van anderen moest afgaan, vergiste zich in den naam van den tweeden Overste; deze was niet Habius, maar Haghius, of liever, zonder de Latijnsche uitgang, Haghe of Haegh. Hij komt voor als gevangene in den slag te *Boxum*, in 1586, (Vervoy bl. 33) voorts bij Schwartzenbergh D. IV. bl. 708 op het jaar 1588; nogmaals bl. 797, op het jaar 1592, wanneer

hem zekere som gelds toekwam voor achterstallige soldij; ook was hij aanwezig bij het beleg van *Groningen* in 1594, volgens VERVOY bl. 55, 61, VAN REIJDT, bl. 232.

(38) De Karelsgulden, naar het schijnt, eerst geslagen in 1544, werd destijds gerekend eene waarde te hebben van 40 stuivers, en eerst vele jaren later verward met den Gulden van 20 stuivers. Zie de Academische Verhandeling van den Heer C. DRONSBERG, *de re Monetali. Trai ad Rh.* 1828 *p*, 33 *sqq*. Zoo worden in 1577 bepaaldelijk *Guldens* van 20 stuivers genoemd in een stuk, voorkomende bij SCHWARTZENBERG, D. III, bl. 1089; bij E. VAN METEREN *Nederl. Hist.* Boek XII op het einde, bl. 244 wordt in 1585 aan den Gulden eene waarde toegekend van 20, aan den Karelsgulden eene van 33 stuivers; desgelijks in 1589; zie *Chartb.* D. IV, bl. 741; in 1610 op 35 stuivers. D. V bl. 179. — Even zoo was het met andere speciën. In 1589 werd de Friesche Gouden rijder gesteld op 2 gld. 18 stuivers; zie SCHWARTZ. D. IV bl. 741; in 1610 op 3 gld. 9 stuivers; D. V bl. 178; in 1619 op 3 gld. 12 stuivers. — Wanneer men dus in de, hieronder opgetelde, plakkaten van 1594 en 1597 eene boete gesteld vindt op 100 Friesche gouden rijders, die ter dezer plaatse in het verhaal gezegd wordt afbetaald te zijn met 100 Karelsguldens, zal men zulks veelligt in dier voege moeten opvatten, dat reeds destijds in het dagelijksche spraakgebruik de benaming van *Gulden* en *Karelsgulden* verward werd, en dus ook dit alhier alzoo moet verstaan worden. Wij wijzen dit slechts met een enkel woord aan, zonder ons verder thans in onderzoekingen over het Muntwezen in te laten, als over hetwelk in de onderscheidene Plakkaatboeken zeer vele besluiten der Landsregering voorkomen, welke op zich zelve ruime stof tot behandeling opleveren.

Dewijl voorts en hier en in het vervolg meermalen gewag gemaakt wordt van de boeten en strafbepalingen, door de toenmalige Regering vastgesteld tegen de uitoefening van de Rooms-Catholieke Religie, en het verblijf der Jezuieten, achten wij het niet ondienstig tot meerder gemak, de besluiten der Friesche Regering hier naar tijdsorde op te geven, vooral naar aanwijzing van het *Charterboek;* terwijl wij verder uit het *Repertorium*, of *Generaal Register over de 6 deelen van het Groot Placaatboek van* CAU *en* SCHELTUS; *'s Hage 1752.* 8. ook de bepalingen van de Staten Generaal en van de Staten van *Holland*, tot de zaken der Roomsgezinden betrekkelijk, vermelden.

1580. 31 Maart. — Resolutie van den Landsdag, inhoudende verbod aan alle Priesters en Geestelijken van alle Pauselijke diensten, enz., op verbeurte hunner pensioenen en arbitraire correctie; (SCHW. D. IV, bl. 144, SCHOTANUS, bl. 850) nader aangedrongen bij missive der Gedeputeerden van 14 April 1580. SCHW. bl. 143.

— 10 Junij — Verbod van den Hove, dat door de afgezette Priesters geene conventiculen worden gehouden. bl. 164. — Dit verbod schijnt echter gedeeltelijk te zien op zamenkomsten, gehouden met bedoeling om de staatkundige orde van zaken om te keeren.

— 25 Sept. — Uitschrijving van den Luitenant-Gouverneur, dat alle Geestelijke personen worden opgeroepen tot verantwoording van hun gedrag bl. 208.

1581. 7 April — In het Provisioneel Reglement van Prins WILLEM den I op het stuk van Regering in *Friesland* werd door denzelven voorgesteld, tot zoo lang geene nadere bepalingen hierop gemaakt waren, geene andere Religie dan de

Gereformeerde in dit gewest te dulden; hetwelk voor goed werd aangenomen, mits men intusschen aan de gewezene Geestelijken, die zich goed gedragen hadden, een eerlijk onderhoud zoude geven; bl. 245, WINSEM. *Chron.* bl. 700.

1582. 16 Junij. — Stedelijke ordonnantie te *Leeuwarden*, dat geene gewezene onveranderde Priesters of Monniken binnen de stad mogen komen op verbeurte van hun kleed en arbitraire correctie. SCHW. D. IV bl. 296.

1584. 21 Nov. — Verbod tegen oproerige boeken, Pauselijke conventiculen, dragen van Geestelijke kleederen. CAU, D. I bl. 211.

1587. 23 Junij. — Verbod tegen de bedevaarten en andere superstitiën, bl. 219.

1588. 10 Junij. — Hetzelfde. *Aldaar.*

1591. 12 Maart. — Verbod der Staten van *Holland*, om verdachte uitheemsche Universiteiten te bezoeken. bl. 223; ook vermeld onder dagteekening van den 18 Mei in het *Register*, ter voorbereiding van het *Charterboek* van SCHWARTZENBURG te *Leeuwarden* in 1765 uitgegeven, bl. 206; doch in het *Charterboek* zelf niet opgenomen. Voorts blijkt uit de *Sylloge Epistolarum a* PETRO BURMANNO *editarum* T. I *p.* 613, dat in 1592 de Theologanten te *Leuven* wederkeerig een vonnis sloegen tegen de Hoogeschool te *Leijden* en derzelver bezoekers. Deze bepaling der Leuvenaars schijnt echter eenigzins gewijzigd te zijn in 1610 door de Jezuieten en den Aartsbisschop SASBOLDUS. Zie *Batavia Sacra* D. III bl. 227.

1594. 1 Julij. — Verbod tegen conventiculen, hertrouwen en herdoopen. CAU, D. I bl. 218.

— 15 Nov. (volgens het *Voorloopig Register*, 15 Dec.) — Verbod van Gedeputeerde Staten van *Friesland* tegen de uitoefening van de R. C. Godsdienst, op poene van 100 Friesche gouden rijders voor den genen, in wiens huis dit geschiedt; van bannissement voor den dienstdoenden Geestelijke, en inhouding zijner alimentatie, met bedreiging van lijfsstraf in gevalle van terugkomst, en boete voor den huisvester van den teruggekeerde; en eindelijk van 25 Friesche gouden rijders voor elk der aanwezigen, met verlies hunner pensie, zoo zij die eenige hebben, en bovendien van het opperste kleed. Schw. D. IV, bl. 865. — Veelligt heeft tot dit vernieuwd verbod aanleiding gegeven de vrees, dat uit *Groningen*, hetwelk kortelings geleden den Spaanschen ontweldigd was geworden, eenige Priesters zouden overkomen. Althans ook onze Schrijver dagteekent de geheime herleving van de Roomsche Godsdienst in *Friesland* van het jaar 1593 of 1594.

1595. 18 Maart. — Besluit om de Monniken, die binnen *Groningen* geweest waren, eene pensie toe te kennen, mits zij zich noch in 't geheim, noch openbaar weder begeven tot de Pauselijke ceremoniën. bl. 897.

1596. 31 Maart. — Het plakkaat van 15 Nov. 1594 hernieuwd. bl. 897.

— 4 April. — Verbod der Generaliteit, Cau, D. I. bl. 194, ook voorkomende bij van Meteren, Boek XVII, fol. 114, en ten gevolge daarvan,

— 10 Julij. — Ordonnantie in *Friesland*, om ten uitvoer te brengen dit plakkaat tegen de Jezuieten en derzelver scholen; als ook tegen hen, die Universiteiten bezoeken, staande onder den Koning van *Spanje*. Schw. D. IV bl. 921. — Bij

het verbod der Generaliteit was onder andere eene boete bepaald van *f* 100 maandelijks voor de Studenten, die de Jezuieten scholen bleven bezoeken; ook van *f* 1000 jaarlijks voor de genen, die zich begaven naar de Universiteiten te *Leuven*, *Douaij* en *Dole*.

— 16 Nov. — Hernieuwing van het plakkaat van 1594, met bijzondere melding van de Jezuieten, bl. 952.

1597. 8 April. — Hernieuwing van datzelfde plakkaat, met bijbepaling, dat de dienstdoende Geestelijke bovendien zal verbeuren 100 Friesche gouden rijders. bl. 961. — Dit verbod was dus uitgevaardigd kort na het voorgevallene met Pater DE LEEUW te *Dokkum*.

Denzelfden dag; (veelligt hetzelfde als dat van den 17 Febr., vermeld in het *Voorloopig Register*.) — De pensie, verleend aan verscheidene Geestelijken, onlangs van *Groningen* en elders ingekomen, verbeurd verklaard wegens de uitoefening en het bijwonen der Pauselijke ceremoniën. bl. 970.

1598. 29 Maart, en 14 en 21 April. — Besluit van den Landsdag, dat de boeten van hen, die handelen tegen het besluit van 8 April 1597, zonder vorm van proces terstond executabel zullen zijn door de Officieren, ieder in zijne jurisdictie; en, in cas van contradictie, de provisionele dispositie, na genomene informatie, zal zijn bij Gedeputeerde Staten, bl. 975; Zie ook *Voorloopig Register*, bl. 416.

1600. 17 en 21 Maart. — Nadere uitlegging der publicatiën van 1597 en 1598, met eenige bezwarende bijbepalingen, met name tegen de Jezuieten en andere Priesters, als door welke " den eenvoudige ende onuerstandige gemeente verleidet wordt" bl. 1066.

1602. 8 April of 17 Aug. — Verbod tegen Godsdienstige zamenkomsten der Roomsgezinden. *Voorloopig Reg.* van Schw., bl. 418, doch niet in het *Charterboek.*

1603. 25 Maart. — Resolutie op voorstel der Synode, te *Franeker* en *Harlingen* gehouden, waarbij de meer en meer insluipende zamenrottingen der Jezuieten, Mispapen, enz., volgens de bepalingen van 1597 zouden gestraft worden. Schw. D. V. bl. 100.

— 28 Julij. — Foeke Sjoerds, *Beschr. v. Friesl.* D. II St. II bl. 878 spreekt van een Friesch plakkaat tegen de Roomsgezinden, dat ons elders niet is voorgekomen.

1609. 19 Febr. — Verbod tegen het inkomen der Roomsche Geestelijkheid in *Zeeland.* Cau, D. I, bl 227.

— 25 Mei. — Foeke Sjoerds, t. a. pl. vermeldt weder een plakkaat, misschien verward met dat van

— 14 Junij; (dus korten tijd na het sluiten van Twaalfjarig Bestand.) — Hernieuwing van het plakkaat van 1597, eenigzins vermeerderd. Schw. D. V, bl. 161.

— 19 Dec. — 3 geheime artikelen, bij het Twaalfjarig Bestand nopens de vrijheid van Godsdienst, Cau, D. II. bl. 2260, kortelijk opgegeven bij Wagenaar *Vad. Hist.* D. IX, bl. 443, breeder bij van Meteren, (druk in Octavo) D. X, bl. 113.

1612. 27 Maart. — Orde op het inkomen der Roomsche Geestelijkheid. Cau D. I. bl. 199; ook vermeld door Rud. Hospinianus, *Hist. Jesuitica. Tiguri* 1670. *p.* 337. Bij dit plakkaat der Staten Generaal werd verboden, eenige Monniken, Mispriesters, of Jezuieten toe te laten. Wanneer de-

ze ergens overnachtten, moesten zij hunne namen en de reden hunner komst opgeven, en zulks na twee maanden herhalen, op boete van *f* 50 en verwijdering, en voor den gastheer van *f* 100. Voorts werd hierbij tegengegaan het bezoeken van scholen of Collegiën der Jezuieten, op poene van *f* 100, en verklaring van onbevoegdheid tot eenige ambtsbetrekking. Tegen de Roomsche Godsdienstoefeningen werd gesteld eene boete van *f* 200, met eeuwig bannissement voor den uitlandschen Priester, en arbitraire straf; voor den inlandschen gelijk bannissement en ongeschiktheid tot eenigen post. De persoon, ten wiens huize de dienst werd verrigt, zoude voor de eerste reize betalen *f* 100, vervolgens *f* 200, eindelijk *f* 300 met eeuwig bannissement; de aanwezigen telken reize *f* 25, en verval hunner beneficiën. — Hospinianus verhaalt, dat men na dit besluit in de Zuidelijke *Nederlanden* geene inwoners uit de Vereenigde gewesten wilde toelaten langer dan 14 dagen, tenzij zij er in toestemden om de Misse bij te wonen. Zie ook H. H Brucherus *Geschied. der Kerkhervorming in Groningen.* bl. 355 volgg.

1618. 21 Febr. — Verbod aan de Roomsgezinden enz. om zich in te laten met de stemming tot Predikanten. Schw. D. V bl. 246.

1622. 12 Febr. — Besluit op het voorstel der Synode, om, in overeenkomst met de vorige plakkaten 't loopen der Jezuieten en Mispriesteren te beletten. bl. 270.

— 26 Febr. Plakkaat tegen de Roomsche Geestelijkheid, enz. Cau, D. I bl. 203, ook vermeld door onzen Schrijver. bl. 72.

1624. 12 Oct. Verbod tegen het gaan ter Misse en de Pauselijke superstitiën. Cau, D. II, bl. 2384.

1627. 17 April. — Besluit, dat de plakkaten tegen de Jezuieten, Priesters, en alle andere dienstdoende Geestelijken striktelijk zullen achtervolgt worden. Schw. D. V. bl. 311. Zie ook het verhaal van van der Heijden bl. 98 en Aant. 113.

1629. 11 Jan. — Plakkaat tegen het ter Misse gaan in *Zeeland*. Cau, D. IV bl. 1039.

— 8 Sept. — Plakkaat tegen de Roomsche Geestelijkheid, enz. *Ald.* D. I bl. 203.

1630. 3 Aug. — Verbod tegen de Roomsche eerdienst in *'s Hertogenbosch*. *Ald.* bl. 242.

— (?) — Publicatie omtrent de wijze van begraven bij de Roomsgezinden, door onzen Schrijver vermeld bl. 107. — Veelligt was dit alleen een besluit der Stedelijke Regering te *Leeuwarden*.

1634. 20 Junij. — Orde op het sluiten der Roomsche Kerken. Cau, D. I bl. 243.

1635. 3 Sept. — Verbod aan de Regenten van kloosters in *Maastricht*. D. II bl. 2361.

1636. 2 Febr. — Opzegging der sauveguarde aan de Geestelijken, woonachtig in *Nederland* onder het gebied van *Spanje*. Cau, D. I. bl. 246.

— 20 Sept. — Verbod tegen het inkomen van Jezuieten, Priesters en Monniken in *Zeeland*. bl. 231.

— 2 Dec. — Orde tegen de Roomsche Geestelijkheid, onder sauveguarde zittende. bl. 250.

1637. 21 Dec. — Verbod van compositiën met de Roomsgezinden. bl. 226.

1638. 18 Dec. — Ordonnantie in *Friesland* aan alle Priesters, om de Provincie binnen zes dagen te verlaten; vermeld in het Verhaal, bl. 175. — Waarschijnlijk was dit een der gevolgen van de ontvlugting van Pater SCHEFFER, bl. 157.

Wij gewagen niet van verdere plakkaten na den tijd, waarop het Verhaal van VAN DER HEIJDEN eindigt, zoo als die van 3 October 1640 en 30 November 1643, bij SCHW. D. V, bl. 479, waarbij de Jezuieten bepaaldelijk voor landsvijanden werden verklaard, en hun alle verblijf op zware straffen ontzegd; dat van 1647, in het *Voorloopig Register* bl. 233; ook van die van 30 Augustus 1641, 20 Maart, 16 October, 18 December 1642, 17 Julij 1645, 27 Januarij 1647, alle bij CAU, D. I, bl. 203, 255, 231, 226, D. II, bl. 2384,, D. I, bl. 219, meest alle uitgevaardigd op grond, dat de Jezuieten en Roomsche Geestelijkheid het steeds deden voorkomen, als of het Bestuur hier te lande in staat van rebellie was tegen den Spaanschen Koning, van wien en deszelfs ambtenaren zij hunne bevelen ontvingen. De bewijzen hiervan komen onder andere voor in de *Batavia Sacra*, D. III, bl. 259, 267, ofschoon ook de denkwijze van enkelen hiermede scheen in strijd te staan, bl. 504; doch de bereidwilligheid tot onderdanigheid en trouw vertoonde zich over het geheel meer bij woorden; en van wezenlijke geheime verstandhouding met den vijand en verraad bleven de vermoedens en bewijzen niet ontbreken. Bij den inval der Spanjaarden op de *Veluwe* in 1629 hield men de Geestelijken, vooral de Jezuieten, niet buiten verdenking van medewerking; (AITZEMA D. II, bl. 956) over het voorgenomene verraad van *Maastricht* in 1639 wordt van ter zijde door onzen Schrijver gewag gemaakt bl. 190, om van andere voorvallen niet te spreken.

Eindelijk wat aangaat de Nassausche Vorsten uit het tijdvak, waarover het werk van VAN

der Heijden loopt, zoo verhaalt ons Ev. van Reijd, in zijne *Hist. der Nederl. oorlogen* bl. 193, dat Prins Maurits de Jezuieten beschouwde als gezworene vijanden van den Nederlandschen Staat, die hij, als verspieders van den Spaanschen Koning, zelfs niet als naburen wilde lijden; (zie dit ook meer uitvoerig ontwikkeld in het Proces, namens den Prins in 1602 ingeleverd tegen den Aartsbisschop Sasboldus, in de *Batavia Sacra*, D. III, bl. 180;) en vermeldt Ubbo Emmius, in zijne Latijnsche lofrede op den Frieschen Stadhouder, Graaf Willem Lodewijk, *p.* 236, de redenen van den afkeer, waarmede deze tegen de Jezuieten bezield was. Dat echter beide Vorsten niet altijd weigerden hunnen invloed ter gunste van enkele leden der Orde aan te wenden, blijkt onder andere uit de zaak van Pater Viring, bl. 58. Prins Frederik Hendrik uit den aard tot zachtheid geneigd, was ook in dit opzigt zoo verdraagzaam, als de omstandigheden toelieten; zie onze Aant. 155; terwijl ook op den Frieschen Stadhouder, Graaf Hendrik Casimir, naar aanleiding van het vermelde op bl. 156 geene verdenking van groote gestrengheid kan kleven.

Wij willen bij het gestelde alleen nog voegen, dat ook na den Munsterschen vrede in 1648, welke aanleiding scheen te kunnen geven tot het hernieuwd binnensluipen van meerdere Jezuieten en andere Geestelijken, de voormalige ordonnantiën meermalen werden herhaald en opgescherpt, zoowel door de Staten Generaal, als door het Bestuur in *Friesland*. Zie, b. v. wat het laatste betreft, Schw. D. V, bl. 544, 577, 757, 762, en het *Voorloopig Register*, bl. 235, 236, 237, 251, over de jaren 1649, 1651, 1652, 1655, 1661, 1667 en elders. Of deze ordonnantiën vroeger en later overal even streng zijn uitgevoerd, als de inhoud luidde, is eene geheel andere vraag, en kan deze, zelfs uit het verhaal van onzen Schrijver, b. v. bl. 70, 143, en aldaar onze Aant. 155,

gerustelijk ontkennend beantwoord worden. De Groote Vergadering, in den jare 1651 in *'s Gravenhage* gehouden, had wel algemeene regelen vastgesteld omtrent de toelating van de Roomsche Godsdienst; zie WAGENAAR *Vaderl. Hist.* D. XII, bl. 175 en de *Bijvoegsels* van VAN WIJN, bl. 84; doch over het geheel bespeurt men toch, dat de toestand der Roomsgezinden hier te lande in de XVIIde eeuw vooral grootelijks afhing van het gedrag en de houding van derzelver Priesters. De gematigde denkwijze van den Vikaris JOHANNES VAN NEERKASSEL in 1676 over verschillende vraagpunten, zoo als de Gemengde huwelijken, de huwelijken der Onroomschen, het gezag der Onroomsche Overheid, enz. bragt wederkeerige zachtheid te weeg: *Batavia Sacra*, bl. 422 volgg., 432, 449; terwijl in het omgekeerde geval de Overheid hare waardigheid wist te handhaven. Zie bl. 503. In deze laatstgenoemde tijden nam men niet eens meer den schijn aan, het bestaan van een geregeld Kerkelijk bestuur en Vikariaat bij de Roomsgezinden, voor onbekend te houden, maar hielden de Staten mede hierover toezigt; zie de reeds aangehaalde plaatsen, als ook bl. 511, 528. Bijzonder merkwaardig is in dit opzigt het opzettelijk betoog, in 1687 door de Algemeene Staten uitgegeven, strekkende tot aanduiding, welke bezwaren men had tegen de Jezuieten en andere Ordes-Geestelijken, die van buitenlands inkwamen; een stuk, dat wel is waar meer bijzonder op dien tijd paste, maar evenwel ook grootendeels de gronden behelsde, die men bestendig als geldig beschouwde voor de opvolging der ééns aangenomene handelwijze. Hier onder was wel bijzonder opgenoemd, dat de ingeborene Priesters zelve meermalen begeerd hadden, dat de Jezuieten en andere vreemde Monniken zouden verpligt worden te vertrekken; (zie WAGENAAR, D. XV, bl. 387.) waarvan ook bij onzen Schrijver meerdere blijken voorkomen, en hetwelk gedurig oorzaak van on-

derlingen twist was, b. v. bl. 31, 46, 49. Aant. 42, 58. Uitvoerig handelt hierover bij herhaling de *Batavia Sacra*, D. III, b. v. bl. 203 volgg, waar den Jezuieten te last gelegd wordt, dat zij de Wereldlijke Priesters aanhoudend lasterden, en bij hunne gemeenten in minachting bragten. Eindelijk kwam men tot onderlinge overeenkomst of *Verdragpunten* in 1610, bl. 221, waarbij de Aartsbisschop SASBOLDUS of SASBOUT, en de Provinciaal der Jezuieten, FRANCISCUS FLORENTINUS, (bij HOYNCK v. PAPENDR. *Hist. de reb. Ultrai. p* 97 en elders FLERONTINUS genaamd,) als hoofdpersonen voorkomen; (zie echter Aant. 41) welke *Punten* evenwel door de Jezuieten, volgens de beschuldiging hunner partijen en de Pauselijke beslissing, slecht werden nagekomen, HOYNCK l. c. *p.* 97, 101, *Batavia S.* bl. 229, 288. In deze Punten, (bl. 224) kwam onder andere voor, dat de Jezuieten op plaatsen, die vaste Pastoors hadden, niet zonder toestemming van dezen, en van den Algemeenen Pauselijken Vikaris in *Nederland*, de sacramenten zouden bedienen; hetwelk later nog meermalen werd gewijzigd; namelijk in 1623, 1643, 1656, 1671, (zie bl. 286 volgg. 319.) Voor *Friesland* was hierdoor aan de Jezuieten het verblijf vergund alleen te *Leeuwarden* en te *Bolsward*. (bl. 292, 303.) — Deze aanhoudende tweespalt konde op den duur natuurlijk niet anders dan afkeer te weeg brengen. De Aartsbisschoppen SASBOLDUS en ROOVEEN geraakten hierdoor bestendig in vele moeijelijkheid. Na den dood des laatsten in 1651 werd hun opvolger in het Algemeen Vikariaat, DE LA TORRE, door bijzondere inzigten en tot groot ongenoegen der hier aanwezige, Geestelijkheid, overgehaald om aan de Jezuieten meerdere inwilligingen te vergunnen, (bl. 342 volgg.) en de onderlinge welwillendheid slechts met moeite hersteld door eenen der opvolgende Algemeene Vikarissen, den meer bezadigden JOHANNES VAN NEERKASSEL, welke in 1664 die waardigheid aanvaardde. Nog bleef evenwel het vuur aan-

houdend onder de asch smeulen, en bragt dit later, bij de meer en meer aanwakkerende strijdigheden over de gevoelens van den Bisschop Jansse-nius veel toe, om de Catholieke Kerk in *Nederland* te verontrusten en te scheuren.

(39) Over dit Klooster Jeruzalem te *Utrecht*, zie van Heussen, *Hist. van het Utrechtsche Bisdom*, vertaald door H. van Rijn, D. I, bl. 727 volg en vooral A. Matthaeus *Fundatt, et fata Ecclesiarum, quae sunt Ultraiecti, cael p.* 237.

(40) Reeds vroeger, bl. 208, is door ons uit de *Eerste Eeuw der Soc. J.* bl. 592 verhaald, dat Willem de Leeuw met nog eenen anderen Pater de eerste was, die, na de verjaging der Spanjaarden, uit de Orde der Jezuieten herwaarts overkwamen. Wij lezen daar verder, dat hij reeds terstond bij zijn vertrek uit *Antwerpen* in 1592 in handen van een deel straatschenders viel, die hem uitschudden, en, aan eenen paardenstaart gebonden, zoo lang voortsleepten, tot zij hem eindelijk voor dood lieten liggen. Evenwel hij kwam met zijnen metgezel Cornelius Duijst aan zijne geboorteplaats *Dordtrecht*, zoo misvormd, dat hij slechts met moeite door zijne moeder herkend werd. Na eenigen tijd hersteld, ving hij terstond aan te prediken en de geloovigen te vermanen; reisde vervolgens door *Utrecht*, *Overijssel* en *Gelderland*, vooral de *Veluwe* en *Betuwe*, overal zijnen ijver betoonende. In het volgende jaar werden de beide Zendelingen versterkt door de komst van de Paters Joannes Bargius en Adrianus Arboreus, waarvan de eerste echter, na met vrucht werkzaam te zijn geweest, korten tijd later overleed. De Leeuw en zijne makkers mogten somwijlen zonderling gunstige gevolgen zien van hunne bekeeringszucht; hij zelf geraakte echter eens te *Dokkum* en nogmaals te *Leeuwarden* in hechtenis, doch werd beide reizen voor rantsoen losgelaten,

» dat Godt aen de Catholijcke weldoenders milde-
» lijck betaelde.—'t Schijnt, dat Godt dese sijne die-
» naars, (DE LEEUW en DUJST,) als tweelinghen met
» een ghelijck leven en sterven heeft willen vereeren.
» Ghelijckerhandt zijnse in *Hollandt* ghekomen, ghe-
» lijckerhandt hebbense den tijdt van twintigh jaren
» aldaer ghearbeijdt, ghelijckerhandt zijnse in een jaar,
» rijck van verdiensten, ghestorven, ghelijckerhandt
» nae hunne doodt, met eenen roem van heijligheijt
» en boven-natuerlijcke wercken vermaert gheweest.

(41) ED. V. METEREN *Ned. Hist.* Boek XVII, bl. 104, verhaalt in het algemeen, en zonder bijzondere personen te noemen, dat de Jezuieten zich in 1594 beijverden, om de onderhandelingen tot overgave van *Groningen* aan Prins MAURITS en Graaf WILLEM LODEWIJK te beletten. Zie ook H. DE GROOT, *Nederl. Hist.* B. III, bl. 206. Nog verdient vermelding, dat vooral ADRIANUS ARBOREUS gehouden werd voor den voornamen opsteller der *Verdragpunten*, welke in 1610 gesloten werden tusschen de Jezuieten en den Aartsbisschop SASBOLDUS nopens de regeling der Geestelijke zaken in de *Vereenigde Nederlanden*. Zie *Batavia Sacra*, D. III bl. 206.

Of verder ARBOREUS 's mans wezenlijke naam was, dan of men dit volgens de toenmalige gewoonte als eene Latijnsche vertaling moet beschouwen van den Nederduitschen naam VAN DEN BOOM, is onzeker. Dezelfde twijfel komt ons meermalen voor, zoo als bl. 38 SILVATIUS, misschien VAN DEN BOSSCHE; bl. 146, PRATANUS, misschien DU PRÉ, of VAN DER WEIJDE.

(42) Onder de voorregten, aan de Orde der Jezuieten door Pauselijk gezag vergund, was ook, dat zij vrijheid hadden aan de geloovigen de Sacramenten toe te deelen, zonder dat deze hierdoor

bij hunne parochiekerk eenigzins berispelijk konden heeten. — De Priesterlijke Sacramenten zijn die, welke door eenen gewonen Priester mogen toegediend worden, het huwelijk, het laatste oliesel en de doop, terwijl de bedeeling van andere alleen aan den Bisschop toekomt. — Deze strijd dan, over het regt van toedieningen der genoemde Sacramenten, schijnt ook door onzen Schrijver, bl. 49, aangeduid te worden onder de benaming van *grenzen van het Evangelie.* Eene beoordeeling over het voorgewende regt der Jezuieten en andere geördende geestelijken vindt men in de *Oudh. en Gestichten v. Kennemerland* enz. D. I. bl. 143.

Wat overigens den Wereldlijken Priester Lambert Engelbertsz betreft, die hier een Groninger genoemd wordt, zoo berigt van Heussen *Oudh. v. Friesl.* D. I bl. 359, dat hij was geheeten Lambertus Engelberts Lambringa, een Fries van geboorte, Licentiaat in de Godkunde te *Leuven*, zijnde door Sasbout Vosmaer tot Pastoor te *Leeuwarden* aangesteld in het jaar 1609, in de plaats van Petrus Vellenius; voorts dat Lambringa, zoo als na de verandering van den Kerkstaat steeds met de Pastoors, te *Leeuwarden* aangesteld, het geval was, den titel voerde van Deken of Aartsdiaken van *Leeuwarden.* Volgens de opgave van van Heussen overleed hij den 10 Augustus 1630; onze Schrijver stelt bl. 108 zijn overlijden in September 1629, doch wordt aan den rand van het Handschrift te regt gewezen.

(43) Sasbout Vosmaer, of Sasboldus Vosmerus, na den dood van den Utrechtschen Aartsbisschop Frederik Schenck van Tautenburg, voorgevallen in 1580, benoemd als de eerste Apostolische (of Pauselijke) Vikaris in de Vereenigde *Nederlanden*, tevens den titel dragende van Aartsbisschop van *Filippi.* Zijne uitvoerige levensbeschrijving en beeldtenis vindt men in de *Batavia Sacra*, D. III

bl. 155; en aanmerkingen hierop in [Hoynck v. Pap.] *Hist. de reb Ultrai. p.* 10, 14, 85, 94 *seqq.* Zie ook Foppens, T. II. *p.* 897. Zijn voornaam, bij zijnen doop ontvangen, was Sasbout, hetwelk eigenlijk de geslachtsnaam zijner moeder was, doch dien hij later veelal ook als zijnen eigenen toenaam of geslachtsnaam gebruikte. Van zijnen oom van moederszijde, Adam Sasbout, wordt als een geleerd Delvenaar, afzonderlijk gewaagd bij Valer. Andreæ *p.* 3, Foppens *T.* I *p.* 5, *Batavia S. p.* 156.

Voorts strekke hier nog tot opheldering van het verhaal van van der Heijden, dat, volgens de *Oudh. en Gest. van Friesl.* D. I bl. 358, in *Friesland* na de verbanning van den Bisschop Cunerus Petri, en het verval van het Leeuwarder Kapittel, zelfs geen Algemeen Vikaris van het, nu openstaande, Bisdom is overgebleven, maar de Vikarissen van het Haarlemsche Bisdom ook het bewind over dat van *Leeuwarden* hebben behouden, onder het oppergezag van den Pauselijken Vikaris over *Nederland;* doch het schijnt, dat dit meer van latere tijden moet verstaan worden. In den beginne stelde Sasboldus iemand aan, als zijnen bijzonderen Hulp-Vikaris over *Friesland;* de eerste was Joachim Hamconius, of Hamkema, van 1606 tot aan zijn overlijden in 1607, over wien men zie het lijkdicht van deszelfs vader, in diens *Frisia* p. 113, vso. Of nu de, ons dus verre onbekende afgevaardigde naar *Leeuwarden* in 1613 ook opvolger geweest zij van Hamconius in het Hulp- Vikariaat, of een ander Geestelijke, is ons niet gebleken.

(44) Volgens Adelen bl. 53 en 546 was haar man Hette Botnja, Botnia, of Bottinga, zoon van Jw Botnia en Maria Dekama van *Weidum;* zij zelve was geheeten Luts Walta, van *Bozum*, dochter van Doecko Walta van Jongama en diens derde

vrouw Tryn Liauckama. Zij verloor haren man binnen 't jaar in eenen kinderloozen echt, » en heeft voorts in reinicheijt geleeft." (*et mansit illa vidua devotaria.*)

(45) De Nieuwe of Gregoriaansche stijl, hoezeer reeds in 1582 door den Hertog van Anjou voor de Nederlandsche Provinciën verbindend verklaard, werd echter in *Friesland* niet aangenomen voor het jaar 1700. Het verschil tusschen den Ouden of Juliaanschen, en den Gregoriaanschen stijl werd in 1582 gesteld op 10 dagen. Zie de Verhandelingen van den Hoogleeraar J. W. de Crane, in het *Archief voor Vaderlandsche en inzonderheid Friesche Geschied.* uitgegeven door H. W. C. A. Visser en H. Amersfoordt, II en IV Stuk. — Onze Schrijver heeft tot meerder gemak hier en elders de beide dagteekeningen opgegeven, bij afwisseling die van den Gregoriaanschen en van den Juliaanschen onder of boven plaatsende.

(46) Luc. I. 39.

(47) In de *Memoriën* van Fresinga bl. 280 vindt men aangeteekend, dat Rennenberg in zijnen aanval op *Oldenzaal* in 1580 onder anderen verloor eenen Hopman Pruijmst, eertijds Luitenant geweest zijnde van Weda. — Veelligt was deze de vader geweest van Geertruid, hier genoemd, en echtgenoot van Hiltrudis Clant, die straks voorkomt op het jaar 1614, bl. 80, Bij Westendorp, *Bijzonderheden* enz. komt meermalen bl. 28, 61, 62, de naam van Clant voor onder de voorstanders der Kerkhervorming te *Groningen;* doch of die personen aan Hiltrudis verwant geweest zijn, kunnen wij niet beslissen. Zie ook nog den *Tegenw. Staat v. Stad en Lande.* D. II. bl. 425.

(48) Jo. de Tollenaere, geboren te *Brugge*, in 1582. Over zijne gelukkig geslaagde proeven in de

Latijnsche dichtkunst spreken de Heer J. H. Hobuft, *Parnasi Latino-Belg. p.* 128 en de Hoogleeraar P. Hofman Peerlkamp in zijn werk *de Vita Nederlandorum, qui carmina Latina composuerunt, Edit.* II p. 319. Lid der Orde zijnde, werd hij zelfs bevorderd tot Provinciaal van het Duitsche gedeelte van *Nederland*, en overleed in 1643. Hij wordt vermeld bij Valer. Andr. *p.* 572, Foppens T. II. *p.* 741, welke echter geen gewag maken, dat hij voor den Schrijver gehouden wordt van het werk: *Imago primi seculi Societatis Jesu, a Provincia Flandro-Belgica eiusdem Soc. Jesu repraesentata. Antwerp. 1640*, in folio; waarvan insgelijks eene Nederduitsche uitgave bestaat: *Afbeeldinghe van d' eerste Eeuwe der Societeit Jesu, voor ooghen ghestelt door de Duijts-Nederlandsche Provincie derselver Societeit. Antwerp. 1640* in quarto. Het wordt aan de Tollenaere toegekend door J. Vogt in *Catalogo libr. rariorum. Edit. a.* 1738, *p.* 321, Brunet *Manuel du Libraire T.* II *p.* 243; doch Vogt wordt hierin teregt gewezen door Paquot *T.* II. *p.* 238, welke verhaalt, dat het een zamenstel is van verschillende leden der Orde, doch vooral van Bollandus, die op verzoek en onder opzigt van de Tollenaere hiermede werkzaam waren; de gedichten, in de Latijnsche uitgave voorkomende, waren gedeeltelijk van Hosschius en van Wallius. De ongenoemde dichter der meeste Nederduitsche verzen in de vertaalde uitgave is, volgens Foppens *T.* I. *p.* 18, geweest Adriaan de Poirtres. Zoowel de Latijnsche als Nederduitsche druk van dit werk is thans zeldzaam voorhanden. Van een exemplaar der laatste, hetwelk voorkomt op de Bibliotheek van 's Rijks Athenaeum te *Franeker* (*Novi Catalogi Bibl. Franeq.* p. 149) hebben wij meermalen in deze Aanteekeningen met voordeel gebruik gemaakt.

Bij Paquot vindt men eene korte opgave van het plan en den inhoud van dit boek. Voor hen,

die hetzelve niet kennen, moge nog het volgende strekken. Na voorafgaande dichterlijke beschrijving van den bloei der Societeit, bij wijze van voorspelling aan Loyola medegedeeld, leest men de 6 boeken, waaruit het geheel bestaat. Achter ieder boek vindt men eene verzameling van zinnebeeldige platen, elk gevolgd van dichtregelen, daarop toepasselijk, niet verwijderd van den trant van Vader Cats, die in *Braband* meer navolgers vond, doch alles geheel tot lof der Jezuieten. Ten slotte vindt men eene dichterlijke Herderszamenspraak, waarin onder de verbloemde benamingen van het Vee en de Wolven, de bestendige voorspoed der Geloovigen tegen de Ketters door toedoen der Orde wordt aangeduid. Als een enkel proefje der gedichten deelen wij mede dat op het *Schuijlen der Hollandsche Seyndighe*, bl. 688, hetwelk ons niet schijnt het minst gelukkig te zijn uitgevallen. De plaat verbeeldt eene reigerjagt, terwijl de grond een duin vertoont, in welks holen vele konijnen bespeurd worden. Het opschrift, met de woordspeling op *Holland*, is aldus:

Uberior latebris venatio. { Daar 't *landt* is *hol*, / Daar sit het vol.

Nu volgt het gedicht zelf:

Daer zijn jaeghers, daer zijn vissers,
Dikwijls heele daeghen missers,
Die maer leven bij wat hoop'
Sonder wildt, en sonder noop: (dat is: *tokkeling aan den angelhoek*, *beet*.)
And're zijn wat meer als dreijghers,
Dese jaeghen op de reijghers.
Die al zijnse slim en schalck,
Moeten strijcken voor den valck:
Sommigh' siet men hier op letten,
Om hun gaeren wel te setten;

En nae moeij en matte lê
Brenghen maar een snepken mê.
Jae men vindt gheslepen boeren,
Die het quackel-beentken roeren;
Doch sij slaen heel daeghen langh,
Groote moeijten, kleijnen vangh.
Maer die in conijnen holen
Eens sijn fret wilt laten dolen,
O, die krijght al grooter buijt!
't Jaeghter met dosijnen uijt.
Die komt t' huijs heel wel ghelaeden,
Om te stoven, om te braeden,
En hij leeft heel weken langh
Dickwijls maer op eenen vangh.
Wat den weijman kan bekruijpen,
Dat en sal hem niet ontsluijpen,
Die bij nacht is op de been:
Desen vanghter thien voor een.
En ghelijck men jaeght de beesten,
Gaet het oock al met de gheesten,
Jaeght den weijman in een hol
Hij krijght haest sijn teschken vol.
Sietmen niet in *Hollandt* loopen
's Nachts het wilt met gansche hoopen?
Seght mij eens, Loyola's bloedt;
Is den vangh bij nacht niet goedt?
Kloecke jaeghers, die de kuijlen
Weet, waer dat de sielen schuijlen,
Jaeght met ijver, jaeght bij nacht,
Noijt en vondij beter jaght.

(49) Bij de afdeeling der Doopsgezinden, die den naam droeg van Oude Vlamingen, bestond het Kerkelijk Bestuur voorheen uit Leeraars, die ook Oudsten, Opzieners en *Bisschoppen* genaamd werden, aan welke alleen de uitdeeling der Sacramenten werd vergund; voorts uit gewone Leeraars of Vermaners, en uit Diakenen. Zie Foeke Sjoerds, *Beschr. v. Friesl.* II *Deel* II *St.* bl. 818, 822, (die zijne opgave voornamelijk ontleend heeft uit

Rues, *Staat der Doopsgezinden*,) als ook S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland*, bl. 59, welke andere bronnen opgeeft. In dit laatstgenoemde werk wordt, bl. 385, een lijstje gegeven van eenige geschriften, door Yeme de Ringh vervaardigd.

(50) De naam Carbonelli, welke hier behoorde gelezen te worden, zoo als uit het vervolg genoegzaam blijkt, is in het Handschrift uitgelaten, en aldus door ons hier ingevoegd.

(51) Zie onze vorige Aanteekening 47.

(52) Ook in het werkje van den Heer A. Niermeijer, *Verhandeling over het Booze Wezen en het bijgeloof onzer Natie. Rott.* 1840, bl. 45, 48, wordt met een woord van den paardenpoot des Duivels gewag gemaakt; en zelfs heden ten dage wordt zulk een poot voor een der teekenen gehouden, waardoor zich de Booze het ligtst verraadt. Dat de Duivel in het vervolg van ons verhaal van *zijn* paradijs spreekt, is een gevolg van zijne bestendige begeerte, om zich als een tegenbeeld der Godheid voor te stellen; om welke reden hij ook in de echte en deugdelijke werken, welke over het bestaan en de eigenschappen des Duivels geschreven zijn, meermalen *de Aap Gods* genoemd wordt. Zie Niermeijer, bl. 72, J. Scheltema *Geschied. der Heksenprocessen*, bl. 85.

(53) Matth. IV. 9, Luc. IV, 6.

(54) De bezwering moet als een tusschenverhaal beschouwd worden. Dirk had geweigerd zich zelven van kant te maken; ook was de Duivel nu door de hulp van Pater Cath verdwenen; naderhand echter bezoekt de Booze geest Dirk weder, en brengt hem tot verdere misstappen, waarop eindelijk een geweldige dood volgt. Zoo-

danig althans schijnt ons de meest geschikte verklaring dezer plaats toe, gelijk zij thans ligt. Liever evenwel vermoeden wij, dat de afschrijver van het werk hier eene vergissing begaan heeft, en men de woorden, voorkomende bl. 43 *zijne vrouw* tot aan *touw hangen*, moet verplaatsen achter hetgeen hier gelezen wordt: *onvoorziens geweest;* wanneer alles geregeld afloopt. Ook een weinig vroeger hebben wij, ten gevolge eener schrijffout, eenigzins naar gissing vertaald. Het Latijn heeft: *nec quidquam haeresis praestitit, quam quod iam malae fidei non affligeret daemon, quem bonae solet.* Wij hebben, ofschoon zelfs dit nog eenen gedrongen zin opleverde, gelezen en vertaald, als of er stond: *quam quod i. m. f. n. a. daemonem, quem b. s.*

(55) Behalve het hier gemelde omtrent PHILIPPUS ROVENIUS, of FILIPS VAN ROOVEEN, zie men over hem, zijne lotgevallen en geschriften, VALER. ANDR. *p.* 778, doch breeder FOPPENS *T.* II *p.* 1011, vooral *Batavia Sacra* door VAN HEUSSEN, D. III bl. 238, alwaar zijne uitvoerige levensbeschrijving, alsmede zijne afbeelding voorkomt; verders D. II, bl. 84, *Oudh. en Gest. v. Deventer*, D. I, bl. 368, JAC. REVII *Hist. Daventriensis*, *p.* 715, *alibi*; ook met een woord H. DE GROOT, in de *Belegering der Stadt Grol*, volgens de Nederduitsche vertaling van JOAN GORIS, bl. 14, en de aanmerkingen op de *Batavia Sacra* in (HOYNCK v. PAP.) *Hist. de reb. Ultrai. p.* 23, 87, 96 *seqq.* ROOVEEN werd opvolger van SASBOUT in 1614, Aartsbisschop van *Filippi* in 1620, en overleed in 1651.

(56) Elk tijdvak heeft zijne mode, zelfs in de misdaad; in het begin der 17de eeuw hoorde men meermalen geruchten van voorgenomene vernielingen door buskruid; zij werden te gretiger aangenomen wegens den algemeenen indruk, dien het

juist van pas ontdekte buskruid-verraad te *Londen* in 1604 door geheel *Europa* veroorzaakt had. Gelijk thans in 1615 het vermoeden te *Harlingen* was, dat men op die wijze de gemeente, in de kerk bijeengekomen, wilde vernielen, zoo vreesde men te *Amsterdam* in 1622 voor eenen aanslag om de beurs, door middel van een vaartuig, met kruid beladen, te doen in de lucht vliegen. Van dezen gruwel werd zekere Balthazar Paul verdacht gehouden, die reeds in hechtenis zat en vervolgens werd ter dood gebragt, als zich door de Spanjaarden hebbende laten omkoopen om in die stad brand te stichten. Zie Wagenaar's *Beschrijving van Amsterdam*, D. IV bl. 352, VII bl. 93; en zijn vonnis bij Jac. Koning, *Geschiedkund. Aanteeken. betrekkelijk de Lijfstraffelijke Regtsoefening te Amsterdam;* bl. 131. Soortgelijke aanslag tegen die zelfde stad in 1623 beraamd, welken men door de Jezuieten te *Antwerpen* meende te zijn aangelegd, werd evenzeer nog tijdig verhinderd. Zie Wagenaar t. a. pl. D. IV, bl. 357.

(57) 2 Februarij.

(58) Wijlen de Heer Jac. Scheltema bezat een exemplaar van dit, thans zeldzaam werkje, en heeft daarover iets medegedeeld in het III Deel bl. 399 van het *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis*, uitgegeven door de Hoogleeraren N. C. Kist en H. J. Royaards. Jammer, dat dit berigt zoo kort is, en wij, om niet alles uit te schrijven, dus moeten volstaan met de hoofdpunten slechts aan te stippen. Het bedoelde werkje verscheen onder den titel: *Der Jesuyten Negotiatie ofte Coophandel in de Vereenigde Nederlanden. In druk uytgegheven door last van de E. M. Heeren, Gedeputeerde Staten van Vriesland. Gedrukt te Leeuwarden, bij Abraham van den Rade, Boekdrukker Ordinaris 1614.* Na eene

korte Voorrede en Register volgen 39 bezwaren tegen de handelingen der Jezuieten, hoofdzakelijk hierop neêrkomende: dat de herwaarts heimelijk gezondene Jezuieten zich beijverden, om het geheele land weder tot het voormalig geloof terug te brengen, vooral ook aanzienlijke personen en regeringsleden; aan welke, ten einde zij des te meer onbekend mogten blijven, vergund werd, zich openlijk als Hervormden te gedragen, zoodat zij de predikatiën der Gereformeerden konden aanhooren, ten allen tijde vleesch en elke verbodene spijze gebruiken, in de Regeringscollegiën, onder den schijn van tot de Gereformeerden te behooren, zitting nemen, en aldaar zelfs in de storing der Catholieke bijeenkomsten toestemmen, enz.; dat de Jezuieten vooral poogden de jeugd te verleiden; eene briefwisseling hielden onder bedekte bewoordingen, als of zij over *Koopmanschap* handelden, en deze brieven door de tweede hand, door tusschenkomst hunner vrienden, elkanderen deden toekomen; Art. 29 luidt; » dat te *Leeuwarden* een zwaar en groot geschil is geweest over de zaak van Mr. Lambertus, dien de Papistische burgers, vrienden zijnde van de Jesuiten, niet hebben willen aannemen voor eenen Ordinarius, ofschoon hij van een Groot-Bisschop gezonden was; zoodat de Papisten van *Leeuwarden* en de Jesuiet Waregem daar over in perijkel van de ban geweest zijn, en gescholden voor rebellen tegen de Katholijke Kerken." Art. 30 en 31 » dat de Jesuiten doorgaans den Ouden Mispriesteren het voordeel afzien, ende haar verdrijven, vermits het credijt, dat zij te *Romen* en *Brussel* hebben;" vervolgens dat zij zich in de *Nederlanden* eenen *grooten oogst* beloofden, en een hunner niet geschroomd had aan een voornaam heer eenen brief te schrijven. Deze voorname heer was, volgens het gevoelen van Scheltema, niemand anders dan Oldenbarneveld; en werd in dien brief betoogd, » dat de Catholijke Kerk éénen regel heeft, die

Clarus Marte Jarichus

Liauckema, *praesigni fulgens Chiliarchus honore.*

Met Jarich, dien wij later nog meermalen zullen ontmoeten, en zijnen broeder Sicke, die Domproost geweest is te *Paderborn* en *Osnabrug*, stierf het mannelijk oir uit van het geslacht Liauckama. Hunne zuster Trijn was de eerste vrouw van Tzietse Peijma, over welk paar reeds gesproken is in Aant. 35.

(63) Kortelijk spreken van dezen Valer. Andr. *p.* 577 en Foppens *T.* II p. 746, doch uitvoeriger uit Phil. Alegambii *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu*, Paquot, T. III *p.* 107, die hem noemt, Jan Wouters van Vieringen of Joan. Walterius Viringus, en mede gewag maakt van zijne gevangenis Hij schreef een paar werken, en overleed in 52 jarigen ouderdom te *Mechelen* in 1622. Zijne geboorteplaats, door van der Heijden opgegeven als *Brussel*, wordt door Paquot *Leuven* genoemd. Met eenige vergrooting schijnt de *Eerste Eeuw der S. J.* bl. 595 van zijne lotgevallen in *Friesland* te spreken, als verhalende dat Viering, niet vier en eene halve maar zeven maanden, gevangen is geweest, en zijne boeijen in het aandoen kuste; verders dat hij nooit van zijne hechtenis zocht verlost te worden. Ook wordt ter dier plaatse van het koopen zijner boeijen gesproken.

(64) Karel Scribani, geboren te *Brussel* in 1561, overleden te *Antwerpen* in 1629. Zie over hem Valer. Andreæ *p.* 126, uitvoeriger Foppens T. I *p.* 160, nog breeder Paquot *T.* I *p.* 307, welke zijne schriften opgeven en eenparig in zijnen lof uitweiden. Zoo ook de *Eerste Eeuw* enz. bl. 541, 550 en vooral 672. Daarentegen wordt grootelijks ten zijnen nadeele gesproken in de *Sijlloge Epistt. ed. a.* P. Burmanno T. I p. 249. Scribani was Provinciaal (*Praepositus*) van de Duitsch-Nederlandsche Provincie. Verders handelen

over hem Saxe *T.* IV *p.* 581, de Heer S. de Wind, *Bibliotheek der Nederl. geschiedschrijvers* D. 1 bl. 390, 331.

(65) Dezelfde Schrijvers Andr. *p.* 76, Foppens *T.* I *p.* 92 en uitvoeriger Paquot *T.* III *p.* 19 geven berigten van Sucquet en zijne schriften. Hij was geboren te *Mechelen* in 1574, werd in 1619 voor vier jaren Provinciaal van de Duitsch-Nederlandsche Provincie, en overleed te *Parijs* in 1625. Wij vermoeden, dat eene reis naar *Rome* van Scribani, welke deze tweemalen ondernomen heeft, de aanleiding geweest is tot diens vervanging in de betrekking van Provinciaal door Sucquet. Zijn vader, mede Antonie Sucquet, was Raadsheer in het Hof te *Mechelen*, en veelligt dezelfde, dien men, schoon ongaarne, echter ter voldoening aan den wensch van den Aartshertog Matthias en van Oranje, in 1578 zich bereid verklaarde, als Lid van het Hof van *Friesland* aan te nemen. Zie Winsem. *Chron.* bl. 641. Schwartz. D. III bl. 1225. noemt hen verkeerd Surquet.

(66) Volgens de aanteekening van onzen Schrijver, bl. 180 overleed de Greeff, den 7 Mei 1636 te *Nijmegen* in de ziekenverzorging, aan de pest.

(67) 1 September. Het trof dus dat Pater Aegidius de Meijer juist op zijnen naamdag naar het blokhuis werd overgebragt.

(68) George van Espelbach, Grietman van *Barradeel*, Drossaard te *Harlingen* enz. in 1561, wiens bedrijf vermeld wordt bij Sminia, *Naamlijst*, bl. 205 waarbij men voegen kan Jo. Carolus, *de rebus Casp. a Robles in Frisia gestis. p.* 42, overleed in 1575. Bij zijne huisvrouw, Catharina van Dekama, verwekte hij 4 kinderen, Georg, Emerens, de hier genoemde Anna en Luts, welke laatste mede straks zal voorkomen, bl. 115. Zie Adelen bl. 249. Anna bleef ongehuwd. De naam

harer moeder ziet men telkens op de banlijsten van 1580, vermeld in Aant. 62. Het geslacht van Espelbach was oorspronkelijk van boven *Keulen*. Zie de plaats uit van der Houve, aan te halen in aant. 135.

(69) Voor het ontbrekende cijfer is in het Handschrift eene plaats opengelaten. Zoo iets zal men vervolgens meermalen aantreffen.

(70) Joannes Hendriks had zich dus de voorschriften zijner leermeesters goed ten nutte gemaakt, die steeds, wanneer hun gevoelen voor den Regter gevraagd werd omtrent de wettige Overheid dezer landen, hierop of dubbelzinnig of ontwijkend antwoordden. Men zie hiervan een nader voorbeeld, en uitspraak over zoodanige handelwijze, in de *Gedenkschriften van* Jr. Alex. van der Capellen, D. I bl. 217.

(71) Mutius Vitelleschi, uit *Rome* geboortig, de zesde Generaal der Jezuietenorde, was geboren in 1583, werd tot die hooge waardigheid gekozen in 1615 en overleed in 1645. Zie over hem Moréri *Grand Diction.* en de daar aangehaalde Schrijvers, alsmede Jani Nicii. *Pinacothecæ imag. illustrium Viror* II *n°.* 60. Zie verder Aant. 101.

(72) *Emden*, hier genoemd de toevlugt en kweekschool der ketterij, wordt van de andere zijde meermalen geroemd als de moederkerk voor de Nederlandsche Hervormden, werwaarts zij vooral ten tijde van Alva's vervolging, doch ook vroeger en later, in menigte zich begaven. Zie J. I. Harkenroth *Oostfriesche Oorspronkelijkheden* D. I bl. 136, 153 volgg. D. II bl. 562. E. Meiners *Oostvrieschlandts Kerkel. geschied.* D. I bl. 365, 411, alwaar bl. 420 ook een brief van dankzegging voor genotene liefdeblijken aan de Emder gemeente van Filips van Marnix voorkomt,

mede overgenomen in het werk van den Heer W. Broes, over dien beroemden Nederlander D. II, Stuk II bl. 66, voorts Ijpeij en Dermout t. a. pl. D. I. bl. 210 volg., 217 en vooral Aant. bl. 33, 75; ook in het breede, T. D. Wiarda *Ostfrisische Geschichte* X *Buch* II *Abschn.* § 7, III *Band*, *S.* 103. Eindelijk vergelijke men de *Geschied. van de Watergeuzen* door den Heer A. P. van Groningen, bl. 33, 61, 393.

(73) De togt naar den *Palts*, onder Ambrosio Spinola in 1619 ondernomen, met oogmerk om ook aldaar den verkoren Koning van *Boheme*, Keurvorst Frederik, te bevechten, wordt kortelijk opgegeven door Wagenaar *Vaderl. Hist.* D. X bl. 403; over het beleg van *Bergen op den Zoom* in 1622, zie aldaar bl. 432, terwijl de slag bij *Fleurus* vermeld wordt bl. 436. Vergelijk ook J. van den Sande, Vervolg op van Reijd, bl. 86, 95, Sam. Pufendorfi *Rer. Suecicar.* L. I D. 37—39 en bijzonder Schillers *Gesch. des 30 jährigen Kriegs* II *Buch. Haag* 1830 *Seite* 983 *folgg.* Fr. von Räumer, *Geschichte Deutschlands von 1558-1640*, in diens *Historisches Taschenbuch*, *II Jahrgang. Leipz.* 1831. Christiaan, Hertog van *Brunswijk*, was jonger broeder van den regerenden Hertog, Frederik Ulrik, en Bestuurder van het Bisdom *Halberstad*, hetwelk gedurende de Godsdienstige onlusten in *Duitschland* door de Brunswijksche Hertogen in bezit genomen was. Christiaan werd wegens zijne bedrijven ook wel de Razende Bisschop genaamd. Hij stierf in 1626 in 27 jarigen ouderdom. Zie over hem Moréri in Christian de Brunswick enz. Zijn tegenkamper bij *Fleurus*, de Spaansche Veldheer, wordt bij denzelfden Moréri *p.* 626 opgegeven als Gonasalvo Fernandes van Cordua, Prins van *Maratra*, en droeg den toenaam van den *tweeden Grooten Capitein.* In 1627 Gouverneur van het Milanesche, stierf hij ongehuwd in 1645.

(74) *Middelbeers* ligt ongeveer twee uren ten westen van *Eindhoven.*

(75) Bij het bedwingen van de Roomsche eerdienst in *Engeland* was het te voorzien, dat dezelve, zoo zij niet langs andere wegen werd geschraagd, aldaar geheel te gronde zoude gaan. Om dit voor te komen stichtte Filips de II eene kweekschool te *Douai*, alwaar de Engelsche Catholieken hunne kinderen, vooral die tot den Geestelijken staat werden opgeleid, konden zenden. De Kardinaal van *Lotharingen* volgde dit in *Frankrijk* na te *Rheims;* later kwam een derde gesticht te *Rome.* Alle deze scholen stonden onder het beheer der Jezuieten Zie D. Hume *Hist. of England Chapt.* 41 *a.* 1581. In dat jaar bepaalde Koningin Elisabeth gestrenge straffen tegen hen, die deze scholen bezochten, welke met andere bedreigingen herhaald werden in 1584. Ofschoon later onder Elisabeth, en onder Jakob den I, zelfs na het buskruid verraad in 1604, hetwelk den Jezuieten mede te last gelegd werd, veelal meerdere oogluiking gebruikt werd, moesten toch deze Zendelingen altijd, daar Elisabeth hen nog in 1602 uit hare rijken verbannen had, en dit later door haren opvolger herhaald was, in 't geheim in *Engeland* komen en daar werkzaam zijn. Ook voor de Schotsche zending, van welke hier gesproken wordt, was eene stichting te *Douai*, het zij eenigermate van de Engelsche gescheiden, of ook hiermede grootendeels vereenigd. Zie J. B. Gramaije *Antiquitat. Flandriæ p.* 211, *Tegenwoord. Staat van alle volkeren*, D. X [*Zuid-Nederland*] bl. 518.

(76) Pater Makeblijde was, als Superior der Zending in *Holland*, daar zelve aanwezig. Hem aangaande verhaalt bl. 597 de *Eerste Eeuw der Soc. J.* dit wonderbare geval: De Schout van *Delft* had den Pater gevangen genomen; maar naauwelijks was dit geschied, » of hij wierdt soo onghepaeijgh ontsteld, dat hem de Doctoren het leven

ontseijden; maar soo den Pater daer bij ghekomen zijnde, een vierigh ghebedt over hem sprack, quam hij terstondt tot sijn selven, en wierdt ghenesen. Met dierghelijcke munte" (dus voegt de Schrijver er bij,) » hetaelen de Catholijcken, en wreken de Jesuiten hun leedt." Hij vertoefde in *Holland* 19 jaren, en overleed 66 jaren oud te *Delft* in 1630. Zie V. ANDREÆ *p.* 636. FOPPENS T. II *p.* 834 en vooral PAQUOT T, I. *p.* 451. Aan hem heeft men, behalve andere werken, de vervaardiging te danken van de alom bekende *Catechismus van Mechelen.*

(77) Eerst van langzamerhand werden, vooral in *Friesland*, hoezeer ook reeds terstond in 1580 hiertoe last gegeven was, de vroeger gespaarde beelden en andere overblijfselen van de Roomsche godsdienst weggenomen. Zie SCHWARTZENBERG *Charterb.* D. IV bl. 146 art. 18, D. V bl. 102 en latere berigten bij IJPEIJ en DERMOUT D. I bl. 269, Aant. bl. 115, VAN SMINIA, *Naamlijst der Grietsl.* bl. 214. Zelfs heden ten dage kan men hier en daar nog eenige aantreffen.

(78) *De Eerste Eeuw der Soc. J.* bl. 595 getuigt, zonder echter de plaats, waar zulks geschied moge zijn, te noemen, dat men » dien onbeschaemelijcken werckman en ghetrouwen dienaar Godts, P. PETRUM MAILLART, nu onlanghs overleden, soo onghenadighlijck ghevetert heeft, dat hem vijfthien jaeren langh sijne wonden tot inde doodt toe verswoeren."

(79) Volgens het H. S. VAN ADELEN bl. 834 volgg. had te *Leeuwarden* gewoond zekere PIETER GERRIJTS, welke 4 kinderen had, JELKE, JAN, GERRIJT en GOSLIJCK. De derde der hier genoemden had tot kinderen: FREERCK, JANTJEN, PIETER, JARICH en andere. PIETER GERRIJTS, waarvan in ons verhaal gesproken wordt, is deze jonge PIETER, die naar zijnen grootvader genoemd was;

hij had tot vrouw Neeltje Bruijnsma, wier tweede man hij was, en won bij haar eenen eenigen zoon Gellius, die zich naar zijne moeder ook Bruijnsma schreef. De vierde zoon van den ouden Pieter, met name Goslijck, schreef zich Scheltinga, naar eene plaats, die hij gekocht had te *Arum;* hij huwde Tettie Tiercks Teetlum, dochter van Tierck T. en Petronella Hannia, en verwekte bij haar Pieter, Freerck en Tierck. Deze laatste Pieter was lid van de Orde der Jezuieten, en stierf kinderloos, volgens ons Verhaal, bl. 177, in 1639.

(80) Volgens U. Emmius, *de Frisia et Frisiorum rep. Embd.* 1619, p. 116, ook aangehaald in de *Oudheden en Gest. v. Friesl. D.* I bl. 272 is het eene gasthuis te *Leeuwarden* gesticht door zekere rijke vrouw, en door haar tevens eene vereeniging van 12 personen daargesteld; om het bestuur over deszelfs fondsen te hebben. Die vereeniging werd geheeten naar den naam van Jezus. Later kreeg dit gasthuis den naam van Boelzs gasthuis, naar zekeren Ritsko Boelema, die deszelfs bezittingen grootelijks vermeerderde. Het gesticht is alsnog aanwezig en heeft, dat zeker eene vreemde uitzondering is, reeds sedert de verandering van Godsdienst in *Friesland*, deels Roomsgezinden deels Protestanten tot Regenten of Voogden. Hiertoe behoort ook een Charter, vermeld in Voorda's *Register enz.* bl. 57, alwaar men vindt opgegeven: N°. 182 Een origineel accoord tusschen Renicus Atsma, Presideerend Burgemeester der Stad *Leeuwarden*, de Voogden van 't Weeshuis, en die van Zoete-Naam Jesus gilde ter eener, en Keijmpe Rienks ter ander zijden. Den 20 Jan. 1625. — *Gild* werd vroeger ook gebruikt voor elke verbindtenis, bepaaldelijk voor maatschappijen van weldadigheid, en Godsdienstige vereenigingen. Zie W. Bilderdijk, *Geslachtlijst der Nederd. Naamwoorden.*

(81) Jan Huberts, zonder den toenaam van

Cath, vindt men vermeld onder de Roomsgezinde burgers van *Leeuwarden*, die, na den beeldenstorm en daargestelde veranderingen binnen die stad in 1566, in het volgende jaar een verzoekschrift bij Aremberg indienden, ten einde het gebeurde in vergetelheid mogte gesteld worden, Zie Winsem. *Hist.* L. I p. 158, Gabbema bl. 480. Zoo ook wordt hij bij Schwartzenberg, D. III bl. 1077 alleen geheeten » Johan Hubberts, Gesworen Gemeentsman der stadt *Leeuwarden*," in de Procuratie, waarbij hij gemagtigd werd om te onderhandelen over de Pacificatie van *Gent;* hij konde echter dezen zijnen last niet ten uitvoer brengen om redenen, opgegeven door den Heer J. C. de Jonghe, *Unie van Brussel*, bl. 167. Maar ook later werd hij meermalen in Lands- en Stadszaken gebruikt; zie Schw. D. III bl. 1089, 1092, 1096, 1154, 1158, 1159, 1160, 1172; in de meeste van welke plaatsen zijn naam Katzhuis of Katzhius wordt geschreven. Paquot T. II *p.* 32 geeft hem bij misstelling dien van Cathens. (Zie hierover onze Toevoegsels en Verbeteringen) Na de verandering van zaken schijnt hij om zijne denkwijze buiten betrekking geraakt te zijn; althans zijn naam komt sedert niet meer voor. Zie verder onze Aant. 112.

(82) Destijds, en zelfs later, was men gewoon de jonge lieden, die de scholen bezochten, voornal de zulken, die tot den geleerden stand werden opgeleid, mede te oefenen in het opzeggen van dichtstukken, of, opzettelijk hiertoe vervaardigde, tooneelvertooningen in den trant der Rederijkers, en hunne battementen of Geestelijke spelen van Sinne. Ook bij de Protestanten bleef dit nog wel eenigzins, doch geheel niet met algemeenen bijval, in gebruik. Nog in eenen brief van 1653 van J. F. Gronovius aan Nic. Heijnsius, voorkomende in de *Sylloge Epistt. a P. Burmanno edit. T.* III *p.* 292, vindt men, dat alstoen de Studenten te *Deventer* eene vertooning wilden geven van het

treurspel *de Bethlehemsche Kindermoord*, (*Herodes Infanticida.*) doch dat zulks tot hevige tegenkanting, vooral van de zijde der Geestelijken aanleiding gaf. Hiertoe kan evenwel in dit geval, behalve den algemeenen tegenzin tegen zulke voorstellingen, nog medegewerkt hebben de bijzonderheid, dat de dichter, Daniël Heinsius, in ditzelfde stuk meermalen eenen Engel sprekende had ingevoerd, en tevens eene rei van Razernijen; welke wanstaltige vermenging van Christelijke en Heidensche voorstelling in die dagen wel niet ongewoon was, maar evenwel juist bij deze gelegenheid eenen hevigen pennestrijd tusschen meerdere beroemde geleerden had doen ontstaan. Zie D. G. Morhofii *Polyhistor*, *T.* I *p.* 1013. Wat daarentegen de Roomsgezinden, en vooral de Jezuieten betreft, deze bleven op den duur in de voormalige wijze van opzeggen en vertoonen behagen scheppen, en stelden dezelve bij allerlei feestelijke voorvallen te werk. Zoo werd onder anderen in 1708 een nieuw benoemde Pauselijke Vikaris voor de *Nederlanden* in dergelijk spel met zijne waardigheid geluk gewenscht te *Emmerik*, *Batav. Sacra* D. III bl. 527; en zelfs vindt men in een werkje van Eberh. Wiens, *Beijträge zur Geschichte des Munsterschen Schulwesens I Heft. Munster* 1839 verhaald, dat in die stad nog in 1769 door, of liever onder toezigt der Jezuieten, gespeeld werd een soort van treurspel: *Agathocles en Amijnt*, en tevens door meisjes, onder hunne leiding staande, een ander stuk: *Das durch Marcia entführte, aber der Göttin Pallas glücklich hergestellte Schulkind.* Zoo zeer bleef zich tot hare vernietiging toe de Orde in hare zelfde eens aangenomene, plooi geheel gelijk!

Men liet deze oefeningen zelfs niet na bij hen, die nog geheel in de kinderjaren waren. De *Eerste Eeuw der S. J.* bl. 559, gewag makende van de groote verbetering der zeden, die kort na hunne aankomst in de *Nederlanden* werd op-

gemerkt, voegt hierbij het volgend verhaal: » Men hadde de hoofdpunten des gheloofs in rijm ghestelt, de welcke alsse nu tot verlustinghe t' saemen en leersaemheid van de kinderen, ghesonghen wierden, soo wierden eensweeghs onder de meijssens en de jonghe-dochters in winckels ende op straete de vuijle liedekens vijtghebannen, ende in plaetse van die, gheestelijcke, die men in den Catechismus hoorde, inghebraght. Men rechtede eenighe kinder-spelen op, waerin vertooghsghewijse de deughden der Heijlighen, en dierghelijcke stichtbaere materien voorghehouden wierden. Hier uijt gheschiedde 't, dat de lichtveerdighe kamerspeelders nu minderen toeloop van sienders kreghen;" enz.

Na het schrijven dezer opheldering vinden wij over deze vertooningen op de scholen nog een belangrijk berigt van den Heer G. D. J. Schotel, in den *Konst- en Letterbode* van 1841, n°. 39, waarin vooral gehandeld wordt over zekere Hrosuite of Roswida, eene Saxische non van de 10de eeuw, welke zich bijzonder met het vervaardigen van stichtelijke tooneelstukken had bezig gehouden.

(83) Zie over Cornelius Schonaeus (Schoon, of de Schoone,) die vooral bekend is gebleven door de uitgave van zijnen *Terentius Christianus*, behalve de *Oudh. en Gest. van het Utrechtsch Bisdom*, D. III, bl. 469, de Schrijvers, aangehaald door den Heer J. H. Hoeufft, *Parnasi Latino Belgici*, *p.* 62, 259; over zijne dichtkunst, den Hoogleeraar P. Hoffman Peerlkamp, in het aangehaalde werk *p.* 226, ook het genoemde n°. 39 van den *Konst- en Letterbode* van 1841. Schonaeu was Rector te *Haarlem* van 1575 tot 1600, nam toen zijne rust en overleed eerst in 70jarigen ouderdom in 1611. Volgens Paquot *T.* II *p.* 219, bleef hij steeds der voorvaderlijke Godsdienst getrouw; en zulks wordt zoowel bevestigd door den inhoud van 's mans gedichten, als door

de vermelding, welke VALER. ANDREÆ, *p.* 760 en FOPPENS *T.* II *p.* 1009 maken van PETRUS SCHONAEUS, vermoedelijk den zoon van den Rector, althans te *Haarlem* geboren, en die zich in het Spaansche leger ophield, voorts, naar 's vaders voorbeeld, ook de Latijnsche dichtkunst beoefende. Een andere zoon, BALTHAZAR, bekwam op zijne reis naar *Frankrijk* en *Italië* eenige heilzame lessen, vervat in een kort Latijnsch gedicht, hetwelk in de uitgave van SCHONAEUS van 1646 voorkomt *P.* III *p.* 269. Bij den Haarlemmer Rector schijnen om zijne gehechtheid aan het Catholiek geloof bij voorkeur leerlingen van die gezindheid gezonden te zijn; zoo als wij hier bespeuren bij de ouders van ARNOLD CATH, en ook (zie SCHON. *p.* 254) het geval was met eenen WILLEM BRONCHORST. over welk geslacht wij nader spreken in onze aant. 134. Ook anderen evenwel herdachten dankbaar zijn nuttig onderwijs, vooral de beroemde P. SCRIVERIUS in verscheidene gedichten vóór het II en III deel der werken zijns meesters, als ook in een paar stukken, voorkomende in zijne *Opera Anecdota Philol. et Poetica*, *p.* 117 en 277; uit welke laatste plaats men, in tegenspraak met alle andere berigten, zoude opmaken, dat SCHONAEUS reeds overleden ware in 1597. Ten slotte voegen wij hier nog bij, dat volgens de opgave van den bekenden Duitschen Schrijver C. A. BOETTIGER, CORN. SCHONAEUS zelve tot de Jezuieten Orde zoude behoord hebben. Op welk gezag dit berigt steunt, is ons onbekend. De plaats, die wij opzettelijk onvertaald laten, vervat tevens een zeer ongunstig oordeel over den *Terentius Christianus*. Zij komt voor in het zeldzaam boekje *B. de interpretatione Terentii*, *Gubenae*. 1786, 4to, *p.* 2. *Inepta morositas* [eorum scil. qui lascivioris argumenti fabulas ex Scholis exterminandas putarunt] *peperit nobis Terentium illum* Christianum, *ad obtundendum omnem pulchri sensum natum factumque*, *quem mira arte*

e Terentii *formulis consarcinavit* Cornelius Schonaeus, e *Societate Jesu*, *talium quoque portentorum feracissima.* (Antw. 1598 *et deinde saepius recusum.*)

Wat Poelenburgh aangaat, van wien mede in ons verhaal gesproken wordt, zoo konde misschien eenigzins in aanmerking komen Mr. Frans Poelenburgh, over wien en zijn geslacht de Hoog Gel. Heer J. W. de Crane eene opheldering heeft medegedeeld in de *Diatribe* van den Heer P. Scheltema in *Hadr. Junii vitam*, *caet*, *Amst.* 1836 *p.* 32; terwijl over het adelijk geslacht der Poelenburgen, in *Kennemerland* gezeten, gesproken wordt door Dirk Burger in zijne *Chronijk van Medenblik*, bl. 119. Liever echter houden wij het daarvoor, dat in het Handschrift van van der Heijden's de naam verkeerd geschreven is, en hier bedoeld wordt Gerrit Palmburg, voorheen Prior van het klooster *Sion*, dat bij *Delft* onder *Rijswijk* gestaan had, doch tijdens de inlandsche beroerten mede verwoest was geworden. Zie *Oudh. en Gest. van Delfland* bl. 252. Zeker had ook Palmburg dien ten gevolge de wijk genomen naar *Haarlem*, waar hij, natuurlijk mede door Schonaeus beschouwd wordende als martelaar voor het ware geloof, in diens vriendschap deelde, en bij zijn afsterven met een grafschrift werd vereerd, voorkomende in het reeds aangehaalde III Deel van Schonaeus, p. 259.

Dewijl wij de gelegenheid missen die werken na te slaan, kunnen wij niet zeggen, of over deze beide personen nog iets te vinden zij in de onderscheidene *Beschrijvingen van Haarlem*, uitgegeven door Ampsing, Schrevelius, van Oosten de Bruijn en C. de Koning.

(84) Over den Franeker Hoogleeraar Alardus Auletius zie E. L. Vriemoet, *Athen. Frisiac. p.* 70.

(85) Zie over JOANNES HEURNIUS, of VAN HEURNE, PETRUS PAUW en GERARD DE BONT, onder meerre Schrijvers, de *Alma Academia Leidensis*, *p.* 125, 144, 117, voorts den Hoogleeraar M. SIEGENBEEK in de *Geschied. der Leijdsche Hoogeschool* D. II bl. 65, 74, 53 enz.; over PAUW of PAEUW ook iets in de *Geschied- en Letterkund. Bijdragen* van Is. VAN HARDERWIJK, *Rott.* 1837, bl. 27.

(86) De Hoogeschool te *Padua* was ten allen tijde zeer vermaard, ook vooral voor het vak der Geneeskunde, volgens het getuigenis van D. J. VOLKMAN, *Reisboek door Italie*, D. VI, bl. 169, 180. Over hare geschiedenis zie de Schrijvers aangehaald bij C. SAXE in *Onomast*, *Liter* T. II *p.* 306, 565, waarbij men kan voegen FACCIOLATI's *Fasti Gijmnasii Patavini*. Over de leerwijze der Geneeskunde in *Italie* te dien tijde zie men gedeeltelijk VIGLIUS bij HOYNCK v. PAPENDR. l. c. T. II *P.* I *p.* 190.

(87) ERYCIUS PUTEANUS, eigenlijk HENDRIK VAN DE PUTTE, was geboren te *Venlo*, in 1574. Reeds vroeg vermaard om zijne uitgebreide en veelvuldige kundigheden, reisde hij, als meerdere zijner tijdgenooten, tot volmaking zijner studiën, naar *Italie*, en hield zich geruimen tijd op te *Padua*, waar hij opgenomen werd ten huize van den beroemden PINELLI. Hij werd zelfs in 1601 Hoogleeraar te *Milaan*, doch vertrok in 1606 naar *Leuven*, als opvolger van LIPSIUS; later werd hij bovendien Historieschrijver van den Aartshertog ALBERTUS en van den Spaanschen Koning FILIPS den IV Hij overleed in 1646. — De uitvoerige lijst zijner werken vindt men bij VAL. ANDR. *p.* 205, FOPPENS *T.* I *p.* 264, waar ook zijne beeldtenis voorkomt, PAQUOT T. III p. 90. Zie ook SAXE *T.* IV *p.* 91, 575, HOEUFFT *Parnasi* p. 106, S. DE WIND *Biblioth.* bl. 419.

(88) VINCENTIUS of JOANNES VINCENTIUS PINELLUS, een Genueesch edelman, doch die te *Padua* leefde, was beroemd als letterkundige, en door eene uitgestrekte wetenschap. Hij bezat groote verzamelingen van handschriften, en stond bekend als voorkomende jegens alle liefhebbers van geleerdheid. Zijn leven was beschreven door PAULUS GUALDUS. Zie de Schrijvers aangehaald bij SAXE *T.* IV *p.* 29, 567.

(89) HIERONYMUS FABRICIUS, naar zijne geboorteplaats genoemd AB AQUAPENDENTE, onderwees met grooten roem de Geneeskunst te *Padua* van 1563 tot 1604. Zie over hem MORÉRI op *Fabricius* en de daar aangehaalde Schrijvers.

(90) Dat tegen hen, die, in de *Vereenigde Nederlanden* woonachtig, de Universiteiten, onder den Spaanschen Koning staande, of de scholen der Jezuieten bezochten, eene geheele verbeurdverklaring van goederen door 's Lands Overheid was vastgesteld, vinden wij niet opgeteekend; doch vermoedelijk stelde HUBERT CATH eene zoo zware boete, als van *f* 100 's maands, hieraan bijna gelijk. En daarmede waren de leerlingen der Jezuieten bedreigd in het Plakkaat der Generaliteit van den 4 April 1596, overgenomen door de Staten van *Friesland*, den 10 Julij 1596. Zie boven bl. 231.

(91) HUBERT CATH begreep, dat het nog beter ware, dat zijn broeder door schenking aan de armen zich van zijne goederen ontdeed, dan dat zij van langzamerhand door de Regering werden aangeslagen. Maar aan dit verlangen konde ARNOLDUS reeds niet meer voldoen, daar hij, volgens den regel bij zijne opneming in de Societeit, van het beheer zijner goederen afstand had gedaan, eene schikking, die met de gelofte van *Armoede* heet in verband te staan. Zie het door ons

geschrevene, bl. 198. Het blijkt dus uit het antwoord, dat de, hier vermelde, briefwisseling tusschen de beide broeders voortgeduurd heeft tot in 1602, het jaar der opneming van ARNOLDUS in de Orde.

(92) MATTH. XXV, 36. In de volgende woorden is de vergelijking van den grooten oogst en het gering getal arbeiders ontleend uit MATTH. IX. 37, LUCAS X. 2; de omschrijvende benaming van den Zaligmaker is zamengesteld uit de Bijbelplaatsen 1 *Cor.* I. 24, JOANNES *Evang.* XIV. 6 en I, 12; de beide aangehaalde plaatsen uit de Evangelische geschiedenis komen voor LUCAS IX. 59—62.

(93) *Duitschland*, de hoofdzetel van de Hervormers, was vooral het land, dat LOJOLA ter harte nam. Hij zond weldra een vijftal daarheen van zijne eerste medehelpers, en dewijl hij als Generaal der Orde zich niet persoonlijk van *Rome* konde verwijderen, stichtte en begunstigde hij echter aldaar in de eerste plaats een Collegie voor de Duitschers. *Eerste Eeuw der Soc. J.* bl. 157.

(94) Over den beroemden Kardinaal BELLARMINI in zijn veelvuldige geschriften, zijn vele boekwerken na te zien. Wij vergenoegen ons met de aanhaling van MORÉRI en J. NICH *Pinacothecae* I *p.* 84. Hij werd geboren in 1542, werd lid der Orde in 1560, en overleed in 1621.

(95) Op dit verblijf van Pater CATH te *Zwol* doelt de flaauwe aanduiding in de *Oudh. en Gest. van het Bisdom Deventer*, *D.* II, bl. 78, waar uit de berigten van DE LA TORRE en VAN ROOVEEN wordt medegedeeld, dat te *Zwol* in 1618, behalve de Wereldlijke Parochiepriesters twee Jezuieten werkzaam zijn geweest. Meer bepaald leest men in den *Tegenw. Staat van Overijssel*, D. III bl. 523, op voorgang van B. J. VAN HATTUM, *Ge-*

schied. der Stad Zwolle, 1767, D. III bl. 400, dat CATH in genoemde stad, alwaar hij reeds verscheidene jaren de dienst in stilte had waargenomen, in 1613 eene Statie gesticht heeft, welke ongeveer 1629 in tweeën gesplitst is.

(96) *Hoofd der Geestelijke belangen.* Zoo vertalen wij den *Praefectus rerum Spiritualium*, die ook voorkomt onder den naam van *Exercitiorum Spiritualium Instructor*, Bestuurder der Geestelijke Oefeningen. In de Proefhuizen, Kweekscholen, (*Domus Probationis*, *Novitiatus*) en dergelijke gestichten was het zijn post, te letten op de denkwijze en het gedrag der aanwezigen, en hen door zijnen goeden raad bij te staan, ten einde hen alzoo meer en meer in den geest der Orde te vormen en tot gehoorzaamheid op te leiden. Hij regelde dus hun doen en laten, hunne gebeden en overdenkingen, hunne ligchamelijke kastijdingen of zelfskwellingen, de keuze hunner boeken, hunne geestelijke oefeningen, waartoe behoorden de plegtstatige Reinigingsweg, de Weg der Verlichting en die der Vereeniging; (*Via purgativa*, *illuminativa et unitiva.*) enz. Hij was dus onderscheiden van de gewone Biechtvaders (*Confessarii*) en had eene bijzondere Instructie, mede voorkomende in de *Regulae et Constitutiones Jesuitarum.*

(97) JOANNES MALDERUS of VAN MALDEREN, geboren in 1563, Bisschop van *Antwerpen* in 1611, overleden in 1633. VAL. ANDR. *p.* 531, FOPPENS T. II p. 684, en vooral PAQUOT T. II *p.* 5 maken gewag van hem en zijne geschriften. Zie ook *Eerste Eeuw* enz. bl. 540.

(98) BERNARDUS COLNAGUS, niet COLINAGUS, zoo als het Handschrift opgeeft, geboren te *Catana* in *Sicilie*, in 1545, was lid der Orde; bekleedde onder meerdere andere waardigheden, die van Boekenonderzoeker of *Censor*, en overleed in zijne geboorteplaats in 1611. Zie MORÉRI, bij wiens

berigt men uit de *Bibliotheca Bunaviana* T. I *Vol.* II *p* 1170 kan voegen dat Colnagus leven ook beschreven is door Jo. Paullinus, uitgegeven te *Munchen*, 1662.

(99) Pater Georgius Duras was vroeger geweest Provinciaal der *Nederlanden. Eerste Eeuw der Soc. Jesu* bl. 535.

(100) Benedictus Pereyra, Spanjaard van geboorte, overleden in 1610. Zijne verklaring van het boek *Genesis* heeft hem vooral grooten lof verworven. Zie Saxe *T.* IV *p.* 134.

(101) Joannes Argento, (dus lezen wij den naam bij Moréri, in de *Eerste Eeuw* enz. bl. 548 Argenteau,) was geboren in 1561, en overleed in 1626. Hij was vooral werkzaam in *Zevenbergen*, *Hongarije* en *Polen;* uit de beide eerste van welke landen de Jezuieten meermalen verjaagd werden. Bij de benoeming van eenen opvolger voor den 5den Generaal der Orde Claudius Aquaviva, die van 1581 tot 1615 regeerde, vereenigde hij meerdere stemmen in zijn voordeel; de post viel echter ten deel aan Mucio Vitelleschi.

(102) Wij vinden slechts van éénen persoon gewag gemaakt, die dezen naam gedragen heeft, doch ter dezer plaats niet in aanmerking kan komen. Het is een Geneeskundige van *Verona*, Joannes Baptista Confaloneri, van wien in 1535 in het licht verscheen eene Verhandeling *de Vini natura caet.* De hier bedoelde is zeker een aanzienlijk Geestelijke, dien wij echter niet te huis kunnen brengen. Liever althans willen wij dit aannemen, dan te onderstellen, dat wordt aangeduid de betrekking van *Confalonier* of *Gonfalonier*, zijnde, of een Banierdrager van de Kerk, of een Hoofdgezagvoerder namens den Paus in de steden, gelegen in het *Erfdeel van S. Pieter.*

Ook zoude men kunnen denken aan het lidmaatschap van zekere Broederschap van Boetedoende leeken, *Confanon* of *Gonfalon* geheeten, behalve door anderen, nog uitgebreid door Paus Sixtus den V. Wij houden ons echter aan het door ons gestelde in het verhaal.

(103) Johannes of Petrus Bonaventura, onder de Scholastike Godgeleerden *Seraphicus* toegenaamd, overleed in 1274, en werd in de 15de eeuw in het getal der Heiligen geplaatst. Het hier bedoelde geschrift is dat, hetwelk den titel voert: *Parvum bonum, sive Incendium amoris*, of nog liever een ander, geheeten: *Stimulus Divini amoris*, welk laatste in de *Regulae Jesuitarum* bijzonder wordt aanbevolen ter lezing in de Collegiën. Beide boekjes komen voor in het VII Deel der Romeinsche uitgave van Bonaventura's werken, 1588.

(104) De H. Geertruid leefde in de XIII eeuw; zij was zuster van de H. Machteld en Abdis bij de Benedictijner Orde; hare geschriften zijn later uit het Duitsch in het Latijn vertaald; de H. Theresa werd geboren te *Avila* in 1515, overleed in 1582; zij heeft eene nieuwe wijziging daargesteld in de Orde der Ongeschoeide Karmeliten; de H. Brigitta of Bergitta was eene Zweedsche Prinses, en overleed in 1373. Van alle drie wordt vermeld, dat haar meermalen onderscheidene openbaringen te beurt vielen, welke zij naderhand te boek stelden, en die ook gedeeltelijk zijn uitgegeven. Men zie over dit alles Moréri, J. A. Fabricii *Biblioth. Mediae et Infimae Latinitatis* en de Schrijvers, aangehaald in de *Bibliotheca Bunaviana. T.* III *Vol.* II *p.* 778, 679. Over de kerk der H. Brigitta, te *Rome* heeft Bjornstähl meerdere bijzonderheden opgeteekend in zijne *Reize door Europa en het Oosten, D.* II bl. 107, waar men ook bl. 109 volgg. aangaande de Heilige zelve gewigtige mededeelingen aantreft; zie nog over de-

zelfde Brigitta, A. Matthaecs, *Fundatt. Eccl. Ultraiect. p.* 312 *sq.*

(105) Maximiliaan van der Sandt of Sandaeus, geboren te *Amsterdam* in 1578, overleden in 1656. Zijn werk: *Theologia Mystica* kwam in het licht te *Maintz*, 1627. Zie Valer. Andr. *p* 665, Foppens, T. II p. 882, vooral Paquot T. II *p.* 378.

(106) Onder de hulpmiddelen tot het bekomen eener Godsdienstige gezindheid, door de Orde aangeprezen, behoorden ook de zoogenaamde *Stationes* of gebeden, uitgestort voor beelden, op zekeren afstand van elkanderen geplaatst, die gezamenlijk de voorstelling geven van een geheel voorval, b. v. van het lijden van Jezus. Van dienzelfden aard waren de hier vermelde oefeningen van Pater Cath in zijne eenzame wandelingen.

(107) *Magnificat* is het lied uitdrukkende den lofzang van Maria, Luc. I. 46, dus genaamd naar het eerste woord in de Latijnsche overzetting.

(108) De dag van Maria 's geboorte wordt gevierd op den 8 September; de *Octaaf* van een feest heet men die acht dagen, binnen welke hetzelve gevierd wordt, of ook alleen den laatsten van zulke acht dagen.

(109) De H. Antonius van *Padua*, of van *Portugal*, overleden in 1231, in 36 jarigen ouderdom, behoorde tot de Orde der Franciskanen, en was door vele wonderwerken beroemd, die in de kerk te *Padua*, welke zijnen naam draagt, in marmer of brons zijn afgebeeld. Zie Volkman D. VI. bl. 165.

(110) 2 December.

(111) Johannes *Evang.* XIII. 1.

(112) Van Arnoldus Cath, wiens uitvoerige levensschets hier door onzen Schrijver is medegedeeld, maakt ook kortelijk gewag Valer. Andrem *p.* 79. overgenomen bij Foppens *T. I. p.* 95; breeder Paquot *T.* II. *p.* 32 uit Ph. Alegambii *Biblioth. Scriptorum Soc. J.* en uit N. Sotuellus, die hetzelfde onderwerp behandeld heeft; ook met een enkel woord de *Eerste Eeuw der Soc. J.* bl. 675. Van der Heyden verklaart in het begin van zijn verhaal aangaande Cath, dat hij de bestaande berigten hier en daar verbeterd heeft; veelligt is dit dus ook toepasselijk op de opgaven van Paquot, die overigens nog meldt, dat Cath, alvorens in de Orde te treden, voornemens was geweest het Heilige land te bezoeken. Van den Vader en Overgrootvader is vroeger gesproken bl. 76 en Aant. 81.

(113) De punten van Doleancie, waarvan hier gesproken wordt, met de Reformatie der acht Gecommitteerden, (niet zeven, zoo als onze Schrijver opgeeft,) en de Resolutiën der Staten van *Friesland*, daarop gevallen, vinden wij bij L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, D. II bl. 211, Schwartzenb. D. V bl. 311. De 31e Doleancie, ter dezer plaatse bedoeld, luidt aldus: » Dat de placaaten tegens de Jesuyten, voor desen uijtgegeven, vernieuwt, ende voortaen strickte mogen werden onderhouden." Hierop volgt deze Reformatie: » De Gecommitteerden, exempt B. van Roorda, verstaan noodig, dat de placaaten in desen gemelt vernieuwt ende strictelijck bij de respective Overheden achtervolght worde." En het besluit, in dezen door de Staten genomen, was: » Dese artijckell werdt aenghenomen, ende daer beneffens alsoo geëxtendeert, dat in de placaaten mede begrepen sullen werden Priesters ende alle andere Geestelijcke Persoonen, gedestineert om Pauselijcken dienst te doen."

(114) Lucas I. 28.

(115) Jac. V. 14.

(116) Volgens de voorschriften der R. C. Kerk behoort hiertoe olijfolie gebruikt te worden, over welke de Bisschop den zegen heeft uitgesproken. Met deze olie moeten zeven deelen des ligchaams bestroken worden; als, de oogen, ooren, de neus, mond, handen, nieren en voeten. De woorden, hierbij door den Geestelijke gebruikt, zijn: God vergeve U, door deze heilige zalving en Zijne dierbare barmhartigheid, al wat gij misdaan hebt met het gezigt, gehoor, den reuk, smaak, gevoel, kwade begeerten en derzelver voldoening. — Bauwe, met dit alles niet genoegzaam bekend, had slechts in dier voege gehandeld, als in het verhaal beschreven staat.

(117) Een middel, meermalen gebruikt tot Duivelbezwering. In *die alderexcellenste Cronyke van Brabant, Hollant* enz. gedrukt te *Antwerpen* in 1512, leest men in Deel. I, blad *h*, 2 van eenen bezetene: » Doe werdt hi besloten, ende wert ghebonden met eender stoolen. Ende om verlost te worden. wert hi besworen." — Eene *stool* is een versierde band van laken of andere stof, door de Priesters bij de waarneming hunner bediening om den hals, en over de schouders op de borst gedragen. Zie A. Matthaei *Anal. T.* III *p.* 327 en de aanteekening op de *Oude Friesche Wetten* bl. 258.

(118) Pater Gasper Schott en Pater Johannes David, beide Jezuieten; geven de lijst der middelen op, welke, volgens de aangenomene denkwijze hunner Orde, de meeste kracht bezitten tegen den invloed en de werkingen van den Duivel. Zij zijn, naar de aanwijzing van den eerstgenoemde in diens *Physica Curiosa*, *p.* 322, 1°.) de Reliquiën der Heiligen, 2°.) het teeken van het Kruis, 3°.) het Wijwater, 4°.) het *Agnus Dei.* (Een *Agnus Dei* noemt men een bijna rond stuk was, onge-

veer ter grootte van eenen rijksdaalder, op het welke ingedrukt is de beeldtenis van een lam, een vaandel dragende, met deze woorden: Zie het lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt. Op de keerzijde vindt men het beeld van eenen of anderen Heilige. Deze *Agni Dei* worden in het eerste jaar dat een Paus den zetel bestijgt, en vervolgens alle zeven jaren, vervaardigd en gewijd, en den geloovigen uitgedeeld.) 5°.) Het vijfde middel is het noemen van den naam des Zaligmakers en de aanroeping der H. Maagd. — Vervolgens wordt dit nog in meer bijzonderheden verklaard, als 1°.) Het Wijwater, dat alle Zondagen gewijd wordt, 2°.) het Vontwater, dat op Paasch- en Pinksteravond gewijd wordt, 3°.) het Gregoriuswater, door de Bisschoppen gezegend om de altaren, enz. mede te wijden, 4°.) de kaarsen, gewijd op Lichtmis, 5°.) Palmtakken enz., op Palmzondag gewijd, 6°.) het *Agnus Dei*, 7°.) het teeken van het H. Kruis; eindelijk 8°.) de gewone *Exorcismi* of Bezweringen, hiertoe door de H. Kerk beschikt, en wel inzonderheid die, welke voorkomen in het *Manuael* ten behoeve van het Aartsbisdom van *Mechelen*. — Nog andere vereischten, bij de uitdrijving des Duivels reeds in de eerste eeuwen der Christelijke Kerk aangewend, waaronder ook de aanvrage naar den naam van den Boozen geest, die in een volgend verhaal van onzen Schrijver, bl. 128 mede noodzakelijk geacht wordt, zijn opgeteld bij Lactantius *de Orig. erroris*, *L.* II *c.* 15 en andere schrijvers, aangehaald door de geleerde uitleggers van het boekje van Minucius Felix, getiteld *Octavius*, *c.* 27; de noodzakelijkheid van deze naamsopgave was zeker afgeleid uit het verrigte door den Zaligmaker met den bezetene, die verklaarde Legio geheeten te zijn, bij Marc. V. 9, Luc. VIII. 30.

(119) Marc. X. 15. Luc. XVIII. 17.

(120) Tijdens Paus Gelasius den I in 493 werd

in een gezigt door den Aartsengel Michaël te kennen gegeven, dat de berg *Garganum*, of *Monte di S. Angelo*, gelegen in *Apulië*, in het Koningrijk *Napels*, onder deszelfs bijzondere bescherming stond.

(121) Bauwe van Roorda, of Baue Roorda komt bij Ferwerda voor D. I. bl. 93 onder het geslacht Roorda in *Tijemarum*, in de 9de generatie; wiens opgave aanmerkelijk verbeterd en aangevuld wordt uit het H. S. van Adelen, bl. 71 en 466, bij welken laatsten, als ook bij Schwartzenb. D. V bl. 301, zijne naam met klein verschil wordt gespeld; zijne ouders waren Frederik Roorda en Haring Andringa; dit paar kreeg 6 kinderen: Haring, ongehuwd overleden; Wob, gehuwd met Saeckle Popma, of Popkema; Ansck, ongehuwd overleden; Wlck, gehuwd met Sierck Donia; Poppe, die lid geweest is van het Verbond der Edelen, gehuwd met Elisabeth van Baerdt; en dezen Baue. Baues echtgenoot was Dorothea, dochter van Oene van Wijtsma, Grietman van *Dantumadeel*, die zijne genegenheid voor de Spanjaarden, en zijne pogingen om hen in *Friesland* terug te brengen, met langdurige ballingschap moest boeten. De indruk hiervan schijnt op de dochter te zijn overgeërfd. Wijtsma woonde na zijne terugkomst op *Wijtsma-State*, te *Birdaard*, (zie den Heer van Sminia, *Naamlijst*, bl. 119) waar ook vervolgens Roorda zijn verblijf nam, ofschoon deze eigenlijk te *Idskenhuizen* te huis behoorde. De broeder, die, volgens het verhaal van van der Heijden, op zijn sterfbed door Baue werd bijgestaan, is waarschijnlijk Haring geweest, daar deze, hoezeer ook de ouders van godsdienst veranderd waren, of, als misschien de oudste zoon, reeds in zijne jeugd belijdenis kan gedaan hebben van het Catholiek geloof en sedert daarbij gebleven zijn, of althans in zijn sterfuur daartoe weder kan hebben overgeheld; terwijl het van den ande-

ren broeder POPPE genoegzaam blijkt, dat deze der Hervormde Godsdienst is toegedaan geweest. Het leven van dezen komt voor bij J. W. TE WATER *Hist. v. h. Verb. der Edelen* St. III bl. 272.

BAUE ROORDA liet drie zonen na, alle ongehuwd overleden: ONE, ook OENE, of HONORIUS, (volgens FERWERDA, Colonel in dienst van den Koning van *Spanje*, over wien zie mede TE WATER bl. 276 aant.) die, bij eene Brabandsche vrouw eenen natuurlijken zoon nalatende, overleed in 1670; HARING, ook in ons verhaal vermeld, in 19 jarigen ouderdom gestorven te *Birdaard;* en FREDERIK, overleden in 1675.

In het verhaal van VAN DER HEIJDEN aangaande BAUE ROORDA blijft nog eene zwarigheid over, hoe deze namelijk, tot de gemeente der Doopsgezinden behoorende, lid heeft kunnen zijn der Landsregering en daarin eene openbare plaats bekleeden; want ofschoon, zoo als de Heer S. B. TEN CATE *Gesch. d. Doopsgez. in Fr.* bl. 146, aanmerkt, sedert het jaar 1611 gedurende een tijdvak van 40 jaren op deze gezindheid van Staatswege minder acht werd geslagen, en men dezelve meestal in rust liet, zoo ging echter de verdraagzaamheid niet zoo verre, dat men hare leden ook vergunde deel te nemen aan het Hoog Bestuur des Lands; ja dit was ook in strijd met de toenmalige denkwijze der Doopsgezinden zelve, van welke als onderscheidingskenmerk de Friesche uitdrukking in zwang was: *Neat fjuchtje, neat swearje, neat regearje*: Geene krijgsdienst te doen, geenen eed af te leggen, niet deel te nemen in de regering. Liefst zouden wij dus gelooven, dat ROORDA, die volgens VAN DER HEIJDENS berigten zelve, niet in allen opzigte met de Doopsgezinden instemde, en van wien het blijkt, dat hij geen zeer vast karakter bezat, wel in den beginne de belijdenis zijner ouderen gevolgd hebbe, doch later tot de Hed-

vormden overgegaan, en eindelijk in de Roomsche Kerk terug gekeerd zij. Of zijne laatste bekeering openlijk bekend is geworden, en hij daardoor vervolgens uit de Regering geweerd is, dan wel of hij, zich bij voortduring Hervormd veinzende, zijne plaats in dezelve behouden heeft, wordt door onzen Schrijver niet gezegd, en is ons onbekend; het eerste ontvangt eenigen schijn van waarheid, dewijl na 1627 zijn naam bij SCHWARTZENBERG niet meer voorkomt. Eindelijk merken wij op, dat uit het hier gemelde thans kan aangevuld worden het gemelde door genoemden Heer TEN CATE bl. 167, omtrent dezen BAUE ROORDA.

Over het geslacht van WIJTSMA, waartoe ROORDA's huisvrouw behoort, spreken wij nog nader in Aant. 137.

(122) Bij ADELEN bl. 369, onder het geslacht SCHELTEMA tot *Moera* in *Dongeradeel*, *Dokkum* en *Bornwerd*, vinden wij FROUCK, (door onzen Schrijver als VERONICA vertaald,) getrouwd met HECTOR OENAMA van *Epama*, welke eeht kinderloos bleef. Den man vinden wij niet gemeld op de, ons bekende, lijsten der verschillende familiën OENAMA. De vrouw was een der acht kinderen van SJUDTS SCHELTEMA en TIEMCK AYLUA, en alzoo eene zuster van den Curator der Franeker Hoogeschool, FRANS SCHELTEMA, over wien VRIEMOET spreekt, *p.* XLV. Deze Hoogleeraar voegt daarbij de geslachtlijst der SCHELTEMA's, zoo hij zegt uit geschrevene aanteekeningen; welke lijst echter, naar het schijnt, in zoo verre uit ADELEN kan verbeterd worden, dat de overgrootvader van FROUCK en FRANS niet geweest is SIBET, maar FRANS SCHELTEMA, en deze tot vrouw had FROUCK RIEMERSMA; zijnde verder deze FRANS een zoon geweest van SJBETH ofte Olde SJBE SCHELTEMA, in 1440 woonachtig te *Morra*, wiens vrouw bij ADELEN niet genoemd wordt. De beide personen, bij VRIEMOET

voorkomende, namelijk de stamouders Schelto en zijne vrouw Beits Bolta, worden bij Adelen verzwegen, en dienen dus de beide berigten tot onderlinge opheldering. Zie ook te Water St. III bl. 286.

(123) Deze voornaamste persoon schijnt dus meermalen de vergadering, waarin dienst gedaan werd, ten zijnen huize ontvangen te hebben.

(124) Veelligt, dewijl hij tot den geringeren stand behoorde, en niet in staat was, zich geduric vleesch of visch aan te schaffen; waarom het koopen daarvan ligtelijk het vermoeden konde opwekken, dat hij eenen voornamen persoon, misschien wel eenen Priester, heimelijk herbergde.

(125) Zie onze Aant. 42.

(126) Leonardus Marius, na vroeger Hoogleeraar geweest te zijn te *Keulen*, en vervolgens Pastoor te *Amsterdam*, werd onder het oppergezag van den Algemeenen Pauselijken Vikaris, Deken en Vikaris te *Haarlem*, en dien ten gevolge ook van het Leeuwarder Bisdom. Zie boven Aant. 43. Hij overleed in 1653. Over hem en zijne geschriften handelen mede de *Oudh. en Gest. van Kennemerland*, *Amstelland*, enz. D. I. bl 173, D. II bl. 103, 136; *van Friesland* D. I bl. 358, Valer. Andr. *p.* 625, Foppens *T.* II *p.* 817, en, het uit dezen vertaalde berigt van P. de la Rue, *Geletterd Zeeland*, bl. 249. Marius heeft, zoo men zegt, meerdere bekende personen, en daaronder Vondel, tot het Roomsche Kerkgenootschap overgehaald. — In de Verhandeling van Jac. Scheltema *over het bewerken van de Geschiedenis der Nederlanden*, bl. 21 wordt gesproken van zekere Handschriften van eenen L. Marius, Erasmiaansch Roomsch Priester te *Alkmaar*, over het lot der Roomsche Kerken hier te lande, voor, in, en na den jare 1581, met veel wijsheid en bescheiden-

heid geschreven. — Van dezen laatsten Schrijver is verder niets ter onzer kennis gekomen.

(127) VITUS JACOBI was zoo geacht, dat bij tijdens de zwakheid van den Aartsbisschop ROOVEEN in 1637 mede werd voorgesteld onder degenen, die hem geschikt voor Medehelpers konden dienen. Zie *Batavia Sacra*, D. III bl. 335; ook later, bij VAN DER HEYDEN bl. 164, 165 en Aant. 177.

(128) Over het Dekenschap van *Friesland* komt mede reeds iets voor in onze Aanteekeningen 42 en 43.

(129) *Overwonnen en gebonden* drukt in de vertaling slechts gebrekkig uit de woordspeling, die in het Latijn voorkomt: *vicit et vinxit.* — Overigens had de Schrijver hier in de gedachte eene der bijbelplaatsen, MATTH. XII. 21, JOHANNES *Openb.* XX, 2 en dergelijke.

(130) Over den tragen overgang van de Roomsgezinden in de *Zevenwolden*, en vooral in *Opsterland*, tot de Hervormde Kerk, vindt men belangrijke bijzonderheden, ook bepaaldelijk tot dit tijdperk behoorende, bij IJPEIJ en DERMOUT, t. a. pl. D. II, Aant. bl. 35. Verders mag men hier aanstippen, dat de Schrijver eenen kleinen misslag begaat als hij *Smallingerland* eene Grietenij noemt van de *Zevenwolden*. Tot zijne verontschuldiging kan strekken, dat, zelfs in oorspronkelijke en openbare stukken van vroegere dagteekening, meermalen verschil in de rangschikking der Grietenijen wordt opgemerkt. In den Landtaks, namens Hertog JORIS van *Saxen* in 1511 opgemaakt, vindt men (MARTENA'S *Annael* bij SCHWARTZENB. D. II bl. 19) *Opsterland* niet gemeld onder de *Zevenwolden*, maar onder *Oostergoo*. Even zoo sprak Paus PIUS IV van de dorpen dier Grietenij, als tot *Oostergoo* behoorende,

in zijne bulle, uitgevaardigd tot oprigting van het Leeuwarder Bisdom in 1561. Zie *Oudh. en Gest. van Friesl.* D, I bl. 225. Eene nog grootere afwijking vindt men in een Friesch Staatsstuk van 1456, bij SCHWARTZ. D. I bl. 590. Dit alles echter neemt niet weg, dat het gestelde van den Schrijver eene wezenlijke vergissing moet heeten.

(131) Waarschijnlijk ten gevolge van den inval der Zweden onder den Veldheer WOLF HENDRIK VON BAUDIS of BAUDITZ in *Westfalen* en het *Paderbornsche* in Augustus 1632. BAUDITZ was echter weldra door het aanrukken van het Oostenrijksche leger onder PAPPENHEIM genoodzaakt te wijken. Zie S. PUFENDORFI *Comment. de reb. Suecicis p.* 75, MORÉRI op BAUDIS.

(132) 25 November.

(133) Vermoedelijk wordt hier bedoeld RIOERD ROORDA, gehuwd met DOJTHIE HERINGA, bij welke hij 7 kinderen naliet, onder welke één JOHAN, die, Capitein en Commandeur van *Lieroord*, in 1667 is overleden. Zie ADELEN bl. 83. FERWERDA D. I bl. 96 noemt hem mede op de familie ROORDA *AU LAMBEL*, in de 9de generatie, en zegt dat de zoon Luitenant-Colonel geweest is. RIOERD ROORDA was de zoon van HANS ROORDA, die even als zijn broeder JOHAN onder de bannelingen geteld wordt bij SCHWARTZENB. D. IV bl. 179, 191, SOLCKEMA *Conscriptio Exsulum* (H. S. vereenigd met een ander, terstond te vermelden,) en kleinzoon van eenen anderen RIOERD, die in het begin der Spaansche onlusten mede verdacht was te behooren tot de voorstanders der vrijheid, zoodat hij onder anderen in 1567 mede borg moest blijven voor de voldoening der voorwaarden, waarop AREMBERG aan *Leeuwarden* vergiffenis wilde toestaan, WINS. *Hist. L.* I p. 161 en vervolgens zelve, tijdens den inval der Geuzen in 1572, door

Robles werd opgeligt, en zijn huis te *Hennaard* geplunderd, (Gabbema bl. 549 Carolus *de rebus C. a Robles*, *p.* 125, welke verder van dezen Rioerd gewaagt *p.* 25, 27; alsmede te Water t. a. pl. III St. bl. 277). De oude Rioerd werd evenwel naderhand weder gedurig in Staatszaken gebruikt; zoo als bij de onderhandelingen over de zeedijken; Wiss. *L.* III *p.* 17, 27 ook bij andere gelegenheden. Zie *p.* 31 en op vele plaatsen bij Schwartz. als D. III bl. 689, 699, 702, 704, 750, 848, 960, 1005, 1021, 1030, 1062, 1064 en veelligt elders. Hij overleed in den jare 1576. Omtrent de voorouders van dezen Rioerd verschillen Adelen en Ferwerda van de Geslachtregisters van Regnerus Solckema IIde Boek, 3de Capittel. [Handschrift behoorende aan het Friesch Genootschap.] Het zoude te ver uitloopen, wanneer wij dit hier anders dan met een enkel woord wilden aanduiden.

(134) Namelijk bij van der Heijden; niet, zoo als men uit het verband ligtelijk zoude besluiten, bij Rioerd Roorda. Zoo ook wordt in het vervolg onder de algemeene benaming *de Stad* niet *Maastricht* bedoeld, maar *Leeuwarden*, de woonplaats van den Schrijver, waar hij dit zijn verhaal opstelde.

(135) Over het geslacht zijner moeder, Luts van Espelbach is reeds gesproken in Aant. 68. Volgens Adelen, bl. 249 kreeg zij bij haren man vier, doch volgens Ferwerda D. II St. II, zeven kinderen, onder welke Pater Georgius voorkomt onder den eenvoudigen naam Joris. Zijn vader Lambert van Broncкhorst was bij erfenis Heer van de goederen van *der Schoot* bij *Gouda*; Ferwerda, 5de generatie. Deze behoorde tot een der oude en aanzienlijke Hollandsche en Utrechtsche geslachten, een van welks leden, Johan van Broncкhorst,

zelfs bij herhaling in 1322 en 1330 tot Bisschop te *Utrecht* was benoemd, hoewel hij nooit in het bezit dier waardigheid geweest is. Zie C. P. Hoyck van Papendrecht, *Analect. T.* III, P. I p. 191, *Aanhangsel op de Kerkel. Oudheden v. Nederland*, bl. 95, Een afzonderlijk Capittel, gewijd aan de opheldering van het geslacht Bronckhorst, komt voor in de *Handvest-Chronijck* van M. van der Houve, D. I bl. 183. — Willem Bronckhorst, genoemd in Aant. 83 als leerling van Schonaeus was waarschijnlijk de zoon van Pieter, die de broeder was van Gijsbrecht van Bronckhorst, den vader van Lambert. Althans ook Willem had eene Waalsche, en dus vermoedelijk Roomsgezinde vrouw; en zijne zusters waren insgelijks meest met Brabanders gehuwd; eene oudere halfzuster met Lodewijk del Rio, lid van den Spaanschen Bloedraad.

(136) Zijne grootmoeder was uit het geslacht der Dekama's. Zie bl. 115 en Aant. 68.

(137) » Gerrijt van Wijtsma, is vrijer, 31 jaren oldt sijnde, gesturven tot *Birdaerdt*, ende aldaer in de kercke begraven." Dus schrijft Adelen bl. 465. Over deszelfs vader Oene is reeds gesproken in Aant. 121. Gerrijt was dus de broeder van Dorothea, de vrouw van Baue Roorda, na wiens dood de Paters Jezuieten bij voorkeur hun verblijf bij deszelfs schoonbroeder schijnen gehouden te hebben; er waren buiten Dorothea nog twee andere zusters, Siouck, gehuwd met Pibo van Albada, den vervolger van het Handschrift van Adelen, en Sijtje, gehuwd met Dr. Sijds, of Sixtus van Donia.

(138) In de *Batavia Sacra* D. III bl. 258 leest men: » In 't jaar 1633 heeft Fabius Lagonissa, Pauselijke Nuncius in de *Nederlanden*, van Roo-

VENIUS daarover aangesproken,—geordonneert dat Pater DE JONG, Jezuiet, niet vermogt de Kerkharderlijke bedieningen te *Enkhuizen* te verrigten, als met kennisse en verlof van den Pastoor." Dit zelfde wordt gemeld door S. CENTEN in het *Vervolg van G. BRANDT'S Hist. van Enkhuizen*, bl. 72, alwaar mede den Jezuieten, en bijzonder Pater DE JONG wordt te laste gelegd de zucht om zich in de plaatsen, door andere Geestelijken bezet, in te dringen. DE JONG was de eerste Jezuiet, die zich te *Enkhuizen* vestigde.

(139) Onder het woord *hij* moet de *vader van* ANNA gedacht worden. — Het voormalig ligtvaardig gebruik van uitbanning bij sommige afdeelingen der Doopsgezinden, vooral bij de zoogenaamde Oude Vlamingen, wordt mede aangewezen bij FOEKE SJOERDS, *Beschr. v. Friesl.* II D. II St. bl. 810, 819, alwaar onder de redenen hiertoe insgelijks wordt opgegeven het inroepen der hulp van de Wereldlijke Overheid. Vergelijk ook G. BRANDT, *Hist. der Reformatie*, in het begin van het IV Boek, SCHWARTZENB. D. III bl. 1141, IV bl. 962, D. V bl. 100. Zie ook *Letter- Hist.- Konst- en Boekbeschouw.* 1763 D. I bl. 88.

(140) Gewoonlijk wordt anders de Booze geest bezworen op kruiswegen, ook wel op driesprongen. Zie NIERMEYER t. a. pl. bl. 76.

(141) Dus den 5 Januarij.

(142) 25 Julij.

(143) *Taratantara;* een woord, dat, volgens de aanteekening van HOJNCK v. PAPENDR. *T. II P. II p.* 99, zoude moeten aanduiden het gedruisch van den meelbuil of builmolen der bakkers; doch veeleer eene klanknabootsing is der klaroen of trompet, gelijk de oude Romeinsche dichter ENNIUS gezegd heeft:

At tuba terribilem sónitum Taratantara dixit.

Zie Servius op Virgilius' *Aen.* IX. 503. De duivel gebruikte het hier als een tergend en sarrend geluid, of veelligt als een krijgsgeschrei, tot aanduiding dat de kamp met Anna weder aanving.

(144) Lucas XI. 21. Het antwoord van Pater Creps, voorkomende op bl. 131, was mede ontleend uit de volgende versen.

(145) Destijds, van 1629 tot 1637, regeerde Keizer Ferdinand de II, die den toen blakenden dertigjarigen oorlog met kracht doorzette tegen de Zweden en Protestantsche Duitsche Vorsten.

(146) De vereeniging der Nederlandsche en Fransche legers in 1635 onder het opperbevel van Prins Frederik Hendrik deed groote verwachtingen geboren worden, die echter op verre na niet tot vervulling kwamen. Alles liep af met de verwoesting van een gedeelte van *Braband*, en eene vergeefsche poging op *Leuven*, waarvan men hoofdzakelijk wegens gebrek aan mondbehoeften en veelvuldige ziekten onder de Fransche benden moest afdeinzen. *Thienen*, dat den 19 Mei stormenderhand werd ingenomen, moest vooral in eene verschrikkelijke mate de rampen des oorlogs ondervinden, om welke voor te komen of te matigen de Friesche Stadhouder, Graaf Hendrik Casimir van Nassau, door wien de stad gewonnen was, (naar de opgave van J. van de Sande, in het *Vervolg op* Reijdt bl. 184,) hoewel zeer groote, echter veelal vergeefsche moeite aanwendde. Bij Paquot *T.* III *p.* 100, wordt uit Eryc. Puteani *Hist. Belg. de Obsid. Lovaniensi* a°. 1635, de treurige beschrijving hiervan medegedeeld. Over de rampen die de vereenigde legers later, ten gevolge der bovengemelde redenen, troffen, zindt men belangrijke berigten in Wagenaar's *Vaderl. Gesch.* D. XI bl. 204, 209 en in de *Bijvoegsels* XI St. bl. 80, 86.

Hoe verfoeijelijk deze plundering van *Thienen* ook was, moet men evenwel hierbij in acht nemen, dat zoodanige gruwelen destijds, vooral in *Duitschland* gedurende den 30 jarigen oorlog, van weerszijden dagelijks gepleegd werden. Nadat WALLENSTEIN voor de eerste reize van zijn geweldig bewind ontzet was, vindt men hiervan reeds een ijsselijk voorbeeld in het geheel onschuldige Pommersche stadje *Pasewalk*, in 1630 uitgemoord door de Keizerlijken; bovenal berucht is de vernieling van *Maagdenburg* in 1631 door den Oostenrijkschen Veldheer, Graaf VAN TILLY, eigenlijk een Brabandsch Edelman, TSERCLAES geheeten, waarbij het getal der omgebragten op 20000 begroot werd. De Zweedsche Koning, GUSTAAF ADOLF maakte op deze allen eene vereerende uitzondering, en spaarde de landen, die hij doortrok, zoo veel mogelijk; doch na zijnen dood ging zijn leger, dat uit allerlei natiën werd aangevuld, veelal denzelfden gang als de overigen. In het bijzonder waren de Franschen zoo wegens hunne slechte huishouding, als hunne zedeloosheid berucht, die dan voor hen zelve mede in de gevolgen van ziekte en pest veelal deerlijk beloond werd. In 1637 kwam de helft van hun leger in *Duitschland* om, zonder in gevecht geweest te zijn; in 1643 was dit nog erger. Wat Prins FREDERIK HENDRIK betreft, deze was bekend, als de rampen des oorlogs zoo weinig mogelijk verzwarende; en men mag dus ook het getuigenis der geschiedschrijvers voor waar aannemen, dat de ramp van *Thienen* meestendeels aan de Franschen, die onder de eersten in de stad kwamen, te wijten was. Zie de *Geschichte Deutschlands* van 1632—1648 door FR. VON RÄUMER, in diens *Histor. Taschenbuch* 1832, bl. 24, 44. 164 en elders.

(147) *Pelliculam intoxicatam removeret*, staat in het H. S. waardoor men iets anders zoude be-

grijpen. Men leze en vertale dus liever: *evomeret*, gelijk het weder voorkomt bl. 137.

(148) De Duivel was hierbij gedachtig aan de bijbelplaats 2 Petrus III. 8, waarvan hij de woorden overeenkomstig zijnen toestand plooide.

(149) De gift van een bruidspand, waardoor de Duivel eene vrouw of meisje aan zich verbindt, komt meermalen voor. Evenwel was dit geschenk niet altijd even deugdelijk. De pandpenning, door den Duivel zijnen geliefden ter hand gesteld, schijnt eerst wel een stuk geld te zijn, doch verandert weldra in iets van minder waarde, en somtijds in eene vuile vijg. Zie J. Scheltema, *Geschied. der Heksenprocessen*, bl. 74.

(150) Het Handschrift heeft: *maamque expressit*, zijnde boven het eerste woord een streepje gehaald tot aanduiding der bekorting in het schrijven. Men moet lezen: *naamque*, in plaats van *naturamque*; gelijk het eveneens zamengetrokken voorkomt op bl. 130: *loca, naae necessitati deputata*, en nogmaals op de volgende bl. *Iverat Anna naae loco secreto satisfactura.* — In de woorden, terstond hierop volgende, meenen wij eene kleine uitlating waar te nemen, in welke kan verhaald zijn, dat de Duivel voorspeld had, dat, ten blijke van hare nog voortdurende betoovering, Anna nog paardenmist zoude kwijt raken. »Doch" zegt de Verhaler, »deze voorspelling kwam niet volkomen uit; want, in plaats daarvan, kwamen er ballen met paarden- of koeijenhaar, enz. te voorschijn." Wij laten het bij deze enkele aanwijzing berusten. Die lust heeft, moge hierover verder zelve nadenken.

(151) Of wel de H. Ambrosius, die in de IVde eeuw leefde, het zij alleen of met den H. Augustinus, de vervaardiger geweest zij van den hier

bedoelden lofzang, algemeen bekend onder den naam van *Te Deum*, dan of dezelve eenen anderen oorsprong gehad hebbe, is een onderwerp geweest van groot geschil onder de geleerden. Men zie Th. Ittigius, *de Bibliothecis et Catenis Patrum*, *Praefat. p.* XCII, N. P. Sibbern, *de libris Latinorum Ecclesiasticis*, *Vitemb.* 1706, *p.* 62, Fabricii *Bibl. Med. et Inf. Latinit.* in v. Sisebutus, de woorden van den Kardinaal Ving. Mar. Ursinus, aangehaald door van Rijn in de aanteeken. op de *Oudh. en Gest. van Deventer* D. I bl. 534, en vooral den brief van den geleerden G. Meerman, voorkomende in de *Anthologia vet. Latinorum poëmatum*, uitgegeven door P. Burmannus *Sec. T.* II. *p.* 325; ook H. Venemae, *Hist. Eccles. T.* IV *p.* 430, welke meest allen voor den waarschijnlijken dichter daarvan houden zekeren Sisebutus, eenen monnik, die niet wel later kan geleefd hebben dan in het begin der VIde eeuw.

(152) De pest, of althans de algemeen besmettelijke ziekte, die mede ten gevolge van de inlegering der zieke Fransche soldaten, reeds in 1635 zich door het land verspreid had, kreeg in het volgende jaar nog veel meer de overhand. In *Amsterdam* nam dezelve wel 17000 menschen weg. Zie Wagenaar's *Amsterdam* D. V. bl. 10, en het verhaal van onzen Schrijver bl. 147, 174 In een werkje van Lucas Trelcatius, *Teghenghifte teghen de Peste*, *Leeuw. 1637*, aangehaald door den Heer J. van Leeuwen in eene aanteeken. op *It aade Friesche Terp*, bl. 465, wordt ook gemeld, dat in 1636 te *Leeuwarden* eenen tijd lang wekelijks omstreeks 200 dooden werden begraven, en op sommige dorpen naar evenredigheid nog meer.

(153) 15 Augustus.

(154) Reeds terstond na de vernietiging der

kloosters in 1580, had men onder zekere bepalingen vastgesteld, dat de daarin aanwezige Geestelijken een jaarlijksch pensioen zouden bekomen. Waarschijnlijk behoorden hiertoe ook de beide, door onzen Schrijver bedoelde, hoogbejaarde Geestelijke dochters. Zie SCHWARTZENB. *Charterb.* D. IV. bl. 146, art. 21, bl. 245 art. 21, en bl. 292, 294 op welke beide laatste plaatsen men eene lijst vindt der Nonnen, behoorende tot de twee Vrouwenkloosters te *Leeuwarden*, aan welke zoodanige uitkeering werd toegezegd. Deze kloosters waren, het eene van de Graauwe Zusters, volgende den derden regel van den H FRANCISCUS, het andere van de Witte Nonnen, behoorende tot de Orde van den H. DOMINICUS. Zie *Oudh. en Gest. v. Fr.* D. I bl. 271. Zie ook over deze pensioenen IJPEIJ en DERMOUT D. I Aant. bl. 134.

(155) Niet geheel van waarheid ontbloot was, althans voor dit oogenblik, het beweerde door de vrouw van PEIJMA. Bijzonder gold het van *Amsterdam*, dat men meer tot toegeeflijkheid begon over te hellen; want ofschoon ook in het jaar 1616 de Regeerders dier stad bij de Hollandsche Staten wel ernstig hadden betoogd, dat de Roomsgezinden driester begonnen te worden; vele Jezuieten in het land kwamen, gelden opzamelden, enz., ja zelfs vele Roomsgezinde Schouten en andere ambtenaren werden aangesteld, weshalve tegen hen de Publicatie der Staten Generaal van den jare 1612 uitdrukkelijk behoorde gehandhaafd te worden; (zie G. BAUDARTII *Memoriën ofte kort Verhael der gedencweerd. geschied. Arnhem 1620*, bl. 293) zoo was echter, vooral na het jaar 1621, een geheel andere geest in de meerderheid der Regenten aldaar gekomen, en liet men, als ongemerkt, van langzamerhand de bijeenkomsten toe niet alleen van Remonstranten en andere Protestantsche gezindhe-

den, maar ook den Roomskatholijken. Evenwel bleef dit niet zonder gedurige klagten. In *Zeeland* was in 1636 eene uitvoerige handeling over dit onderwerp tusschen de Predikanten en de Staten, waarvan de eersten bepaalde punten opgaven, uit welke de overtredingen der Roomsgezinden duidelijk konden blijken, en het eindelijk zoo ver gebragt werd, dat hun de naauwkeurige naleving der plakkaten werd toegezegd. Zie L. VAN AITZEMA *Saken van Staet en Oorlogh* D. IV bl. 433 en vooral 441. Ook in *Friesland* klaagt VAN DE SANDE, *Vervolg op* REIJDT, bl. 197, dat de aanzienlijke Roomsgezinde grondbezitters zich in 1635 en 1636 door hunne goederen invloed wisten te verschaffen op den staat der Landsregering, en die in verwarring bragten. Dezelfde Schrijver berigt, dat de Zuid-Hollandsche Sijnode van 1636 zich bij de Staten had aangemeld over de groote vrijheid, door Roomsgezinden thans genomen, als die reeds een geregeld Kerkelijk Bestuur hier te lande hadden daargesteld, hunne dienst openlijk uitoefenden, kerken bouwden, de arme Protestanten met geld tot hunne Kerk omkochten; » dat, tegens de placaten van buiten inkomen Jesuijten, die der Spanier pretensen op dese landen justificeren, ende, dat in de Paepsche vergaderingen ghebeden wordt niet voor de Staten deser landen, noch voor de Magistraten der steden, maar voor den Coning van *Spanien* ende den Cardinael Infant; dat alle de Papen staen onder haren oppersten Bisschop, wonende 't' *Utrecht;* dat ook meisjes en bejaarde dochters tot kloppen worden aangenomen; dat de Hervormden bij *Maestricht* en elders door de Roomsgezinden gekweld en onderdrukt werden, enz." En het waren genoegzaam dezelfde bezwaren, op grond van welke door de Algemeene Staten in 1644 op het verzoek van den Franschen Afgezant D' AVAUX om vrije Godsdienstoefening voor de Roomsgezinden een weigerend antwoord gegeven werd.

Dit alles had echter te *Amsterdam* in 1637 niet meer uitwerking gehad, dan dat men enkel een besluit nam, om de bestaande plakkaten te handhaven, op welks uitvoering men echter weinig gezet scheen. Doch tot de bevordering dezer zachtzinnigheid werkten evenwel, behalve de geaardheid van Prins FREDERIK HENDRIK, welke in de veroverde steden vele vrijheid vergunde, en daardoor den afkeer der bewoners van de Zuidelijke Nederlanders zocht te overwinnen, ook vooral mede de bedenkingen, dat men thans in een zeer naauw verbond stond met het Fransche Hof, hetwelk men mede langs dien weg trachtte te believen, en de pas ondernomene vredehandeling met de Spanjaarden zelve; welke beide redenen ook worden opgegeven door VAN DE SANDE t. a. pl. en door WAGENAAR *Amst.* D. V bl. 12.

(156) In onze aanteekening 79, hebben wij als tweeden zoon van den ouden PIETER GERRITS genoemd eenen JAN; doch of deze dezelfde persoon was, als de hier genoemde JAN PIETERS, kunnen wij niet bepalen.

(157) LUKAS XVI. 31.

(158) Twee dagen na DE GREEFF (zie Aant. 66) overleed ook te *Nijmegen* aan de pest in de ziekenverzorging, THEODORUS DE JONGE in 1636. Vergelijk de Lijst der Gestorvenen, van onzen Schrijver bl. 180.

(159) Door ADRIANUS RENEZ, of, zoo als hij bl. 147 beter genoemd wordt, RENESSE, wordt aangeduid ADRIAAN RENESSE *van Wilp*, zoon van DIRK v. R. *v. W.* en GISBERTA BOTTER van *Snellenberg*, kleinzoon van JOHAN VAN R. Heer tot *Wilp* of *Wulp*. Door zijne overgrootmoeder was ADRIAAN verwant met het geslacht der BRONCKHOR-

STEN. Hij verloor zijnen vader in 1634. Zijn grootvader was een der Verbonden Edelen en voorstander der Hervormden geweest, terwijl hij later genoemd wordt als een der hoofdbewerkers van de Utrechtsche Vereeniging in 1579. Welk een verschil van gezindheid tusschen dezen en zijnen kleinzoon, den Jezuiet! Over JOHAN VAN RENESSE vergelijke men FERWERDA, D. II, op de lijst van dat geslacht, in de 12de generatie, (die vervolgens ook deszelfs zoon en kleinzoon noemt,) maar vooral J. W. TE WATER, *Hist. van het Verbond der Edelen.* St. III bl. 250, welke ook bl. 249 meerdere belangrijke aanwijzingen geeft betrekkelijk het oud en aanzienlijk geslacht der RENESSEN.

(160) 24 Junij.

(161) Door de uitdrukking, *onze man*, wordt niemand anders dan de Schrijver zelve, WILLEBRORDUS VAN DER HEIJDEN, bedoeld, gelijk wij zulks in de Voorrede hebben aangeduid.

(162) *Iserkremer* volgens de Friesche uitspraak: Koopman in IJzerwaren. Dus was men, vooral voorheen, toen de geslachtsnamen in dit gewest slechts zelden gebruikt werden, en aan vele personen geheel ontbraken, veelal gewoon, tot meerdere duidelijkheid, bij den doop- en vadersnaam het bedrijf of beroep van hem, dien men bedoelde, te voegen. In onze dagen, sedert het aannemen van eenen geslachtsnaam door de Wet verordend is, zijn deze toevoegsels zeldzamer geworden, doch ontbraken echter niet geheel en al. Men kan hier en daar nog hooren noemen b. v. PIETER Pikeur, ULBE Smid, en dergelijke. Bij zoodanige aanwijzingen wordt het lidwoord *de* steeds weggelaten.

163) De vermelding der Engelsche Vaders wijst ons op het Collegie van S. WAAST te *Douai*, waar de Jezuieten onderwijs gaven. Zie onze Aant. 75,

en de, daar aangehaalde, plaats uit den *Tegenw. Staat v. a. volk.* Anders zoude men ook kunnen denken aan *Warneton*, volgens sommigen mede *Waasten* geheeten, een steedje, twee uren van *Ijperen* aan de *Leije* gelegen; doch daar vinden wij van geen verblijf der Jezuieten iets gemeld. Zie het genoemde werk, bl. 371, vergeleken met J. B. Gramaye, *Antiquitt. Flandriae*, p. 198. Het Latijn heeft: *Watenis* in *Flandria.*

(164) Frederik van Tassis komt meermalen voor als Provinciaal van *Duitsch-Nederland* op de Sterflijst achter van der Heijdens werk als in 1635, 1636, 1637.

(165) De derde zoon van Pieter Gerrijts, volgens onze Aant. 79.

(166) Uit deze opheldering blijkt, dat het geval te *Leeuwarden* gebeurd is, waar Pater Mocman, zijnde Franciskaan of Minderbroeder, woonachtig was. Zie bl. 168.

(167) Bij Foppens T. II *p.* 554 wordt vermeld Ildefonsus Goetgebuur als Vlaming, Benedictijner, en Bibliothecaris der Abdij S. Amand *aux Prés*, hebbende in 1645 te *Douaij* uitgegeven een werk van Jonas, Bisschop van *Orleans*, die geleefd had in de 9de eeuw. Ook wordt een Goedgebuur genoemd in de *Oudh. en Gest. v. Delfland*, bl. 506 die nog leefde in 1649. Veelligt is dit dezelfde, als de hier genoemde.

(168) Maria de Medicis, weduwe van Koning Hendrik den IV, die, door bewerking des Kardinaals de Richelieu, van het Hof haars zoons Lodewijk den XIII verwijderd was, en nu, onder den schijn eener buitenlandsche reis, wezenlijk in ballingschap rondzwierf. Zij werd hier te lande echter met uiterlijke pracht ontvangen. Zie Ant-

ZEMA t. a. pl. bl. 61 volgg. en over haar verblijf te *Amsterdam*, het afzonderlijk werk van C. BARLAEUS, *Medicea hospes*, en daaruit WAGENAAR's *Amsterd.* D. V bl. 19. In de M. S. Beschrijving van *Dordtrecht* door P. VAN GODEWIJCK, aangehaald door den Heer G. D. J. SCHOTEL, *Geschied- Letter- en Oudheidkund. Uitspanningen, Uit.* 1840, bl. 120, leest men ook, dat de Koningin in genoemde stad aankwam, » met er Jesuïten en geestelikheijd." Tot dit gedeelte van haar gevolg behoorde dus ook de, hier genoemde, biechtvader SUFFREN.

(169) *Psalm* CXXIV. 7.

(170) De beschrijving der gevangenis kan eenigzins duidelijker gemaakt worden, wanneer men zich die voorstelt volgens bijgevoegde afbeelding:

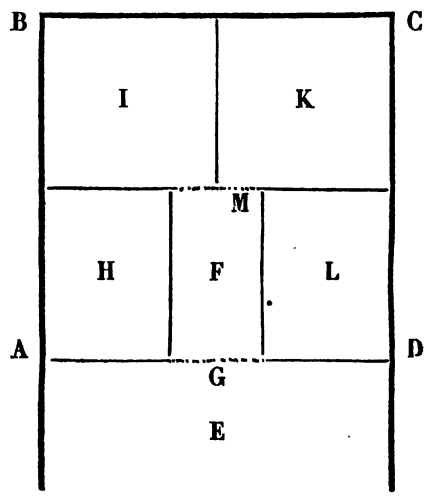

A, B, C, D, is het geheele hondenhok of onderaardsch verblijf;

E, de plaats in de opene lucht, daarvoor gelegen;

F, de overdekte gang, loopende naar de gevangenissen;

G, het traliënhek, aan den ingang daarvan;

H, I, K, L, de kluizen, in eene van welke, (men stelle in K,) Pater Scheffer zat.

M, de deur van deze kluis, waarin een klein lucht- en lichtgat.

Het plaatsen van eene paal tegen den eenen muur, dien men vervolgens moest overklimmen, en het vergeten van het deursluiten bij den tweeden muur, zoude ligtelijk op het vermoeden kunnen brengen, dat de dienstmaagd van den Stadsbode niet zoo geheel onkundig was geweest van het voornemen om den Pater te verlossen.

(171) De dag van den H. Ignatius de Loyola is de 30 Julij.

(172) De rampspoedige togt van Graaf Willem van Nassau in 1638, aangevangen met oogmerk om *Antwerpen* of *Hulst* te benaauwen, en zijne nederlaag bij *Kalloo*, zie men van de Sande, bl. 210. Wagenaar *Vad. Hist.* D. XI bl. 267 volgg. *Bijvoegs.* XI St. bl. 89. Ten gevolge van de overhaaste vlugt der aanvallers was een spreekwoord ontstaan, thans in vergetelheid geraakt: *Hij loopt voor Kalloo.* Zie Tuinman *Ned. Spreekwoorden*, bl. 58. Over de slechte behandeling dier gevangenen door de Spanjaarden, zie Jr. Alex. van der Capellen, *Gedenkschriften* D. II bl. 24. Pater Scheffer konde dus bij het gevoel van zijn eigen leed bedenken, dat ook zijne vrienden het met die vijanden, welke zij in handen kregen, niet beter maakten; dan hij zelve ondervond.

(173) Deze wijze van strafoefening was voorheen niet ongewoon. Jac. Koning, in zijne *Lijfstraft. Regtsoefen. te Amsterdam*, bl. 37 volgg. geeft hiervan meerdere voorbeelden op. Zoo leidde men vooral ontuchtige vrouwspersonen door of om de stad, *den steen* dragende; dezelfde straf, » een ommeganck binnen der Stede met den steene om den hals hangende." werd op bedrog door valsche brieven toegepast; anderen moesten alzoo rondgaan wegens vloeken » met eene tonne of houten huijck." (Vergel. bl. 45) Nog in 1601 werd in het *Landregt van Hunsingo, Fijvelingo en het Westerquartier*, Boek VII, art. 45, 46 het dragen van *den steen* toegepast op overspelige vrouwen. Te *Zierikzee* hingen weleer voor het Stadhuis aan eenen ketting twee zulke steenen, die den zoodanigen, welke zich aan eenige ongeregtigheid hadden schuldig gemaakt, om den hals werden gehangen, ten einde in die gestalte door de stad geleid te worden. Zie ook [Cannaert] *Bijdragen tot het Strafregt in Belgie*, 2de Druk, *Brussel* 1829 bl. 52, wiens voorbeelden echter niet verder loopen dan tot 1521; terwijl de misdaden, waarvoor deze straf gebezigd werd, meestal bestonden in Vloeken, Schelden, Lasteren, enz. Wij zijn van oordeel geweest, dat de bedoeling van den briefschrijver zoo was, als in onze vertaling is opgegeven, hoewel ook eene andere uitlegging mogelijk is. Het oorspronkelijke luidt: *dein ut, si nollem, (me) in catasta decidendum proponerent, aut, infamibus globis onustum, portis educerent;* waarvoor men ook konde verkiezen: *Zich voorstelden, mij op een schavot te onthoofden;* of: *aan mij voorstelden, dat ik op een schavot zoude worden onthoofd, of, met schandelijke geeselslagen, (door koorden met kogels toegebragt,) de poort uitgezet. Decidere* komt meermalen voor bij vermelding van de *doodstraf;* ook kan men onder de *globi roeden* verstaan, *met kogels voorzien*, zoo als door sommigen be-

grepen wordt de *L.* 2 *Cod exact. trib.* (X. 19) onder de *palumbatae;* en *L.* 40 *Cod. Decur.* (X. 31) als ook *L. un. Cod. de his qui pot.* (II. 15) ofschoon deze laatste wet ook anders verklaard wordt. In het breede handelen hierover de Schrijvers, die over de kwellingen en straffen der martelaren bijzondere onderzoekingen hebben te werk gesteld. Men zie voorts Bynkershoek *Observatt. L.* I *c.* 2, 21, Brissonius in v. *Decidere* en *Plumbata* Eene soortgelijke geeseling komt ook voor onder de boetedoeningen, zich zelven door de Geestelijken opgelegd, zoo als door Pater Arnold Cath. Zie boven bl. 93. Wij houden het evenwel met de eerste vertaling, als minder gezocht. Want ook dat Scheffer kort hierna van *martijrium*, *Martelaarschap* spreekt, bewijst niet, dat men hier bepaaldelijk aan Doodstraf moet denken; wordende dit woord ook in eenen ruimeren zin genomen, b. v. bl. 172, waar voorkomt *martijrium per menses fere quatuor.*

(174) Johann. Euang. X. 11.

(175) Zie boven bl. 153 Aant. 166.

(176) 1 *Cor.* XV. 57; 2 Petr. III. 18.

(177) Over dezen is reeds gesproken op bl. 103 en Aant. 127, en toen vermeld, dat men het niet goedkeurde, dat hij Aartspriester of Landdeken was van *Friesland.* Hij was geboren in 1589 te *Zuchtelen*, in het land *Gulik*, waarom hij ook van Zuchtelen genoemd wordt. Alvorens te *Leeuwarden* te komen, had hij gestaan te *Ferwoude* in *Wonseradeel;* (dus schijnt men te moeten lezen voor *Triawalt.*) Van Zuchtelen overleed in 1648. Zie de *Oudheden en Gest. v. Friesl.* D. I bl. 359.

(178) In hetzelfde werk D. I bl. 462 vindt men den lof van Tadema verkondigd. Hij overleed te

Leeuwarden, waar zijn graf was op Oldehove in 1655. Hij behoorde tot een der aanzienlijke Friesche geslachten. ADELEN bl. 430 noemt hem zoon van ONNO TADEMA, van *Kollum*, en MARGRIET BOOTSMA.

(179) Heer HIERONYMUS. Volgens de genoemde *Oudh. en Gest.* D. II. bl. 42 bij de beschrijving van de *Joure*, is deze dezelfde als HIER. ASTEDUM, lezende men te dier plaatse: » De *Jouwer* en de omleggende plaatsen," zegt J. DE LA TORRE, in zijne *Relat. Rom*, » zijn weleer bedient geweest door HIERONYMUS ASTEDUM, die vele jaren wakker in *Vriesland* gearbeidt heeft, en daar overleden is in 't jaar 1663. Deeze Heer ASTEDUM, zegt ANDR. THIARA. is tot een noodhulp, of, gelijk anderen meenen, tot een tegenstrever, toegevoegt een Pater uijt de Maatschappije van JEZUS. Ik zeg er dit evenwel van, dat de oude man in zijne oude dagen tot armoede gekomen is." Het spreekt van zelve, dat DU RIEU, mede Jezuiet, die VAN DER HEIJDEN's werk nog een weinig verder voortzette, van HIERONYMUS, ofschoon hij den man zelven niet noemt, maar hem alleen onder den titel van *Wereldlijken Priester* aanduidt, bl. 177 niet zoo gunstig over hem konde spreken. De hier aangehaalde lofredenaar op HIERONYMUS, ANDREAS THIARA is in 1660 Pastoor geweest te *Hemelum*, tien jaren later te *Oosterend*, waar hij, na 30jarigen arbeid, eindelijk blind geworden, zijne betrekking heeft moeten nederleggen. Zie de meergemelde *Oudh. en Gest. v. Fr.* D. II. bl. 21, in welk werk zeer dikwijls van THIARA 's aanteekeningen is gebruik gemaakt.

(180) Dezelfde THIARA geeft in de *Oudh. en Gest. v. Fr.* op meerdere plaatsen het oord aan, waarin Heer JAKOB arbeidde. D. I bl. 525 heet hij, in overeenkomst met onzen Schrijver, woonachtig geweest te zijn te *Workum*, en wel bepaalde-

lijk, zoo als gezegd wordt bl. 514, opdat die van *Makkum*, *Stavoren*, *Hindeloopen*, en de landlieden, onder de gemelde plaatsen wonende, daar ter kerk zouden komen. Onder de plaatsen, waar hij werkzaam was, worden voorts nog afzonderlijk genoemd *Nieuwhuijzen* en *Ferwoude*; verders de Grietenij *Hemelumer Oldevaart*, *Sensmeer*, *Makkum* en zelfs *Oosterend* in *Hennaarderadeel*; — doch tevens opgemerkt, dat ook in zijn District Leden der Jezuietenorde gezonden werden. Zie *Oudh.* enz. bl. 528, 532, D. II bl. 38, 18; van zijne verrigtingen in *Wijmbritseradeel* wordt in dat werk nergens gesproken, doch moet men tevens opmerken, dat in hetzelve de Geestelijken van die Grietenij slechts zeer spaarzaam zijn opgegeven.

(181) In de *Oudh.* D. I bl. 532 wordt verhaald, dat hij door zijnen broeder Vitus gezonden werd, om Heer Jakob te helpen. Hij wordt daar genoemd onder *Sensmeer*. Zie voorts onze Aant. 177.

(182) Dezelfde *Oudh.* D. II bl. 38 geven uit de Aanteekeningen van Thiara het navolgende op: » Wie in de plaats van Heer Jakob" (boven vermeld Aant. 180) » naar *Makkum* gezonden is, weet ik niet. Maar dit weet ik, dat de schapen van *Makkum* de Kerkoversten om een doorgeleerd Heer gebeden hebben. Om die reden hebben zij derwaarts gezonden den Heer ab Alma, die in de promootzie der Filosofen te *Loven* de eerste plaats had gehad. Deze was wel een geleerd Prediker; maar, omdat hij de uijtspraak niet en had, hebben zij hem wederom gezonden, en zeiden, tegens de Oversten: Indien zijne geleerdheid inwendig was, zij konde uijtwendig niet te pas komen. Toen is hun toegezonden Johan Spangius."— Of ab Alma dezelfde persoon geweest zij als de hier genoemde Heer Hendrik, is ons onbekend.

(183) *Bilgaard* (niet te verwarren met het dorp *Birdaard* in *Dantumadeel*,) is eene buurt onder de klokslag van *Leeuwarden*, en ten noorden van die stad gelegen; zoo ligt ook *Hoogterp*, bij *Kammingaburg*, iets bezuiden den Zwartenweg, en komt voor op de kaart van SCHOTANUS in de *Beschrijving van Friesland*, doch niet in den Atlas, bij HALMA.

(184) Het hier genoemde *Iens* is de verkorte uitspraak van *Edens; Hemert*, of, zoo als het hier gelezen wordt, *Hijmerts*, is eene buurt in *Wonseradeel* ter halverwege de vaart van *Bolsward* naar *Arum*. VAN DER HEIJDEN was hier vreemdeling, en kende dus de namen der plaatsen veelal slechts zoo, als zij hem in de gewone landtaal in de ooren klonken; van daar reeds in de vroeger genoemde dorpen *Menaam*, *Riep*, enz., in het vervolg: *Blij*, *Ije*, *de Geest*, en *Bornderhusum*, voor *Blija* in *Ferwerderadeel*, *Ee* in *Oost-Dongeradeel*, *Rinsumageest* in *Dantumadeel* en *Bornwerderhuizen* in *West-Dongeradeel*. Wij hebben in deze lijst de dorpen der spelling van het Handschrift onveranderd gelaten.

(185) In het berigt, voorkomende in de *Oudh. en Gest. v. Fr.* D. I bl. 514 overgenomen uit ANDR. THIARA, zijn een paar misstellingen; vooreerst wordt hij daar genoemd MATTHAEUS WATTIEU; vervolgens dat zijne komst was in 1630, terwijl uit VAN DER HEIJDEN bl. 113 blijkt, dat hij hier eerst zijne werkzaamheden begonnen heeft in 1633. » Hij werd," zoo als THIARA verder berigt, » almede aan Heer JAKOB in *Hemelumer Oldevaart* tot medewerker toegezonden, nam zijn verblijf in het dorp *Hemelum*, tusschen *Bakhuizen* en de molen, en bearbeidde den akker des Heeren getrouwelijk, tot hij onder den arbeid bezweek, zijnde waarlijk een geleerd, Godvruchtig, vriendelijk, ootmoedig, met een woord, een Apostolisch man geweest."

(186) *Popta* was weleer eene adelijke state onder *Hantumhuizen* in *West-Dongeradeel.*

(187) Nogmaals vindt men in de *Oudh. en Gest. v. Fr.* D. I. bl. 528, onder *Hindeloopen*, deze aanteekening van A. Thiara. » Om de plaatsen onder *Workum* en *Hindeloopen* te bedienen, is Pater Schiedam, van de Dominicus Orde den Eerw. Heer Jakob te hulp gekomen; maar onder wat tijtel dat hij kwam, weet ik niet. En daarom is zijn nazaat Pater Sonnius, die insgelijks een Dominikaner Monnik was, uijt kragte van de Verdragpunten, genootzaakt geweest te vertrekken. Daarop is hij op eene wettige wijze te *Leeuwarden* beroepen, en aldaar in 't jaar 1650 van de pest gestorven. Hij was een man van een zeer deugdzaam leven."

(188) In de laatst voorgaande aant. spelt Thiara zijnen naam Sonnius.

(189) Namelijk Gerard van Lingen. Zie boven bl. 164.

(190) Men vindt in de *Oudh. en Gest. v. Fr.* D. II bl. 54: » Na het verdrijven van den ouden Godsdienst zijn de Roomskatholijken in *Sneek* geholpen geweest door Pater Pol (volgens aanteekening van Thiara) een Kapucijn, die zijne ziel, ten tijde van zijne bediening, in zijne handen gedragen heeft. Doch alzoo hij, benevens de andere Zendelingen van zijne Order, een Pausselijk bevel kreeg om weder na zijn klooster te keeren, heeft hij zijne schaapen een voorbeeld van Godvruchtigheit nagelaaten." — Wij twijfelen niet of deze Pater Pol is dezelfde geweest als de hier aangeduide Capucijner, van wien mede, schoon daar ook zonder opgave zijns naams, reeds gesproken was bl. 73 op het jaar 1628.

(191) Veelligt wordt hier bedoeld het Kano-

nieke regt, in tegenstelling van het Burgerlijk regt, (*Ins Civile*) dat pas genoemd is.

(192) Jacobus Bonen of Boonen was Aartsbisschop van *Mechelen*, zoo als ook straks uitdrukkelijk gemeld wordt, bl. 174. Zijn vader en grootvader worden genoemd door C. P. Hoynck van Papendrecht, *Analect. Belg.* T. I *P.* II in de aanteekening op *p.* 414. Vondel droeg hem zijne *Altaer-geheimenissen* op, en prijst in die opdragt 's Aartsbisschops deugden.

(193) Volgens de *Lijst der Overledenen*, achter het werk gevoegd, (bl. 193) is Sargerius vervolgens op de vloot geplaatst, en bij derzelver terugkomst in 1639 overleden.

(194) *Quadragesima* is de zesde Zondag vóór Paschen.

(195) Deze *Broederschappen*, of *Sodalitates*, werden door de Jezuieten vooral ingesteld, ten einde daardoor de dienst der H. Maagd, die door de ketterijen zeer was afgenomen, weder meer in trek te brengen. Zij werden vervolgens ook wel opgerigt ter eere van enkele Heiligen, zoo als van den H. Joseph, de H. Barbara, het H. Sacrament enz.; doch bleef echter Maria steeds den eersten rang behouden. In den beginne dienden zij alleen voor de Studenten; Paus Sixtus de V gelastte, dat zij voor alle manspersonen, zonder uitzondering zouden strekken. Zij namen tot in het ongeloofelijke toe; en werden door de H. Maagd, blijkens vele zigtbare wonderteekenen grootelijks begunstigd. De enkele *Broederschappen* in *Nederland* op te geven, is ons niet doenlijk, en kunnen wij daarom niet bepaaldelijk aanduiden, aan welken Heilige die te *Breda* gewijd was; het is genoeg te melden, dat volgens de *Eerste Eeuw der Soc. J.*, uit welke wij dit berigt ontleend

hebben, bl. 232, 563, alleen in de Duijtsch Nederlandsche Provincie in 1640. 90 zoodanige Vergaderingen aanwezig waren, welke gezamenlijk telden 13727 leden of *Sodales*. Hoe gewigtigen ongemerkten invloed de Orde hierdoor op de groote bevolking bekwam, behoeft niet in het breede ontvouwd te worden.

(196) 29 Julij,

(197) Jacobus Tirinus (of Tirrens?) geboren te *Antwerpen* in 1580, lid der Jezuieten Orde, had vier jaren lang het bestuur over de geheele Hollandsche zending, en gaf eene Latijnsche Verklaring uit van de Heilige Schrift. Hij overleed in zijne geboortestad den 14 Julij 1636. Zie Foppens *T.* I *p.* 539, Paquot *T.* I *p.* 484, de *Lijst der Gestorvenen* van onzen Schrijver, bl. 96.

(198) De Provincialen liggen onder de verpligting om aan den Generaal der Orde gedurig berigt te zenden aangaande den toestand hunner Provincien, even als van alle gewigtige aangelegenheden. Misschien is het verslag van Pater du Rieu uit zoodanige berigten overgenomen, of liever uit een stuk, dat tot het opmaken hiervan mede dienen moest.

(199) *Advent* worden genoemd de vier Zondagen, welke den Kersdag voorafgaan.

(200) Lones, een Edammer van geboorte, vertrok van hier naar *Hoorn*, alwaar hij in 1646 overleed. Althans vermoeden wij, dat de hier bedoelde persoon dezelfde is, als Niklaas Lones, of Lonesius, vermeld in de *Oudheden en Gest. van Amstellandenz.* D. II bl. 347, boewel daar niet gelezen wordt, dat Lones tot de Jezuieten-Orde behoorde.

(201) De hier bedoelde persoon is Hieronymus Astedum. Zie onze Aant. 179.

(202) Hij was lid der Jezuieten Orde. Zie onze Aant. 79.

(203) In de navolgende Sterflijsten, waarover reeds in de Voorrede gesproken is, durven wij er niet voor instaan, dat wij niet hier en daar eene kleine dwaling begaan hebben. In eene zoo groote reeks van eigennamen, welke ons gedeeltelijk onbekend zijn, is dit niet te bevreemden; te minder, wanneer men bespeurt, dat de Schrijver zelve somwijlen, misschien wel misleid door de onduidelijkheid van het geschrift, waaruit hij zijne berigten overnam, van eenige onnaauwkeurigheden de bewijzen geeft. Wij zullen eene kleine aanwijzing hierbij voegen van hetgene ons meest onzeker is gebleven. Voorts hebben wij het overbodig geacht, in deze Lijst anders, dan bij weinige, meest aanmerkelijke, personen onze korte aanmerkingen te voegen.

Op het jaar 1636, bl. 183, leest men in het Handschrift: *Pijrnau*, voor *Pernaw*, eene stad in *Esthland;* ook *Traxillo*, voor *Truxillo*, aan de golf van *Honduras*, of in *Peru; Oczura* is ons onbekend gebleven; *Chueca* is misschien *Cuença* in de Spaansche Provincie *Nieuw Kastilie*, of eene plaats van gelijken naam in *Peru;* ook zoude men kunnen denken aan eenige eilandjes, het Zuidelijk gedeelte der stad *Venetie* uitmakende, en *Zueca* of *Giudeca* genoemd, dewijl aldaar vroeger de woonplaats was der Joden, die later naar het Noordelijk deel der stad verplaatst zijn; — bl. 184 *Concit* weten wij niet te verklaren; *Piscara* is hetzelfde als *Peschiera* in het Venetiaansche; *Duren* in het Gulksche, het Latijnsche *Marcodurum*, waarvoor verkeerdelijk gelezen word *Marrodorium; Creps* zal geschreven zijn voor

Krems, eene plaats in *Neder-Oostenrijk*, waar, zoo als van elders blijkt, de Graaf VAN ALTHAN een Collegie gesticht had; — bl. 185, *Cremphir* is veelligt *Cremsier* in *Moravie; Inglau*, waarvan hetzelfde geldt als boven van *Krems*, wordt later, bl. 188, te regt geschreven *Iglau*, en ligt mede in *Moravie;* — op het jaar 1637, bl. 187, *Pinsi* voor *Pinsck*, later, bl. 189, beter aldus gespeld, eene stad in *Polesië*, zijnde een deel van het voormalige *Wit-Rusland; Astilia* zal wel niet *Estella* zijn, in *Navarre;* ook *Almagia*, bl. 188 kunnen wij niet aanwijzen. —De Abdij van *Liessies*, bl. 189, gelegen in het Prevoostschap van *Maubeuge*, is door ons genomen voor het Latijnsche: *Abbas Laetiensis; Eijstat* moet zijn *Eichstadt* in *Frankenland;* het Latijn, hier voorkomende, *Eijstattensi*, wordt gewoonlijk geschreven: *Aistadiensi*, of *Aichstadiensi;* de toenmalige Bisschop aldaar was JAN CHRISTOFFEL VAN WESTERSTETTEN; *Lothomoritz* is *Leitomeritz* of *Leutmuris* aan de *Elbe*, in het Latijn meestal *Litomerium* of *Litomerisca* genoemd, doch hier *Lothomorica;* — bl. 190 *Catau*, in het Latijn, *Collegium Catavense*, zal moeten zijn *Catanense* of *Catharense;* te *Catana* op *Sicilië*, of te *Cataro*, in *Dalmatie.* — In het jaar 1639 komen voor, bl. 194, *Malbode*, *Krequcipa*, waaromtrent wij mede in het onzekere zijn. — Ten slotte moge hier nog bijgevoegd worden, dat de optelling der Overledenen in 1636 in het Handschrift bij vergissing is gesteld 47, in plaats van 49.

(204) Deze drie Jezuieten werden te *Maastricht* onthoofd als beschuldigd van deelneming in het ontwerp van verraad dier stad aan de Spanjaarden. Breedvoerig handelt over dit onderwerp AITZEMA op het jaar 1638, bl. 132; gelijk men verwachten moest, wordt hevig tegen hun vonnis uitgevaren in *de Eerste Eeuw der S. J.*

bl. 630. Het oordeel van Huig de Groot over dit voorval vindt men in diens *Leven* door K. Brandt en Cattenburg, *Vervolg* bl. 175. Zie ook Wagenaar *Vad. H.* D. XI bl 275.

(205) Waarschijnlijk wordt hier hetzelfde schip bedoeld, waarvan J. Commelijn in zijn *Leven en bedrijf van Frederich Hendrich 1652* D. II bl. 8 verhaalt, dat het bij *ter Schelling* niet ver van *Vlieland* aan land gesmeten werd, ophebbende 28 stukken en 156 man; waarvan 27 den 17 November te *Amsterdam* werden opgebragt, zijnde de rest met twee Kapiteinen door het water meestendeels verslonden. Ook de *Eerste Eeuw der Soc. J.* bl. 610 vermeldt den dood van dezen Corn. Sylvius met breeden lof in dezer voege:

» Een Konings gallioen kwam bij nacht op de Hollandsche kust te barsten, de dood was allen voor oogen; alleen de Pater bleef welgemoed. Schoon nog jong en de zee ongewoon, troostte hij hun allen, en wekte hen op, om van de weinige, nog overig zijnde, oogenblikken gebruik te maken en de biecht af te leggen. Allen deden dit gewillig. Hierop bond hij de kelk aan zijnen riem, nam het Crucifix in de hand, vertoonde hun dit, kuste het zelve, en liet, het schip rondgaande, het door allen kussen. Hij ging hiermede voort, toen het schip reeds aan het zinken was; eindelijk bezwoer hij hen, dat, wie hunner den dood ontkwam, terstond bij zijne komst te *Duinkerken*, in de kerk zoude biechten en communiceren. Nu zonk het schip weg met het meerendeel der manschappen en den Pater. De weinige geredden voldeden aan hunne belofte, en verkondigden overal schreijende des Paters ijver en moed. » Hij vischte," zoo leest men vervolgens, » met eenen treck 130 sielen, die hij nae den hemel sondt. Was 't niet een goede seude, ende de pijne weerdt daarom in zee te gaen,

jae oock te sterv(n, om soo vele menschen het eenwigh leven te besorghen?" De beroemde J. G. von Herder, ofschoon vermoedelijk onbekend met dezen heldendood van Sylvius, roemt echter (in zijne *Sämmtliche Werke*. Th. III S. 350, uitgave van *Carlsruhe*, 1821) alleen reeds als *Legende*, zulk eene zelfopoffering in een gedicht, dat wij ons niet kunnen onthouden hier in te voegen:

Der Schiffbruch.

Mitten in des Weltmeers wilden Wellen
Scheiterte das Schiff. Die Edlen retten
Sich im Fahrzeug: » Wo ist Don Alonso?"
Riefen sie. (Er war des Schiffes Priester.)

» Reiset wohl, ihr Freunde meines Lebens,
Bruder, Oheim! (sprach er von dem Borde)
Meine Pflicht beginnt, die Eure endet,"

Und er eilt' hinunter in des Schiffes
Kammern, seine Sterbenden zu trösten,
Höret ihre Sünden, ihre Busze,
Ihr Gebet, und wehret der Verzweiflung,
Labet sie, und geht mit ihnen unter.

Welch ein Geist war gröszer? Jenes Cato,
Der im Zorne sich die Wunden aufrisz;
Oder dieses Priesters, der, den Pflichten
Seines Amtes treu, im Meer ersinket?

(206) De hier bedoelde Graaf, Johan van Nassau bijgenaamd de *Jonge*, was Graaf van *Nassau-Siegen*, geboren in 1583. Zijn grootvader was geweest Johan de *Oude*, broeder van Prins Willem de I, zijn vader Johan de *Middelste*, zijn eenige volle broeder (want zijn vader was meermalen gehuwd geweest,) Johan Maurits, de *Amerikaan*. Hij ging over tot de Roomsche Godsdienst,

en nam dienst eerst bij den Staat, toen bij *Savoije*, den Keizer, en bij *Spanje*. In 1631 had hij het beleid over den landingstogt der Spanjaarden, welke te niet ging door hunne volslagene nederlaag bij het *Slaak*. Zie voorts FERWERDA D. III. 35ste generatie. De plaats van zijn overlijden wordt hier genoemd *Rotnacum*, misschien *Rodemachern*, in het Fransch: *Rodenack* tusschen *Luxemburg* en *Diedenhoven*; in het *Leven en bedrijf van FREDRICH HENDRICH* door J. COMMELIJN D. II bl. 22 leest men, dat hij stierf aan den rooden loop te *Oudenaarden*.

BLADWIJZER.

Aalmoezen. Kracht der a. tegen den Duivel 123, 130.

VAN ADELEN. Zijne geschrevene *Geslachtlijsten* aangevuld. 279.

Adsistenten en *Adsistentien* bij de Jez. 201.

Advent 303.

H. AEGIDIUSDAG 255.

Agnus Dei beschreven. Deszelfs kracht tegen den Duivel. 274, 275.

VAN AYTTA van *Swichum* (WIGLE) eerst der Orde weinig genegen 206, later haar begunstiger, ook in *Friesland* 5.

ALARDI, Jez., vroeger te *Groningen*, komt te *Harlingen*, 72, vertrekt naar *Braband* 110.

ALBÉRTUS en ISABELLA, Aartshertogen, begunstigen de J. 207.

AB ALMA, Wereldlijk Priester te *Makkum*; veelligt dezelfde als Heer HENDRIK. 165, 299.

ALVA, den J. niet genegen 207.

H. AMBROSIUS en H. AUGUSTINUS, door sommigen

gehouden voor de vervaardigers van den lofzang *Te Deum*. 287.

Ameland. Beschrijving van dat eiland, en werkzaamheden der J. aldaar 70, 211, 108, 110, 111, 118; Kapel aldaar gesticht 108.

Andreas Boccatius, dezelfde als

Anscke Bockes, ook A. B. Bruijnsma, 3, 212, 215; elders verkeerd Andreas Wolzenius 218, of ook Joannes Boccatius 220, Jez., doet pogingen om eene zending in *Friesland* te vestigen, 3, eerst vergeefs te *Sneek*, 4, 5, 218, daarop gelukkiger te *Woudsend* en *Ijlst* 6, wekt hier eenen doode op, 7; komt te *Leeuwarden* 10, 218. Zijn gedrag bij den beeldenstorm 13, vertrekt 14; zijne levenswijze 15, zijn verblijf in *Pruissen* 15, 16, zijn moedig bedrijf te *Antwerpen* 19, 220, zijn verder bedrijf en lot, 221, zijn dood en vereering 23.

Andreas Wolzenius. Zie Anscke Bockes.

H. Antonius van *Padua*, 92, 272.

Antonij, of Antonij Nicolaas, ook Klaas van Wassenaar, Priester te *Hoogebeintum*, neemt de Hervorming aan, 12, 217.

S. Antoni Gasthuis en Kerk te *Leeuwarden*. Berigten dienaangaande 218. Aan de Jez. vergund aldaar te prediken. 11.

Antwerpen. De Jez. vestigen zich daar later en met moeite, 207; van daar verjaagd, 19.

ab Aquapendente. Zie Fabricius.

Aquaviva, Generaal der Jez. 270.

Arboreus, na 1580 een der eerste Jez. in *Noord-Nederland* 208, 240 en in *Friesland* 27; aanwezig in *Groningen* tijdens het beleg 29, 241; opsteller der Verdragpunten 241; mis-

schien eigenlijk VAN DER BOOM geheeten, 241.

AREMBERG. De Jez. hem aanbevolen, 5; herstelt de R. godsdienst in *Friesland* 15.

ARGENTO, of ARGENTEAU Jez., 84; zijn bedrijf 270.

ARNOLDS (L). Zie LAMBERT A.

ASTEDUM, Wereldlijk Priester te *Joure*, verdrongen door de Jez. 177, 298; veelligt dezelfde als Heer HIERONIJMUS. 165, 177, 304.

AULETIUS, Hoogleeraar te *Franeker*, 77, 265.

Ban bij de Doopsgezinden, 120, 284.

BARGIUS, na 1580 een der eerste Jez. in *Noord-Nederland*, 208; de allereerste in *Friesland*, 27, 226, 240.

BARTELS (JOHANNES). Zie *Doode* en *Wonderen*.

VON BAUDIS of BAUDITZ, Zweedsch Veldheer, 281.

Beelden (overgeblevene) enz. uit de kerken genomen, 72, 259.

Beeldenstorm te *Leeuwarden*, 11, 217, 13, 22, 25; te *Bolsward*, 22; in *Friesland* driemalen herhaald, 225.

Begrafenis der Roomsgezinden gewijzigd, 107.

Bekers voor de H. dienst. Zie *Wonderen*.

BELLARMIJN, 81, 286.

VAN DEN BERGHE, Jez. in *Friesland*, 177.

Bevolking der Friesche steden, 1, 211.

Bezetenen. Kenteekenen hiervan, en derzelver bezwering, 36, 41 volgg., 100, 274, volgg., 119 volgg. 122, 284, 128.

Bilgaert, 300.

Bisschop der Doopsgezinden, 34, 247.

Blij, 300.

VAN BLOCKLANT, Jez. komt in *Friesland*, 66; zijne verrigtingen aldaar, 67, 69; vertrekt naar *Haarlem*, 72.

BOCCATIUS of BOCKES. Zie ANSCKE B.

BOELES gasthuis te *Leeuwarden*, 260.

Boeten. Zie *Vervolging der Roomsgezinden.*

Bolsward, bevolking, 2; beeldenstorm aldaar 22; bezocht door de Jez. 59; door hen verlaten, 61; op nieuw bezocht, 112 volgg.

VAN BOLTEM, Roomsgezinde vergadering ten zijnen huize te *Leeuwarden*, 176.

H. BONAVENTURA, 89, 271.

BONEN of BOONEN, Aartsbisschop van *Mechelen*, 302.

H. BONIFACIUS gedood, 3.

BONIFACIUS JAKOBS, vijand der R. C. te *Harlingen*, 51.

BONT, Hoogleeraar te *Leijden*, 77, 346.

VAN DER BOOM. Zie ARBOREUS.

Bornderhusum. 300.

VAN DEN BOSSCHE. Zie SILVATIUS.

BOTNIA (L. WALTA, Wed.) ijverig Roomsgezinde te *Sneek*, 32, 43, 243.

Braunsberg. Verblijf der Jez. aldaar, 15, 219.

H. BRIGITTA, 89, 271.

Broederschappen, of *Sodalitates* bij de Jez., 302.

BROERS Zie SIBRAND BR.

VAN BRONKHORST, Jez., komt in *Friesland*, 104; zijn bedrijf, dood, lof en begrafenis 115 volgg.; zijn geslacht 115, 282.

Bruidspanden, door den Duivel gegeven, 287.

Bruijnsma. Zie Anske Bockes.

——— Berigten aangaande een geslacht van dien naam, 200.

Buma, Burgemeester te *Sneek*, zijn rampzalig uiteinde, 42.

Buskruid. (Geruchten en pogingen van moord door) 47, 48, 249.

Bustamenti, Spaansch Drossaard te *Harlingen*, 223.

Van Campen, huisvest eenen kranken Jez., 117.

Capucijnen vestigen zich te *Sneek*, 73, 168; vertrekken van daar, 301.

Carbonelli, Jez. komt met gevaar in *Friesland*, 37; zijn bedrijf aldaar en te *Groningen*, 38; deelt de Priesterlijke Sacramenten uit, 47; zijn ijver, 47, 67; vertrekt naar *Hoorn*, 53; keert uit *Denemarken* naar *Friesland* terug, 63; bekeert den Schipper die hem overvoert, 64; ook Toevoegs. en Verbeter.; bijna gevat, kwetst zich, 68; bekeert ook des Schippers vrouw, 69; bezoekt *Ameland*, 70; vertrekt, 71.

ten Cate, *Geschied. der Doopsgezinden* aangevuld, 271.

Catechismus van *Mechelen*, 259.

H. Catharina, 113, 281.

Cathuis, dus overal te lezen voor Cath. De naam dikwijls verkeerd geschreven, 261. Zie vooral Toevoegs. en Verbeter.

Cathuis (Arnold), Burgemeester te *Leeuward*, 77.

——— (Arnold), na Anscke, de eerste vaste Zendeling der Jez. in *Friesland*, 30; zijn geschil met de Wereldlijke Priesters, 31; zijn ijver, 32; heeft het opzigt over *Zwol* en *Groningen*, 33; bezweert den Duivel, 43; zijne

levensbeschrijving, 76. Nadere berigten omtrent hem, 273, 99; misschien een der leermeesters van W. VAN DER HEYDEN, Voorrede, IX.

——— (GERRIT HUIJBERTS), voogd van het Boelles gasthuis, zoon van den volgenden. Toevoegs. en Verbeter.

——— (HUIJBERT JANS) wil mede betalen in eene geldboete, 52; wordt borg voor eenen gevangenen Jez., 57; verzamelt geld voor diens bevrijding en bewaart zijne kluisters 59; zijn overlijden, en loffelijk karakter 75; zijn raad aan zijn broeder ARNOLD, toen deze Jez. wenschte te worden, 80; verdere bijzonderheden. Zie Toevoegs. en Verbeter.

——— (JAN of JOHANNES HUIJBERTS), vader van ARNOLD en HUIJBERT; zijne reis naar *Brussel* tijdens de Pacificatie van *Gent*, 76; overlijdt, 77. Nadere berigten omtrent hem 261.

CAUWENBERGH Franciskaan te *Bolsward*, 168.

CHRISTIAAN, Hertog van *Brunswijk*, Bisschop van *Halberstad*. levert den slag bij *Fleurus*. Nadere berigten, hem aangaande, 66, 257.

H. CHRISTOFFEL. Zijn beeld vernield, de daders van den Hemel gestraft, 26.

CLANT (HILTRUDIS) Roomsgezinde te *Leeuwarden*, in boete geslagen, 40. Gissing omtrent haar huwelijk 244.

CLEMENS THEODORUS, vriend der Jez. te *Bolsward*, 113.

Coadiutores bij de Jez., 198.

Collegia bij de Jez. 203, 204; waar in *Nederland* eerst gesticht 207.

COLNAGUS, Jez. 84, 269.

CONFALONERIUS. Zijn oordeel over de pligten der Jez. 86, 270.

DE CONINCK, Franciskaan te *Franeker*, 168.

Convictoria, bij de Jez. 203.

VAN CORDUA of CORDUBA, Spaansch Veldheer, 66, 257.

CREPS, Jez vlugt uit *Duitschland* naar *Friesland* 112, verblijft daar bij J. LIJAUCKAMA 112, 118, 128, bezweert eenen bezetene 128, 141, verblijft te *Birdaard*, 150, 167.

DE CRITS, Jez. komt in *Friesland* 150, 151, 165, keert terug naar *Holland*, 154.

CUNERUS PETRI, Bisschop van *Leeuwarden*, 16, gevangen genomen 21, vertrekt, 23, was begunstiger der Jez. 219, zijne zeden beoordeeld 16, 219.

VAN DEKAMA, eene der gebannene Roomsgezinden, gehuwd met van ESPELBACH 115, 255.

Deken in *Friesland*, 242, 243, 108.

VAN DELFT, Jez. verblijft korten tijd in *Friesland*, 110.

DIRK REIJNSSES, te *Sneek*, door den Duivel bezeten 42; zijn ongelukkig uiteinde, 44, 248.

Dokkum, bevolking enz. 2, 3. Vervolging der R. C. aldaar 27, 142.

Doleancie (Punten van) 273.

Dominikanen. Hunne kerk te *Leeuwarden* 218. Begin hunner vaste zending in *Friesland* 73.

Doode te *IJlst* opgewekt 7. Eene doode vrouw verschijnt haren schoonzoon 144.

Doop. Deszelfs kracht tegen den Duivel 36, 125. Straf van verzuimden doop 104.

Doopsgezinden, velen te *Harlingen* 2; veelal Oude Vlamingen 211; wenden bijzondere braafheid

voor 8; afkeerig van vaste geloofsartikelen 34; worden gedreven en bestuurd door den Duivel 100; hun ban 120, 284, hunne Bisschoppen en Kerkelijk bestuur, 34, 247. Zie *Ban*.

Drie Koningen 284.

Duist, een der eerste Jez. in *Noord-Nederland*, 208, 240.

Duinkerkers; geruchten hen aangaande 47.

Duitsch Collegie der Jez. te *Rome*, 80, 268.

Duivel. Uitwerking des D. op eenen jongeling 36; kwelt eenen man te *Sneek*, 41; eene jonge dochter 119 volgg. Magt der D. en kenmerken van hunne tegenwoordigheid, 125; hunne onderlinge twisten 126. Zie voorts: *Bezetenen*. *Naam*.

Duncanus, Priester te *Delft*, noodigt de Jez. herwaarts, 208.

Duras, Adsistent van *Duitschland*, is A. Cathuis zeer genegen 84, 270.

Eerste Eeuwe der Soc. Jesu (*Afbeeldinghe der*). Dit werk beschreven, 245.

van Eijsingha, (Jul.) werkt voor eenen gevangenen Jez. 58, 252.

Eliacus of Eleus. Zie Martinus.

Emden, kweekster der ketterij 65, 256.

Engelberts (Lambertus). Zie Lambringa.

Engelsche groetenis 99.

Engelsche zending 258, 292.

Ens, rijk Roomsgezind koopman 50, 53, 252.

Espelbach (Anna) in boete beslagen, om dienst ten haren huize gedaan, 60, 61. Begrafenis ten haren huize 117, 118; haar geslacht 255.

Espelbach (Luts) gehuwd met L. van Broncкhorst 115.

Faber, een der eerste Jez., bevordert de opneming der Orde in *Nederland* 206.

Fabricius *ab Aquapendente*, Ontleedkundige 78, 267.

Feddes. Zie Hendrik F.

Fierds. Zie Wijpke F.

Filippus van *Heeg*, een der eerste Jez. in *Friesland*, 221, 223.

Fleurus (Slag van) 66, 257.

Florentinus, Flerontinus, of Florentius de Montmorency, Provinciaal van *Duitsch-Nederland*, sluit de Verdragpunten 202, 239.

Foppens, Roomsgezinde, in boete beslagen 53.

Franciskanen. Hun toestand te *Leeuwarden* 11, 218.

Franeker. Bevolking 2; weinig Roomsgezinden, en moeijelijke zending aldaar 105, 211.

Franschen. Hun leger lijdt door gebrek en pestziekte, 133, 286.

Friesland beschreven, vooral de steden met derzelver bevolking 1. Beschrijving van *Ameland* 70. Inval van de Nassauschen in *Friesland*. 17.

Gabbema, *Hist. v. Friesland*, verbeterd 217, 218.

Garganum 275.

H. Geertruid. Geschrift, haar uit den Hemel toegezonden 89, 271.

de Geest, voor *Rinsumageest*, 300.

Geestelijken (Wereldlijke en Ordes-) in *Friesland*.

Hun slecht leven en bijzitten 4, 9, 10, 14, 16, 215. Hun afkeer van de Jezuieten 10. Afvalligen onder hen 12, gebannen 14, 217. De goederen der Roomsgezinde Geestelijken in beslag genomen 23, 25, 223; zij zelve verjaagd 25; plakkaten tegen hen afgekondigd, 229; Lijst der Geestelijken in *Friesland*, 164—168, 297—301.

Geestverschijning. Zie Doode.

Geldswaarde 228.

Generaal der Jez. 200, 202, 203, 256, 270.

Genezingen (wonderbare) 29, 36.

Heer Gerardus. Zie van Lingen.

Gerrit Pieters, zijn huis onderzocht wegens het houden eener Godsdienstige Vergadering 153, 293, 259.

Gerrijts (Pieter) Zie Pieter G.

Gild. Verklaring van dit woord 260.

Goetgebuer 155, 293.

Gouden rijder. Diens waarde 228.

Graphaeus, vermeld als Commandeur op het slot te *Harlingen*. 224.

de Greeff, Jez. komt in *Friesland*. Zijn bedrijf aldaar 53, is te *Harlingen* in gevaar 55, is behulpzaam tot de bevrijding van een zijner Ordeleden 58, reist naar *Braband* 59, vertrekt naar *Groningen* 60, sterft 180, 255.

Groningen. Verrigtingen der Jez. aldaar 29; 241, 33, 38, 216.

Grouestins (Idsard) verstoort eene Roomsche Vergadering 27, 227.

Gulden. Zie Karelsgulden.

HABIUS, liever HAGHIUS, HAGHE of HAEGH, verstoort eene Roomsche Vergadering 27, 227.

HAMCONIUS of HAMKEMA Hulp-Vicaris in *Friesland* 243.

HANIA begunstigt de Jez. te *Bolsward* 113.

Harlingen, beschreven. Aldaar vele Doopsgezinden 2. Het slot door de Staatschen bemagtigd 24, 25, 223. De Jez. vestigen zich aldaar 32, 69, Kerk en woning voor eenen Priester gebouwd 35. Vervolgingen 36, 38. Geruchten van voorgenomen buskruidverraad 47. Nieuwe vervolgingen 48, 55, 176.

Haskerland. Dorpen dier Grietenij 211.

VAN DER HEIJDEN. Meerdere Schrijvers van dien naam, Voorrede, bl. VIII, IX.

VAN DER HEIJDE, of V. D. HEIJDEN, (WILLEBR.) Jez., Schrijver van dit Werk. Zie de Voorrede. Gevangen te *Vlissingen* en ontslagen 67, komt in *Friesland* 79, zijne verrigtingen 74, is werkzaam tot de bekeering van B. ROORDA 100; bezoekt *Ameland*? 108, wordt besmet bij de verzorging van eenen pestzieke 114, bezoekt *Smallingerland* en *Opsterland*? 146, zijn ijver tijdens de pest te *Leeuwarden* 147 volgg., zijne verergerde kwaal, 151, 154, 164, 167. Overzigt van zijn geheele leven 170. Overlijdt 172. Zie verder de Voorrede.

HEIJNSIUS (DAN.). Vertooning van zijn tooneelstuk *Herodes Infanticida* 261.

HENDRIK (Heer). Zie AB ALMA.

Graaf HENDRIK CASIMIR, Stadhouder van *Friesland*, tracht de plundering van *Thienen* te beletten 285, belooft zijne tusschenkomst voor eenen gevangenen Jez. 156.

HENDRIK FEDDES, verklikt eene bijeenkomst van Roomsgezinden te *Harlingen* 48, huisvest den gevlugten Priester 50, geeft de namen op der vergaderden 52; zijn dood 57.

HENDRIKS (JAN). Zie JOHANNES H.

HERMANS (NIKOLAAS). Zie NIKOLAAS H.

's Hertogenbosch, ingenomen. Verschillende indruk, hierdoor ontstaan 75.

HEURNIUS, Hoogleeraar te *Leijden*, 77, 266.

VAN HEUSSEN, *Oudh. en Gest. v. Friesl.* verbeterd, 214.

HIERONIJMUS (Heer). Zie ASTEDUM.

Hijmerts, 300.

Hindeloopen, kleine Friesche stad 3.

Hof van *Friesland*, is ook belast met het Landsbestuur 213. De Jez. hetzelve aanbevolen 5; het kan hun weinig bescherming geven 14; de Leden afgezet 21.

HOIJNCK VAN PAPENDRECHT, *de reb. Ultrai.* verbeterd 226.

Hoochterp, 165, 300.

HOPPERS begunstigt de Jez. 5, 213. Zijne brieven opgehelderd. *ald.*

HORION verstoort eene R. C. Vergadering 56. Gissingen omtrent zijn geslacht. Toevoegs. en Verbeter.

HOSIUS voorstander der Roomsche Godsdienst en der Jez. in *Pruissen* 219.

HROSUITA. Zie ROSWIDA.

HUBERTS (JAN of JOHANNES). Zie CATHUIS.

VAN HUFFEL of VAN HUFFELEN, Jez., komt te *Harlingen* 110; zijne gemeente 152, 165; moet *Friesland* verlaten 176.

Huwelijken der Priesters 215.

S. Jakob, 127, 284.

Heer JAKOB, Wereldlijk Priester in den omtrek van *Workum* 165. De Dominikanen en Jez. vestigen zich in zijnen oord, 167, 299—301.

JAKOB LOUWES, Roomsgezinde, in boete geslagen, 53.

Jakobijnen. Zie Dominikanen.

JAN PIETERS, deftig Roomsgezinde, borg voor eenen ontslagen Jez. 143, 291.

JELTE LIEUWES, begunstiger der Jez. te *Bolsward*, 113.

Iens, 300.

Jerusalem, klooster te *Utrecht*, 240.

JESEL, huisvrouw van JOHANNES HENDRIKS, betaalt eene boete voor haren man 52. Zie ook Toevoegs. en Verbeter.; gaat over tot de Roomsgezinden 149.

Jezuieten. Inrigting hunner Orde in het algemeen, 197. Beginselen en aanwas der Orde *ald.*; in rangen verdeeld 198. Hunne verpligting tot gehoorzaamheid, 200, 202, 86. Lof der Orde 92. Geschiedenis der Nederlandsche Zending 205; verzetten zich tegen ALVA 207; hunne latere gunstige opneming, 207, 209; hun bedrijf te *Keulen* 213, in *Pruissen* en *Polen*, 219. Hunne komst te *Sneek* 5, *Woudsend*, *IJlst*, 6, te *Leeuwarden* 10; weigeren te *Antwerpen* den eed aan den Aartshertog MATTHIAS 19, 220; hun gedrag te *Groningen* tijdens het beleg 29, 241. Vernieuwde Zending in *Noord-Nederland* 208, 226. Gevolgen

hunner werkzaamheid in *Friesland* 212. Hun getal aldaar, 74 *en elders*, vooral 165. Jez. bij de Wereldlijke Priesters, ook bij andere Ordesgeestelijken, en bij de Overheid gehaat; 208, 31; twisten met hen, 46, 226, 238. 239, 241, 251, 106, 113, 119, 284. Redenen, waarom men hun hier te lande vijandig is 236; beschuldigd van voorgenomene brandstichting 250. *Negotiatie der Jes.* 49, 251. Plakkaten tegen hen uitgevaardigd 208. Strijd, of zij de Priesterlijke Sacramenten mogen bedienen 31, 241. Zij verzetten zich tegen de bijwoning der Priesters 216. Hunne jaarlijksche berigten 202, 171, 303, Jez. in *Engeland* 258.

H. Ignatius de Loyola 212, vergunt eene Zending in *Friesland*, 3; gekanoniseerd 191; zijn feestdag 295.

Ije, 300.

Ijlst, kleine Friesche stad 3. Eerste komst der Jez. aldaar 6. Doode aldaar opgewekt 7.

Ijpeij en Dermout, *Gesch. der Herv. Kerk*, verbeterd 225.

H. Johannes de Dooper; zijn feestdag 292.

Don Johan van *Oostenrijk* voor vijand verklaard 18, 21.

Graaf Johan van Nassau, de *Jonge*, begunstiger der Jez., overlijdt 192, 307.

Heer Johan. Zie van Zuchtelen.

Johannes Bartels. Zie Doode.

Johannes Hendriks, *Iserkremer*, 162, 292, wordt Roomsgezind, sticht eene R. C. kerk en woning voor eenen Priester 34 volgg. Zijn zoon van den Duivel genezen 36; hij houdt R. C. vergaderingen ten zijnen huize, en wordt ter

verantwoording geroepen 39, schrijft den Burgemeester 45; verdacht van voorgenomene brandstichting 47; zijn huis onderzocht en beroofd 48; in boete beslagen 52. Wonder ten zijnen huize geschied 54. Zijne opofferingen voor de Roomsgezinden 58; nieuwe onderhandelingen met hem, 62, 250; sticht eene kapel op *Ameland* 108; zijne vrouw wordt R. Catholijk 149.

Johannes Jetses, begunstiger der Jez. te *Bolsward*, 113.

de Jonge Jez. komt van *Enkhuizen* 283, in *Friesland* 118, 119, terug geroepen, 145, sterft 291.

Jopius vervolgt de R. C.; zijn rampzalig uiteinde 51.

Isbrandi, Wereldlijk Priester te *Leeuwarden*, 165.

Kalloo. Nederlaag der Staatschen aldaar, 162, 295.

Karelsgulden. Diens verschillende waarde 228.

Kasteelen in *Friesland*. Zie Sloten.

Kathuis. Zie Cathuis.

Kegelers, of Kegelaer, Jez., komt in *Friesland*. Zijne verrigtingen aldaar 111, 118, zijn werkkring 152, 166, zijn levensloop, 170.

Key (Evert) genoemd als slotvoogd te *Harlingen* 224.

Kerken. Zie Kloosters.

Keulen. Jez. aldaar gevestigd 4, 212.

Kiel, Jez. komt in *Friesland*. Zijne verrigtingen 110, komt te *Franeker* 111, vertrekt 145.

Kloosters en Kerken in *Friesland* 25, 211, te *Leeuwarden* 218, vernield en in bezit genomen 17, 23, 25.

Kloosterlingen. Jaargelden, hun verleend 289.

Lainez, Generaal der Jez. zoekt de Orde in *Nederland* te vestigen 207, 4, 212.

Lalain. Zie Rennenberg.

Heer Lalain, Dominikaan in *Friesland* 167.

Lambert Arnolds beboet wegens het bijwonen eener R. C. Vergadering 61.

Lambringa (Lambert Engelberts), Wereldlijk Priester te *Leeuwarden*, twist met de Jez. over de bediening der Priesterlijke Sacramenten 31, 33, 242, 251; Deken van *Friesland* 242, overlijdt 108, 242.

Laurentius, Franciskaan in *Schoterland*, 168.

de Leeuw, of de Leew, Jez., een der eerste of de allereerste Zendeling in *Noord-Nederland* en in *Friesland* na de verdrijving der Spaanschen 208, 27, 226, 240, gevangen en ontslagen 28; zijn verder lot 29.

Leeuwarden beschreven 1; komst der Jez. aldaar, en onzedelijkheid der Geestelijken 10. Kerken en Kloosters 218. Zie Beeldenstorm. Toestand der Hervormden aldaar in 1570, 220. Het slot hemagtigd 24. Vervolgingen der R. C. 40, 60. 72, 74; 141, 153, 154, 176.

Heer Leonardus, Franciskaan te *Leeuwarden*, 168.

Lessius, of Leijs, Jez. 10, 215.

Leuven. Eerste Jezuieten in *Nederland* aldaar 206. Collegie der Jez. 207. Vergeefsche aanval op L. 133, 285.

van Lijaugkama (Jarich) bewerkt de vrijstelling van eenen Jez. 58. Berigten omtrent hem 253; huisvest eenen verjaagden Jez. 112, 118, 128.

VAN LIJAUCKAMA (TRIJN) zijne zuster, echtgenoot van T. PEIJMA, 27, 227.

VAN LINGEN, Wereldlijk Priester in *Stellingwerf*, 164, 168, 301.

DE LOJOLA. Zie H. IGNATIUS.

LONES, of LOENES, Jez., komt in *Friesland* 150. Zijn werkkring 167, vertrekt 177, 303.

Maastricht; voorgenomen verraad van die stad; drie Jez. als medepligtig gestraft 190, 305.

LUKAS MEINARTS, schipper op *Denemarken*, wordt tot het R. C. geloof bekeerd 64; ook zijne vrouw 69.

VAN MAEL, of VAN MALE, Jez., komt in *Friesland*, 147, zijn werkkring 166, 176.

Magnificat 272.

MAILLART, Jez., vroeger gevangen te *Gouda* en *'s Hage*, komt in *Friesland* 72, 259, werkt mede tot de bekeering van B. ROORDA, 100, vertrekt naar *Rotterdam* 107, overlijdt 259.

MAKEBLIJDE, Superior van de Zending 71; berigten hem aangaande 259.

MALDERUS, of VAN MALDEREN, Bisschop van *Antwerpen*, 82, 269, 169.

MARGRIET, slechte vrouw te *Leeuwarden*, beschuldigt de R. C. 40.

MARIA Boodschap, 25 Maart, 170; M. Lichtmis 250.

MARIS *Schurft*, van zijne kwaal genezen 29.

MARIUS, Vikaris van het Leeuwarder Bisdom. Zijn bedrijf 279; stelt eenen Deken aan in *Friesland* 108, doet eenen Jez. uit *Bolsward* vertrekken 112. Zie verder 168. Een andere L. MARIUS vermeld 279.

MARTEN of MARTINUS ELIACUS, Priester, neemt de Hervorming aan, 12, 217.

MARTENA (DOEKE) tracht het slot te *Harlingen* te bemagtigen 24, 224. Zie ook 221.

H. MARTHA, haar feestdag 170, 303.

MATTHIJSEN, Jez., komt in *Friesland* 69; zijn bedrijf aldaar 73; te *Franeker* 105, 106, 107, vertrekt naar *Groningen*, zijne geboorteplaats, 111.

MAURITS (Prins) schrijft voor eenen gevangenen Jez. 57; waarom van de Orde afkeerig? 237.

DE MEDICIS (MARIA) 293, beijvert zich voor eenen gevangenen Jez. 155, 162.

DE MEIJER, Jez., komt in *Friesland*, wordt gevangen en vertrekt, 60, 61.

MEINARTS. Zie LUKAS M.

Menaldum. Kruis uit de kerk weggenomen 72.

Mennoniten. Zie Doopsgezinden.

Meppen. De Jez. vlugten van daar voor de Zweden 112.

VAN DER MEULEN, tweede vrouw van T. PEIJMA, 227, werkzaam in de genezing eener bezetene 120 enz.; voor haren man, die eenen Jez. ontvangt 142.

MIBAISE, Agent te *Calaïe*, veelligt de bewerker van de gevangenis van VAN DER HEIJDEN. Zie Toevoegs. en Verbet.

MICHAËL, de Aartsengel. Zie *Garganum.*

Middelbeers, 67, 257.

Midlum. Eene R. C. Vergadering aldaar gestoord 56.

Mockmans, Minderbroeder te *Leeuwarden*, gevat en gelost, 153, 163, 168.

de Montmorency. Zie Florentinus.

de Moor, Jez, komt in *Friesland* 147; zijn werkkring 152, 167.

Namen der Duivels 275, 122 volgg., 128.

van Neerkassel, Algemeen Vikaris. Zijne gematigde denkwijze, 238, 239.

Negotiatie der Jesuiten 49, 250.

Nikolaas (Antoni). Zie Antoni N.

Nikolaas Hermans noodigt de Jez. te *Harlingen* 32. Vergadering van R. C. te zijnen huize 44. Zijn dood 50.

Novitii en *Novitiatus* bij de Jez. 198, 203.

Octaaf 272.

Oefeningen (Geestelijke) 269, 272.

Oenama R. C. Edelman te *Franeker*, ontvangt de Jez. 105, 278.

van Oijenbrugge, Slotvoogd te *Harlingen*, 223.

Opsterland door de Jez. bezocht 110, ten onregte bij *Oostergoo* vermeld 280.

Opvoedingsstelsel der Jez. 204.

Orlandinus en Sacchinus, geschiedschrijvers der Jez.-Orde 212.

Otto, Jez., komt in *Friesland* 176.

Oupkes. Zie Rinner O.

Overheid hier te lande; hoedanig beschouwd door de Jez. 62, 256, 296.

Paardenpoot van den Duivel 42, 248.

Padua. Hoogeschool en geleerden; hunne regten aldaar 78, 266.

PAEUW of PAUW, Hoogleeraar te *Leijden* 77, 266.

PALMBURG, Prior in het klooster *Sion*. Zijn lot 265.

de Palts. Krijgstogt naar dat gewest, 66, 257.

PARMA begunstigt de Jez. 207, 209.

PAUL, wegens voorgenomene brandstichting gestraft, 250.

PEIJMA te *Dokkum*, ontvangt eene R. C. Vergadering ten zijnen huize 27. Berigten omtrent hem 227; ontvangt eenen Jez. 118. Zie voorts VAN DER MEULEN.

PÉREIJRA, Spaansch geleerde, 84, 270.

Pestzieken, vroeger menigvuldiger. Zendingen der Jez. naar de besmette plaatsen 211; aanwezig in *Friesland* 133, 141, 288, 147, 174.

PIETER GERRIJTS beboet wegens het ontvangen eener R. C. Vergadering, 72, 73. Zijn geslacht, 259.

PINELLUS, geleerde te *Padua* 78, 267.

Plakkaten tegen de Roomsgezinden en Jezuieten 229, 267.

DE LA PLANCE, Jez., komt in *Friesland* 177.

POELENBURGH. Verschillende geslachten van dien naam 265. Waarschijnlijk verward met PALMBURG *ald.*

DE POIRTRES, Roomsgezind dichter 245.

POL, Capucijner te *Sneek* 301.

POPMA (Gebroeders), te *Ijlst*, 6. Berigten aangaande dit geslacht 214.

Praefectus rerum Spiritualium 81, 269.

Praepositi van verschillenden rang bij de Jez. 200, 202, 203.

Pratanus, misschien dezelfde als

du Pré, Jez., komt in *Friesland* 146, keert terug naar *Braband* 150.

Predikheeren. Zie Dominikanen.

Priesterduivel. Schimpnaam, den Onderschout te *Leeuwarden* gegeven 72. Zijne maatregelen ter vervolging der R. C. 74. Zijn onbetamelijk gedrag brengt hem in den haat der burgerij, 109.

Priesterlijke Sacramenten. Zie Sacr.

Probationis domus, of, Proefhuizen bij de Jez. 203.

Professi van 3 en 4 geloften 199, 200.

Provinciaal. Zijne bediening 202.

Provincien bij de Jez. 201.

——— (Duitsch-Nederlandsche) Hare opperhoofden en bestuurders 202.

Pruijmst (Geertruid) bekeerd, verbindt zich tot altijddurende kuischheid 33. Gissingen omtrent haar persoon 244; ter verantwoording geroepen 40.

Pruissen. Staat van het Christendom en der R. C. Kerk aldaar 222.

Puteanus, vriend van A. Cathuis 78. Berigten hem aangaande 266.

Quadragesima, 302.

Raad van State gevangen genomen 78, door wiens bewerking? 220.

Rectoren en Regenten der Collegiën bij de Jez. 203, 204.

Reinier Oupkes, Burgemeester te *Harlingen*, vervolgt de Roomsgezinden 48; zijn verder lot;

51; misschien dezelfde als REINER OEDSES, over wien zie de Toevoegs. en Verbeter.

Religievrede 22.

RENEZ of RENESSE, Jez., vroeger gevangen te *Groningen*, komt in *Friesland* 145, vertrekt naar *Utrecht* 147. Andere leden van dat geslacht 291.

RENNENBERG, of LALAIN, neemt den Bisschop CUNERUS PETRI gevangen 21, slaat de Bisschoppelijke goederen aan 23, 223, vertraagt het afbreken der sloten 24, stelt eenen Brabander aan tot Slotvoogd te *Harlingen*, 223.

Repetitores in de Collegiën der Jez. 204.

REQUESENS begunstigt de Jez. 207.

Residentiae bij de Jez. hoedanig? 204.

RETIUS, Burgemeester te *Harlingen*, vervolgt de R. C. 39, nogmaals 44; zijne briefwisseling met JOHANNES HENDRIKS 45; gevolgen zijner latere, meer zachtzinnige denkwijze 62.

DU RIEU, Jez. komt in *Friesland*, 171, vervolgt het Verhaal van VAN DER HEYDEN, *aldaar* en Voorrede XIV.

DEL RIO gehuwd met eene BRONCKHORST 283.

DE RINGH, Bisschop der Doopsgezinden, 34, 248.

ROBLES verjaagt den vijand uit *Friesland* 17, gevangen genomen 223.

Roomsgezinden. Vervolgingen tegen hen, 40 en *elders*. Staat der R. te *Franeker* 103, op *Ameland* 108. Hun aanwas in *Friesland* onder de leiding der Jez. in 1628; 73, 212, en vervolgens t'elken jare, vooral bl. 165 volgg. Plakkaten tegen hen 229; somwijlen flaauw uitgevoerd, 237, 289. Toestand der R. na 1651 bl. 238.

Roomsche Godsdienst. Haar vervallen toestand hier te lande na 1580, bl. 26, 211.

Roorda (B.) Uitvoerig verhaal zijner bekeering 97, 273 volgg. Zijn geslacht 276.

Roorda (R) Roomsgezinde te *Hennaard*, 114. Berigten over zijn geslacht, vooral zijnen gelijknamigen grootvader, 281.

van Rooveen, opvolger van Sasboldus als Apostolisch Vikaris, beslist den twist over de toediening der Priesterlijke sacramenten 46, bewerkt de komst van eenen Jez. in *Friesland*, 119 en Toevoegs. en Verbeter. Opgaven hem aangaande 249. Zie ook 239.

de Rose, Franciskaan in *Stellingwerf*, 168.

Roswida, Saxische non, maakt stichtelijke tooneelstukken, 263.

Sacrament der stervenden. Wijze van toediening daarvan 274; Priesterlijke sacramenten, en strijd over het regt om dezelve toe te dienen 46, 241 volgg.

Saillij, Jez., biechtvader van Parma, de eerste Zendeling bij het leger 209.

Sandarus, of van der Sandt, Schrijver over de Mystike Godgeleerdheid 89, 272.

Sargerius, Jez., komt in *Friesland*; zijn werkkring; is behulpzaam bij de bezwering eener bezetene, 118, 119; komt in hechtenis, 142, ontslagen, 143; vertrekt naar *Holland*, 147, en, na een herhaald kort verblijf in *Friesland*, naar *Braband*, 150. Zijne levenschets 168 en dood 302.

Sasbout Vosmaer, Apostolisch Vikaris, mengt zich in het geschil over de uitdeeling der Priesterlijke sacramenten, 31, 242, 239. Berigten over hem 242.

SCHAPELING, Jez., komt in *Friesland* 110, vertrekt 118, 119.

SCHEFFER, Jez., uit *Duitschland* gevlugt, komt in *Friesland*, 150, 151. Zie ook Toevoegs. en Verbeter. Zijn werkkring 150, 151, 154, 165, 167, geraakt in hechtenis, *ald.*, en ontvlugt 157. Zijn eigen verhaal daarvan: *ald.*

SCHELTEMA (FROUCK), echtgenoot van H. OENEMA 105, 278.

SCHELTINGA (GOSLING, of GOSLIJCK PIETERS), wegens het bijwonen eener R. C. Vergadering in boete beslagen 73. Berigten hem aangaande 260.

——— (PETRUS), zoon van den voorgaanden, Jez.; zijn overlijden en begrafenis 177, 304, 260.

SCHENCKEL, Jez., komt in *Friesland*, 60, zijn werkkring, 60, 61, vertrekt 62.

SCHETZ. De woning dier familie te *Antwerpen* ingerigt voor een Collegie der Jez. 207.

SCHIEDAM, Dominikaan, te *Leeuwarden* 167, ook te *Workum* enz. 301.

Scholastiken bij de Jez. 198.

SCHONARUS, SCHOON, of, DE SCHOONE, Rector te *Haarlem* 77. Berigten hem aangaande 263 volgg.

SCHOTANUS *Friesche Hist.* verbeterd, 225.

Schotsche zending 67, 258.

VAN SCHOUWENBURG (Graaf JOOST) vlugt uit *Friesland*. 18.

SCHWARTZENBERG, *Charterboek*, verbeterd, 255.

Seminaria bij de Jez. 203.

Scribani, Jez. 59, 254, Provinciaal van Duitsch *Nederland*, 202.

Sibrand Broers; zijn getuigenis aangaande een wonder te *Ijlst* 7, 10.

Siccama (Johanna) begeeft zich in den Geestelijken stand 46.

Sickinga, Drossaard te *Harlingen*, 223.

Silvatius, misschien van den Bossche 241, Jez. te *Groningen* 38.

Sloten, kleine stad in *Friesland*, 3.

Sloten te *Harlingen*, *Leeuwarden* en *Stavoren* ingenomen 24, 25, 223.

Smallingerland bezocht door de Jez. 110, 146; onder de *Zevenwolden* geteld, 211, 280.

Smetius noodigt de Jez. om in *Holland* te komen, 208.

Sodalitates. Zie Broederschappen.

Sneek, bevolking 2. De Jez. trachten zich daar te vestigen 4, 5. Een Capucijn komt aldaar 40; door de Jez. bezocht 32, 59. Duivelsbezwering aldaar, 41.

van Smidia. *Naamlijst van Grietslieden*. Verschil in sommige opgaven aangewezen. 224.

Sonnius. Zie Zonnius.

Spinola voert eerst de Zendingen in op de vloot 210; zijn togt naar den *Palts* 66, 257.

Stationes, bijzondere wijzen om zekere gebeden op te zeggen, 272.

Stavoren, kleine stad in *Friesland*, 3; het slot aldaar ingenomen 25.

Steenwijck, Jez., uit *Duitschland* gevlugt, komt te *Bolsward* 112, 113; zijn werkkring, 166.

Stijl. Oude en Nieuwe stijl, 244.

Stool (Priesterlijke). Hare kracht bij bezweringen, 200, 274.

Strada (Fam.) *de bello Belg.* verbeterd 220.

——— (Fr.), leerling bij de Jez., vlugt naar de *Nederlanden*, is aldaar een groot bevorderaar hunner belangen, 205, 206.

Straf van het steen- of kogeldragen 162, 296.

Sucquet, Jez., Provinciaal van Duitsch *Nederland*, 202, 60, 62, 254.

Suffren, biechtvader van Maria de Medicis 155, 294.

Superiores bij de Jez. 203.

Sweerd, moeder van Arn. Cathuis, 42.

Swichum. Zie Ajtta.

Sylvius Jez. Zijn heldhaftige dood bij eene schipbreuk, 191, 306.

Tadema, Wereldlijk Priester, gevangen 74; zijn werkkring 164. Bijzonderheden hem aangaande 297.

Tapper (R.) begunstigt de Jez., 206.

Taratantara. Beteekenis van dit woord, 284.

Tassis, Jez., Provinciaal in Duitsch *Nederland* 151, 203.

van den Tempel, Superior der Duitsch Nederlandsche Zending 57, 252.

H. Theresa 89, 271.

Thiara, Pastoor te *Oosterend;* zijne geschiedkundige berigten 298.

Thienen. Plundering dier stad 133, 285 volgg.

Tiara (P.) R. C. Koopman te *Leeuwarden*, vriend der Jez. 50, 53.

Tirinus of Tierens, Jez. 171, 303.

de Tollenaere, Jez., Provinciaal van Duitsch *Nederland*, 202. Nadere berigten omtrent hem 244.

Tooneelvertooningen der scholieren 77, 261—263.

de la Torre, schrijver der *Relationes Romanae* 224, 225, 239.

Trijn Jelmers, Roomsgezinde, in boete beslagen 41.

Universiteiten. Wederkeerige strafbepalingen tegen het bezoeken van U., onder de vijanden gelegen, 230—232, 267.

Veranneman, Jez., 170, Provinciaal van Duitsch *Nederland* 202.

Verdragpunten 239, 241.

Vervolging der R. C. en Jezuieten; — te *Harlingen* 36, 39, 44, 48 volgg. 55, volgg., 175 volg. te *Midlum* 56; te *Leeuwarden*, 40, 60, 71, 74, 107, 141, 142, 153, 154, 175; te *Dokkum* 27, 142.

Vikaris (Apostolisch of Pauselijk) 243.

——— van het Leeuwarder Bisdom, 243.

Viering, van Vieringen, of Viring, Jez., komt in *Friesland* 55, geraakt in hechtenis, 56, bevrijd tegen de betaling van eenige gelden 58.

Vigerius, Wereldlijk Priester, vriend van Cathuis, 80.

Viglius of Wigle, Zie Aytta.

de Visscher (Joost), Jez., komt in *Friesland* 62. Opgeroepen naar *Rome*, wordt hem vergund in *Friesland* te blijven 63. Zijn dood en grafstede 65; zijn levensloop, *ald.*

DE VISSCHER (PIETER), vader van den vorigen, 63.

VITELLESCHI, 48, Generaal der Jez. 63, 256.

VITUS (Heer) Zie VAN ZUCHTELEN.

Vlamingen (Oude). Afdeeling der Doopsgezinden te *Harlingen*, ook over geheel *Nederland* verspreid, 211.

DE VOS, Dominikaan te *Leeuwarden* 167.

VOSMAER. Zie SASBOUT.

VRIEMOET, *Athen. Fris.* aangevuld, 278.

S. WAAST (Collegie van) te *Douai* 151, 292.

DE WAAL, Jez., Provinciaal van Duitsch *Nederland* 202.

WALTA. Zie BOTNIA.

WANDELMAN, Jez., verblijft eenigen tijd in *Friesland* 59.

WARIGHEM, Jez., komt in *Friesland*, en vestigt zich te *Leeuwarden* en *Harlingen* 32, bekeert JOHANNES HENDRIKS 35; vervolgd, ontsnapt hij 39, stelt brieven op ter verzending aan den Burgemeester RETIUS 45, ontsnapt wederom, doch zijne papieren worden gevonden 48, vertrekt naar *Holland* 60.

WATTAEU, Jez., komt in *Friesland*; zijn werkkring 123, 152, 166. Zijne levensschets 169. Verdere berigten hem aangaande 300.

VAN DER WEIDEN, misschien dezelfde als PRATANUS.

West-Friesland, vroegere benaming van het tegenwoordige *Friesland* 11.

VAN WIED (HERMAN) Aartsbisschop van *Keulen*, gezind tot de Hervorming, afgezet 212.

WIJPKE FIERDS, te *Midlum*. Eene Vergadering van R. C. ten zijnen huize gestoord 56.

Wijtsma. Berigten omtrent dat geslacht 276, 283. Dorothea W., echtgenoot van B. Roorda, 276. Gerrit W. ontvangt eenen Jez. bij zich 118, 283.

Willebrordus. Zie van der Heijden.

Willem I. (Prins) tast de *Nederlanden* aan, 17; doet Don Johan voor vijand verklaren en den Religievrede afkondigen 18, 22. Of door zijn toedoen de Raad van State is gevangen genomen? 220; is mede werkzaam om de omwenteling in *Friesland* daar te stellen 21.

Willem Lodewijk, Stadhouder van *Friesland*, waarom afkeerig van de Jez. 237.

Willem, Graaf van *Nassau*. Zijne nederlaag bij *Kalloo*. 295.

Winsemius, *Chron. v. Friesl.* verbeterd 217.

Wonderen. — Opwekking van eenen doode; 7. — Gebrokene bekers voor de H. dienst wonderdadig hersteld 54.

Workum, eene der Friesche steden, 3.

Woudsend. Eerste vestiging der Jez. aldaar, 6.

H. Franciscus Xaverius 172. Zijn feestdag; *ald.* gedachtenis zijner Heiligverklaring 191.

Zendingen der Jez. van onderscheiden aard, als: ter bekeering van Heidenen en Ongeloovigen 205. Korte geschiedenis der Nederlandsche zending 205, en later, afzonderlijk naar de Vereenigde *Nederlanden*, 208, 26. Zendingen naar de vloot, het leger, en plaatsen, door de pest bezocht, 209, 210.

Zoeten naam Jezus gilde, te *Leeuwarden* 75, 260.

Zonnius, of Sonnius, Dominikaan te *Workum* 167, 301.

VAN ZUCHTELEN (Heer JOHAN), Wereldlijk Priester te *Tjerkwerd* 165, 299.

— ——— (Heer VITUS), Wereldlijk Priester te *Leeuwarden*, Deken van *Friesland* 108, 280, 164, 297.

Zweden. — De Jez. vlugten voor de Zweden, 112, 281.

Zwol. Verblijf der Jez. aldaar, 81, 268.

Toevoegsels en Verbeteringen.

Onder het afdrukken is ons nog eene belangrijke Verbetering op het door ons geschrevene kenbaar geworden. Wij hebben die niet willen terughouden, en nemen deze gelegenheid tevens waar, om nog weinige Toevoegsels te geven, die evenwel gedeeltelijk als gissingen, of als minder beteekenende aanvullingen kunnen beschouwd worden. Ook laten wij hier de lijst der misstellingen en drukfeilen volgen, welke door ons bij de herlezing zijn opgemerkt. Weinige andere ongelijkheden in spelling of plaatsing van leesteekenen gaan wij opzettelijk voorbij.

Bl. 1 *Jezuieten.* Deze spelling was in het eerste blad aangenomen; er bestaan redenen, die voor dezelve pleiten, en sommige nette schrijvers geven haar de voorkeur. Wij hebben haar dus ook, ter bevordering der eenparigheid, overal behouden, ofschoon wij anders die van *Jezuiten* of *Jezuyten* de voorkeur geven, even als geschied is met *Mennoniten*, enz. bl, 2, 8, 9; welk woord anders met even veel regt op de *ie* aanspraak konde maken.

» 3 r. 3 *Friesen* l. *Friezen.*

» 4 » 19 *allerbedorvendst* l. *allerbedorvenst.*

» 12 » 1 Het leesteeken achter *Nederlandsche* door te halen.

» 13 » 1 *verrigtte* l. *verrigte.*

» 22 midd. Lees hier en overal, of *Dominicanen*, *Franciscanen*, of *Dominikanen*, *Franciskanen.*

» 27 r. 6 v. o. *burgens* l. *burgers.*

» 30 » 2 *ergenis* l. *ergernis.*

Bl. 30 r. 5 v. o. CATH. Wij hebben hier eene verbetering te danken aan Jr. H. BAARDT VAN SMINIA, thans een der Voogden van het EOELES gasthnis te *Leeuwarden*, tot hetwelk meerdere leden der familie van onzen Pater in betrekking stonden. De naam was niet CATH, maar CATHUIS, gelijk blijkt uit de archiven van dat gesticht. JOHANNES HUBERTS, of liever JAN HUIJBERTS, de vader van dezen ARNOLDUS en van HUIJBERT, den Apotheker, bl. 75 en elders in het Verhaal van VAN DER HEIJDEN genoemd, was in dat gasthuis nog Medevoogd in 1590. Zijn zoon, HUIJBERT, was Rentmeester van hetzelve van 1613 tot 1629. Diens vrouw, GRIETJE GERRITS CATEDRECT, overleed in 1647; beide zijn in de Galileër kerk begraven. Hun zoon, GERRIT HUIJBERTS CATHUIS, volgde zijnen vader op in diens beroep en betrekkingen tot het gasthuis van 1630 tot 1647.

De schrijfwijze van CATZHIUS of CATZHUIS, gevolgd door VAN DER HEIJDEN en anderen, ook door SCHWARTZENBERG, die in de naamsopgaven niet altijd even naauwkenrig is, bragt ons hier in eene dwaling. PAQUOT konde ons nog minder weder teregt helpen. Wij vertaalden dus eenvoudig; CATH; de lezer herstelle hiervoor thans overal: CATHUIS. Men vulle hieruit aan onze Aant. 81.

» 37 » 8 v. o. *gelijke* l. *gelijken*.

» 46 » 20 FLLIPPUS, l. FILIPPUS.

» 48 » 8 v. o. REYNER OUPKES. Wij hebben gegist, of de Schrijver, welke hier op berigten van anderen afging, den naam verkeerd kan gelezen hebben in plaats van RINNER OEDSES, die in 1635 vermeld wordt als Burgemeester te *Harlingen* en destijds mede aandeel had aan de verschillen over de Raadsbestelling ter dier stede. Zie *Tegenw. Staat van Friesland*, D. II bl. 664, 681, 688, 690. De spelling *ou* is althans geheel vreemd in deze Provincie, doch wordt door VAN DER HEIJDEN meermalen gevolgd, b. v. bl. 110, waar men in het oorspronkelijke leest: *Oupsterland*.

» 52 » 11 v. o. Het Latijn heeft uitdrukkelijk: *nolebat illa*. Meer aannemelijk scheen het ons anders, wanneer men

konde lezen: *nolebat ille;* doch hij wilde die verdienste niet missen.

Bl. 53 r. 6 *in borgstelling* l. *en borgst.*

» 56 » 9 v. o. Horion. Zeer waarschijnlijk was hij, als zelve kweekeling geweest zijnde bij de Jezuieten, een bloedverwant van Joannes Horion, Luikenaar, lid der Orde, en Professor in de Scholastike Godgeleerdheid te *Mentz* en te *Paderborn*, overleden in 1641. Zie Valer. Andreæ, *p.* 518, en iets breedvoeriger Foppens, T. II *p.* 663, alwaar zijne geschriften vermeld worden.

» 62 » 11 Johanees l. Johannes.

» 64 » 8 v. o. Met verandering van één leesteeken en verplaatsing van één woord in het oorspronkelijke, zoude men dezen zin bekomen, welke veelligt te verkiezen is: Na verloop dier acht dagen scheen *hij* (namelijk, *de Schipper*) eenigzins bezwaard, enz. — toen eerst ving Carbonelli aan — het Catholiek geloof te bewijzen.

» 66 » 14 Achter *Waalsch-Braband* een leesteeken te plaatsen.

» » » 20 *Tot den hoogsten trap* enz. Deze woorden zijn ontleend uit het *Boek der Wijsheid*, IV. 13, welk geschrift bij de Roomsgezinden aan Salomo wordt toegeschreven, bij de Protestanten tot de Apocryphe boeken gerekend wordt.

» 67 » 20 De hier bedoelde Resident zal veelligt geweest zijn Mibaise, van wien in de *Bijvoegsels op* Wagenaar's *Vaderl. Hist.* St. IX bl. 63 gemeld wordt, dat hij, althans in 1631, te *Calais* als Agent woonachtig, meermalen tot geheime diensten door den Staat met nut gebruikt werd.

» 73 » 3 Men plaatse een leesteeken achter het woord: *huizen.*

» 82 » 6 v. o. *daar* l. *te Leuven.*

» 113 » 9 l. *desniettegenstaande.*

» 119 » 5 van Roven l. van Rooveen.

» 123 » 16 Het leesteeken achter *bezeten was*, verandere men in eene ; zoo ook de : in den volgenden regel, achter *haar in had*, in eene ,

» 150 » 8 Van der Heijden telt hier 9, of, met bijvoeging van Creps, 10 arbeiders; op bl. 165 spreekt hij van 11 leden der Orde in hetzelfde jaar. Zijne uitdrukking ter

dezer plaatse is dus niet naauwkeurig, of liever, geheel gebrekkig. Hij zal bedoeld hebben: 9 waren het geheele jaar aanwezig, de beide overigen, SARCERIUS en SCHEFFER, slechts gedeeltelijk. PRATANUS, die reeds in Februarij vertrok, wordt in dat getal geheel niet gerekend. Evenwel blijft het nog duister, hoe in de opgave bl. 167, welke VAN DER HEIJDEN zegt in de maand November geschreven te hebben, SCHEFFER reeds konde genoemd worden, die, volgens bl. 151, niet voor December in *Friesland* aankwam.

Bl. 150 ond. r. Men schrijve eene, in plaats van de . achter SCHEFFER.

» 160 r. 2 v. o. *zeven* l. *tien*.

» 168 » 7 LEONARRUS l. LEONARDUS.

» 185 » 14 *Cotlegie* l. *Collegie*.

» 192 » 2 v. o. SCREVENS l. SCREVERS.

» 194 » 14 *Campania;* misschien ook wel *in Champagne*.

» 199 » 1 *maar* l. *en*.

» 226 » 10, 11 Men leze, met veranderde scheidteekens: *Bataviam*, *Ultraiectum*, en hale r. 17 achter *a* de . door.

» 257 » 19 L. I D. l. *L.* I §.

» 263 » 6 v. o. SCHOUNEAU l. SCHONAEUS.

» 268 » 14 v. o. BELLARMINI *in* l. BELL. *en*.

» 290 » 1 *den* l. *der*.

» 292 » 8 v. o *ontbraken* l. *ontbreken*.

» 295 » 16 » » *de ramps. togt* l. *Over den rampspoedigen togt*.

» 336 » 10 » » WATTAEU ; l. WATTEAU.

L. S.

WILLEBRORDI VAN DER HEIJDEN, e. Soc. Jesu, Commentarium de rebus a Patribus e Soc. Jesu in Frisia gestis *qui Latine, prouti ab ipso auctore conscriptus est, legere cupiant, nomina suis expensis ante mensem Aprilem a.* 1843 *profitentor apud J. W.* BROUWER, *Typographum Leovardiensem; qui, si constiterit fore, ut editio sine ipsius damno fieri possit, libellum, auctum praefatione, omissa tamen adnotatione, quae Belgicae versioni adiecta est, quamprimum publicandum curabit. Prostabunt autem singula exempla Latina uno floreno et octoginta centesimis monetae Neerlandicae.*
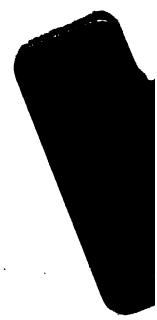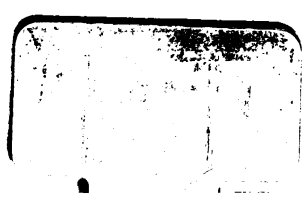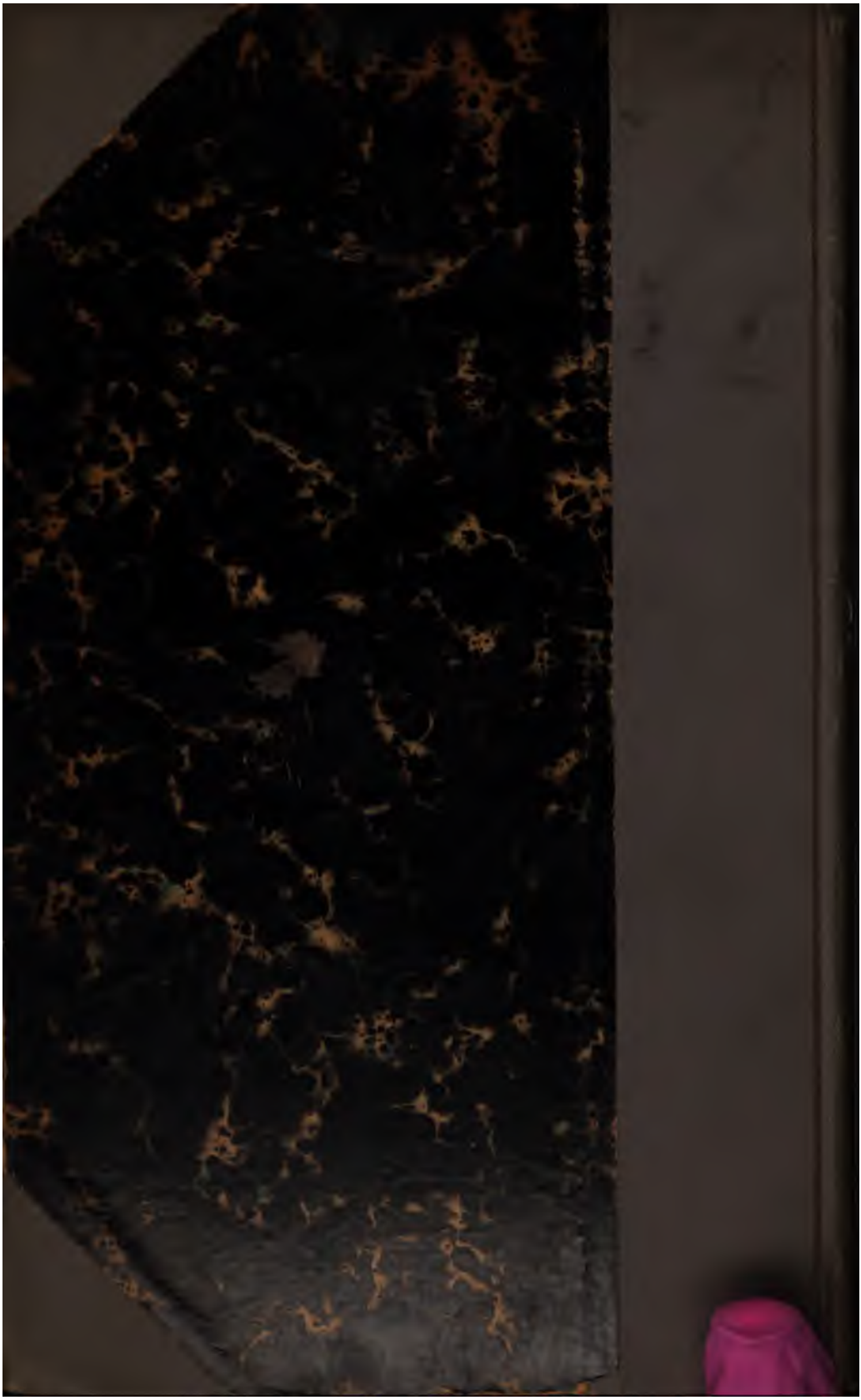
Degenen, welke eene Latijnsche uitgave verlangen van het *Verhaal van de verrigtingen der Jezuieten in Friesland, door Pater* WILLEBRORDUS VAN DER HEIJDEN, *lid van de Orde der Jezuieten,* worden verzocht, zich hiertoe bij vrachtvrije kennisgeving aan te melden voor de maand April 1843 bij den Boekdrukker J. W. BROUWER te *Leeuwarden*, ten einde, indien het getal der deelnemers genoegzaam is tot dekking der onkosten, de uitgave zoo spoedig mogelijk zal kunnen voortgaan. De Latijnsche uitgave zal voorzien zijn van eene Voorrede, doch de Aanteekeningen missen, welke in de Nederlandsche vertaling voorkomen. De prijs van elk exemplaar wordt gesteld op *f* 1,80.